

79
Т. LXXIX.

Р. 1907 кн. V.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. LXXIX. 79

1907, V B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—•— Вийшло 18(31)/X —•—

Т. LXXIX.

Р. 1907 кн. V.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОСІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHELLUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXXIX.

1907, V B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під вярдом К. Беднарского.

Вийшло 18 (31)/X

Зміст LXXIX тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Львівська Русь в першій половині XVI віку, написав Іван Крип'якевич, VI—IX (докінченне) . . . с. 5—51
 3. Огляд українського язикознавства, написав Іван Огієнко (кінець буде) с. 52—93
 4. Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти, подав Михайло Грушевський с. 94—96
 5. До біографії Івана Вагилевича, подав Іван Франко . . . с. 97—141
 6. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського пов., написав Михайло Зубрицький . . с. 142—154
 7. Miscellanea: а) До колядки про св. Софію в Києві, под. В. Гнатюк; б) Бібліографічний куріоз, под. І. Свенціцький; в) Маловідома стаття Костомарова з 1846 р., под. Ол. Грушевський с. 155—164
 8. Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейських часописах за 1905 р., подає Др. Зенон Кузеля (докінченне, реєстр часописей див. на с. 206) . . . с. 165—210
 9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 238) . с. 211—239
 10. Оголошення с. 240—244
-
-

Inhalt des LXXIX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von I v a n K r y p j a k e v y č, VI—IX (Schluss) . S. 5—51

- 3 Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko S. 52—93
4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševskýj S. 94—96
5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko S. 97—141
6. Die Namen, Vornamen und Zunamen der Bauern in Mšanec, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj S. 142—154
7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Sviencickyj, Al. Hruševskýj S. 155—164
8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss, Register siehe S. 206) . S. 165—210
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 238) S. 211—239
10. Annonce S. 240—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Львівська Русь в першій половині XVI віку.

Написав Іван Крип'якевич.

VI.

(Русь в відносинах до інших націй Львова. Жиди, Вірмени, Поляки і Німці. Посольство і патріціат. Обмеження Руси й її борба за права. Поголовка про руський заговор 1538 р.)

Пануючим народом у Львові були до початків XVI в. Німці; з початком цього віку мусіли поділитися пануванням з Поляками. Хоч обі нації не конче жили в згоді з собою (спори йшли нпр. про уживання польської чи німецької мови в костелі)¹⁾, але супротив інших народів йшли солідарно і не забували показувати права сильнішого над слабшим. Лучила сі нації католицька віра; тому також приступали до них і одиниці з Італіянців і ин. націй, що осідали у Львові. З далека від католиків стояли з одного боку Вірмени, колись дуже могучі, але тепер чим раз слабші, з другого Жиди — ледви толеровані. Руське міщанство також стояло окремо від усіх тих націй, жило своїм життям; але очевидно не було відділене хінським муром від решти міщан, мусіло з ними сходити ся. Розглянемо відносини Руси до інших націй зачинаючи від Жидів.

Жиди сусідували з Русинами безпосередно, бо мешкали в вулицях, котрі лучили ся з руським кварталом; але се сусідство було не дуже приємне нашим міщанам задля неохай-

¹⁾ Зубрицький Кроніка стор. 137, 170.

ности Жидів і такого иньшого. Так нпр. Іван Бабич жалує ся на Жида Марка Йонасовича, що сей збудував ринву з заду за його домом і повів окап таким способом, що вся вода з дощу спливала на Бабичів дах. Бабич пробував сам зробити собі порядок і розкинув сі ринви і частяну даху у Марка. Справа дісталась перед суд, і Бабичови дозволено „не терпіти такої води від Марка“, а Жидови наказано його водопроводи звернути в иньший бік (ч. 580). — Але Русини не дуже вважали на такі прикrostи від „невірних“ і, як було потреба, то й сусідів заступали перед судом, як се робив Олександр Ігнатович (ч. 700, 724), а навіть ручили за них перед кредиторами, хочби і в таких великих сумах, як 100 зол. (197). Мотивів до сього шукати треба не так в міщанськiм братолубстві, як в матеріальних причинах: в потребі гроша. Жида вже тоді мали поважні капітали і навіть такий богач як купець Ігнат, щоби роздобути готівку, віддав їм в застав свої дорогоцінності (ч. 397, 608). А дрібніші міщане то й просто занашували ся, позичаючи гроші у Жидів: нпр. колодій Іван з Голоська позичив від Жида Шанька якусь суму, а за се має до означеного речинця будувати Шанькови і його жінці дім (в акті: palacium!) в усім потрібним і при тім має робити день в день через усі будні дні з виїмком жидівських сьвят; якби не додержав умови, має віддати гроші і ще піде до вязниці (ч. 209). Непорозумінь між Русею й Жидами на релігійнім тлі, — які стрічаємо пізнійше дуже часто, — в сім часі ще нема.

Вірмени як православні стояли досить близько до руського міщанства й руської церкви: є навіть вказівки, що в половині XV в. львівські Вірмени підходили під присуд руських єпископів¹⁾; Вірменин Петро Гамладинович мав 1443—55 р. патронат над руським монастирем св. Юра і ізза того поносив секатури від правительства²⁾; ще 1516 р. Вірменин Андрій Стечкович купує разом з руськими братчиками оксаміт „зі

1) Akta grodzkie i ziem. XVI ч. 2400; пор. 2368, 2378, 2382, 2393.

2) В руки Вірмен Калениковичів дістав ся монастир разом з приналежним до нього селом Стропятином к. 1430 р. (наша збірка ч. 1; Akta gr. XIV ч. 894). а 1442 р. підчас загальних нагінок на православних пробували королівські урядники відібрати Вірменам патронат (Akta gr. XIV ч. 1711); в самій родині були спори про монастир (ibid. ч. 1967 і ин.), також і шл. Андрій з Малехова хотів здобути собі Стропятин (ibid.) — див. Akty grodzkie XIV показчик s. v. Stroniatyn.

спільних грошей до своєї церкви“ (ч. 187). Але пізніше відносини змінюють ся. З одного боку Вірмени зачинають іривітувати до католицької церкви, ходять навіть на латинські богослуження і то без ніякого примусу по добрій волі (ч. 337), з другого боку Русини розростають ся територіяльно на некористь своїх сусідів; відкупують від Вірмен доми і крамниці¹⁾. Обі сторони дивлять ся на себе з неохотою, а ся неохота переходить з часом в явну ненависть. 1539 р. жалуге ся вірменська громада на Русинів, що вони „не лиш дома, але й іздачи на ярмарки по містах і місточках, на зневагу їх віри і обряду вірменського і на шкоду їх самих приписують їм непристойні річі і нівечать їх задля їх віри...“ На се відповіли Русини, що й Вірмени також сказали їм неоднo обидливе слово, котре могло попусувати сусідські відносини; на закиди дали відповідь знов Вірмени і так „з одного й другого боку оскаржували ся в многих злочинах“ перед урядом; магістрат розсудив справу так само, як розсуджував і між приватними людьми: наложив на сю сторону, котра перше зачне знов сварки, кару 50 гривен „на потреби міста“ (ч. 593).

Люде з пануючих націй, Німці й Поляки, не всі стояли в однакових відносінах до руського міщанства. Між біднійшими не знати ніякого вороговання; заступають одні других перед урядом, позичають собі гроші, продають й купують доми, торгують з собою, навіть як Станіслав Бергер з Сеньком Гіркою (ч. 549, 562), ведуть спільно інтереси — взагалі живуть в згоді, як пристало сусідам з сусідами. Те саме видно в біднійших цехах, в гарбарському, шевському, пекарському: Русини належать тут мабуть без ніяких обмежень і можуть користати в усіх цехових прав; їх вдови і сироти мають в цеху опіку²⁾. Трохи гірші, але все таки ще розмірно добрі є відносини в цеху кушнірів; правда, Русин не може тут бути цехмайстром, а взагалі кождий „нехристіянин“, але принаймні цех не мішає ся до релігійних справ Русинів і лишає їм у тім повну свободу.³⁾

1) Про доми була згадка вище гл. II, крамниці див. ч. 283, 426.

2) Див. гл. III.

3) Auch sollen die Reussen der czechen alle recht thuen und halden, als oben beschreiben stet, zunder ausgeschlossen die beygraft, also, das sy czu vnsir cristenlichen beigraft, vnd dy czeche czu erer

Інакше представляють ся відносини до богатших міщан, особливо серед мурів. Сі вищі верстви дивили ся на Русинів рівнодушно, поки ті не давали про себе знати, але як лиш Русь стала підносити ся, розростати ся на всі боки і про-являти живійше житє, — відразу зустріла перешкоди.

Ілюстрацією сього може служити епізод у історії купецького цеху, сього цеху, до котрого входили найбогатші міщане. Справа пішла від того, що руські купці, як вже перше було сказано, стали відкупати від католиків крамниці і купецькі ятки. Підприємчивість Русинів дуже вражала иньших міщан, котрим тікав з рук інтерес:—в акті, в котрім описує ся справа, вони згадують про руських міщан з очевидною завистю. Католицькі купці зачали шукати, де можна би допекти Руси; знайшли таку причину 1529 р. і се в тім, що Русини не ходять до латинських костелів. Ось як оповідають про се акти: „Прийшли до нашого радецького уряду славетні купці римської віри, наші співгорожане і жалували ся на иньших своїх братів грецького обряду, що вони против давнього їх звичаю збороняють ся і не хотять ходити до нашого костела, коли відбувають ся похоронні обряди або служби за померших по цеховім звичаю, як вони самі (Русини) се завсїгди перед тим робили з своїми жінками по звичаю і по обовязку, не инакше, як се дотепер роблять купці, що стоять під римським присудом...“ (ч. 337). Католицькі купці висилають тут против Руси дві могутні сили: закон, котрий приказує членам цеху ходити до костела, і традицію, по котрій Русини давнійше ходили до костела. Руські купці дають на арґументи свої контр-арґументи: заявляють, „що не хочуть ходити на сі похоронні обряди і на служби по померших, тому, що не принадлежать до римського присуду і що для них нема користи з тих божих служб, котрі відбувають ся в римськїм костелї, особливо, що вони є иньшої релїгїї і просто не знають, що тайного або сьвятого ті обряди римської віри в собі мають або представляють“. Як бачимо руські арґументи відмінні від католицьких, а не менш могутчі від них; се — фактичні відносини: Русини не католики (як колись було, се не входить в рахунок), і мораль: Русини не будуть ходили до костела, бо не хочь як іновірці зневажати чужої

reusechen beigrafte nischen haben sollen. Auch soll man keinen Reussen weder keinen vnkristen czu czechmeister kuzen. Статут львівських кушнірів з 1470 р. Akta gr. i ziem. VI ч. 97.

віри. Дуже інтерна і характеристична полеміка. Безправні і опозиціонери все беруть за вихідну точку фактичний стан річей, *beati possidentes* — історичні права; перші кладуть вагу на ідейний бік, другі на формальний, на букву закону. Католики хопили ся свого аргументу, що Русини колись ходили до костела — і більш про ніщо не хотіли чути; ще й закликали як свідків Вірмен і сі услужно потвердили, що руські купці дійсно бували на католицьких богослуженнях. Рада „розглянувши пильно спір і документи сторін“, очевидно також прихилила ся до думки католицьких купців і наказала всім тим руським купцям, що купили крамниці від католиків, ходити разом з жінками до костела на цехові служби; хто б противив ся сьому, на того назначено кару в воску (ч. 339).

З сього акту видно, що міська рада, не вважаючи на справедливі протести Русинів, боронить інтересів католицького купецтва. Се й нічо дивного: рада стала вже тоді монополем і синекурою найбогатших міщан¹⁾, отже в першій ряді купців, і як вона боронила купецтва, то боронила передовсім своїх власних інтересів. Її відносини до руського міщанства такі самі, як того купецтва: коли мова про річ малу, рівнодушну, то нема причини бути несправедливим; колиж загрожений інтерес, „пани“ стають тверді як камінь. Так отже магістрат опікує ся руськими сиротами (ч. 306, 625, 924), стає посередником між незгідними сторонами (ч. 12, 264), як впаде часом руський міщанин в вязницю, то й його поратує (ч. 271); далі дозволяє користуватись певними загально-міськими правами, як нпр. їздити по ярмарках (ч. 931), перевозити товари без мита (ч. 393) й навіть як митник не хоче сього міщанина пустити, то й заступить за покривдженням (*ibid.*); що більше, дарує часом Русинови зайвий кусень ірунту (ч. 238), а на руську „синагогу“ то й дасть дотацію на 26 ліктів здовж і 16 ліктів вширш (ч. 192). Але всі сі ласки мають вартість відпадків від стола, котрими зацитькує ся голодного і одертого з прав. Инакше лице показують пани-рада, як прийдуть на дневний порядок живі потреби Русинів й то не поодиноких осіб, але громади. Русинам за тісно в їх улиці, пруть на сі сторони, жадібно кидають ся за землею — отже заборонюють їм держати камениці у ринку; беруть ся до нових ремесел, — не пускають їх до цехів; купують сукно — не дозволяють їм продавати його на

¹⁾ Łoziński — *Patrycyat i mieszczaństwo*, 2 вид, стор. 60 і дальші.

лікті; купують крамниці — хай ходять за се до костела. Всіх тих заборон не можна складати на поняття XVI в., як се дехто робив ¹⁾; тут видно свідоме і обмірковане стремління обезсилити і обмежити у всім Русь, що з початком XVI в. стала швидко підноситись з давнього занепаду. Але й вини тут бачити не можна у цілім тодішнім міщанстві, бо воно ціле не мало голосу в сих справах: винувата тут ся верхня частина міщанства, що хотіла знівечити руське міщанство, так як потоптала права свого власного „посполства.“ ²⁾ Обвинувачувати цілу католицьку суспільність можна лиш в релігійних обмеженнях Русинів; й їх, правда, видавав той патриціят, але його в сїм підпирало морально усе польсько-німецьке міщанство; се зрештою зовсім природне для тодішніх понять, по котрим руська „синагога“ була чимсь безмірно низшим від католицького костела, а піп від ксьондза. ³⁾

Зачеплене було в літературі питання, відколи появились сї обмеження Русинів і який вплив на них мав факт, що в першій половині XVI в. Львів став польщитись, а разом з тим верховна власть в місті перейшла від Німців до Поляків. Так Зубрицький (досить обережно) давав до зрозуміння, що становище Русинів під Поляками значно погіршило ся, ⁴⁾ Лозинський протинно доказував, що від часів спольщення Львова доля Русинів полекшала. ⁵⁾ До роз'яснення сього польсько-руського національно антагонізму чи може порозуміння не маємо на жаль таких ясних звісток, котріб без сумніву рішили, котра

1) W. Łoziński: *Patrycyat i mieszczaństwo* 2 вид, стор. 339 і ин.

2) Łoziński: *Patrycyat i mieszczaństwo* вид. 2, стор. 61—65. Борба патриціяту з міщанством з поважним підкладом соціальним обговорена автором на жаль лиш по верху і навіть дещо гумористично як цікавий обичаєвий образець. Тимчасом справу можна було трохи поглибити, бо навіть односторонні в тім радецькі акти дають вказівки на звизек посполства „панами“ — нпр. 1543 р. жалуєсь Русиняка Фемя Станківна на панів Віта й Альберта Мороссовичів, що забирають їй безправно огород і уживають його як дорогу до переїзду; рішення в сій справі акти не подають ніякого (ч. 739).

3) Руські попи ніколи не титулюють ся в актах „священниками“ (sacerdotes) як латинські ксьондзи; про се свідчить драстично акт ч. 138. Тут писареви написало ся припадково про руського священника „sacerdos“; се очевидно видало ся йому не абияким гріхом, бо перекркнув старанно се слово й на се місце написав „поро“...

4) Зубрицький: *Kronika m. Lwowa* с. 142, 144—5.

5) Łoziński: *Patrycyat i mieszczaństwo* 2 вид., ст. 338.

народність польська чи німецька була більш нетолерантна для Руси. Але такі факти, що за німецького правління руські міщане мали доступ до ради, а за польського ні; що 1520 р. зникає уряд „руського писаря“ в магістраті, що удержав ся цілий час німецького правління;¹⁾ що в XV віці Русини могли мати дома в ринку, а в XVI в. їм се зборонено; що в XV в. бували старшими цехів, в XVI в. ні, — такі факти свідчать скорше на некористь як користь Поляків.

Якби се й не було в дійсности, то факт лишає ся фактом, що руські міщане мали на собі тяжкі обмеження і, що важнійше ще, відчували їх дуже сильно. Вже з 1520 р., себто в часі, коли Русини що йно із економічного погляду проявляють більшу силу, маємо два протести до короля, оден з 1521 року про релігійні зневаги, другий з 1524 р. про упослідженне в міськїм житю. Релігійні обмеження обіймають пять точок: 1) Русинам не дозволяють складати присягу перед урядом, лиш відсилають їх з нею до церкви; 2) в урядах свідоцтва Русина не приймають зовсім; 3) коли руський священник йде з св. тайнами до слабого, то не вільно йому переходити улицями або ринком з запаленими свічками; 4) магістрат надуживає права патронату над руськими парохами; 5) не можна вести померших на цвинтар з відповідними церемоніями.²⁾ Обмеження в міськїм житю займають чотири точки: 1) Русини не мають права купувати домів поза своїми вулицями; 2) не вільно їм продавати вина, пива і иньших горячих напоїв ані брати в наєм шинки; 3) не вільно продавати сукно на лікті; 4) не вільно вступати до нових ремесел і цехів.³⁾

Перший протест внесли як представителі руського міщанства „в місті і на передмістях“ звісний нам купець Ігнат, півнійший єпископ Макарій Тучапський, тоді також купець, і тесть Макарія Ілля; в сій справі вони їздили 1521 р. до короля, до Кракова.⁴⁾ Другий протест вручено королеви підчас його побуту

¹⁾ В остатне згаданий „писар руського письма“ 1518 р. (ч. 202 пор. ч. 151, 152); до давнійших часів див. Pomniki dziejowe Lwowa, показники s. v.

²⁾ Архивъ Ю. З. Россіи часть I т. X ч. 6; в неповнім змісті надруковано сей акт також в Monum. confr. Stauror. I, стор. 2—4.

³⁾ Supplementum ad hist. Russiae monumenta с. 457—8; текст в Monum. confr. Stauror. т. I с. 8 попсований.

⁴⁾ ... venientes huc ad nos nonnulli ex communitate civium nostrorum leopoliensium ritus graecanici, nominatim Helias, Ignatius Macareus suo et totius illius communitatis civitatis et aucturbi i leopo-

у Львові 1524 р. Сі скарги Русинів не дійшли до нас ані в оригіналі ані в копії, дізнаємся про їх зміст лиш з королівської відповіді на них. Але в листу короля в декотрих місцях пробиває виразно стилізація й руських листів; особливо цінне се, як мотивують руські міщане потребу знесення обмежень. За знесенням мають промовляти три обставини: перше — Русини сидять на тім самім праві, що й всі міщане,¹⁾ друге — руські міщане поносять всі тягари рівно з католиками,²⁾ третє, Русинів у Львові предствкляють чисельно поважну силу.³⁾

Одним словом львівська Русь старала ся як найліпше мотивувати свої прошення — все очевидно в границях лбоальности для міського уряду і правительства. Але прошення були майже безуспішні. Рада і католицькі міщане представляли у відповіді „обильно“ свої „правні причини і важкі приводи“ чому вони не можуть згодити ся на рівноправність Русинів. Король прихилив ся до бажань католицького міщанства і Русини дістали деякі полєкші лиш в релігійних обмеженнях: дозволено допускати їх як свідків у судах, вести померших і нести тайни всіма вулицями, але без запалених свічок; лиш на своїй вулиці могли Русини переводити в цілости всі обряди. Уступки були отже невеличкі і се в справах, що фактично не могли принести якоїнебудь шкоди католикам, а спеціально радї. Зате лишено радї право патронату над церквами з доходами, які з нього виходили, заборонено й далі Русинам купувати каменіці в ринку, не дозволено допускати їх до ремесел і цехів, держати шинки і продавати сукно на лікті — отже в актуальних справах не поступлено Русинам ні кроку.

Безуспішність борби з урядом, викликувало між Русею сильне огірчення. Побачили, що чуже міське жите розросло ся вже так сильно і таким сильним ланцом обпутало Русь, що з нього вже не видобути ся. Молода енергія і почутє покривдження не вистарчали до борби з тим ладом,

iensis nominibus... Королівська відповідь датована в Кракові 28. VI. 1521. Арх. Ю. З. Россіи I. т. X. ч. 6.

¹⁾ ... ipsa communitas... iure theutonico civili consuevit gaudere... (Mon. confr. Staur. I c. 2); ...in eodem iure residerent... (ibid. c. 8).

²⁾ ...omnia et singula onera civitatis ferre pariter cum aliis civibus et suburbanis leopoliensibus fidei romanae.. (Monumenta I c. 2); ...aequaliter cum aliis civibus eandem civitatem incolentibus onera civilia ferant... (ibid. c. 8).

³⁾ ...quorum ibi non exigua pars est... (Monumenta I) c. 8.

що вже мав за собою традиції й сими традиціями закривав ся перед найменшою уступкою. Чи Русини крбували ще в першій половині XVI в. виступити з якими жаданнями, про се звісток ніяких не маємо, хоч нпр. згаданий вже факт, що міський уряд чув себе примушеним 1544 р. заявити на ново, що Русини не мають права до камениць в ринку, міг би вказувати на якісь протести. А що був між Русинами в тих часах якийсь рух не конче приязний для міста і що навіть пробуджена думка руського міщанина зачала мріти неясно про якийсь негладальний виступ, про се маємо оден характеристичний натяк. Коло 1538 р. кушнір Курило з визначнійших й богатших представителів львівської Руси зачав розпускати між народом звістки, що декотрі з руських міщан „потаїно роблять сходини і там вибирають з поміж себе бурмістрів і радних руських і много иньшого видумують против міського уряду“ (ч. 560). Сі поговори дійшли випадково (чи може були донесені самим Курилом) до відомости уряду. Оклеветані мусіли очистити ся. Отже прийшли перед уряд три найзначнійші тоді руські міщане кравець Омелян, купець Павлик та кушнір Давидко й своїм „та цілої руської громади іменем“ обжалували Курила за несправедливу зневагу. Курило признав ся, що говорив все те на руську громаду, але говорив під гнів і в розяренню, та що в дійсности нічого нечесного против міщан не знає, і відкликав свою клевету. З свого боку руська громада відпекала ся всяких заговорів — се ж було б негладально, „деспект для радецького уряду, легковаженне радецького правління й поваги...“ Знов рада уважала кориснійшим не розбирати далі діла, заявила, що вона пересвідчена про „вірність й невинність“ Русинів. Справа скінчила тим, що Курило засаджено в холодну і приказано заплатити грошеву кару (ч. 560).

Показало ся отже, що не було ніякого заговору. Певно річ йшла про вибір братської старшини при міській церкві й нічо більше. Але інтересне свідощтво, яка душна була атмосфера на руській улиці, що в ній так легко могли родити ся такі тяжкі підозріння! Може дійсно ходили між нашим міщанством тихенькі говори про власних урядників, свій самосуд, свою самоуправу... Але се могли бути лиш мрії, побожні бажання, котрим не судило ся здійснити.

VII.

(Релігійне житє. Церкви і духовенство. Братства.)

Всі змаганя до полекшання суспільних і політичних відносин, як ми бачили, не довели до нічого; їх можна вважати лиш негативним боком стремлінь руського міщанства, роботою без успіху. Позитивні висліди осягнула львівська Русь лиш в релігійних справах, у внутрішній церковній організації в самім руськім кварталі: її—вінцем були братства.

У Львові є в тих часах кільканацять церков: в самім місті Успенська, на галицькім передмісті Богоявлення й може теж Чесного Хреста, на краківськім Благовіщення, на замковій території св. Миколи, Федора, Пятниць, Воскресення, Вознесення, Спаса, Покрови; крім сього є два мужеські монастирі св. Юра і св. Онуфрія, і оден жіночий.¹⁾ Коло кожної сьвітської церкви є парох з родиною, дякон, дяк та проскурниця; часом є ще й другий піп знов з родиною і т. и. Так нпр. бачимо велику попівську кольонію в 1460 р. коло Богоявненської церкви на галицькім: тут сидить на двох огородах стара попадя Вонька (ч. 10), знов на двох огородах попадя Олена (ч. 35), далі на двох домах піп Михно (ч. 48); на однім домі піп Прокіп, син помершого попа Івана Колодія (ч. 8); також рад би тут примістити ся чоловік сестри Прокопа, піп Клишко із Заскова (ч. 48, 99). Се духовенство жиє найбільше з собою; звичайно син стає по батьковн наслідником на парохії, як нема сина — то парохом буде зять, або хтось з найближшої родини; духовенство тримає ся солідарно в своїм крузі. З міщанством, себто з своїми парохіянами, живуть попи добре; видно се з того, що нераз хтось запише на церкву чи на пароха то коня, то пасіку, то цінний пояс, або принаймні якусь одежину.²⁾ Часом, хоч і рідше, міщане женять ся в попівських домах,³⁾ а й міщанські сини стають попами.⁴⁾ Таксамо чорне духовенство, монахи, не відокремлені від суспільности: в монастир ідуть не

¹⁾ Ближші дані про церкви див. в додатку на кінци.

²⁾ Див. ч. 220, 713, 848, 756, 764.

³⁾ ч. 671—2, 733.

⁴⁾ ч. 502 і ин. — Піп Яцько син Стецька Кушніра; про нього буде мова далі.

рідко міщане на старість літ, тікаючи перед житєм, проживати богоугодно останні дні. Та жите здоганяє їх й серед мурів: жалує ся чернець Омелян, колись багатий кравець з руської улиці, що зза свѣтських жубр-турбот не може сповняти спокійно, як треба, своїх релігійних обовязків, на спасенне душі вважати і Пану Богу служити: на свѣті лишив ся дім й майно і донечка Любка, іще не віддана... (ч. 847). Вони не можуть зірвати зносини зі свѣтом: як поважні особи мусять ходити як свѣдки й ручителі по урядах (ч. 467), журити ся спадщинами (ч. 1901, 221); навіть, як хто не має де діти чи продати бочки вина, ставить її в монастир і тут вино квасніє й марнує ся без користи (ч. 411). Відносини отже дуже щирі, фаміліярні; й коли монах Іван „з божої волі зложений тяжкою слабістю“ кінчить вже жите, ще радий бачити у себе міщан й перед ними зробити останню волю (ч. 310).

Про освіту духовенства я вже говорив: сьвященники тоді одинокі представники літературної творчости — яка вона й не була бідна; таксамо підширало духовенство й штуку: пригадати Федора маляра з монастиря св. Онуфрія.

На чолі львівського духовенства стоїть „намісник над попами“ або „пропіп“. Про сей уряд маємо кілька звісток; 1450 року був пропопом під Василь, котрий засідав в львівськїм судї в розводових справах з комісарською властю від митрополїта Якима¹⁾; 1456 р. як намісник виступає під Осей, парох воєскресенської церкви на краківськїм;²⁾ в 1490 р. намісниками стають архимандрити сьвятоюрського монастиря.³⁾

Більшість руських церков стояла на замковій території, де Русь не підлягала таким обмеженням як під маїдебурськїм правом: тут також зачинає ся рух між духовенством, рух, котрий має на меті піднести з упадку руську церкву. Се змаганне — обезпечити церковні маєтности, які є, увільнити їх від податків й добути ся де ще нове майно церквам. Вже 1471 р. дістає церква св. Миколи увільненне від податків; 1524 р. за протекцією князя Константина Івановича Острожського (його заслуги для церкви були піднесені нами у вступі) король потвер-

1) Akta grodzkie XIV ч. 2269; стор. 292.

2) Akta grodzkie XIV с. 475; XV ч. 669.

3) Рудович: Коротка ист. гал-львів. епархїи стор. 26 (по рукописній літописи св. Юрського монастиря).

джає сю привілею. ¹⁾ 1536 р. обдаровує ту саму церкву староста Одровонж куснем підміського ліса й король 1544 р. знов потверджує се наданне. ²⁾ Церква св. Федора дістає ся затвердження „старих“ привілеїв 1537 р. ³⁾ В місті між мурами, де відносини для Руси були сумнійші, також видно змагання прибільшити церкві землі: навіть скупий для Русинів магістрат дає кусень землі для Богоявленського попа (ч. 192).

Всі ті надання (а певно їх було більше, як тут вичислено) значно збогатили руську людність. Тільки в привілеїях була одна хиба: маєтности записували не на церкву як інституцію, лиш на парох а. ⁴⁾ Й тут виходило непорозумінне: чи парох розуміти як представителя церкви, котрий уживає церковного майна лиш довічно або як довго є парохом; чи може під має тут таке саме право, як кождий иньший міщанин, що здобув маєтність своїм заходом і може з нею робити, що йому подобає ся: продати, заставити, записати родині чи кому небудь. Нинішні правні поняття безусловно виключають сю другу інтерпретацію: маєтність записана церкві не може бути приватною власністю пароха. Але тодішня правна практика показує ся дуже хитка. Тоді було майже правилом, що по смерті пароха вступає на парохію син помершого, по тім знов внук і т. и. На одній парохії сиділи цілими століттями члени того самого роду; церковне майно не виходило з рук одної родини. З сього легкий висновок, що церковне майно дідичне в поківській родині й що можна поступати з ним, як з кождим иньшим приватним майном. З точки погляду сьвященничих родин се було зовсім природне; та церква й громада терпіла на тім велику страту.

1468 р. продає старий парох воскресенської церкви Оссій (Ossyey) свій власний ґрунт попови Тарасови; але той ґрунт лежить при церкві; ⁵⁾ готове підозрінне: чи се не церковне

¹⁾ Przegład archeologiczny III c. 101 = Akta gr. i ziem. VI c. 148—151.

²⁾ Akta grodzkie X ч. 551, 695.

³⁾ Monumenta confr. Staur. I ч. 6.

⁴⁾ Пор. шпр. стилізацію грамоти для церкви св. Федора: „Zacharias pop... exposuit privilegium, quod antecessores habuerunt eius super aream, in qua ad praesens eadem synagoga s. Fedori constructa est (Monumenta confr. Staur. I ч. 6).

⁵⁾ Akta grodz. i ziem. XV ч. 669.

майно? Тут справа неясна; але маємо виразні вказівки, що декотрі парохі забирають на свою власність церковне майно. Так коло 1545 р. умер Іван під благовіщенської церкви на краківським передмістю; його донька Христина, разом з своїм чоловіком попом Хоמוю виступила з претенсіями до сеї церкви, як до свого дідицтва: мовляв, ґрунт, на котрім стоїть церква, був власністю попа Івана. В обороні своєї церкви стала громада (*communitas seu parochiani*) і заявила, що Христина не має тут ніяких прав й противно не лиш ґрунт, на котрім стоїть церква, не належить до пароха, але навіть місце, де сам під побудував ся, було взяте з церковного цвинтаря. Громада була готова ствердити се присягою і до неї виделегувала сімох відпоручників. Але сей новий парох під Хома про таке не хотів й чути і навіть не допустив парохіян до церкви складати присягу. Вмішав ся в се аж міський уряд, на котрого території стояла церква; громада зложила присягу й уряд признав правду по її боці (ч. 823, 828). Та під Хома бажав й далі удержати ся при тім ніби своїм майні; справа пішла перед короля і Хоми зборононо рухати церковні ґрунти.¹⁾

Тут бачимо вже й відповідь громади на неправне поступованне духовенства. Й се не була лиш хвилева елементарна реакція; треба завважити, що кілька років перед тим спором завело ся при благовіщенській церкві братство;²⁾ громада була зорганізована й могла виступати свідомо в обороні своєї церкви. Те саме бачимо й в иньших парохіях: під Григорій побудував своїм коштом церкву „на Волі й Зарічу“; по його смерти його жінка попадає Маруся відпродає церкву своїм парохіянам.³⁾ Те, про що йшов спір при благовіщенській церкві, тут полагаджує ся мирною дорогою.

Стоїмо перед новим рухом серед міщанства; сей рух не має метою боротьби на зверх, лиш стремить до впорядковання відносин в самій громаді. Першим характеристичним проявом сього нового братського руху було змагання взяти в опіку

1) Akta grodzkie i ziemskie X ч. 755, 762.

2) Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 III т. 1.

3) Ч. 778, 826. Може ся церква ідентична з церквою Воскресення на краківським; там був в тих часах парохом також під Григорій а попадею Маруся (пор. Monum. confr. Staur. I ч. 8, 44). Церква продавала ся „в цілости з усіми річами, що до неї приналежать і з шістьма книгами“ за 6 гривец (ч. 778, 826).

громади церкву і її майно, зробити церкву з пів приватної інституції публичною. Коли громада досягнула сей перший поступат, то за ним іде чимраз ширша діяльність.

Але перше громада мусіла зорганізувати ся. Вже в староруських часах були при церквах товариства, котрі мали спеціальне завдання устроювати пири на парохіяльні празники; так нпр. в Полоцьку при церкві „старої“ Богородиці „братщина“ відбувала ся на Петрів день; ¹⁾ як видно з пізнійшої практики на сі пири варено передовсім меду; звідси пішла назва сих братств — медові.

Сі старі братства, хоч і були збірним місцем для громад, то не мали майже ніякої організації; до нових потреб треба було братство зреорганізувати на иньшу форму. Сю форму знайшли братства в німецькім цеховім устрою.

Братство таке, як його стрічаємо на початку XVI в. се інституція зложена зовсім на подобу цехів²⁾ в цеховими статутами. Діяльність цеху проявляє передовсім в цехових сходинах, на котрих обовязані бути всі майстри; на сходини запрошувала старшина, посилаючи між членів цеху цеховий знак; те саме робить братство, так само „обсилає схажку“. Коли член цеху не явить ся на зборах або провинить ся в чім иньшій, платити кару воском; так само в братстві. Член цеху мусить піддавати ся в своїх справах судови старших, до уряду віита ані міської ради йому „тікати“ не вільно; ³⁾ так само братчик не сьміє йти „до иньшого уряду“. Коли умре який майстер, всі члени цеху мають брати участь в похороні; ⁴⁾ так само братство відводить помершого братчика до гробу. За померших відправляють ся в цеху обовязкові богослуження — те саме в братстві. Зрештою цех подібно як братства має в собі багато релігійного характеру; члени мають дбати о прикрашенне церкви, спеціально мають ходити коло свічок й навіть самі мають їх світити підчас богослуження; ⁵⁾ що більше, латинські єпископи

¹⁾ Лѣтопись по Ипатскому списку с. 340 — 1159 рік.

²⁾ До порівняння беремо два найстарші львівські устави в 1542 (благовіщенський) і 1544 р. (миколинський). Вѣстникъ Ю. З. Р. 1862 на III ч. 1 і Monum. confr. Staur. I ч. 8.

³⁾ Akta gr. i ziem. VI ч. 104, 130.

⁴⁾ Akta gr. i ziem. III ч. 114, VI ч. 99, 130; Dodatek do Gacety lwowskiej 1861 ч. 21—22.

⁵⁾ Akta gr. i ziem. III, 113, 114; VI, 97, 99, 130. Dod. do Gaz. lw. 1861 ч. 21—22.

дають цехам особливі відпусти, щоби цехи „помножили хвалу божу“;¹⁾ навіть деколи цехи звать ся братствами.²⁾

Так отже не може бути сумніву, що вже в першій половині XVI в. братства стоять під впливом цехового устрою. Але й давний „медовий“ характер братства не щезає зовсім: в братстві відбувають кілька разів в рік урочисті пири; сі пири відбувають ся в церкві, а в їх тепи головну роллю грає мід³⁾ — як за давних часів. Правда були і в цехах якісь пири, але на них не кладено такої ваги як в наших братствах; замість ритуального меду там уживано пива.⁴⁾

В цеховий шабльон мали руські міщане вложити своє жите. Й вкладають найрізноманітніші його прояви. В Вильні нпр., звідки маємо найдокладніші звістки з половини XVI віку, є братства ремісників (нпр. кушнірів), братство купців, братство „панів“ с. є. старшини міста (бурмістрів, ради і лавників), братство троїцьке при церкві св. Троїці, братство роське, де групують ся передміщане передмістя Роси.⁵⁾ Пять родів братств, а кожде братство з иньшим характером! У Львові такої різноманітности нема. Братство „панське“ не могло існувати, бо не було руських урядників; про руські братства ремісницькі й купецькі, котрі відповідали би католицьким цехам, не маємо звісток з сього часу; передмістя знов були за великі і руська людність на них за надто розвинена, щоби можна було її зорганізувати в одно братство. Лишає ся отже лиш оден тип — братство при церкві. Певні звістки маємо про три такі братства: при міській церкві серед мурів, при благовіщенській на краківським й при св. Миколи на підзамчу. З сього, що на галицьким передмісті коло церкви Богоявлення знаходить ся шпиталь,⁶⁾ можна б думати, що й тут було братство — четверте; громади на Волі й Зарічу, котра купила собі церкву, могла також мати братство — пяте.

1) Akta gr. i ziem. VI. ч. 18, VII. ч. 67.

2) Dod. do Gaz. lw. 1861. ч. 21—22: „izbysmy onym dozwolili u dopuscili cech albo bractwo“.

3) Пор. Собрание древних грамотъ и актовъ г. Вильни т. II. ч. 17 (устав кушнірського братства 1538 р.)

4) cervisia fraternalis: Akta grodz. i ziem. III. 76, VI. 99. 130.

5) Собрание древних грамотъ и актовъ г. Вильни II. ч. 1, 2, 16. 17 і ин.

6) Ч. 569, 872.

Найважнійше з тих братств — міське при церкві Успення; про нього маємо найповніші звістки й воно проявило широку діяльність вже в першій половині XVI в. Братство існувало вже в часах Казимира Ягайловича й дістало від короля якийсь привілей; але сей привілей загинув і лишилася по нім лиш звістка з початку XVII в. з неможливою датою 1439 р.¹⁾ В радецьких актах стрічаємо першу виразну згадку аж з 1502 року: за успенського пароха в якійсь його справі поручають „vitrici ecclesie Rutonogum“ (ч. 129). Але маємо й скорші звістки, в котрих можна б бачити діяльність братства, хоч братство не згадане виразно. Так 1472 р. „Русини“ (Ruteni) заявляють права церкви до двох ґрунтів, котрі займала якась Добруша (ч. 18): під тим загальним іменем „Ruteni“ можна вже підозрівати братство; знов 1498 р. виступають в обороні свого пароха чотири міщане (ч. 109) — ті самі, котрі виступають в дальших роках виразно як братчики.²⁾ Початки діяльності братства зачинають ся отже кінцем XV в.

З назвою „vitrici ecclesiae“ виступають братчики в міських актах й далі (ч. 138, seniores vitrici ч. 758), побіч неї є друге імя „provisores ecclesiae“ (ч. 264, 748); імя „старші руські“ (seniores rutheni) що в пізнійших часах уживає ся дуже часто, виринає вперше 1543 р. (ч. 748). І дійсно заким батчики стали представниками руської людности, були спершу завідателями церкви і особливого значіння не мали; міські акти ігнорують їх в тім дуже часто і не завважають, що вони носять на який небудь церковний уряд (ч. 18, 109, 130, 161, 187, 894)

Як було зорганізоване се міське братство в першій половині XVI в. зовсім певних звісток не маємо, бо не лишило ся нам устави братства з тих часів; таку уставу маємо аж з піз-

¹⁾ Дата неможлива, бо 1439 р. був королем Володислав не Казимир. Про грамоту подав звістку Зубрицький в розвідні *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich* стор. 3.: „przywilej króla Kazimierza IV. z r. 1439, którego oryginał wprawdzie zaginął, wzmianka jednak że o nim w księdze bractwa litera C pod liczbą indexu 435 na karcie 3 w inwentarzu archiwalnym roku 1601 spisany znajduje się.“ — Братські книги в старопісляльнім архіві тепер порядкують ся і може віднайде ся принайменше та згадка про той привілей.

²⁾ Імена тих міщан: Андрій кушнір, Борис кушнір, Олександр Дамбович, Ванько Кушнір (ч. 109). Андрій згадує ся між братчиками 1502 р. (ч. 130), Борис 1502 (ч. 129, 130), 1504 (ч. 138), 1516 (ч. 187); Ванько 1502 р. (ч. 130). — пор. реєстр братчиків в додатку.

нійших часів, по реформі братства патріархом 1586 р.¹⁾ Зате маємо з першої пол. XVI в. устави двох передміських братств, при благовіщенській церкві з 1542 р. і при церкві св. Миколи 1544 р.²⁾; помітна річ, що ці обидва устави майже рівновзвучні,³⁾ так якби представляли відпис з якогось иншого уставу, — тим уставом по всякій правдоподібності був устав міського братства. Отже порівнюючи ці устави з 1542 і 1544 р. з уставом 1586 р. і доповняючи їх звітками з инших актів можемо з досить великою певністю зреконструувати первісну форму уставу нашого братства.⁴⁾

Членом братства міг бути кождий, хто записав ся, без ріжниць чи се був міщанин львівський чи нельвівський, селянин чи шляхтич. При вступі до братства платив „укуп“ чи „вступне“, — те, що нині називає ся вписовим; було воно у всіх братствах в висоті 6 грошів. Попри се треба було платити постійно вкладку по $\frac{1}{2}$ гроша (в міських і свято-микольських братстві що чотири неділі, себто 6 гр. на рік, в благовіщенській що дві неділі); замісцеві члени платили відразу за цілий рік 6 гр. Раз в рік відбував ся вибір старших братів; в братствах на передмістях було тих старших братів по двох, в міських братстві з початку було мабуть також двох, пізнійше число їх зростає до чотирох.⁵⁾ Ці старші брати „обсидають сжахку“ чи „схужку“ (се очевидно рутенізоване польське *schadzka*) — визначають засідання братства, на котрих всі братчики мають бути присутні під певною карою. Братство мало на цілі передовсім добро своїй церкві, — се було щось так очевидне, що устави про се навіть не згадують; для того також всі кари

¹⁾ Monum. confr. Staur. I, стор. 115—117.

²⁾ Устав благовіщенський 1542 р.: Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 кн. III. (с. 98—100); устав св. Миколи: Monum. confr. Staur. I ч. 3.

³⁾ Все таки устав св. Миколи не був такою „точною копією благовіщенського уставу“, як сього хоче Криловский (Львов. ставроп. братство стор. 36.); в першій братстві платять ся вкладку що чотири неділі. (Вѣстн. Ю. З. Р. 1862, кн. III с. 99), в другій що дві неділі (Monum. confr. Staur. I с. 13).

⁴⁾ Устав 1542 р. з уставом 1586 р. й з уставом братства в Вишні порівнює (не конче зручно) Криловский — Львов. ставр. братство стор. 36—40.

⁵⁾ Двох старших братів в міських братстві бачимо 1502, трох 1504, 1521, 1530, 1538 pp.; чотирох 1540, 1544, 1547—8 pp. В инших випадках годі розрізнити чи мова йде про старших братчиків — пор. каталоґ братчиків в додатку.

платились в воск, а віск йшов на церковне свѣтло. Але братство давало також значні користи своїм членам; коли хто слабував і через се попадав в біду, запомагали його грішми; як на кого „Бог припустив смертний час“, братчики відводили його греміально до гробу. Щорічно відправляли ся братським коштом чотири служби за померших й одна за здорове; рівночасно відбував ся братський пир, як його звать устави — „честь“; „а хтобы хотѣлъ изъ гостемъ быти на тои чти, мает дати на ден два грошѣ у братскую скриньку и тыж свѣчи справовати ку хвалѣ бозкой.“¹⁾ Кождий член мав право вписати до братського помянника не лиш себе, але й свою родину: „отца своего и матку свою и дѣтій своихъ имена.“

Зазначити треба оден характеристичний бік братств — змаганне до сього, щоб виробити як найбільшу солідарність і найтісніший звязок і між членами братства й між цілою руською людністю. Про се стремління свѣдчать дві точки уставу: перше — братчик посварившись з братчиком, не смів іти „до иньшого уряду“, не пожалувавши ся передтим „братіи“, друге — хто вступив раз до братства, то так, якби з монастиря, не може вже з братства виступити: „которые брат за своим упором хотѣльбы из братства выступити, таковыи мает быти каран церквою поты, поки ся зас наверьнет ку братству“²⁾. Се таке строге ставленне братських обовязків було очевидно викликане виїмковими, тяжкими відносинами, в яких жило наше міщанство; інтересне, що в статуті, 1586 р. тих двох точок вже нема, справа поставлена більш компромісово.³⁾

Членом братства, як сказано више, міг бути кождий православний; в дійсности, о скільки знаємо членів міського братства з випадкових звісток, до нього належали передовсім люде, що мешкали на руській улиці, отже кушнірі, кравці й купці.⁴⁾ Але згадують ся і замісцеві члени як Лех з Белза (ч. 129, 130) й Мась з Комарна (ч. 129). Найбільше число братчиків, яке стрічаємо в однім актї — 13, се очевидно лиш minimum (ч. 130).

Так зорганізоване братство зачинає свою діяльність. З початку се діяльність локальна на церковнім тлі. Вже в першій

¹⁾ Monum. confr. Staur. I c. 14.

²⁾ Monum. confr. Staur. I c. 14.

³⁾ Monum. confr. Staur. I c. 116.

⁴⁾ Див. катальої членів братства в додатку.

звістці про братство в радецьких актах (1472 р.) братство має в своїй опіці церкву Успення в місті; журба про сю церкву й її майно — се зміст початкової історії братства. В першій братській справі, яку знаємо, йшла річ про се, що на Калічій горі був ірунт, котрий хтось записав на церкву: „та пан Арнект, на котрого лані він простягає ся, не згодив ся, щоб він належав до церкви, — але, що огород дарований церкві тестаментарно, то треба його продати, а гроші підуть на церкву“ (ч. 18). Крім сього братство доказувало свої права до дому в місті, на котрім сиділа міщанка Добруша, але за посередництвом уряду зроблено таку „згоду“, що церква зрекла ся своїх претенсій (*ibid.*). Про сей дім забігало ся братство мабуть тому, що потреби було дому для пароха. Є, правда, 1500 р. згадка, що під Сава мешкав коло церкви (ч. 116), але се був мабуть його приватний дім; церковний дім (чи „домик“) для пароха купило братство аж 1504 р. від міщанина Русина Лагоди (ч. 138). Пізніше 1524 р. купують братчики від попаді Марусі Заболотовської дім в місті (ч. 264): може се той сам „церковний дім“, в котрім відбували ся засідання братства й наради з шляхтою й духовенством.¹⁾ Братчики дбають не лиш про прибільшення братського майна, але й про прикрасу церкви. Так 1515 р. купують „із спільних грошей“ штуку золотого оксаміту підбитого червоним шовком (ч. 187); знов 1543 р. по смерті дяка Яцька ведуть процес в обороні євангелія і 12 образів мальованих на пергамені, котрі їм дарував покійник до церкви (ч. 748, 756).

Стара братська традиція говорить, що крім церкви Успення до братства належав також монастир св. Онуфрія: „монастир їх братський лвовський святого Онофрія Ставропионъ реченный посполитого их дедизного фундованья“.²⁾ Сей монастир фундував чи відновив львівський міщанин Стефан Дропан і віддав його опіці братства; фундацію затвердив 1463 р. староста Андрій Одровонж, а 1469 р. дав монастиреви привілегії Казимир Ягайлович.³⁾

¹⁾ Пор. Акты Зап. Россіи II ч. 205.

²⁾ Monumenta confr. Staur. I. стор. 258 (1589 р.)

³⁾ Зубрицького Лѣтопись лвовскаго ставр. братства (відбитка в Журн. М. Н. Пр.) с. 4. Не знати чи Зубрицький мав сю грамоту в повнім тексті, чи лиш знайшов про неї звістки в старих братських списках грамот. Бо маємо ще другу версію братської традиції, що Дропан передав монастир юрисдикції унівського ігумена, „а вони (братство)

Сю традицію потверджують і деякі факти. Двох міщан, Стецько кушнір і Андрій кравець купують 1518 р. город коло монастиря св. Онуфрія; ¹⁾ в акті купна сказано, що вони купують се спільно „*manu indivisa*“, а з иньших документів видно, що купили сей ґрунт не для себе, лиш для монастиря: 1521 р. бачимо той сам огород в руках монахів. ²⁾ Се не була приватна фундація обох міщан лиш фундація братська; як показує ся з иньших звісток, Стецько і Андрій були членами братства ³⁾ й акти купна переховались в братськїм архіві. Коли братство так опікувало ся монастирем, то можна думати, що монастир був в його патронатї. Може впливам братства треба приписати, що князь Острожський вставляв ся за монастирем, щоб його увільнено від податків. ⁴⁾

Відповідно до свого уставу братство мало не лиш опікувати ся церквою, але й сповняти гуманїтарні діла, дбати за неміцних і слабих. Свій обовязок братство сповняє прикладно: вже 1522 р. існує на руській улиці шпиталь, поміщений в окремім домі. ⁵⁾ Другий руський шпиталь рівнож в осібнім домі є на галицькїм передмістю коло церкви Богоявлення. ⁶⁾

З иньших братських справ досить вказівок маємо про відносини братства до міських попів, парохів „пречистських“ „від Пречистої“ ⁷⁾, котрі були зависимі від братства, хоч не знати в якій мірі. На переломі XV і XVI в. був парохом під Сава. Особливими духовими прикметами він мабуть не визначав ся, був таксамо дбайливий за майно як кождий міщанин і хоч мав свій дім, то за гроші та скринку вмів вести процеси (ч. 105). Але довіре мав у всіх, бо давали йому переховувати срібло, а він його ховав вірно і віддавав в цілости властителям (ч. 116), навіть тішив ся такою популярністю, що як 1498 р. візвала його рада перед себе, то чотирох братчиків — всі чо-

не від кого иньшого, лиш від сього ігумена мають поручений заряд монастиря.“ (Monumenta I с. 185 1589 р.)

¹⁾ Monum. confr. Staur. I ч. 1.

²⁾ Monum. confr. Staur. I ч. 3, пор. ч. 4.

³⁾ Стецько ч. 130, 357; Андрій ч. 130, 187 — пор. каталог братчиків.

⁴⁾ Monum. confr. Staur. I ч. 3, 4.

⁵⁾ Ч. 228, 415, 467. ⁶⁾ Ч. 569, 872.

⁷⁾ Ч. 129 (по ро пречечышкы); Monum. confr. Staur. I с. 14 (пречестви); Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 кн. III с. 100 (отъ Пречистов).

тири кушнірі — зложили за Саву поруку (ч. 109). Така сама історія повторила ся, ще двічі 1502 року; раз мусів ставати Сава в якійсь справі з старостою Станіславом з Ходеча (ч. 129), другий раз з незвісних причин (ч. 130) — в обох випадках парохіяне знов „не примушені а власновільно“ заступили ся за своїм парохом і навіть, щоб його зовсім забезпечити перед урядом, скинули ся на велику як на тодішний час суму 80 гривень й сю суму мали вложити в маїстраті (ч. 130). Яка се справа була не знаємо, в кождім разі маємо гарний приклад солідарности на руській улиці.

Менш удав ся громадї другий парох, наступник Сави, під Олександр (згадує ся 1511—30 рр.). Перша звістка, яку про нього маємо, се — спір з парохіянами: пішло за якісь „церковні справи“ (pro ecclesiasticis rebus) — парохіяне наговорили йому „не дуже пристойних слів“ і справа пішла перед маїстрат. Рада примусила обі сторони погодити ся, але Олександр і далі не був в ласках у братства: навіть мусів собі наймати на мешкане чужу хату (платив за неї 30 грошів річно — ч. 243), при церкві поміщення не дістав; се була очевидна неласка братства, бож для попа дім був вже від 1504 р. (ч. 138). Значить ся, він не зумів вхопити людей за серце. Пізнійше пробував собі приєднувати поодиноких братчиків — так позичив кравцеві Омелянови, значній особі на руській вулиці, 50 зол. (при сім почислив собі гарний процентик — 5 зол. себто 10% річно — ч. 344, 360); але чи його змагання мали який успіх, про се звісток нема.

Рівночасно з Олександром згадує ся при церкві иньший під, Василь (ч. 174); але більше як про нього, знаємо про його жінку шляхтичку Маргарету Заболотовську, котру акти звуть просто „попадею Марусею“. Вона по смерти чоловіка продала свій дім братству (ч. 264), а за те братчики Макар і Павлик опікували ся її дітьми, Іваном і Олюхною (ч. 335, 384).

З пізнійших парохів звертає на себе увагу під Яцько (згадує ся в 1537—1540 рр.), передовсім з сього погляду, що се був перший звісний нам під міщанський син; сей факт мусів вважати ся тоді чимось незвичайним, бо акти при кождій нагоді зазначають, що Яцько — син кушніра Стецька.¹⁾ Яцько сидів при церкві тихо й більше займав ся своїми родинними

¹⁾ Ч. 502, 534, 627, 639.

справами, а не мішав ся в братські діла; видно, знав добре братію й умів з нею поводитись як треба. Зате не подобав ся братству иньший парох, Нимфант (згаданий 1548 р.), против нього піднесла ся опозиція: поважаний купець Давидко, пізнійший фундатор церковної вежі, що так нещасливо завалила ся,¹⁾ сказав йому публично в присутности руської громади „деякі слова против його доброї слави і чести“; перед радою мусів сі слова відкликати (ч. 895). Але спокій в громаді не вернув ся скоро, бо ще 1552 р. бачимо Нимфанта й його приклонників ворожнечі з Давидом і иньшими визначнішими братчиками.²⁾

Братство показує велику дбайливість про своїх попів; про се, що для попа був осібний дім, вже було згадано; є на се ще иньші докази. Церква хоч і була в олиці братства, мусіла ще підлягати патронатови магістрату з сеї причини, що стояла на міській території³⁾; парохі при вступі на парохію мусіли платити місту т. зв. рукавичне. Оплата була дуже висока: так нпр. 1510 р. заплатив парох за інтромісію до церкви 10 гривен⁴⁾ — суму за яку можна було купити 6 гарних волоських волів! Надужитя такі мусіли трапляти ся частійше⁵⁾ й міщане як добрі опікуни своїх парохів жалували ся 1521 р. королеви на ті „не малі дарунки“, що платять їх попи; король визначив комісію до полагодження справи й на будучність парохі мали платити лиш по дві гривни.⁶⁾

Але хоч братство дбає про попів, то відносини між обома сторонами бувають часом дуже напружені. Опіка братства хоч безперечно корисна для церкви, для духовенства стає невідгідна і більш енергічні одиниці між сьвященниками старають ся з неї видобутись. Таксамо стрічає братство опозицію й між сьвітським міщанством: за приклад сього може служити звісна вже нам денунціяція Курида на тих руських „консулів і бурмістрів“. Але се могла бути опозиція лиш одиниць ведена з особистих причин; громада стояла за братством. В самім

¹⁾ Зубрицький, Kronika с. 192. Лозинський Patrusyat с. 314.

²⁾ Monum confr. Staur. I ч. 15.

³⁾ В наших актах є звістка про патронат над богоявленською (ч. 192) і благовіщенською церквою (ч. 828); патронат над успенською церквою видно із звістки Зубрицького Kronika с. 138.

⁴⁾ Зубрицький Kronika с. 138.

⁵⁾ Ibid. с. 123: богоявленський парох платить 1 гривну до міської каси і 14 зол. — радцям в руку!

⁶⁾ Архивъ Ю. З. Р. I т. X стор. 14--15.

братстві відносини взірцеві; на зверх братія виступає солідарно, братство зростає в силу й повагу. Малозначні з початку завідателі церкви стають чим раз більше „старшими“ руської нації у Львові.

Вкінці виходять й поза Львів, дають почин ширшому все-народному рухови, що обняв цілу Галичину і спричинив відновлення галицького єпископства.

VIII.

(Упадок галицького єпископства. Намісництво. Яцько Гдишицький. Макарій Тучапський. Відновлення—єпископства. Владича діяльність Тучапського.)

З заведенням польського пановання потерпіли землі львівська й галицька в релігійній сфері більше як сусідні; коли в Перемищині й Холмщині принаймні лишила ся своя єпархія, то в галицькій вона вигасла з початком XV в. Останки опозиції руського духовенства знищено брутальними способами (галицьких крилошан „воджено в поворозі й плавлено через Дністер“¹⁾), а сьвіжо перенесене до Львова латинське архієпископство дістало 1423 р. від Ягайла привілей карати православних як єретиків й ширити насильно католицтво.²⁾ Галицького єпископа мали заступати попи-намісники по головнійших містах³⁾; але хоч декотрі з них уживали навіть титулу „митрополитів“⁴⁾, то в дійсности були залежні від сьвітської влади⁵⁾ й через те не мали більшого значіння. Львівську єпархію пробували загор-

1) Акты Зап. Россіи II ч. 198.

2) Архивъ Ю. З. Р. I т. 1.

3) Намісників стрічаємо в Галичу, зглядно в Крилосі (Dod. do Gazety lwow. 1853 с. 48; Akta grodz. XII ч. 4286, с. 367), в Камінці (Архивъ Ю. З. Р. I ч. 5) й у Львові (про се далі); пор. Supplementum ч. L.

4) Андрій Свистельницький крилоський намісник називає ся 1475 р. митрополітом (Akta gr. XII с. с. 367); пор. стилізацію грамоти 1458 р.: pro tutore monasterii Crylosiensis alias na mitropolita (Akta grodz. XII ч. 4286).

5) Король дав „опекальництво“ над крилоським монастирем львівському старості Станіславу в Ходча і той розпоряджає ся ним по своїй волі (Akta gr. XII ч. 4286).

нути в свої руки сусідні єпископи: то перемиський то холмський¹⁾, накінець і латинські архієпископи. Серед сього замішання терпіли найбільше релігійні потреби людности. „Єпископія митрополіи галицкой отъ колка сотъ лѣтъ згубла была а заронена была, не маючи пастира своего єпископа: въ тыхъ словутныхъ мѣстахъ въ Галичѣ, въ Львовѣ, въ Каменцѣ подолскомъ... хвала Божа непомаду оскудѣла а злаща люде, стадо Христове, без пастира своего были.“ Не було кому висвячувати пошів ані сьвятити церков: духовенство мусіло шукати рукоположення часто аж в Волощині. ²⁾ Міщанство у Львові відчувало ті недостачі таксамо як і всі православні, навіть ще більше, бо мало крім сього—ще й ріжні надзвичайні обмеження. Тому воно, як тільки підійшло трохи більше в силу, зачало думати про перемену релігійних відносин; сі змагання мали більші вигляди на здійсненне через се, що за міщанством потягнула й руська шляхта. Зносини між шляхтою, ще тоді не зовсім спольщеною,³⁾ і міщанством були в тих часах дуже оживлені: міщанство певно давало шляхті поміч в торгівлі і т. и., шляхта за те знов льокувала свої, досить великі навіть, капітали між руським міщанством⁴⁾; обі сторони входять з собою й в подружжя.⁵⁾ Сі зносини на матеріяльнім тлі зробили можливим зближенне і союз на точці духових інтересів в борбі за владництво.

1) Акты Зап. Россіи II ч. 193; Гарасевич Annales с. 96—7 і ч. 756 нашої збірки; про холмського Acta Tomiciana I с. 146—7, 154—5.

2) Acta Tomiciana I с. 154—5; Supplementum ad hist. Russiae monum. ч. LV.

3) На скільки була тоді вже спольщена руська шляхта в Галичині, сього спеціально не студіовано; на руськість тодішньої руської шляхти показують її хресні імена, що нічим не різнять ся від імен селян або міщан.

4) Шл. Юрий Малецький (чи Малчицький) позичає Захаркови 20 грв. (ч. 45, 57), 50 зол. (ч. 49, 52); шл. Петро Шамницький Гринькови кравцеви 80 зол. (ч. 131), Андрійкови 30 зол. (ч. 135), Гарасимови 50 зол. (ч. 188); Ванько (Івасько) Лагодовський Омелянови 60 зол. (ч. 230, 267), Васькови кушнірови 78 зол. (ч. 836); шл. Іван Загнойський Прокопови кушніру 190 зол. (ч. 282); шл. Тома Боришовський Ігнатови 11 зол. (ч. 291); шл. Іван Хилецький-Шумляиський Ігнатови 100 зол. (ч. 329 а); шл. Дмитро Чиркавський Сенькови кравцеви 100 гр. (ч. 510, 543); шл. Денис Чобіт-Горбачевський Яцькови Малецькому 210 зол. (ч. 582, пор. ч. 604, 620); шл. Марко Балабан Сенькови кравцеви 100 зол. (ч. 669).

5) Нпр. шляхтич Адам Мищовський, шляхтянка Маруся Заболотовська, Маруся Шамницька,

Ся борба йшла вже з давна; по словам листу Галичан 1539 р. „нашѣ прадѣдове и дѣдове и отци нашѣ много ѣздѣ и накладовѣ чинѣвали“ в справі галицького владичтва; їздили в сій справі до київських митрополитів й перед Солтаном й за самого митр. Солтана й за митр. Йосифа, положили багато „праць и накладовѣ“ Але все безуспішно.¹⁾ З початком XVI в. дають новий товчок до боротьби змагання латинського архієпископа у Львові Бернардина, аби піддати православну людність латинській церкві.²⁾ Бернардин роздобув вже 1509 р. у короля привілей іменувати своїх намісників, себто заступників в справах руського обряду; ціль сього була ясна: хотіли „улекшити схизматикам поворот до правдивої віри“.³⁾ Але чи то задля нерішучости короля,—котрий не важив ся піддати під власть намісника руського духовенства,⁴⁾ чи з з яких инших причин, не відразу вийшло в практику се нове намісництво. Аж дванайцять років пізнійше 1522 р. знайшов собі Бернардин відповідного кандидата в особі львівського підвоєводи шл. Яцька Гдашицького,⁵⁾ котрому король дав також сьвятоюрську архимандрію з властію візитувати парохів і церкви та відбувати духовний суд. Але Гдашицький скоро еманципував ся з під впливу Бернардина і став рядити так, як вимагали сього потреби православної церкви. А тоді дійсно треба було дуже енергічної руки, бо між львівськими Русинами, а певно й поза львівською Русею, зачинають показувати ся „neofitae ex fide graesa“ (ч. 789), котрі „в хрещували ся“ на латинський обряд (ч. 216) й притім, — дуже характеристична річ, — змінiali свої хресні імена. Перший такий факт маємо в наших актах під 1492 р.: згадує ся неофітка Вонька, що прозвала ся Апольонією (ч. 81). Пізнійше знов перейшла на латинство Анна,

1) Акты Зап. Россіи II ч. 198.

2) Грушевський — Історія України-Руси т. V с. 433 і далі, Рудович Коротка історія галицко-львівскої єпархії с. 26 і далі, Криловский — Архивъ Ю. З. Р. I т. X, Макарій — історія русскої церкви т. IX.

3) Supplementum ad hist. Russiae mon. ч. L; пор. слова листу православних до митр. Макарія 1538 р.: „король его милость, панъ нашъ милостившій... далъ былъ на насъ свой привилей арцибискупу..., ажбыхмо тымъ рыхлѣй были принуженн къ ихъ вѣрѣ...“ (Акты Зап. Россіи II ч. 198).

4) „In popones tamen ruthenos istud decretum extendi nolumus“ Supplementum ч. L.

5) Gdashyczski podwoyevodze підписаний на акті в Mon. confr. Staur. I ч. I.

жінка поважаного братчика, кравця Омеляна; Омелян не міг цього стерпіти, сепарував ся з жінкою і дав їй третю частину майна, як наказувало право, а сам оженив ся з иньшою (ч. 216, 235, 375, 540). Та сей перехід жінки на латинство мусів бути для діяльного братчика тяжким ударом і мучив його ціле жите, бо під кінець свого віку Омелян пішов в монастир (ч. 847, 859). Крім сих двох женщин, що покинули свою віру, маємо ще згаданих, — правда аж в пізнійших часах в 1540 р., — двох муштин-неофітів, Івана сина иньшого Омеляна, що титує ся вже Ioannes (ч. 757, 762) і Якова, котрий змінив обряд мабуть для кар'єри, бо став-міським возним; його жінка Унка з ним жити не хотіла і з дітьми мешкала окремо (ч. 789).¹⁾

Між тими перекинчиками зачав Гдашицький свою діяльність; його надмірна ревність привела раз на нього немилу пригоду: в домі Миколи Яцімірського зачав з ним колотнечу якийсь Криштоф, що перше звав ся Гринець і певно був колись православним і побив тяжко чи навіть поранив (*vulneravit*) архимандрита (ч. 274).

Про відносини Гдашицького до братства не знаємо майже нічого. Очевидно його змагання мусіли знайти у більшости симпатію, але були й такі, котрим Гдашицький чогось не подобав ся. Може причиною тут було се, що архимандрит був неконче в добрих відносинах до київського митрополита. Незгода з митрополитом зачалась зараз на вступі намісництва Яцька, очевидно ддятого, що Яцько був зависимий від латинського архієпископа. Потім 1526 р. він погодив ся з митрополитом,²⁾ але мабуть не щиро й митрополит завів ся його к. 1535 р. в урядованню, а король, котрий знов з иньших причин вважав діяльність архимандрита „не досить похвальною“, се з свого боку потвердив.³⁾ З одного акту нашої збірки видно, що Гда-

¹⁾ Ще оден факт перехрещування православних у Львові в давнійших часах: 1426 р. *Steczko, genant Andrzej, eyn getawter Reusse* (*Pomniki dziejowe Lwowa III 422* = *Зубрицький Kronika c. 92*); пор. з поза Львова 1466 р. справа *pro baptisatione ancille ruthenicalis in fidem catholicam* (*Akta grodz. XV ч. 3372*). Перехрещування в XVI в. діяли ся вже против папської буллі 1503 р., котра збороняла хрестити в друге православних, котрі б перейшли на католицитво; але се горрєндальне надужите бувало десь на дивнім порядку в Польщі, бо ще 1537 р. писав Станіслав Ожеховский, звісний поватор в релігійних справах, трактат *de non baptissandis Rutenis*.

²⁾ Акты Зап. Россіи II ч. 241.

³⁾ *Supplementum* ч. LIII.

шицький не хотів піддати ся приказам і старав ся юридично оборонити своє становище: він шукав за якимись документами, що його „виймали з залежності від митрополита (*litteras, quibus ipse a obediencia metropolitani fuisset exemptus* — ч. 493).¹⁾ Гдашицький підозрівав, що ті документи в руках одного з братчиків, але сей братчик заявив перед судом, що таких листів йому намісник не давав ніколи, — на се був готов навіть зложити присягу. Гдашицький очевидно мусів взяти назад своє підозрінне (ч. 493).

Тим братчиком, що ставав перед урядом в такій важній церковній справі був Макарій Тучапський, пізнійший львівський владика. Перед прийнятем владичтва він зве ся в міських записках все лиш самим іменем — Макар; прізвище Рафаїлович, котре носив певно по батьку, в наших актах не стрічає ся, таксамо назвиско Тучапський прийняв аж на владичтві. Назвиско се, уроблене від села Тучапи,²⁾ дає вказівку, звідки прийшла до Львова Макарова родина; але Тучапські не були шляхтичами, ніяких звязків з родинним селом у них не видно. Противно вони вже засиділи ся добре у Львові і навіть посвоячили ся з міщанами: брат Макара Васько Тучапський (ч. 287) був кривняком Катрусї Жучкової (ч. 666), братаниця Анастазія вийшла за кушніра Івана з Перемишля (ч. 600). Сам Макар також оженив ся з міщанкою Оленою, донькою купця Іллі, і оженив ся зовсім не дико, бо жінка дістала як віно 137 зод. 15 гр.; сі гроші були обезпечені на каменіці на руській улиці й на „богатій“ крамниці в ринку (ч. 414, 478). Жінка трапила ся дуже енергічна і нераз в тяжкій хвилі ставала Тучапському в пригоді. Бо треба знати, що Макар, таксамо як й його тесть, був купцем і з сеї причини частенько не бував дома, — мусів їздити, як сам каже, „шукати поживи задля торгування“ (ч. 463). Нещасте хотіло, що все під його неприємність находили на дім ріжні кредитори; тоді Олена мала нераз

1) З сього виходить, що слова королівського листу, що Гдашицький „*tam nostra, quam suorum superiorum auctoritate suspensus fuerit*“ (Supplementum ч. LIII) належать до митрополита, не до львівського архієпискупа, як здогадував ся проф. Грушевський (Історія України - Руси т. V стор. 435—6 примітка). Дещо незвичайне імя *metropolitanus* значить стільки ж що митрополит пор. Supplementum ч. LV, LVII.

2) В Галичині є тепер три села свого імени коло Снятина, Яворова, Ярослава; Тучапи згадують і в наших актах (ч. 258, 666).

гірку годину, заким змогла дати собі раду нпр. з таким нетерпеливим купцем як пан Вежбіцький, що роздобув на Макара аж королівський лист (ч. 351): в таких хвилях вона або обіцявала, що чоловік певно віддасть на найблизший ярмарок, або позичала дещо у сусідки, щоби здержати кредитора, або як вже була крайна потреба, то завзивала на поміч славнозвісного адвоката Матвія Селеса (ч. 474, 350, 351). Макар вів дуже широку торговлю, про се свідчить хочби реєстр його довгів, які був винен краківським купцям з 1535 року: Юриєви Гуттеру 88 зол. 16 гр., Петрови Нискому 118 зол. 22½ гр., Станіславови Земяніну 93 зол., Миколі Резаєру 119 зол. 12½ гр., Сервацієви Пернусу 137 зол., Юриєви Ляцу 14 зол., Анні Тшиковії 65 зол. 9 гр. — разом 636 зол. (ч. 465). В торговлі, як і більшість тодішніх купців, не спеціалізував ся, лиш торгував, чим попало: знаходили ся між його товарами такі дві ріжні річи, як тисове дерево і воли. Тисину купив за 300 зол. від сандомірського купця Бальтазара (ч. 338, 351), але інтерес пішов лихо, бо ще по п'ятих роках се дерево лежало у нього дома (ч. 443). Воли купував в Волощині, так 1533 р. замовив собі звідтам 100 волів, кождий по 3½ зол.; але, як воли прийшли на місце, показало ся не такі „elegantes et valentes“, як се водить ся між купцями, і Макар почислив їх собі дешевійше: 90 гарних волів по 3 зол. 12 гр., а 10 вибракованих по 2 зол. (ч. 401).¹⁾ Ведучи таку торговлю мав очевидно широкі зносини з ріжними людьми поза Львовом, був „добре відомий“ навіть київському митрополиту Макарію;²⁾ таксамо був дуже цінений і поважаний у Львові, й як видно з записок, покликувано його дуже часто як свідка, заступника або ручителя в ріжнородних справах (ч. 311, 317, 329, 335, 384). В братстві займав він значне становище, був мабуть старшим братом (ч. 357): 1521 р. він був одним з трох міщан, що як репрезентанти Русь возили скарги до короля. Всі сі його прикмети — богатство, широкі знакомости, прихильність до братства, — були причинами, що його міщанина-купця поставлено кандидатом на сьвятоюрського намісника.

По завішенню в уряді Гдашицького заіменував архиєп. Бернардин новим намісником якогось Яцька Сикору, котрий

¹⁾ Іншим разом веде Макар 50 волів на перемиський ярмарок.

²⁾ „Макарія м'щанина лвовского, которого и ваше святительство добръ знавеш“, пишуть Галичане до митрополита (Акты Зап. Россіи ч. 193).

викликав таку ненависть до себе у православних, що король мусив й його суспендувати¹⁾). Так само не удержався задля браку симпатії у людности кандидат київського митрополита сьвятоюрський архимандрит Йосиф, мабуть ідентичний з попом Гошовським²⁾). Загальний „нерядь і тяжкості“ примусили православних шукати собі свого кандидата. Був ним Макар, чоловік „годний“ й Богу й митрополиту й шляхті і „всему посполдству закону греческого“³⁾).

Православні удалися рівночасно до митрополита і до короля, до першого по благословенне, до другого по номінацію для Тучапського; просьби мали успіх, бо митрополит прийняв кандидата, а король віддав йому покищо намісництво, а по смерті Гдашицького Яцька обіцяв сьвятоюрську архимандрію⁴⁾).

Отже Макар став намісником і архимандритом „у сьв. Юра“ і що найцікавіше, сидить на своїм уряді разом з жінкою, звісною нам Оленою. В 1538 р. „відступаючи від свого духовного права і піддаючи ся в сій справі присудови і урядови міста“, роблять обое рахунки з краківським купцем Михайлом Альтенгофером: були винні Альтенгоферу за якісь товари 72 зол. 18 гр.; сю суму обзпечили на каменіці Олени на руській вулиці (ч. 555, 573). Але ані жінка ані торговельні справи не перешкодили Макарови займатися церквою. Як колись їздив „поживи шукати“ (ч. 463), так тепер багато „їздив и много праць подьяль и всуды былъ гораздъ почаль радити и нарядил“⁵⁾. Православні висказують ся з великими похвалами про діяльність Макара й певно охотно постачили намісникови тих триста чи більше волів, котрими треба було оплачуватись королеви і королеві перед заходами архиеп. Бернардина, котрий конче хотів скинути Макара з намісництва.⁶⁾ Щоби вже на завсїди забезпечити ся перед нападом на руську церкву, рішили ся міщане і шляхта понести ще більші жертви і здобути собі постійного єпископа у Львові; перевели другий раз таку

1) Supplementum ч. LIV.

2) Акты Зап. Россіи т. II ч. 193 — про арх. Йосифа див. Zielński Pamiętniki hist. с. 87.

3) Акты Зап. Россіи II ч. 193.

4) Що православні звертались до короля, про се натяки в Supplementum ч. LIII.

5) Акты Зап. Россіи II ч. 197.

6) Детальнійше про се у проф. Грушевського Історія Укр.-Руси ч. V с. 438—440.

саму процедуру з прошеннями до короля, королевої і всіх магнатів (певно також не без хабарів в формі десятків волів) виеднали доввіл у митрополита, і Макарій Тучапський став львівським єпископом; львівське владичтво обновлено.

Був се великий тріюмф для цілої Руси. Але передовсім могло тріюмфувати львівське міщанство. Рівночасно з Макарієм стремів до владичтва инший кандидат під Гошовський (може кандидат духовенства),¹⁾ але в рішаючій хвилі він найшов небагато приклонників; єпископом став Тучапський — міщанин!

Борба за владичтво внесла небувалий фермент й оживлення в цілу Галичину. Акція набирає великої сили, рішучости і одушевлення. А центром всього руху стає Львів. Лишила ся нам щасливо з тих часів літературна памятка — листи писані галицькою Русею до київського митрополита²⁾; всі вони датовані у Львові, зложені мовою близькою до народньої — а з яким темпераментом, силою вислову лапідарністю! Прегарно вводять нас в сам вир сеї кампанії.

На кожний зазив чи „обісланне“ зі Львова, зїзджає до міста вся Русь руської й подільської землі³⁾ — крилошане і ігумени і протопопи і все духовенство і шляхта і міщане і все посполство. Тут відбувають ся явні і тайні наради чи в братських домі чи в резиденції Тучайського в сьвяюрських монастирі. Звідси пишуть ся листи і прошення до короля, до митрополита, до „князів і панів“. Шляхта більше пробуває в місті як у своїх маєтностях, навіть зветь ся „шляхтою міста“⁴⁾. Знов міщане безнастанно їздять по цілій Галичині й поза Галичину, то в Краків на королівський двір, то в Новгородок до митрополита. Займає ся борбою і князь Острожський, давний опікун львівських церков⁵⁾; мішають ся до неї й декотрі „добрі

¹⁾ Narasiewicz Annales ecclesiae ruthenae с. 96—97; що Гошовський миг бути кандидатом духовенства, суджу по тім що частина духовенства не хоче признати Тучапського владикою — пор. Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 12, 13.

²⁾ Акты Зап. Россіи II ч. 193, 197, 198.

³⁾ „а насъ обыслагъ (Макарій) всѣхъ руской ѿ подолской землѣ; мы ѣсьмо къ тому часу прїѣхали, колько насъ могло быти...“ Акты З. Р. II ч. 197.

⁴⁾ Акты З. Р. II ч. 197.

⁵⁾ Збираю тут звістки про зносини кн. Константина Івановича Острожського з львівською Русею: 1522 р. король зменшає за його просьбою податки монастиря св. Онуфрія (Monumenta confr.

люде“ з „Ляхів“¹⁾. Рух обіймає навіть камарилію на дворі короля Жигмонта: одні панове обстають за Русею, інші за арцибіскупом; доходять аж до того, що дехто відбирає від канцлера з рук готові королівські грамоти, віддирає від них печать і дре напір в кусні. При вогню, що обняв всі уми, хотять упечи для себе печеню різні амбітні одиниці з серед шляхти, міщан чи духовенства; являють ся самозванчі кандидати на владиків як Петро Крушиницький²⁾, як піп Гошовський, що мав аж 52 приклонників³⁾, або як Івасько, син львівського міщанина, кравця Клопота, що якимсь чудом здобув собі й шляхецтво⁴⁾... А против Руси боре ся завзято арцибіскуп Бернардин: „я того не лишу, доки живу“, — грозить, — „Русь мені підвласна!“ І додержує погроз; жите в місті стає небезпечно, приготовляють ся атентати на Тучапського; коли новий владика їде съвятити ся до митрополита, відводить його уоружена сторожа аж до границі, за Буг, „стерегучи привілея і горла отця Макарія, боячи ся, аби арцибіскуп або котрий лядський пан його не дігнав і не казав його забити“...

В сій горячій атмосфері будить ся серед галицької суспільности давно загублена національна съвідомість. Видобувають ся з архівів привілеї, читають ся старі записки, розбирає ся історія релігійного переслідування Руси. „Той стіл галицький загигнув був від кількасот літ, на тім столі галицькім зроблене арцибіскупство латинське; котрі були міста і села до Галича, то все відібрали і на тім фундували арцибіскупство. А фундував їм того Ягайло король і листами папськими потвердив; а наші прадіди і діди і отці наші много їзд і накладів робили і ми теж самі. Бо арцибіскуп львівський маючи такий привілей.... (пропуск). Крилошан галицьких у поворозі з Крилоса воджено і через Дністер... їх правлено, примушаючи нас і їх в свою міць.“ Гіркі спомини! І в руських серцях повстає жаль і ненависть до тих всіх, що роблять ті утиски або помагають гнобителям, неохота до тих, що не виступають против кривди. Прочитати тільки різкі визови на „прокля-

Staur. I ч. 3); 1524 р. те саме (Monumenta I ч. 4); тогож 1524 р. дістала привілеїі церква св. Миколи (Akta gr. VI ч. 148—151). Про участь в боротьбі за львівське владцтво пор. Акты З. Р. II ч. 198.

¹⁾ Акты З. Р. II ч. 198. ²⁾ Акты З. Р. II ч. 193.

³⁾ Harasiewicz Annales ecclesiae Ruthenae стор. 96—97. Акты Зап. Россіи ч. 193.

⁴⁾ Harasiewicz Annales с. 96—97.

того а злого чоловіка, нового еретика Сикору“, котрий зовсім був подав ся арцибіскупу „у моць“; або дипломатичне остереження в сторону київського митрополіта: „колиб ваша милость тепер про нас підданих вашої сьвятости не зволив міцно стати до короля його ясности, — тоді трудно би було вашій милости писати ся галицьким митрополитом;“ або компліменти королеви його милости, що видав православних арцибіскупу і біскупам „у розказованье и у моць...“

І перед тим загальним піднесенням духа й сил мусить уступити й король й арцибіскуп, мусить згодити ся з ним митрополит. Галичина осягає свої горячі бажання — владицтво відновлене.

Владикою став Макарій Тучапський. А що-ж було з його жінкою? Ще як намісник або архимандрит Макар міг мати жінку, — для єпископа се було неможливо. Очевидно вистарав ся розвід. Олену, котра все ще зве ся Макаровою, бачимо недовго на вільній стопі; вона сидить і далі на руській улиці. (ч. 649). Як пристойть багатій міщанці купує собі срібні перстені та нашійники з перел (ч. 797). Але ся розкіш не пішла їй на здорове: обдовжила ся очевидно, і якийсь пан Себастьян Зеленьский виточив їй процес якраз за сі перстені та засадив Макарову до тюрми (ч. 790, 797); аж поручив за бідолашну пекар Онисько й обіцяв за неї заплатити довг, — довг був невеличкий 8 зол. (ч. 798) й Олену пущено на волю. Але зараз таки удала ся до неї з претенсіями спілка краківських купців (ч. 799); як собі дала Макарова раду, не знаємо бо звістки на сїм кінчать ся.

Кредитори не давали спокою й новому владиці. Якась Єлисавета з Коросна жадала заплатити їй 13 зол. і 19 гр. — ну, й дістала їх (ч. 683); краківський купець Микола Кошля процесував ся за 183 зол. 23 гр., але Макарій не мав чим заплатити й за нього ручив аж купець з Константинополя Грек Андрій Карканделя (ч. 789). З початку отже фінансові інтереси Тучапського стояли не сьвітло, але пізнійше поправили ся остільки, що 1548 р. міг назвати себе добре дотованим владикою (ч. 892).

Про церковну діяльність Тучапського знаємо досить багато. В ряді галицько-львівських єпископів він займе одно з найважніших місць; його десятилітні змагання загоїли багато ран в розбитій галицькій церкві. Зазначимо що найважніше.

Передовсім мусів новий владика думати звагалі про забезпечення існування львівського владництва. Була небезпека, що воно знов загине, бо латинські єпископи на своїм синоді 1542 року протестували рішучо против відновлення владництва і взагалі против толерування руської церкви; ¹⁾ знести владництва що правда не удало ся, але пізнійше львівський арцибіскуп застеріг собі право іменувати православних єпископів. ²⁾ Супротив сього Тучапський не міг і думати про те, щоби його єпископія була самостійна; мусів згодити ся на жаданне київського митрополита й лишити ся „дворним єпископом з рамени митрополита“. ³⁾ Для зміцнення становища руської церкви Макарій публікує старі привілеї — навіть такі, як привілей Владислава III з 1443 р., призначений для уніятів, не для православних; ⁴⁾ щоби дати єпископству й матеріальну підставу, викупає давно запропашчені єпископські добра, як Перегинсько. ⁵⁾ У Львові відновляє кринос: крилошанами стають всі парохі львівських церков. ⁶⁾ Переводить організації між сільським духовенством, зазиває його щорічно на синоди радити „про загальні потреби грецької релігії“; ⁷⁾ візитує монастирі, ⁸⁾ привозить до Львова церковні книги. ⁹⁾

На початку свого владництва він мусить бороти ся ще против насильств з боку польської шляхти: не дають йому від-

¹⁾ Пор. *Decreta et constitutiones synodales tempore felicitis praesidentiae Petri Dei gratia archiepiscopi Gnesnensis — Piotrkoviae 1542. „Judaei et scismatici ex auctoritate et admisione dominorum temporalium in plerisque locis publica gerunt officia... Ruteni etiam in fidem romanae ecclesiae conversi ad ritum suum veterem impune redeunt... matrimonia cum orthodoxis contrahunt et cum illis cohabitant, dum interdictum ecclesiasticum ab illis, uti merito debet, servetur, illi campanas pulsant, processiones suas et ceremonias publice faciunt et exercent, vladica leopoliensis, qui antea non erat, de novo est restitutus... Agendum erit apud maiestatem sacrae regiam, ut... huic rei edicto suo regio caveat.“* (Цягую за Шараневичом *Rzut oka na beneficya* с. 26—27).

²⁾ *Supplementum ad hist. Russiae mon.* ч. 58.

³⁾ *ibidem* ч. 57 і *Акты З. Россіи II* ч. 201.

⁴⁾ *Pociej O przywilejach kościoła ruskiego.* пор. також Шараневича *Rzut oka* с. 30.

⁵⁾ *Архивъ Ю. З. Россіи I* т. X ч. 16.

⁶⁾ *Акты Ю. З. Россіи II* ч. 103, 118.

⁷⁾ *Архивъ Ю. З. Россіи I.* т. X ч. 13, 14.

⁸⁾ *Акты Зап. Россіи II* ч. 205; *Akta grodzkie X* ч. 627.

⁹⁾ *Акты Зап. Россіи II* ч. 205.

правляти богослуження, збороняють судити попів, поривають підданих в його маєтностях.¹⁾ Опозицію стрічає також у частини православних — може приклонників інших кандидатур; навіть відмовляють йому послуху деякі парохі і монастирі.²⁾ Великої енергії було потреба, щоби в таких відпосинах впорядкувати церковні справи.

Дещо з діяльності Тучапського належить просто до Львова. Так передовсім згадане установленне крилоса 1539 р. Крилос відновлено з причини „великого знищення в престольній церкві святаго великомученика Христова Георгія у Львові перед мурами“ й ще більше ізза „попівського убожества“. Львівські парохі-крилошане мали бути помічниками владики а в неприсутности його заступати; за се брали половину єпископських доходів з висвячування церков і святачення нових попів. Крім сього мали ще виїмкові привілеї: коли крилошанинський син захотів бути попом, владики мав його рукоположити безплатно; коли треба святаити крилошанську церкву, владики також не бере за се нічого, тільки крилошанин „повиненъ будетъ про него обѣдъ справити“. Отже матеріальні відносини львівського духовенства пішли в гору; навіть королівські урядники зачали стягати з попів більші податки й ті ледви оборонили ся перед тим.³⁾

Крилос був від владики майже незалежний; крилошане самі вибирають собі намісника, й владики має його лиш поблагословити; судити крилошанина владики не може, — на се є церковний суд. По евентуальній смерті єпископа крилошане держать цілий рік єпископство в своїх руках, але не самі, лиш — „съ паны земляни закона греческаго якъ зъ малимъ такъ зъ великимъ и съ паны мѣщани лвовскими“. Найліпший доказ, скільки заслужило ся міщанство коло відновлення владицтва.

До Львова належить також оден каує з церковної практики Макарія — заряджений ним розвід. Справа розводів серед тодішньої суспільности була дуже пекуча; й шляхта й міщане брали часто розводи, а поки не було єпископа, давав „роз-

¹⁾ Akta grodzkie X ч. 610, 645; Monumenta I ч. 6, Архивъ Ю. З. Россіи I т. X ч. 10, 14.

²⁾ Архивъ Ю. З. Россіи I т. X ч. 12, 13, 14, 15; Акты Зап. Россіи ч. 205; Akta grodzkie i ziem. X ч. 652, 653, 659, 666, 681, 704, 740, 744.

³⁾ Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 166 (стор. 426—7).

пуст“ староста.¹⁾ Се ображало релігійні почування людности й навіть послужило одним з мотивів до утворення єпископства у Львові: мовляв, нема кому „дати розводів й сепарацій подружій, котрі, як кажуть, виходять з справедливих причин“.²⁾

Причини розводів були або релігійні, — як ми се бачили у кравця Омеляна й у міщанки Унки, що розвели ся з своїми дружинами, ізза того, що вони перейшли на католицтво,³⁾ — або чисто родинні. Ся друга причина була в нашій справі. Кравець Наум Соکیل поводив ся дуже лихо з своєю жінкою Вівдею і з причини його „тиранства“ єпископ мусів їх сепарувати. Але Соколови мабуть зле було жити без жінки і він, якби нічого не було, став жалувати ся перед магістратом, що Вівдя не хоче з ним мешкати і доказував, що хоч вона з ним сепарована, все таки як жінка повинна разом з ним сидіти. У відповідь на таке строго льоґічне міркування казав магістрат адвокатови Вівді, Олександрови Ігнатовичу, відчитати сепараційну грамоту Макарія; в сій грамоті були такі точки: 1) Наум може собі, як лиш схоче, зараз взяти иньшу жінку, 2) Вівді не можна виходити за муж аж до смерти чоловіка, 3) діти мають лишити ся при Вівді, як при матері. Перечитавши грамоту і розглянувши блище справу, уряд заявив, що владика розсудив спір несправедливо: прецінь виноватий був лиш Наум, а тимчасом йому вільно кинути жінку і взяти собі иньшу; тимчасом Вівдя, зовсім невинна, має жити „в целїбаті“ й ще виховувати двоє дітей. Щоби отже направити похибку церковної власти і покарати Наума, магістрат видав вирок, що Вівдя має собі взяти Наумів дім і огород і крім сього може вийти за муж (ч. 772). Се було очевидно безправна інтеренція ся уряду в присуд владики як за добрих часів владичого *interregnum*; чи Тучапський реагував на се, не знаємо.

Трета звісна нам справа з часів Тучапського, се організованне нових церковних братств. Тучапський як давний братчик, котрий завдячував братству своє владичтво, найліпше розумів, яку вагу в тодішнім житю мали такі братства. Маємо

1) Див. нпр. Akta grodzkie XI ч. 1882, XII ч. 610, XV ч. 2513.

2) Supplementum ч. LV.

3) Противний випадок, що жінка-католичка не хоче жити з чоловіком православним див. Akta grodzkie XV ч. 2513.

звістки про два такі сьвіжо założені братства при благовіщенській церкві в 1542 р.¹⁾ і при церкві св. Миколи в 1544 р.²⁾ Братство закладає ся таким чином, що громада одної або і кількох церковей укладали собі самі устав і разом з своїм парохом приходили до єпископа під благословенне; єпископ очевидно давав благословенне і прикладав печать і підпис на уставі. З сього, що ті братства повстають оба в однім часі, і що їх устава майже рівнозвучні, видно, що ся організація переводила ся з гори одним чоловіком і під одним кличем — се також діло Макарія. Макарій не зірвав зносин і з міським братством, котрого був колись членом. За його часів стає резиденція братства церковний дім „у Панны Маріи Внебовзятъя“ місцем сходин шляхти з міщанами; тут в присутности старших братів розсуджували ся справи між владикою і унівськими монахами.³⁾ Коли 1547 р. міська церква „ропала ся на полы“, Макарій організував складку на церкву, видаючи зазив до вірних в в. кн. литовськїм та в землях руській і подільській.⁴⁾ За Макарієм те саме зробили київський митрополит Макарій⁵⁾; і Арсеній єпископ самбірський й перемиський;⁶⁾ збирати складки поїхали Михайло парох від „Пречистої“ і міщане Яків та Павло.

Але братство не віддячилося владиці за все те, як належить; на старости літ Макарій мав навіть великі прикристи від братчиків. Деся к. 1547 р. Макарій заслаб тяжко, був в такій хоробі, що „вже не надіав ся довше жити“: тоді передав одному зі старших братів (котрому саме, сього в слабости не знав) скринку з листами і документами. Поздоровівши зажадав від братства, щоби звернуло йому сю його скринку; але братія зробити сього не хотїла. Справа пішла до короля, а потім перед магістрат. Прикликані братчики Волос, Филип, Іван та Демян Красовський заявили зимнокровно, що Тучапський не передавав їм ніякої скринки; оден з них, Волос, додав притїм в нехотя, що владика дав скринку братчикови Давидкови; Давидко поставив її в захристії й вона там стоїть дотепер: як Давидко хоче її віддати нехай віддає; вони не боронять,

1) Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 р. III, ч. 1.

2) Monum. confr. I ч. 8.

3) Акты Зап. Россіи II ч. 205.

4) Mon. confr. Staur. I с. 15—17.

5) Акты Зап. Россіи III ч. 6, Monum. confr. Staur. I ч. XI.

6) Юбил. издание I ч. 82.

але також не беруть за се відповідальности на себе. Магістрат задивований певно трохи такою бюрократією братчиків, мав вже видати наказ, щоби братство віддало Макарієви його скринку, але нараз спротивили ся тому два присутні на салі шляхтичі Марко Балабан і Івасько Зам'їський; „в імени своїм і иньшої руської шляхти“ зажадали, щоби не віддавати скринки Макарієви, бо гроші і иньші річи, що є в скринці, не були власністю Макарія, але принадлежать до церкви, ті гроші прислали як милостиню „добрі люде“ з великого князівства литовського на потреби церкви; казали, що справа повинна бути поредана найближшому соймови. На те заявив рішучо обурений Макарій, що ся скринка його й що братство має її йому зараз звернути; а як хто має до нього які претенсії, то він готов окремо оправдати ся; він є добре дотований владики і на чужі гроші не ласий. Магістрат прихилив ся до жадання Макарія і наказав братчикам звернути скринку (ч. 892).

Сей епізод кидає цікаве світло на відносини між тодішньою львівською Руссю: вже зачали ся між досить солідарними православними роздор і незгода. В сій справі найбільша вина була здасть ся по стороні Марка Балабана. Сей амбітний шляхтич колись дуже енергічно підпірав кандидатуру Макарія на намісництво і на єпископство та взагалі обертав ся часто в кругах братства і брав діяльну участь в церковних справах.¹⁾ Але 1548 р. маючи вже сам плани на владицтво, зачав киринити під старим Макарієм, й як иньші звістки кажуть, мішати ся навіть до спеціально єпископських справ.²⁾ З другого боку Макарій не мав вже такої популярности, як з початку, бо вже був над гробом і не міг повнити обовязків, як належить. Се що не міг точно вирахувати ся з грошей, присланих на церкву треба приписати хіба лиш старости; посуджувати його в дефравдації не маємо причини, занадто чиста була вся його діяльність. Братство, хоч не мало особливих приводів до вороговання з Макарієм, ставало до нього все більш рівнодушне і мимохіть піддало ся під вплив Балабана. Ніхто мабуть не перечував тоді, що Балабан засівши на єпископській столі зачне з тим самим братством гостру боротьбу.

¹⁾ Акты Зап. Россіи ч. 193, 198.

²⁾ Ч. 892; те саме Архивъ Ю. З. Россіи ч. I том X ч. CLXVII.

ІХ.

(Огляд життя львівської Русі.)

Так представляєся життя львівської Русі першої половини XVI в.

Досліди над тим життям можуть мати поки що характер тільки передвступних студій. Матеріал до історії руського міщанства не зібраний ще цілий, історія інших націй Львова і відносини самого міста тих часів майже зовсім не просліджені, таксамо історія Галичини в XVI віці. Треба що йно віднаходити і уставляти факти, що найбільше аналізувати їх; синтезу треба відложити на пізнійше. Але й при неповности звісток і вже по перших студіях можна ствердити одно: безперечний поступ в цілім руським житю в порівнанню з XIV—XV вв.¹⁾

За княжих часів не плыло у Львові ніколи руське життя так інтензивно, як в иньших галицьких столах, Галичі і Перемишлі. Город заложений пізно (в XIII в.) не зміг розвинути в собі ширшого життя. Німецький устрій принесений тут польською окупацією XIV в. міг поступати собі тут ще більш безцеремонно, як де иньше; і дійсно не входячи в ніякі компроміси з старою культурою, нехтував безоглядно все, що було руське. Русь, котрій віддано одну вулицю в новім місті, мусіла зате прийняти цілий новий устрій. З давнього культурного життя лишилися їй лиш дві річі: мова і віра. Мову затримало наше міщанство в повній чистоті, як се видно по назвисках і іменах; разом з мовою зістало й руське письмо, хоч туть деколи уживалася вже латина і польщина. Віра була далі православна; впливи католицтва хоч і були, то невеликі, переходи на латинство траплялися рідко. Також штука звязана з обрядом (передовсім малярство), затримала певно багато з давнього характеру. Зрештою все було під перевагою чужини й то не лиш в своїй формі, але часом і в змісті. Техніка ремісел, торговельні операції, будова домів, штука в певній мірі, цілий політичний устрій, — все було переняте з заходу, а принайменше стояло під західнім впливом. Чуже життя придушило місцеве ру-

¹⁾ Ствердження сього факту важне особливо супротив думок Діонізія Зубрицького; сей найстарший жерельний дослідник Львова клав розвій львівської Русі на XIV—XV в. (часи німецького правління в місті), в XVI в. бачив повільний упадок руського міщанства. Справа стоїть якраз противно.

ське; місце рідної творчости заняла рецепція чужої культури. А який тяжкий і болючий був хід сеї рецепції, видно з сього, що через півтора віку по упадку самостійности Галичини не видно у Львові ніякого руського життя! Але сильний є руський організм; перейшов не одну кризу, виїшов побідно й з сього історичного експерименту. При кінці XV в. львівська Русь вже була передягнена в нову культурну одежу; хоч ся одежа була некомплетна (руського міщанства не допущено до всіх сфер життя), мусіла вистарчити на три дальші століття. Повстав новий тип в житю Ураїни — міщанин: матеріальним житем подібний до заходу, вірою і мовою звязаний з руським Сходом.

В той час обставини змінили ся о стільки корисно, що не дозволили загинути молодому руському міщанству, дали йому розпочати інтензивнійше жите. Під напором Турків падають на Чорноморю християнські кольонії, разом приходить на Львів економічна криза: німецькі роди, котрі жили торгівлю з тими кольоніями, підупадають сильно. Їх місця може заняти хоч в частині туземна людність. Рівночасно дістає руське міщанство сильну підмогу з поза Львова: із сіл тікає в місто всякий енергійнійший елемент, що не хоче покорити ся панови; руські міста і місточка посилають у Львів, як в центр торгівлі, свої найзаможнійші одиниці. Се жите силою відносин прибирає на початку характер боротьби; боротьба йде всюди і за все: за землю, ремісла і торгівлю, церкву. Боротьба ще слаба, успіхи не великі; Русь стягнула на себе нові секатури й обмеження (заборона мати дома в ринку, приказ ходити купцям до костела). Боротьба важна не здобутками, важнійша як сам факт, як доказ зросту сили міщанства. Позитивна творчість могла показати ся лиш там, де міський устрій не зміг вийти з своїм погубним впливом, де лишив розмірну свободу — в релігійнім житю. Повстають братства. Братства се синтеза тодішнього руського життя: своїм змістом дучать ся з старим культурним житем, форму мають нову, західню; своїм буйним розвитком показують, як гарно могли розвинути ся у нашого міщанства і иньші боки культурного життя, коли б не той гнет з гори. При тім братства доповняють і сю сферу життя, з котрої Русь була зовсім виключена — політичну організацію; дають Руси внутрішню самоуправу, стають репрезентацією руського міщанства на зверх.

Зростаючи в економічну і культурну силу, Русь мусіла здобути собі більше значіння й в житю міста. Правда, зміни в правнім становищі руського міщанства не видно; разом з Жи-

дами і Вірменами Русь числила ся до посполства, не мала приступу до міських урядів. Але тепер Русь представляла значно більшу силу як в XV в.; скільки та сила давала себе відчувати в місті, поки що означити не можна.¹⁾ Таксамо не знати, чи і скільки зросло моральне значінне руського міщанства в очах иньших безправних націй Львова: Русь прецінь буда найбільш опозиційна між ними.

Велике значінне здобуло руське міщанство в житю Галичини. Города в старій Русі були центрами житя; але головна сила в них буда не при міщанстві (не сформованім зрештою в окремих стан), лиш при боярстві. Тепер бере міщанство культурне жите міста неподільно в свої руки; тимсамим виступає на чоло нації. Львівське міщанство, живучи в рухливім осередку, далеко більш просвічене, як шляхта засиділа по селах. При всіх своїх привілеях шляхта мусить йти під руку ненобілітованих міщан. Найліпший примір — відновленне владництва: цілий сей рух концентрує не по панських дворах, лиш у Львові; міщанство веде перед і перебирає на владуку свого кандидата, міщанина. Таксамо випереджає львівське міщанство міщан всіх иньших галицьких міст. В XV в. перейшло верховодство (культурне, не політичне) в Галичині від Галича на Перемишль: тут було одинокє галицьке єпископство і коло нього ґрупували ся змагання Руси. Тут наперед відзискало духовенство привілеї на церковні маєности (1469 р.), тут і руське міщанство вперше зачало борбу за права в місті (1491 р.). Львів зіставав довго з заду за Перемишлем; анальоїчні визвольні змагання зачав чверть столітя півнійше: в 1520 рр. боротьбу з містом і в тимсамім часі обезпечуванне церковного майна, — все за взірцем Перемишля. Аж в 1540 рр. з відновленнем владництва переходить на Львів геґемонія в культурних справах Руси. Треба признати, що львівське міщанство заслужило собі се, бо само подало руку решті Галичан: братський устав допускає до братств і шляхту і міщан иньших міст, навіть против всіх поглядів тодішньої суспільности також селянина.

¹⁾ Можна буде се означити, як буде переведена докладна статистика відноси міста; матеріал до сього знайде ся в міськїм архиві Львова. Треба пригадаги, що торговля волами дає для Руси 3·8—18·5% — більше навіть як для Вірмен; число руських справ в міськїх актах дає менші цифри: 4·5—8·4%.

У Львові сходять ся всі нитки життя Галичини; жива переписка з київським владикою (що, правда, резидує в Новгородку) і зносини з кн. Острожським, навязують зірвану лучність їй в рештою України. Що більше, Львів не забуває вести зносини і з не-українським Сходом — з Волощиною. Зносини переважно торговельні і взагалі на матеріальнім тлі (пригадати Сенька поповича); але є й духові, на полі церковної літератури. Против гноблення з Заходу шукає наше міщанство підпори і підкріплення на Сході. Супротив Поляків і Німців руське міщанство—з притиском підносить свою приналежність до Сходу: вони „иньшої релігії і просто не знають, що тайного або сьвятого обряди римської віри в собі мають...“ Яка ріжниця від часів коли князь Василько радив братови Данилови йти на поміч угорському королеви, „яко крестьянъ естъ!“

Але минули ся вже часи ідентифікованне всього східнього і православного з руським; постійні незгоди з Вірменами, котрі мали не лиш спільну віру з Русею¹⁾, але й руські імена, показують, що національні ріжниці стають чимраз ясківші. Але національний сьвітогляд міщанина в першій половині XVI в. ще не впорядкований до кінця. В протестах 1530 рр. Русь зовсім не домагає ся, щоби її допустити до правління в місті; доказ, що не вважає себе рівною з пануючими націями. Руськість нашого міщанства радше елементарна, інстинктова, як усвідомлена; пливе з етнографічної окремішности, з потреб щоденного життя, не стала ще вповні ідеєю.

Також не народило ся ще на руській вулиці індівідуум. Правда, не був час на се. Середовічне життя відносило ся все ворожо до одиниці, силувало ся піддати її під безглядне верховодство громади. Крім сього для Руси були се часи рецесії і перетворювання чужої культури; вони забирали всю енергію, не лишили сили на диференціацію громади. Кождий чоловік такий подібний до другого, що можна його вважати типом; ніхто не має в звичаю робити що небудь понад звичайну, „міщанську“ міру. А преці життя йшло вперед; так, але посуває його в тих часах не одиниця, лиш громада. Дарма питали би ми, хто уложив устав братства, хто писав протести 1520 рр., хто проводив в боротьбі за відновленне владництва, — се робила громада. Навіть Макарій Тучапський найвизначній чоловік на руській

¹⁾ Мусимо зазначити, що вірменської віри на Русі ніколи, скільки знаємо, не ідентифіковано з православною. *Ред.*

вулиці, не індивідуум в повнім значінню; се радше носитель ідей громади, як самостійний піонер їх; радше збирає овочі, як сіє новий посів. Здасть ся, Ігнат або Кость могли б його заступити.

Не видно ніякої диференціяції в руській громаді. Навіть маєткові ріжниці не доводять до поділу громади. Покривджені суспільно певно відчують своє положенне, але не знаходять сили упімнути ся за свої права. Противно, або добровільно вступають ся сильнішим з дороги і опускають Львів, або таки вірно служать старшим братам. Такі на перший погляд неприродні відносини природні для тодішньої руської громади. Великі руські маєтки не дідичать ся: діти богача Ігната живуть в крайній нужді; не утворила ся класа маючих, не може бути й опозиції против них. Диференціяція громади приходить пізнійше і аж в тій сфері, котру наше міщанство здобуло цілу для себе — в церковній організації. Споры *de ecclesiasticis rebus* трапляють ся чимраз частійше; знати, що тут приходить до розділу думок і поглядів.

Житє першої половини XVI в. показує поступ, великий поступ в порівнанню з попередніми часами; але в дійсности се лиш початки. Здобуто що йно основи, до верхів ще далекий шлях. Тут бачимо лиш корінне того всього, що зацвіте пишним цвѣтом на переломі XVI і XVII вв. Побіч каменець з „викованими“ вікнами стане величава ренесансова церква; побіч посудини з монограмами видасть руське золотництво твори Андрія Касіяновича. Братська школа перемінить ся в огнище просвіти, котре дасть захист свѣтлим грецьким „дидакалам“ і введе не менш свѣтлих „спудеїв“; книга перестане бути рідкістю, братська друкарня засипати — ме своїми виданнями цілу східну Европу. На місце недоладного писання попа Антона прийдуть високі думки Перестороги; львівська літопись на місце сухих фактів покаже живі картини з життя — не лиш над Повтвою але й над Дніпром. На місце Ігната, Костя, Сенька стануть небуденні статі Красовських і Рогатинців — міщан з поривами і сумнівами, з прикметами і хибами людей відродження і реформації... Може зайдемо коли і в ті часи.

Д О Д А Т О К.

I. Катальог членів міського братства.

1498. Андрій кушнір, Борис кушнір, Олександр Дамбович, Ванько кушнір (ч. 169).

1502. а) Марко крамар, Борис кушнір „vitrici ecclesie Rutenorum“, Лех в Белза, Мась (Maysz) в Комарна (ч. 129). б) Лех в Белза, Бориско кушнір, Андрійко кушнір, Мелецький крамар, Ванько кушнір, Андрійко кравець, Андрійко крамар, Боннер, Стецько кушнір, Ігнатко (ч. 130).

1504. Андрій Лисий, Борис, Кость кушнір „vitrici ecclesie Rhutenorum“ (ч. 138).

1516. Кость, Борис, Андрій Клопіт, Андрій Стецькович Вірменин (ч. 187).

1518. Стецько кушнір, Андрій кравець (Mon. confr. Staur. I ч. I.

1521. Ілія, Ігнат, Макар (Архивъ Ю. З. Р. ч. т. X ч. VI, Mon. confr. Staur. I ч. II).

1530. Макар, Омелян, Стецько „electi de communitate ipsorum ruthenicali tanquam provisorum et patronorum ecclesie...“ (ч. 357).

1538. Омелян, Павлик, Давидко (ч. 538)

1540. „Федко Галичаннинъ, Матеей Ивановой зять, Давыдъ Андрѣювъ сынъ, Павелъ крамаръ Павловичъ“ (Акты Зап. Россіи т. II ч. 205).

1544. Давидко, Омелян, Матій, Іван „seniores Ruteni“, „seniores vitrici“, „nomine suo et aliorum confratrum et vicinorum suorum patronorum ecclesie.“ (ч. 756).

1547. Яків, Павло (Mon. confr. Staur. I ч. 10, 11. Юбил. изд. т. I ч. LXXXII; Акты З. Р. III ч. 6).

1547—8. Волос, Филип, Іван Бабич, Красовський (ч. 892).

II. Катальог львівських церков і парохів до середини XVI в.¹⁾

а) Світські церкви.

I. Міська церква Успенія Богор. Вперше згадує ся 1399 р. (Зубрицький Kronika Lwowa с. 63); була мурована (ibid. с. 138); 1527 р. згоріла, на відбудову зачали збиратись складки 1547 р. (Мо-

¹⁾ Огляд львівських церков дає Петрушевич: Краткая ист. роспись русс. церквамъ и монастырямъ въ г. Львовѣ (Гал. ист. сборникъ 1853 р.); наш огляд значно розширений.

confr. Staur. I ч. 10, 11; Акты Ю. З. Р. III ч. 6; Юбил. изд. ч. 828; паша збірка ч. 892). Майно: 1472 р. тестаментом не названої особи записаний ґрунт на Калічій горі і дім в місті (збірка ч. 18), 1488 р. віддане рухоме й нерухоме майно міщанина Гальки (ч. 65); 1504 р. куплений дім для попа (ч. 138); 1524 р. куплений дім від попаді Заботовської (ч. 264); 1516 р. куплено золототканого оксаміту (ч. 187); 1542 р. спадкоємці дяка Яцька дарували євангеліє і 12 пергаментових образів (ч. 748, 756). Принагідні згадки про церкву: Зубрицький ор. cit. с. 108, 138); Akta grodz. i ziem. IV 107, V 128, VI 79, 86, XV ч. 3017; наша збірка ч. 50, 116, 131, 161, 276, 352—3, 357, 502, 567, 627, 639, 895, 938. Парохи — попи „пречистські“, „від Пречистої“:

1. 1496—1502. Сава (ч. 105, 109, 116, 129, 130).
2. 1511—1530. Олександр (ч. 161, 243, 344, 360).
3. 1513—1524. Василь (ч. 174, 264, 335, 384).
4. 1525. Хома (ч. 276).
5. 1536—1540. Яцько (ч. 502, 534, 627, 639).
6. 1542—1547. Михайло (ч. Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 р. III ч. 6;

Юбил. изд. ч. 82).

7. 1544. Нестор. (Mon. confr. Staur. I ч. 8).

8. 1548—1552. Нимфант (збірка ч. 895, 897; Mon. confr. Staur. I ч. 15).

2. Ц. Богоявлення, на гал. передмістю (нині ріг ул. Панської і Кохановського). Перша згадка 1387 р.) Pomniki m. Lwowa I. ч. 333); від 1539 р. крилошанська церква. Майно: 1517 р. міська рада дарувала для попа 26 ліктів ґрунту (збірка ч. 192); 1544 р. міщ. Федько дав коня і дві одіжи (ч. 764). Згадки ч. 3, 4, 22, 32, 64, 78, 99, 190, 192, 249, 596, 716, 754, 764, 872, 884; Зубрицький Kron. с. 108, 123, Pomniki Lwowa II 149. Парохи „богоявленські“ або „галицького передмістя“:

1. 1443. Ходько (Akty gr. i ziem. XIV ч. 581).
2. 1462. Іван Колодій (ч. 6)
3. 1462—1494. Яцько Засковський? (ч. 6, 10, 48, 99).

4. 1515—1538. Федір Білинський (ч. 183, 190, 193, 240, 249, 275, 566).

5. 1539—1544. Антін Іринкович (ч. 704, 764; Акты Ю. З. Р. т. I ч. 103; Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 III ч. 1; Monumenta ч. 8; Шараневич Черты с. 360—1).

3. Ц. Благовіщення на краківськiм передмістю (в околиці нижнього карного заведення т. зв. Брігiдок); найдавшiя згадка 1453 р. (Зубрицький Kronika с. 108); від 1539 р. крилошанська; 1542 заве-

дене братство (Вѣств. Ю. З. Р. 1862 III ч. 1); 1545—7 спір пароха з громадою (Akta grodz. X ч. 755, 762; збірка ч. 823). Парохи:

1. 1513. Іван (ч. 179, 823, 828).

2. 1539. Яків (Акты Ю. З. Р. I ч. 103),

3. 1543—147. Хома (ч. 823; Вѣств. Ю. З. Р. 1862, III; Monumenta I ч. 8; Akta grodz. X ч. 755, 762).

4. Ц. Спаса (на нин. жовківським передмістю, в місці блившє невідомім). Від 1539 р. крилошанська; парох:

1539. Автоном (Акты Ю. З. Р. I ч. 103)

5. Ц. св. Миколи, згадана вперше 1445 р. (Akta gr. XIV ч. 1324) й в потвердженю 1448 р. фальсифікату грамоти Льва, датованою 1291 р. (Галлч. ист. сборн. 1853 р.). Згадка 1453 р. (Зубрицький Kronika Lwowa с. 108); 1471 р. увільненє від податків (Akta gr. i ziem. VI с. 148 = Przegląd archeol. III с. 101); 1524 р. затвердження увільнення (ibid.); 1536 р. львівський староста надає парохови ліс коло Львова (A. gr. X ч. 551); 1544 р. Жигмонт I потверджує надання (ibid. ч. 695); 1539 р. церква стає крилошанською; 1543 р. Жигмонт I виїмає пароха з замкового присуду і піддає його присудови духовному й земському (Przegląd arch. III 104); 1544 р. розділ парохії від церкви св. Федора (Архивъ Ю. З. Р. т. X ч. 194) і заведення братства (Monum. confr. I ч. 8). Парохи „мигулинські“:

1. 1445—1471. Семен (A. gr. i ziem. XIV ч. 1324, VI с. 148).

2. 1524. Афанасій (A. gr. i ziem. VI с. 149).

3. 1533. Стецько (ч. 425).

4. 1536—1544. Степан (ч. 639; A. gr. i ziem. X ч. 551, 695; Monum. I ч. 8; Арх. Ю. З. Р. I т. X ч. 194; Акты Ю. З. Р. ч. 103; Вѣстникъ Ю. Зап. Россіи 1862 III, Przegląd archeol. III стор. 101 104).

6. Ц. св. Федора, на краків. передмістю (на місці нинішньої площі св. Теодора), згадана вперше 1453 р. (Зубрицький Kronika стор. 108) і 1456 р. (Akta gr. i ziem. XIV с. 475); 1537 р. одержала затвердження старих привілеїв на маєтности (Monum. confr. Staur. I ч. 6); 1539 стала крилошанською і намісничою церквою; 1544 р. розділено її від парохії св. Миколи (Арх. Ю. З. Р. I т. X ч. 194. „Федорівські“ парохи:

1. 1504. Михайло (Akta gr. X ч. 197).

2. 1537—1568. Захарія (Mon. confr. Staur. I ч. 6, 8, 15, 44; Акты Ю. Зап. Россіи I ч. 103; Вѣстникъ Ю. Зап. Россіи 1862 III ч. I).

7. Ц. св. Пятницї. Безіменний парох згаданий в рр. 1443, 1445, 1456 (Akty gr. XIV с. 77, 163, 475, ч. 1324); церква 1544 р. (Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 193)

8. Ц. Воскресення на крак. передмістю (недалеко церкви св. П'ятиці), згадана вперше 1443 р. (Зубрицький Кроніка с. 108); 1456 р. — намісниччя (Akta gr. XIV с. 475); від 1539 р. крилошанська; 1521 р. міщ. Яцько записав їй тестаментом свою пасіку (ч. 220). Воскресенські парохі :

1. 1456—1468. Осей (Akta grodzkie XIV стор. 475, XV ч. 669).

2. 1468. Тарас (Akta gr. XV ч. 669).

3. 1539—1544. Григорій (Harasiewicz Annales ecal. Ruth. стор. 102¹⁾; Вѣстн. Ю. З. Р. 1862—III; Monum. I ч. 8, 44)²⁾.

9. Ц. Покрови (положене ближше незвісне); 1539 р. стала крилошанською; парох :

1539. Іван (Акты Ю. З. Р. I ч. 103).

10. Ц. Вознесення мб. церква на Знесінню, нині село під Львовом; 1539 р. крилошанська; парох :

1539. Григорій (Акты Ю. З. Р. I ч. 103).

11. Ц. св. Тройці незвісна положенням (але не ідентична з Богоявленською)³⁾. Парох „троєнський“ :

1443. Павло (Akta grodz. XIV ч. 581).

12. Ц. Чесного Хреста на нин. личаківській вулиці (за кост. св. Антонія)⁴⁾.

б) Монастирі.

1. Монастир св. Юра в традиції звісний ще з руських часів; 1341 р. має дев'ять „писаний“ Яковом Скорою; монастир спалений по традиції Казимиром, був відбудований в частині 1363 р.; будова докінчена 1437 р. архітектором Доре⁵⁾ (Przegląd archeol. II с. 128—133). Коло 1430 р. дістав ся монастир разом з приналежним до нього селом Стронятинном під патронат вірменської родини Калениковичів (наша збірка ч. 1; Akta gr. XIV ч. 894); против тих Вірмен виступав з одного боку шл. Андрій з Малехова, з другого королівські урядники (Akta gr. XIV

¹⁾ Актах Ю. З. Р. I ч. 103 в тім самім документі імя Григорія пропущене.

²⁾ Можливо, що Григорій ідентичний з попом того самого імени, згаданим в нашій збірці (ч. 77, 826), а церква Воскресення ідентична з церквою на Волі і Зарічю; на се вказує й імя жінки попа Григорія, Маргарети (пор. Monum. I. ч. 44) — попада продає по смерті чоловіка церкву парохіянам — див. вище в розвідці.

³⁾ Ц. св. Тройці не ідентична з ц. Богоявлення, бо в звістці 1443 р. згаданий побіч „троєнського“ попа також богоявленський.

⁴⁾ Згадка у Петрушевича (Краткая роспись).

⁵⁾ Властиво не Доре лиш Дорінг (Łoziński Sztuka lwowska с. 3).

ч. 1867, 1711); Вірменин Петро Гамлядович de Iurguow monasterio Leopoliensi s. Georgii згадує ся в 144—55 pp. (Akta gr. XIV ч. 1541, 2966 й стор. 438 — також диви в показчику s. v.). Згадки ще: Akty gr. IV 118 XV ч. 613; Зубрицький Kronika с. 108. Архимандрити: ¹⁾ 1341—1368. Евфимій (Prześląd arch. II с. 128).

1389. Парфемій.

1400. Гедеон.

1437. Лаврентій.

1493. Йосаф.

? Атаназій.

1522—35. Яцько Гдашицький.

1535. Йосиф (піп Гошовський?), його контркандидат Яцько Спикора.

1538. Макарій Тучапський.²⁾

1539. Гіякинт Клишко.

2. Мон. св. Онуфрія згаданий вперше 1453 р. (Зубрицький Kronika с. 108); обдарований міщ. Дропаном в 1460 pp. В 1518 р. куплений братством город для монастиря: сей город увільнений королем від податків 1522 і 1524 р. (Monum. I ч. 1, 3, 4). Монахи:

1528. Іван (ч. 310, 333).

1546. Омелян (ч. 847).

3. Мон. св. Івана згаданий 1544 р. (Архивъ Ю. З. Р. т. X ч. 194).

4. Жіночий монастир не згаданий ні разу; але згадує ся 1521 р. черниця Устіяна (ч. 221).³⁾

¹⁾ Ревстр архимандритів подаю за історією монастиря з 1729 р. п. в. Księga dziejów czyli historya (Zieliński Pamiątki hist. krajowe с. 80 і слід.); лиш декотрі імена можна провірити.

²⁾ В каталозі Księgi dziejów нема імени Тучапського.

³⁾ Мон. св. Михайла згаданий у Петрушевича (Краткая роспись) був не у Львові, лиш в с. Сороках над Повтвою (пор. Петрушевич: Лингвистическо-ист. изсл. о г. Львовѣ с. 15).

Огляд українського язикознавства.

Написав Іван Огієнко.

Року 1904 появилася велика праця професора С. К. Буліча: „Очерки історії язикознавства в Росії“. Книжка в 1228 сторінок (в їх на 148 ст. міститься „Введення в изучення языка“ Б. Дельбрюка) становить тільки I том його праці і охоплює собою часи з XIII століття по 1825 рік. В сій праці не одведено, звичайно, окремого місця історії українського язикознавства, навіть навпаки, йому Буліч уділяє вже занадто мало місця і здебільшого тільки зазначає питання, не силкуючись розв'язати їх. Проте в його книжці є багато бібліографічних вказівок і деяких цінних уваг до історії українського язикознавства. Се навело нас на думку зібрати сї уваги до купи і доповнити їх іншими працями так, аби наша розвідка мала по змові суцільний вид. Праця проф. Буліча була для нас тільки канвою, особливо що до давньої історії; а огляд українського язикознавства з початку XIX ст. нам здебільшого приходилось писати самостійно, бо окрім бібліографічних вказівок у проф. Буліча на сю річ ми сливе нічого не знаходимо.

Мета нашої розвідки — по змові проложити шлях тим, що працюватимуть над історією розвитку рідної мови. Через се ми пильнували зібрати по змові більше бібліографічного матеріалу, котрий торкається українського язикознавства.

Перше всього зазначаємо ті праці, котрими ми користувались задля своєї розвідки.

І. С. К. Буличъ, Очерки історії язикознавства в Росії. СПб. 1904 р. Про хибні книжки Буліча подамо далі. На книжку Буліча див. рецензію А. Соболевського у „Русск. Филологич.

Вѣсти“ за р. 1905, N. 2, ст. 317—320. Був і одвіт Буліча окремою книжечкою.

II. К. Харламовичъ, Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка. Казань, 1898. Се найкоштовнїйше джерело до характеристики просьвити на Україні, братських шкіл і викладання по їх наук. Тут же зібрані і всі звістки про українсьні граматика, словники і букварі (ст. 409—476).

III. Н. Засадкевич, Мелетій Смотрицькій какъ филологъ. Одесса, 1883. Заголовок сеї книжки мало відповідає змісту її, бо в неї про М. Смотрицького вже занадто мало, а більше писано про иньші фільольогічні питання. Хоч книжка подекуди й хибна і погляди автора трохи перестаріли, проте в ній знаходимо багато коштовних заміток. Додатню рецензію на неї подав А. Будиллович (Журн. М. Н. П. за 1883 р., ст. 144—151). Див. також: „Адельфотес“ Студинського, ст. 34, 35 і 42.

IV. „Адельфотес“, граматика видана у Львові в р. 1591. Студія літературно-наукова д-ра Кирила Студинського (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VII). Тут окрім дуже гарної розвідки про самий Адельфотес знаходимо багато цінних уваг взагалі про перші українські граматика, а також і про розвій мови України (ст. 23—26).

V. Проф. В. Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. I. Исторія русской пѣсни. СПб. 1900. Для нас особливо цікаві перші дві глави (ст. 1—35), де знаходимо багато цікавих уваг про просодію перших українських граматиц.

VI. Сахаровъ, Сказанія русскаго народа. Т. II. Тут передруковані: словник Памви Беринди (ст. 1—118), „Лексикъ“ Зизанія (ст. 118—134) і азбуковники, але передруковані зовсім недбало. До словників додана передмова: „О составленіи російскихъ словарей“ (I—XX).

VII. Архангельскій, Очерки изъ исторіи западно-русской литературы. Москва, 1888. Книга містить в собі багато заміток про перші українські граматика.

VIII. Борис Грінченко, Огляд української лексикографії. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. (За 1905 р., кн. IV, т. LXVI). Що до давніх часів, то сей огляд занадто коротенький (ст. 1—5), писаний здебільшого по Житецькому. III. автор не скористував ся такими коштовними працями, як от Харламовича, Буліча і инш., де можна було б найти чимало цінного. Перші словники тільки зазначені, а не описані. Головніша хибка — автор не

зазначив великого українського словника 1823 р. — Войцеховича. Окрім цього найпершим словником автор лічить словник в додатку до 1 вид. Енеїди (1798 р.), а тим часом се зовсім не перший словник.

ІХ. П. Житецькій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Кіевъ. 1889. Перше була надрукована у „Кіевск. Стар.“ за 1883 рік. Се коштовна праця для всякого, хто працює над історією українського язикознавства давніх часів. Тут гарно виложена характеристика славяноросійської та книжної української мови XVII в. Але що до розвідок про граматики, то тут помічаєть ся неповність і деякі хиби.

Х. П. Житецькій, Энеида Котляревскаго и древнѣйшіи списоки ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII в. Кіев, 1900. З боку історії язика праця цікава тим, що досить гарно рисує мову XVIII ст. і зазначає ту долю, яка їй випала в сьому столітті.

ХІ. Проф. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи. Вып. I. Періодъ до-Могилянскій. Кіевъ, 1886. В розділі III (ст. 176—222) подано звістки про вченне язиків по братських школах, особливо у Київській, про підручники і внутрішнє життє шкіл. На жаль не скрізь зазначені джерела.

ХІІ. Проф. Н. И. Петровъ, Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка. Кіевъ, 1895. Розділ II (ст. 58—126) характеризує школи, особливо Могилянську.

ХІІІ. Д. Вишневскій, Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст. Кіевъ, 1903. На ст. 89—329 описуєть ся внутрішнє життє К. Академії, де знаходимо чимало уваг що до викаданія мов.

ХІV. Н. Петровъ, Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка. Кіевъ, 1880. На ст. 1—13 даєть ся коротенька характеристика української мови XVIII в., зазначаєть ся як впливав на неї язик московський і доволі подрібно описуєть ся народня мова, що йшла на місце книжної; зазначають ся і причини, котрі помагали сьому процесу.

ХV. М. Марковскій, Антоній Радивиловскій, южно-рускій проповѣдникъ XVII вѣка. Кіевъ, 1894. На ст. 119—124 коротенько показано, як розвивали ся ц. слав. і книжний український язики, і як до їх вривалаєть течія народньої мови.

ХVІ. П. К. Симо́ни, Русскій языкъ въ его нарѣчіяхъ и говорахъ (Изв. Отдѣл. Росс. яз. и слов. Имп. Акад. Н., за 1896 г., кн. I, стр. 117—178; 400—437). Се дуже корисний бібліогра-

фічний показчик. Хоча тут містять ся показчик до языка великоросійського, проте в йому знаходимо багато вказівок до українського язикознавства. Сею працею багато користувався і Буліч. В передмові до своєї праці Сімоні каже, що незабаром подасть такі ж показчики білоруської та української мов, але от уже десять років пройшло, а обіцяних показчиків на жаль ще й досі нема.

XVII. Проф. Н. П. Дашкевичъ, Отзывъ о сочиненіи г. Петрова „Очерки ист. укр. лит. XIX ст.“ (Отчетъ о XXIX присужденіи наградъ графа Уварова.). Праця дуже цінна для історії укр. літератури, особливо через силу бібліографічних вказівок; своєю науковістю вона далеко переважає таку-ж працю Петрова.

XVIII. Пыпинъ, Исторія русской этнографіи. Томъ III. Этнографія малорусская. Для нас особливо цікава глава: „Споръ между южанами и сѣверянами“ (ст. 301—338).

Про інші джерела, котрими нам приходилось користувати ся, подамо в самому тексті нашої розвідки.

Рукописна граматична література XIII—XVI віків. Знайомість з чужоземними мовами.

На перших порах історичного життя аж до XIV віку, се б то в так званий домонгольський період, південь та північ Росії мали багато спільного; в літературних памятках тих часів, виключаючи деякі особливості в мові¹⁾, ми сливе нічого не знаходимо, що можна було б лічити за специфічно українське. Через се часом буває не легко розібратись, що однести до української історії, а що до „русської“. Се ж саме треба сказати і про історію язикознавства в давні часи.

¹⁾ Зазначуємо тут дуже цікаву статтю проф. Кримського „Древне-кіевскій говоръ“ („Извѣстія отдѣленія русск. яз. и словесности Императ. Академіи Наукъ“ за 1906 р. кн. 3). Ся стаття написана проти такої ж статі відомого українофоба проф. Соболевського (Ibidem, 1905 р., кн. I), в якій той вважає „древне-кіевскій говоръ“ ближчим до великоросійського, ніж до українського языка. В зазначеній статі проф. Кримський пише от що: „Главный признакъ старокіевской малорусскости XI в. — смѣшеніе буквъ ѣ и и, одновременное со смѣшеніемъ и и ы. Это есть максимумъ спеціально-малорусской фонетики, какового мы смѣемъ ждаты отъ мал. рѣчи XI в. Она проявляется въ Кіевск. Изборн. Свят. 1073 и 1076 г... Кромѣ этого было смѣшеніе звуковъ в и у; растяженіе звука ѳ въ я передъ

Язикознавство в давній Русі, як і треба було сподівати ся, мало зовсім запозичений характер. Праці граматичного змісту, що обертались у нас і головно мали на увазі церковно-славянський язык, се були сливе тільки рабські переймання византійських зразків, що йшли до нас перше з південно-славянських земель — Сербії та Болгарії, а потім виникали і на руському ґрунті¹⁾.

Першим джерелом граматичних трактатів, що обертали ся в давній Русі, була увага Йоана екзарха болгарського про славянську мову; вона стрічаєть ся в відписах XII і особливо часто XVI та XVII віків, і обмірковує деякі ріжницї языка славянського від грецького.

Окрім сього була дуже поширена розвідка „О восьми частяхъ слова“, складена, як то показали Горський та Невоструєв²⁾, а за ними і Ягіч³⁾, в першій половині XIV віку в Сербії по грецьким зразкам. Року 1586 ся розвідка була навіть надрукована у Вільні під назвою: „Кграматыка словенська языка“ (про неї див. нижче). Але особливого практичного значіння ся розвідка „О восьми частяхъ слова“ не мала.

Окрім сих граматичних праць в рукописних збірниках XVI—XVII віків деколи стрічають ся: „Словеса вкратцѣ избранна отъ книги Константина“ — вибірка з граматичного трактату Константина Философа, що жив при кінці XIV в. при дворі сербського короля Ст. Лазаревича.

В XVI стол. до сих граматичних трактатів прилучились ще праці Максима Грека, котрий зіставив по собі доволі значний слід. Хоча властиво він працював на півночі Росії, проте доволі впливав і на розвиток українського язикознавства. Одержавши на

мягкими слогами“. Так в Изб. 1073 р. читаємо: ка ж а н и н а, п о я м л ю т ь с я, Е л и с а в я т ь, як і тепер у Київщині кажуть: кришаник, ямлю і т. д. Як і теперішні Кіянн кажуть: чоловік, жона, так і в Изб. читаємо: чоловік, жона і т. и. „По Изборникамъ XI в. видимъ огромное совпаденіе съ фактами нынѣшней кievской рѣчи“... „Я поражаюсь замѣчательной совокупной близостью старокievской рѣчи къ современной рѣчи.. Множество предметовъ и понятій тутъ и до сихъ поръ сохранили свое старинное названіе, какое они имѣли въ лѣтописи XII—XIII вѣковъ“ (ст. 392). Зо всього сказаного проф. Кримський робить такий вывод: „Старокievскій говоръ есть прямой предокъ малорусской рѣчи сѣверной и средней Кіевщины и Черниговщины съ прилегающими частями Полѣсья“ (ст. 411).

¹⁾ Буліч, ст. 149.

²⁾ Описаніе слав. рукоп. Синод. библ., II, 2, 311.

³⁾ Разсужденія южно-славянскої и русскої старины о церковно-славянскомъ языкѣ. 1895.

Заході гарну філологічну освіту (є звістки, що він був учнем відомого філолога Йоана Ласкаріса), він став практично прикладати свої знання, як його року 1515 прикликали в Москву виправляти богослужбні книги. Максим Грек вперше дав нам зразки філологічної критики тексту, які стояли на рівні з тодішньою європейською наукою. Він не лишив по собі цілої граматики, але дав багато статей, де пише про особливості грецького і славянського мов, про їх красоти, пояснює всякі слова, синтактичні питання і т. и. Максим Грек по заслугі придбав собі славу найкращого знавця граматичної науки, і авторитет його ще високо стояв навіть у XVII віці. В московському виданні (1648 р.) граматики Мелетія Смотрицького, в початку і в кінці її, містяться статі Максима Грека і сама граMATика навіть називалась Максимовою. Про вплив М. Грека на українських учених свідчить і те, що Лаврентій Зизаній додав до своєї граматики пояснення Молитви Господньої, яке вперше зустрічаємо у Максима Грека. А видавці словника Памви Беринди у передмові писали: „Памво Беринда... многимъ трудомъ и працою... з многихъ святыхъ писемъ и языковъ, набарзѣй отъ толкованія препод. Максима Святогорца... назвиска рѣчій и имена власныи людей, горь... вкоротѣвъ вкупу згромадившы, ричивисто, нашимъ языкомъ Русскимъ объяснилъ“¹⁾.

Починаючи з XVI століття по наших збірниках статі граматичного змісту трапляються все частіше та частіше. Здебільшого їх автори невідомі і тільки в пізніших рукописах зустрічаються імена українських учених Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького та інших. Змістом цих статей являються питання про прозодію, правопис, класифікацію звуків і т. и.²⁾ Критерієм задля розв'язки цих питань служить здебільшого граMATика грецька; деколи помічається вплив і граматики латинської, котра з XIV століття стала відомою на Україні з переробленої граматики Доната (жив у IV в.). Ця остання мала в Європі велику славу і імення її автора зробилось родовим для всякої латинської граматики взагалі.

Раніше, ніж перейти до так званих азбуковників, я мушу сказати декількох слів про знайомість з мовами в давній Русі-Україні. Ця знайомість звичайно була дуже мало розвинена. Проте все таки обов'язок мати зносини з чужоземними посланцями приму-

¹⁾ Засадкевич, ст. 74.

²⁾ Ягичъ, Разсужденія... о ц. слав. яз., ст. 325—328.

шував наших князів пошильнувати про практичне язикознавство і заводити в себе товмачів. З князів, що балакали на чужосторонніх мовах, знаємо Всеволода Юревича, батька Володимира Мономаха, котрий „дома сегда, изумѣяше пять языкъ“ („Поученіє“); онук Володимира, князь Михайло Юревич (XII ст.), як кажуть, „съ греки и латины говорил ихъ языкомъ, яко русекимъ“¹⁾. Звичайно, що сій звістці треба няти не багато віри. Више духовенство, як що й працювало над язиками, то здебільшого робило переклади з грецького язика на славянський. І пізнійше, навіть в XVI ст. таких людей, як от відомий оборонець православія князь Андрій Курбський, котрий знав латинський, грецький і польський язики, знаходимо тільки одинцями²⁾.

Давні „глоссарії-азбуковники“. Перші українські словники.

Окрім висше зазначених зразків язикознавства, ще задовго до перших друкованих граматик і словників, скрізь були дуже поширені так звані „азбуковники или алфавиты иностранныхъ рѣчей“, — себ то словнички чужих і взагалі мало зрозумілих слів. Пізнійше, в XVII віці під „азбуковниками“ стали розуміти всякі шкільні книжки і граматичні підручники. Назва „азбуковник“, на думку Срезневського („Матерьялы“) почала вживатись для словників не раніш XVI віка, але для зазначення всяких збірників, складених по алфавиту, стрічалась і раніш. Потім уже появил ся і термін „Лексикон“. Метою своєю ті азбуковники мали поясненне незрозумілих слів, „понеже въ святыхъ книгахъ Словенскаго языка мнози рѣчи неудобъ разумѣваеми обрѣтаются“³⁾. Частенько в початку азбуковника містились всякі граматичні статі; проте особливого фільольотичного значіння вони не мали; здебільшого, особливо з половини XVI віка, се були енциклопедичні словники.

Більше відомі азбуковники — новгородські словнички 1282 та 1431 років⁴⁾. Вони стали джерелами задля пізнійших словникових праць як московських, так і українських.

1) Звістка апокрифічна (Татіщівська). *Ред.*

2) Буліч, ст. 184.

3) Засадекевич, ст. 80.

4) І. „Рѣчь жидовскаго языка преложена на рускую“ (Новгородская Кормчая, 1282 р.). В сьому словничку знаходимо здебільшого ймення біблейські, стрічають ся подекуди і грецькі ймення і навіть славянські слова; пояснюють ся слова здебільшого одним словом, напр.: Адам — земля во-

В південно-західній частині Росії дуже рано почали розроблювати своє рідне слово, неначе б то боялись за своє коштовне добро, котре з кожним днем все більше та більше заглушалось чужоїдними ростинами¹⁾.

Року 1596 появил ся перший друкований словник українського вченого сьвященника Лаврентія Зизанія Тустановського²⁾, як додаток до його відомої граматики³⁾. Словник містить в собі 1061 слів, улаштованих в алфавитному порядку. В корнесловіє Лаврентій Зизаній не пускаєть ся, а тільки поясняє „руські“ та здебільшого славянські слова простою мовою, яку тоді уживали на Україні; слова, котрими поясняє Зизаній, частенько зовсім ідентичні з теперішніми українськими словами; от декілько слів з його „Лексиса“: юноша — парубок, мєсть — помста, рака — труна, абіє — зараз, баня — лазня, вериги — пута і т. и. Джерела сього словника не відомі; з новгородського словника 1431 року тут стрічають ся тільки деякі слова; можливе, що Зизаній складав свій словник самостійно⁴⁾. Короткі пояснення слів енциклопедичного характеру роблять сей словник як би перехідним щаблем від простих глосаріїв до пізніших енциклопедичних азбуковників.

площена, Андрей — сила, череша — куца. Перше в словнику було 174 слів, потім їх стало 344.

II. „Тлькованіє неудобъ познаваємомъ въ писаныхъ речемъ...“ (1431). Спершу було всього 61 слів, потім їх стало до 200. Імен тут вже нема, нема й алфавіту.

Обидва азбуковники видані Калайдовичем в його розвідці: „Іоанпъ, Ексархъ Болгарскій“, М. 1824 р., а також і Сахаровим, „Сказанія русск. нар.“ т. II. Про азбуковники див. Буслєєвъ, „Дополненія и прибавленія ко 2-му т. „Сказаній Сахарова“.

¹⁾ Аскоченскій, Київъ съ его древностями уч. I, ст. 146.

²⁾ „Лексисъ, сирѣчь реченія, въ кратоцѣ събранны и из словенскаго языка на просты Русскій діалектъ истолкованы“, у Вільні, р. 1596. Про його див. Буліч ст. 164; Харлампович ст. 447; передрукований Сахаровим, т. II, але дуже недбало. Огоновський, Ист. литер. рус.. I, 183.

³⁾ По Харламповичу (ст. 446) се окреме видання р. 1596, в початку котрого (ст. 1—5) був букварь.

⁴⁾ В „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Исторіи и древн. росс. при Моск. Ун.“ за 1884 р. кн. II. архимандрит Амфилохій надрукував: „Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ мовъ просто“, котрий він знайшов при Острожській Біблії р. 1581. Словник рукописний, містить ся наприкінці Біблії на 7 листках. Славянські слова поясняють ся тут простою мовою, напр. адъ — пекло, брєніє — калъ, благодать — ласка, милоть — кожух і т. и. Словник не має нічого спільного з словником Лаврентія Зизанія.

„Лексисъ“ Лаврентія Зизанія став джерелом для багатьох рукописних азбуковників XVII та XVIII віків, а також і для словника Памви Беринди († 1632). Памво Беринда, родом молдаванин, був досить ученим фільольогом того часу. Вчив ся він у братській львівській школі. Львівський єпископ Гедеон Балабан покликав його потім до себе і доручив йому виправляти книжки й доглядати за друкарнею. По смерті Балабана друкарню його купила Київо-Печерська Лавра і доглядати за нею запрохала Памву Беринду. Року 1627 у Київі вийшов його словник, над складаннем котрого він працював більше тридцяти років: „Лексиконъ славеноросскій“¹⁾. Джерелом для нього був словник Зизанія, котрого він часто списував, доповняючи і дещо міняючи, а також і два вище зазначені новгородські азбуковники, Йоан екзарх болгарський і інші; ті джерела подекуди зазначені самим Бериндою нотками на полях коло слів. Але на свої джерела Беринда дивив ся критично, поправляв і доповнював їх. Появу своєї праці в передмові до словника він поясняє тим, що через незрозумілість деяких слів славянських і сама церква російська багатьом „власнымъ сынамъ своимъ въ огиду приходить“, а також і через недостачу тоді словників: „Аки не у суццу тогда лексикону, развѣ любомудра Куръ Лаврентія Зизанія“. Слова в словнику пояснюють ся тодішньою українською мовою і частенько вже влучно розмежовуєть ся церковно-славянський елемент від народнього, напр. мзда — нагорода, милоть — кожухъ, гуня; ризошвецъ — кравецъ, баснь — казка, вижду — будую і т. и. В словнику даєть ся переклад багатьох власних імен; імя Памво перекладено: Нитрія житель. Словник багато раз більший від словника Зизанія, містить в собі 475 шпальт in 4°. Року 1653, вже по смерті Беринди, сей словник „яко потребный и позитичный многимъ“ був надрукований у друге у Кутейнському монастирі.

Всі ці словники стали джерелами для багатьох компіляцій і нових словників. Напр. „Синонима славеноросская“, рукописний словник невідомого автора другої половини XVII стол. виявляє великий вплив словника Памви Беринди. Словник сей не оброблений, алфавіт в йому не додержано. Знайшов його Житецький

¹⁾ „Лексиконъ славеноросскій, имень толкованіе, всечестнымъ отцемъ кпръ Памвою Бериндою, Протосиггеломъ ерону іерусалимскаго, агромажениый“ і т. д. Про його див. Буліч ст. 165, Харламп. — ст. 449, Житецький, Очерк, ст. 37—51. Сахаров теж передрукував його (т. II, Сказанія), але також недбало і багато дечого повикидав, див. Огієнко, Історія лит. р., I, ст. 187.

у книгозбірні Київсько-Печерської Лаври, в одній оправі з грамати-кою Мелетія Смотрицького 1619 р.¹⁾. В словнику слова польські та книжні пояснюють ся церковно-славянською мовою.

Причина для складання всіх таких словників була цілком практична — пояснити незрозумілі слова, котрих чимало було в св'ященних книжках. Разом з сим автори заносили в свої словники і всякі інші слова, котрі викликали сумнів, і таким чином по троху складались уже справжні словники²⁾.

Перші українські граматики XVI—XVII віків. Перші букварі. Українські вчені в Москві.

1. Граматики. Теоретичне вивчення языка і фільологічні студії його в Росії раніше всього почались на Україні, де було більше приводів до наукових інтересів і де мав велику силу приклад західної освіти й науки. І сливе разом із словниками на Україні появляють ся перші друквані граматики.

На чолі сих граматик мусить бути поставлена „Грама-тика словенська языка“³⁾, надрукована р. 1586 у Вільні,

¹⁾ Житецкій, Очерки, додаток.

²⁾ Буліч, ст. 160—170. З пізнійших словників нам відомий: „Лексиконъ сирѣчь Словесникъ Славенскій пмѣющъ въ себѣ словеса первѣ славенскія, азбучныя, посемже полекія. Благопотребный къ виразумѣнію словесъ славенскихъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ“. Він мав два видання р. 1722 та 1804. Ми бачили видання р. 1804, „типомъ монастыря Почаевскаго“. Перше видання (р. 1722) мало 32 картки in 4°, а р. 1804 88 in 8°. Се словник не український, а славяно-польський; славянська річ в йому скрізь дуже додержана, хиб на бік української мови не помічаєть ся ніде. Про сей словник споминаєть ся в передмові до „Приручного словаря славено-польскаго“, виданого „типомъ и иждивеніємъ Института Ставропигіанскаго“ Лвигородъ, 1830. Цікава передмова до сього словника. Причину занедбання языка славянського автор передмови (. . . їй) бачить „въ презираніи власнаго языка, а отданіи сѧ совсѣмъ чужестраннымъ языкамъ. Но извергъ естества есть стыдѣщійся языка Дѣдовъ своихъ!“ (ст. 5). Про словник 1722 р. (виданий у Супраслі) див. статью Калужняцкаго в „Сборникъ“ Акад. Н. т. XLII, 1886 р. А. Соболевскій (Русск. Фил. Вѣстн., 1905, № 2, ст. 318) каже, що у Почаєві були ще видання років 1751 та 1756.

³⁾ Грамаытика словенська языка з гавоєилакіи славнаго града Острога власне отчизны ясиѣ вельможнаго княжати и пана Константина Константиновича на Острогу“. Буліч, ст. 150. Харлампович, ст. 444—446.

в друкарні Мамоничів. Се невеличка книжечка, всього 14 карток, тепер дуже рідка. Змістом її являється граматики, відома нам по відписах XVI—XVII віків під назвою: „О восьми частяхъ слова“ (див. вище) і приписувалась нібито Йоанну Дамаскину. Подекуди в ній видно і спостереження над тодішнім церковно-славянським язиком перекладачів Острожської Біблії¹⁾. Вона цікава як перший зразок граматичного міркування, де вперше знаходимо славянську граматичну термінологію. Тут стрічаємо терміни: имя, причастіе, различіе, паденія, числа і т. п. Але вона була ненаручна, щоб по ній учитись славянській мові, бо була і коротенька і недбало впорядкована²⁾. Тут подано тільки частину граматики, тай і то без фонетики.

Через пять років після сеї граматики Львівським братством р. 1591³⁾ був виданий *Δελεφότης*⁴⁾. Ся граматики була „сложена отъ различныхъ грамматикъ“ студентами львівської школи під доглядом митрополита еласонського Арсенія, котрий року 1586 прибув до Львова і два роки учив у братській школі. Граматики мала на меті головню грецький язик, але разом з тим була й граматичною теорією славянського язика. Надрукований на двох мовах — грецький і славянський, *Δελεφότης* цікавий своєю термінологією, вже доволі близькою до теперішньої російської. Але Арсеній не був творцем сеї термінології, він узяв її з граматики Дамаскина. Головною підвалиною для *Δελεφότης*-а була граматики Ляскаріса⁵⁾, а також і граматики Меляхтона, Крузія, Кленарда⁶⁾.

Граматики тут уже зветь ся не грамматикиа, як раніше, а просто грамматики, і означаєть ся як „художество учащее насъ умная писати“. Звуки поділяють ся на гласныя та согласныя. Частины мови вісім: различіе (членъ), имя, мѣстоимя, глаголъ, причастіе, предлогъ, нарѣчіе, союзъ.

¹⁾ Житецький, Очерки, 16.

²⁾ Харлампович, 445.

³⁾ Деякі вчені, як от Головацький, А. Соболевський та інші дають дату 1588. Але Голубев, Харлампович і Студинський показали, що се не так: до 1588 р. належить тільки початок *Δελεφότης*-а.

⁴⁾ „ΔΔΕΛΦΟΤΗΣ. Грамматика доброглаголивого еллинословенскаго язика. Совершеннаго искусства осми частей слова“ і т. д. 128 нумерованих карток; в заголовку помішані букви грецькі з славянськими. Про граматку див. Буліч ст. 170; Харламп. 450; є спеціальна розвідка Студинського (див. Бібліографію, № IV).

⁵⁾ Konstantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Basileae, 1557.

⁶⁾ Студинський, 12.

Іменники мають види: первообразный (напр. небо) і про-
изводный (напр. небесный). Родів пять: мужеский, жен-
ский, средний, общий (напр. чоловік) і преобщий (орелъ).
Чиселъ три; падежів пять: именовный, родный, да-
телный, виновный і звательный і т. д. Як бачимо, сї тер-
міни здебільшого схожі на сучасні російські мови, що свідчить
про великий вплив українських граматик. *Ἀδελφότης* зробив ся
учебником не тільки у Львові, але і по інших братських школах
того часу. Для граматик, що являли ся потім, термінологія
Ἀδελφότης-а була зразком, якого держались в своїх працях навіть
Лаврентій Зизаній і Мелетій Смотрицький¹⁾.

Року 1596 у Вільні вийшла ще одна славянська граматика —
львівського ученого Лаврентія Зизанія: „Грамматика Словен-
ска“²⁾. Ся граматика (95 карток) ще має на собі сліди вище
зазначеної византійської теорії „О восьми частяхъ слова“, але
разом з тим вона являєть ся пробою систематичного викладу сла-
вянської граматики в такій формі, яка вже склалась тоді на за-
ході. Вона має діалогічну форму і вже далеко повніша від
Ἀδελφότης-а; деякі місця пояснюють ся навіть тогочасною мовою.
Грамматична термінологія тут мало чим відрізняєть ся від термі-
нології *Ἀδελφότης*-а. Мета граматики чисто практична: „жеби
ми добре мовили и писали“. Як і *Ἀδελφότης*, граматика Зизанія
ділить ся на 4 часті: орфографію, просодію або при-
пѣло, етимологію і синтаксис. Під просодією розуміють ся
правила про наголос у словах і про komponуваннє віршів по
грецьким зразкам³⁾. Хоч синтаксис і зазначаєть ся, але про його
в граматиці нічого нема. Письмена ділять ся також, як
і в *Ἀδελφότης*-і, але у Зизанія гласныя розділяють ся на дов-
гія і краткія, а звуки а, і, ѡ, г „произволеніємъ Творца“
можуть бути і довгими і короткими. Глава „О просодіи“ цілком
списана з грецької граматики і силоміць приноровлена до славян-
ської. Частини мови тіж, що і в *Ἀδελφότης*-і, полишено і член
иже, аже, еже. Із відмінків виновний вже зветь ся вини-

¹⁾ Засадкевич ст. 90 пише, нібито *Ἀδελφότης* не мав ніякого впливу на дальші граматики. Але такий погляд, як показав Студинський і інші, невірний.

²⁾ „Грамматика Словенска, съвершенаго искусства осьми частей слова и иныхъ нуждныхъ, ново съставлена А. З.“ Про неї Буліч, ст. 172; Голубев, 191; Харламп. 446.

³⁾ Треба зауважити, що зміст давніх граматик був ширший від тепе-
рішніх. Статя про складаннє віршів була сливе при кожній граматиці.

тельнымъ, додано ще й новий відмінок — творительный. Родів 4, — нема преобщаго; деклінацій десять. Дієслов мало чим відрізняеться від дієслова *Ἀδελφότης*-а, проте єсть нові назви — види: желателный, непредѣлный; супружеств (= конюацій) двое, а не 13, як у *Ἀδελφότης*-ї. Значна хиба граматики та, що Лаврентій Зизаній пильнує славянські форми пристосувати до грецьких.

Року 1619 була надрукована нова граматика, що на довго зробилась головним граматичним зразком і мала декілька переробок та видань. Се було „Граматики Славенския правилное Сунтагма“... „многѣрѣшного мниха“ Мелетія Смотрицького¹⁾. Мелетій Смотрицький (1577—1633) був одним із найславнійших людей XVII віку; спершу горячий оборонець православія, перейшов потім на унію і зробився таким же завзятим уніятим. Він одержав освіту у віленській єзуїтській колегії коштом відомого оборонця православія князя Константина Острожського, потім (коло 1610 року) поїхав за кордон з дітьми литовського князя Соломерецького і побував у декількох університетах, що тоді часто робили сливе всі заможні люди. Повернувшись до дому, Мелетій почав учителювати і мабуть для учнів і склав свою граматику. Мета сеї граматики — навчити „читать по словенску и чтомое выразумѣвати“. Чистої славянської мови у Смотрицького, як і у Зизанія, не було, — вона розбавлена формами давніми, а також „руською“ і польською мовами. Виклад носить характер доімаичний, „описательний“, історичної методи нема й сліду. В літературі держить ся думка, ніби то зразком для Смотрицького була граматика грецька, що він „пильнував, як і Лаврентій Зизаній, надати славянській мові правила та закони язика грецького“ (Засадкевич, 88), і разом з тим зазначався і вплив граматики латинської (*ibidem*, 94). Але „грамматика перваго русскаго філолога такая же мозаика, какъ и *Ἀδελφότης*“²⁾. Особливо багато Смотрицький брав із граматики латинського язика єзуїта Альвара, росповсюджені скрізь по польських та українських школах³⁾; пізнійше, в XVII ст. граматика Альвара перейшла

1) Надрукована в Евю, коло Вільни, має 248 карток. Про неї див. Буліч ст. 174; Харламп. 447; Житецький, Очерки, 17—27. Спеціальна праця — Засадкевича, див. Бібліографію № III.

2) Проф. Перетць, Исслѣдованія, т. I, ст. 25.

3) *Ibidem*, ст. 27.

і в Москву, де Семен Полоцький р. 1664 навчав по ній латинському язику¹⁾).

Термінологія Смотрицького вже далеко більше походить на теперішню руську, але все таки має багато спільного з термінологією *Ἀδελφότης*-а і Зизанія. Граматика ділиться на 4 частини, але під просодією вже більше розуміється наука про компонування віршів, ніж про наголос; викладено й синтаксис. Частина мови вісім, — єсть імя (се іменник і прикметник вкупі) і вперше — междометіє, различіє, котре знаходимо у Зизанія і в *Ἀδελφότης*-і, вже нема. Родів сім, — крім Зизанієвих додано два нові — всякій і недоумѣнный і поновлено преобщій з *Ἀδελφότης*-а. Додано і новий відмінок — сказательный, себ то locativus; а що до назв відмінків, то вони вже однакові з теперішніми. В дієслові Смотрицький зазначає деякі особливості славянської мови, як ось види — совершенный, начинательный і учащательный. Назви заголовъ та наклоненій походить на сучасні. Смотрицький вперше вводить дѣепричастіє, котре держить ся і до наших часів. Окрім сього він ввів у славянський язик, на взір грецького, знаки наголосу, придихи і інші надстрочні знаки, котрих доси в рукописах не було²⁾).

[З пізнійших граматик XVII в. важна й цікава граматика Івана Ужевича, відома доси в двох рукописних відписах, із яких один містить ся в парижській Національній бібліотеці і був відомий уже батькови нової славянської філології, Йосифу Добровському (*Institutiones linguae palaeoslovenicae*, ст. LXII) і недавно був описаний проф. Соболевским у „Чтеніяхъ въ обществѣ Нестора лѣтописца“, а другий віднайдений проф. Ягічем у міській бібліотеці північно-французького міста Арра (*Arras* у Фляндрії) і описаний ним у остатній книжці *Archiv für slavische Philologie* (Bd. XXIX, erstes Heft, 1907, стор. 154—160). Парижський відпис має титул: Граматыка словенская написана презъ Іоанна Ужевича словянина, славной Академіи Паризской в теології студента в Парижу отъ нароженія Сына Божого АХМГ → далі латинський титул. Арраський відпис має дату: *Letta ѿ наро-*

¹⁾ Ibidem, ст. 34. Про вплив Альвара Буліч не згадує.

²⁾ Життєпис Смотрицького див. Пекарскій, Представители Киевской учености („От. Зап.“ 1862 г., том CXL, ст. 566—573).

жена сѣа воѣ ѿѿмѣ. і титул: Грамматика словен'скаѣ зложѣна и написана трѣдомъ и прилежаніѣ Іѡанна Ѣжевича слованина. Відсилаючи цікавих до докладного опису рукопису в статі проф. Ягіча, наводжу з нього як язикову пробу віршу поміщену на другій карті:

На герекъ пано^в Бригаллѣровъ.

Глѣшне сѣ в' герекъ мѣсецы знайдѣють,
Гдыжъ Бригаллѣровъ цнотъ ѣсность знакъю^т.
И звѣръ который ѿ всюю' сѣ борѣнить,
Цноты и славы ѡннхъ же хорѣнить;
Кто зась голѣба добре зважаеть,
Лѣдскость и шѣрость лѣтво ѣмъ признаеть.

Іѡанъ Ѣжевини слованинъ роуѣ ѿѿмѣ.

На картках 6 і 7 іде азбука стовпцями: в першій назві кирильських унціалів, у другій скоропись, у третій латинки, в четвертій самі букви унціальні і скорописні а в п'ятій відповідні латинські. На картках 76—116 маємо Compositio syllabica з проблемами читання. На к. 12 подано глагольську азбуку хорватського гранчастого типу, а обік них для пояснення курсивні кирильські букви. На обороті тої самої картки подано „Молитву Господню“ Отче нашъ, на иншій місці сѣ сама молитва глаголицею, а на к. 17 „Азбѣкидаръ босѣнській“. Від к. 20 починаеть сѣ De partibus orationis, а власне „De declinationibus Nominum“ (4 взірці: 1) староста, 2) панъ, слово 3) камень, гѣлтай, 4) сталь, лавна). Далі йде склоненѣ прикметників, на к. 34 De pronominibus, на к. 40 De generibus nominum. На к. 44 починаеть сѣ De conjugationibus verborum (1. кую, маюю, 3. варѣ, пишѣ), про формації часів минулого і будущего, про дієпричасники і т. д. Від к. 71 йдуть ще уваги De participiis та De genere verborum, далі De adverbis, De praepositionibus, De coniunctionibus, De interiectionibus. На к. 75 починаеть сѣ синтаксис, де автор подає численні зразки рїзних конструкторій, а на кінці неминуче поученѣ Carminum compositio, де подано всего два двостихи, один церковно-славянський (Благословенный человекъ который сѣжи^т воуѣ | ѣ през цноты торѣть до нека дороуѣ) і один польський. На кінці подано числові вартости кирильських букв в допискою: Atque haec de rebus grammaticis abunde dicta sufficient. Рукопис обіймає 91 карток, із яких остатні 6 не записані.

Порівнюючи арраський рукопис із париським, старшим двома роками, проф. Ягіч зазначає, що неважаючи на основну схожість арраський рукопис значно перероблений і поправлений. *І. Ф.*]

Таким робом бачимо, що граматична наука в південно-західній Росії ще в першу чверть XVII ст. була доволі розвинена. Граматика Смотрицького сливе на два століття зробилась джерелом для всяких граматичних переробок і мала великий вплив на граматичну науку не тільки в Росії, але навіть і в Болгарії, Сербії і у глаголітів¹⁾. „Врата учености“, як називав сю граматику Ломоносов, мав на увазі навіть і він складаючи свою славетну „Російську граматику“ (1755 р.)²⁾.

2. Букварі. Звичайно, що всі вище зазначені праці про

1) Ось хронологічний показник цього впливу. Року 1629 граматика Смотрицького видана у Вільні вдруге; 1638 видана у Кременці. В Москві видавалась два рази: в 1648 і 1721 роках; при виданні 1648 р. імя Смотрицького не було згадане, мабуть через релігійні переконання, бо См. перейшов до увії; видання 1721 року — перерібка Поликарпова; 1723 р. — перерібка Фед. Максимова для новгородської греко-славянської школи. Граматика студента Ададурова (1731 р.) перерібка См. В 1755 році граматика Смотрицького була видана в Валахії для Сербів і Болгар. Року 1782 в Москві А. Сиромятников видав передмову в граматики Смотрицького. З граматики См. багато взяли для своїх граматик: 1) Ломоносов (поділ граматики), 2) Академія Наук для своєї „Граматики Російської“ (1802 р.), 3) Розанов, „Сокращеніе славянской этимологія“ Москва, 1810, і 4) І. Пенинскій, „Славянская грамматика“, 1825, Спб. — Смотрицький впливав на праці Барсова, Фатера і інших, а також і на Лудольфа (*Grammatica Russica*, 1696, Оксфорд) і Копієвича („Руководеніе въ грамматыку во Славяно-Російскую“, 1706, Голландія).

Першим критиком граматики Смотрицького був Юрій Крижанич, заїжий Серб, котрий жив у Москві (потім був засланий у Сибір) за царя Олексія Михайловича. Він писав: „Мелетій Смотрицький... достоєньє єсть памети і вногіє хвали; и бил би доспил вещи народу пособниє, даби се не бил соблазнилъ по обзору на греческіє преводи, и даби не бил захотил нашего језика на греческіє и на латинскіє узоры претварјат“ (Архангельскій, ст. 108). Треба зазначити, що Крижанич був придумав загально-славянський язык. Другим критиком Смотрицького був Тредьяковскій, котрий в своїм „Разговорѣ о правописаніи“ (1748) зазначає деякі хибні граматики Смотрицького.

2) З пізніших граматик XVIII в. треба зазначити ще дві граматики церковно-славянського ясика — Іакова Блоницького та Іустина Вишневецького. Про їх див. статю Чистовича, „Извѣстія“ Акад. Н., т. VII, 1858 р.

язик були приступні не широкій народній масі, а тільки більш-менш обмеженій купці вчених та їх учнів. До народа ж початкові граматичні знання доходили дякуючи букварям. Букварі се були дитячі енциклопедичні читанки. Починались вони здебільшого славянською азбукою, далі йшли склади, слова і цілі речення. Тут же були додані молитви щоденні і коротенький катехизис¹⁾. В самому букварі містилось багато поучаючих виразів та приказок і між ними чимало про користь „тѣлеснаго наказанія“; а на першому листку одного букваря (1621 р.) була намальована школа, коло столу засідають учителі, а перед ними учень, „піючий памятную чашу школьнубу“²⁾. Перший букварь, як і перша грамика, появив ся на українській землі. Се була: „Наука ку читаню і розумѣню писма словянскаго: ту тежъ о святой Троицы, и о вѣчловеченіи Господни“, надрукована з острозької рукописи у Вільні р. 1596. Букварь містить ся із початку відомого словника Лаврентія Зизанія³⁾. Року 1621 теж у Вільні появилась: „Грамматика албо сложеніе письменна хотящимся учити словенського языка.. Младолѣтнимъ отрочатомъ“⁴⁾. У Москві р. 1634 вийшла азбука Василя Бурцева, — се сливе цілком переклад віленського букваря 1621 р.⁵⁾. З пізнійших букварів варто зазначити: „Букварь славеноросійскихъ писмен“ (р. 1694) Каріона Істоміна⁶⁾. Всі вище зазначені граматики і букварі були дуже поширені по всіх школах України. Братства не рідко навіть обмінювались своїми виданнями підручників і вони деколи посилались цілими сотнями⁷⁾.

3. Українські вчені в Москві. В другій половині XVI в. у Москві стали з'являти ся українські вчені. В Москві в той час здебільшого задовольнялись великими азбуковниками, а філільогічними розвідками і не цікавились, бо вони не давали „душі спасенія“. „Аще кто ти речеть“ читаємо в одній рукописній прописи 1643 року „вѣси ли всю философію? И ты ему рцы: еллинскихъ борзостей не текохъ, ни риторскихъ астрономъ не читахъ, ни съ мудрыми философы не бывахъ — учуся кни-

1) Голубевъ, Ист. Акад. 193—198. 2) Ibidem, 210.

3) Харлампович, 446. Голубев вважає сей букварь твором Стефана Зизанія.

4) 68 карток. Харл. вважає його автором Смотрицького.

5) Харлампович, 449.

6) Буліч, 184. Про букварі у Буліча, як се не чудно, всього тільки 8 рядків. Про букварі тих часів див. Пекарській, Наука и лит. при Петрѣ Вел., I, ст. 167 і далі.

7) Акты З. Р., т. IV, № 4. Голубев, 192.

гамъ благодатнаго закона, аще бо мощно моя грѣшная душа очистити отъ грѣхъ“. І тільки пізнійше, у XVII ст. явились компіляції з византійських граматик та перерібка граматики Смотрицького. Нічого хоч крихту самостійного в Москві тоді не було.

А в Європі в той час (XVI вік) уже була ціла низка значних праць по фільології — Скалігера, Санкція, Генриха Стефана, Роберта Стефана і інших. У нас сі праці стали відомі сливе через сто років, та й то тільки на Україні та Білоруси, де вони зробились зразками для наших граматиків, як от Мелетія Смотрицького та інших. Українські письменники, являючись на північ, приносили з собою і нові, західні ідеї, і по троху будили сонну Москву. Але на дорозі їх найкращих бажань часто ставав перешкодою московський уряд, котрий ще з давна підозрив їх „в єдности з папою та римським костьолом“ і кликав до себе вчених Греків, аби тільки зменьшити вплив Українців; так були прикликані брати Лихуди і інші (XVII вік).

Піонером української просвіти в Москві, одним з головніших виходців-Українців був відомий Епіфаній Славинецький († р. 1676), „визящный дидакаль, искуснѣйшій въ еллино-греческомъ и словенскомъ діалектахъ“, як його називає митрополит Філарет¹⁾. Діяльність Славинецького на шляху фільології була дуже широка; він був головним діячем при друкуванню книжок за патріарха Никона, відомого заступника Українців. В ті часи відчуту велику потребу словників для перекладів з латинського та грецького, і Славинецький уложив три рукописні словники²⁾. — З часів приєднання України до Москви число вчених виходців-Українців у Москві все зростало та зростало. В їх руках були сливе всі школи, друкарні; учителі і начальники московської академії здебільшого були Українці, як от Стефан Яворський, Феодіакт Лопатинський, Гавриїл Бужинський і інші.

1) Обзоръ русской дух. лит., ст. 234.

2) Ще бувши у Києві він пробував перекласти словник ученого монаха Амвросія Калепіна (1435—1511) на латино-славянську мову. Се був його „Лексиконъ латинскій з Калепіна предложенный на славенскій“ (1642 р.). Друга праця Славинецького — переклад словника Іоанна Скопули. В третьому словнику „Филологическій лексиконъ“ поясняють ся незрозумілі слова Свящ. Писанія. — Див. Буліч, ст. 181.

Наслідки приєднання України до Москви. Характеристика тогочасної української мови.

Дальші часи, від другої половини XVII віку, сливе нічим особливим не зазначились в історії українського язикознавства. В ті часи в історії України трапилась сумна подія, котра поставила чорний хрест над її дальшим культурним розвитком. Приєднання України до Москви дуже скоро виявило себе по всіх кутках її духового життя. Заступники культури — вище духовенство та верства більш-менш освічених горожан, притомлені довголітньою боротьбою, котру вела Україна за своє існування, самостійність і віру, були вже тим самим підготовлені до зєднання з Московією. І дальша політика московського уряду „во славу обрусєнія“ дуже скоро знайшла в них послушних слуг. І сини України замість праці на користь зруйнованому рідному краю понесли свої сили на чужу їм північ, до московського царства, де їм дуже часто чорною невдячністю платили за їх освітню працю. Наука підупала, національна культура почала помітно зменшатись. І фільольогічна наука, котра так пишню розквітчалась (звичайно, з погляду своїх часів) на межі XVI і XVII віків, заниділа, завяла і не пішла далі граматики Смотрицького. Самі обставини життя примушували українських учених звернутись до чужої, латинської мови, а не своєї рідної.

Грамматична наука від тоді була перенесена до Москви. І вплив Українців тут був до того великий, що в протязі більше століття в Москві панував Смотрицький, грамматика котрого стала головною підвадиною численних компіляцій. Українські вчені панували у всій тодішній науці. „І навіть за Петра Великого західно-європейська наука все ще попадала до Москви дякуючи Україні та Польщі“¹⁾.

На жаль проф. Буліч у своїй книжці зовсім не торкаєть ся причин, що повели до упадку язикознавства на Україні. Взагалі треба зауважити, що Буліч частенько просто дає факти, зовсім не обясняючи їх. Читаєш його книжку і почуваш щось недоговорене. З початку книжки він багато розкажує про фільольогічні праці на Україні і Білоруси, подрібно малює розцвіт граматичної науки, а потім раптово перескажує до Москви, зовсім залишаючи південні й західні

¹⁾ Буліч, ст. 200.

краї. На жаль треба взагалі завважити, що такіж самі відносини до України бачимо і в багатьох інших московських учених, в багатьох працях по різних наукам; питання що до України то впливає у їх на верх і панує над іншими, то знову ховаєть ся в якусь безодню. На історії українського язикознавства Буліч доволі довго зупиняєть ся, як я сказав, тільки з початку, а далі спомнає про неї тільки подеколи, зупиняючись лиш на важніших явах фільольогічної науки. Нам здаєть ся, що по тому впливу, який мала українська граматична наука на руську, вона має право на детальніше обслідування, ніж уділяє їй проф. Буліч. Та власне кажучи, все те, що д. Буліч дає про українське язикознавство, не розроблено їм самостійно, а взято здебільшого з відомої праці Житецького „Очерки лит. ист. мал. нар. XVII вѣка“, і інших; не видно навіть, щоб він користувався іншими працями з сього боку, як от Харлампович, розвідка Студинського про Адельфотес і т. и. Друга половина XVII віку і сливе весь XVIII вік зістались великими порожніми прогалинами в книжці Буліча що до історії українського язикознавства.

Поки перейдемо до розвідок про українську мову в кінці XVIII віку, поглянемо спершу, яким робом склалась і що собою виявляла та мова, котрою писали українські письменники XVII і XVIII віків. У своїй книжці проф. Буліч теж зовсім не торкаєть ся сього питання.

Той церковно-славянський язик, що панував в нашій літературі від самих давніх часів, як на заході латинський, протягом віків багато змінив ся і ставав все більше та більше незрозумілим для широких верств читачів. Ще з XIV в. його почали забувати, а в XVI уже й трудно було знайти людей, щоб доладно знали його; навіть само духовенство більше знало польський язик, ніж славянський. В „славяно-російським“ язиці, як стали називать свою літературну мову Українці ще з кінця XVI ст., письменники бачили готовий літературний орґан для висловлювання своїх думок¹⁾, а народ підтримував його через релігійні переконання. Але сей язик дуже відрізняв ся від живої народньої мови, його вже мало хто розумів. Новий славянський язик, котрий зклав ся з давнього через всякі примішки, частенько не українські, був теж мало зрозумілий народу. Навіть букви церковно-славянські не відповідали звукам живої української мови. І хоч як пильнували письменники, щоб переймати літературні форми сього язика, вони

¹⁾ Житецькій, Очерк, ст. 36.

не спромогли зовсім увільнитись „від стихійного впливу народньої мови, котра завше вривалась у славянську мову мов бланкучий сонячний промінь в темну, спорохнілу будівлю“¹⁾). Сей стихійний вплив завше підтримував ся потребою звертатись з живою мовою до людей різних громадянських становищ. А в літературі в першу половину XVII віку панували т. з. „Учительныя Євангелія“, в другу — казання, в яких народня мова пробивала ся вже широкою струєю.

Ще при кінці XV віку складаєть ся той язик, що зветь ся активим західно-руським язиком; в ньому в перше ми знаходимо вже народню мову. Досить рано, ще в XVI віці появились переклади сьвященних книжок на „простую мову“, як от Біблія першого Францішка Скорини, Пересопницьке Євангеліє, Євангеліє В. Тяпинського і т. и.

Таким робом вже самими обставинами муєло скластись щось середне між славяно-російською мовою і живою народньою. Процес сього єднання почав ся ще з другої половини XVI століття, але більш менш міцним се єднання стало тільки в XVII столітті. І от наслідком сього обопільного впливу славяно-російської та народньої мов і була „книжкова українська мова“, що задовольняла людей письменних своєю граматичною правильністю, а людей менше книжних своєю загальною приступністю. Українські письменники називали сю мову „руською мовою“, „російскимъ языкомъ“, або просто „языкомъ рускимъ“²⁾). Білоруський елемент в тім язичі теж займав велике місце.

Треба ще зазначити, що з досить ранніх часів на українську мову дуже впливав польський язик. „Уже въ концѣ XVI вѣка“, — пише Костомаров³⁾, — „самые ревностные русские говорили и писали по польски больше и охотнѣе, чим на своемъ языкѣ.“

Таким робом склались дві відміни літературної української мови тих часів: мова „славяно-українська“ та „книжно-українська“. Що до XVIII віку, то перша мова, „славяно-українська“, як і ранійше, містила в собі багато особливостей язика церковно-славянського, але до неї увійшло вже дуже багато народніх елементів, та й саму сю славяноруську мову Українці вимовляли по своєму, по народньому. Занадто обрусительна політика Петра Великого вже зовсім добила сю славяноросійську мову; по троху

1) Житецкій, Очерки, ст. 5.

2) Житецкій, Очерки, ст. 40.

3) Историч. моногр., III, ст. 201.

приймаючи великоруські елементи, вона в другій половині XVIII стол. мусіла вийти з літературного уживання і відступити своє місце літературній мові московській¹⁾. І учителі київської академії, головного осередка просвіти південного краю, одержали суворий наказ стежити за чистотою московської мови своїх вихованців...

А що до книжної української мови, то їй випала така сама доля. Вона стала сливе загальною мовою освічених верств громадянства XVII та XVIII віків. Приватне листування, офіційальні документи місцевих інституцій, літературні твори історичного змісту, все те писалось здебільшого на тій мові²⁾. Проте їй була не сила бороти ся з московським язиком, що став панувати на Україні від приєднання її до Москви, коли з півночі пішли нові подуви і коли з України почали ходити до Москви вже не стільки вчити, як самим навчатись. І Українці ходили на північ, працювали там і забували свій рідний язик, як от напр. Дмитрій Ростовський, і вже з 60-х років XVIII століття нема ані одного історичного твору, щоб був написаний книжною українською мовою³⁾... Духовне начальство дозволяло тільки ті київські видання, котрі були написані великоросійською мовою⁴⁾. І в протязі сливе всього XVIII ст. вже нічого не друкувалось на славяно-російській і книжній українській мові, бо вони з своїми особливостями правопису не годились для загально-російського уживання⁵⁾... Уживання українського язика почало навіть викликати глузування...

Треба завважити, що в Галичині ті відміни української мови не були знищені, як у нас, і йшли своїм шляхом аж до нових часів; в один час у львівському університеті навіть лекції викладались на славяно-російській мові. Через те галицька мова трохи більше відрізняється від народньої, ніж наша, але вона має свою далеко довшу історію.

Але на місце страчених літературних відмін української мови того часу появилася нова течія. Серед мішанини польської, латинської, славянської мов, з яких тоді складав ся язик український,

1) Житецкій, Энеида, ст. 55.

2) Ibidem, ст. 70. 3) Ibidem, ст. 84.

4) Житецкій, Къ исторіи литературной русской рѣчи въ XVIII вѣкѣ, ст. 21.

5) Житецкій, Энеида, ст. 56.

почав значно виділятися елемент народній. Гуманістичні принципи пори ренесансу жили в українській літературі слівце весь XVIII вік і нахилили її до розвитку національного почуття¹⁾. По правилам тодішньої піітики²⁾ „слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“ могли писатись тільки комедії та карикатурні сцени. Але сей „мужицький“ язик був предтечою нашого теперішнього язика³⁾.

О скільки зникала книжна українська мова, о стілько в літературу все більше та більше уперто почала пробивати ся чиста, жива народня мова⁴⁾. Уряд швидко знищив українську літературну мову, але не здолав мови народньої; оборонці культури, себ то висше духовенство та горожани легко забули свою мову, легко проміняли її на другу; та не забув своєї рідної мови сам український народ. Дяки та бакаляри, що блукали по Україні і розповсюджували осьвіту по селах і хуторах, своїми віршами протерли за для сеї мови шлях до літератури, аж поки Котляревський не вивів українську літературу на певну стежку і не визначив у ній почесного місця задля народньої мови.

Викладанне мов по українських школах.

Подивимось тепер, як викладались язики по тодішніх українських школах. На жаль проф. Буліч подрібно розказуючи, як ся справа велась у Московщині, зовсім промовчує про неї на Україні. Але ми мусимо зазначити, що хоч як примітивні були ті виклади по школах південно-західнього краю, проте тут склались деякі загальні принципи і навчання і мови, котрі потім були перенесені українськими вченими до Москви і стали головною підвалиною фільольогічної науки.

Про те, який характер мали братські школи в часи до-могилянські, себто від 80-х років XVI століття до р. 1633, вчені поділяють ся на два табори: одні кажуть, що греко-славянський, а другі — латинський; але є багато доказів, котрі свідчать про греко-славянський характер наших шкіл. В період по-могилянський ті школи мали вже латинський характер.

1) Н. Петровъ, Оч. изъ ист. укр. л. XVIII в., ст. 10.

2) Піітика Митрофана Довгалецького, 1736 р.

3) Н. Петровъ, ор. cit.

4) Житецькій, Энеида, ст. 92, 104—105.

Перше місце між науками по братських школах в їх початках займав славянський язик, на який ще з 1586 р. були перекладені головні підручники; виклади лекцій вели ся також по йому. Було багато причин, через що він ліг в основу навчання. Перша з їх, котру ми вище зазначили, було забуття його і незрозумілість не тільки серед народньої маси, а навіть і серед духовенства. А про те се був язик тодішньої науки, тодішньої культури; на йому писались в давніх давен богословські трактати, знайомости з котрими вимагала в наших тодішних учених релігійна полеміка з католиками.

Але навчання славянської мови по школах було дуже недбале. Ми не маємо богатших, певних джерел, котрі виявляли б нам, як викладалась по школах славянська мова, але те, що дійшло до нас, свідчить про велику примітивність. Из львівського уставу 1586 р. та передмови до граматики Смотрицького (1619 р.) видно, що спершу вчили азбуки, потім складів, часослова, псалтирі і нарешті — граматики. Смотрицький вимагає, щоб граматики вчили практично, але здебільшого по школах вона присволялась ненауково, бо ніде було дістати доладних учителів. На учителів попадали навіть люди, що „граматичного художства не учили“; вони привкли примушувати учнів виучувати на память лекції, сподіваючись, що вони зрозуміють їх у вищих клясах...

Нема нічого дивного, що ще 1577 року відомий єзуїт Петро Скарга в своїм творі: „O iedności Kościoła Bożego“ насмішувато писав, що Греки „wielce oszukali“ руських, передавши їм свою віру не на грецькому, а на славянському язичі, що вони ніколи „до першого розуміння і наук не дійдуть“, бо славянський язик не здатний до викладу богословських та філософських розумінь. „Не було на світі та й не буде ані одної академії чи колегії, де б богословіє, філософія і інші науки викладались на тій мові, котра не має ані правил, ані граматики, ані словника“... Взагалі треба зазначити, що оборонці католицтва дуже пильнували підірвати авторитет славянського язика. „Суть нїцїи глаголюще“, скаржить ся автор віленського букваря 1621 р. — „иже бѣ титѣла написана на крестѣ Господни еврѣйски и гречески и латински, а славенски нѣсть ту. И того ради глаголють не суть словенскїи книги отъ Бога“... Наслідком сих нападів було те, що оборонці православія жваво взяли ся за вивчення славянської мови. Перше всього треба було закріпити захитаний авторитет її і завзятим оборонцем виступив Іван Вишенський, хоч що правда, дуже невдало,

„Нѣкоторые наши на словенскій языкъ худять и не любятъ“, писав він — але то роблять „дѣйствомъ и рыганіємъ“ діавола — той через те на нього воює, занеже єсть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языковъ и Богу любимѣйшій, понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се же єсть кграматиць, риторикъ, діалектикъ — къ Богу приводить“¹⁾... Більш науковим оборонцем славянської мови виступав тодіж князь Андрій Курбський.

А в часи по-могилянські і потім у XVIII ст. славянський язык мусів уступити своє перше місце языку латинському. Виклади його (по граматиці Смотрицького) у могилянській школі стали зовсім занедбані; уживати його дозволялось тільки в перших клясах.

Друге місце після славянського языка займав грецький, котрий теж спершу мав велике значінне в школі і викладав ся разом із славянською мовою. З практичного боку знанне грецької мови зробилось неминучим, коли в кінці XVI в. поширились зносини з Грецією. Окрім того релігійна полеміка з католиками теж вимагала того, щоб звертатись до творів грецьких отців церкви. Самі школи тоді називались греко-славянськими. Про мову, якою мусіли балакати між собою учні в домогилянські часи, читаємо в львівській шкільній уставі р. 1587: „Также учать на каждый день, абы дѣти единъ другого питаль по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тижъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ. И тижъ не мають зъ собою мовити простою мовою, ено словенскою и грецкою“. Викладалась грецька мова здебільшого по *Ἀδελφότης*-у, але є звістки, що вживали ся і інші підручники²⁾.

Що до пізнійших часів, то грецький язык так само занидів, як і славянський. Уже до року 1649 виклади його геть підупали³⁾, а потім і зовсім припинились, і тільки від р. 1738 його знову почали викладати, але він на рівні з німецьким та єврейським уже став не обовязковим для учнів могилянської Академії.

Дуже рано наші учителі завважили, що з одним славянським языком далеко не зайдеш, бо тут же під боком був инший вплив — польсько-латинський і „щобъ напу Русь не прозывали глупою Русью“, дуже рано по братських школах почали викладатись і сі язики⁴⁾. Латинський язык в домогилянській школі не мав такої великої ваги, як в по-могилянській. Звичайно консерватори узбрювались проти його, як і проти всього нового. „Не ходи, люби-

1) Акты Ю. и З. Россіи, т. II, 210.

2) Харлампович, ст. 452.

3) Петровъ, Исторія Академіи, ст. 79.

4) Харлампович, ст. 414.

мый брате, до латинское хитрословное джи, бо вѣру згубишь“, — писав відомий оборонець старини, Іван Вишенський. Але латинський язик був тоді всесвітнім науковим язиком і се разом з практичними потребами Українців, як належних до королівства Польського, примусило їх викладати його по школах. Bez łaciny рlасі wіny, писав у своїому Exegesis-і ще Сильвестр Коссов. Проте треба зазначити, що латинський язик викладав ся спершу дуже недбало, та й учителів доладних для сього тоді не було.

Але зовсім не те помічаємо в період по-могилянський: латинський язик став головним язиком і заступив місце славянського; всі інші язики мусіли вкорятись латинському. На йому у могилянській колегії здебільшого викладались усі науки, на йому були сливе всі підручники. Підручником для латинської мови була граматика єзуїта Емануїла Альвара — *Institutiones linguae latinae*, котра панувала тоді як шкільна книжка не тільки у нас, але навіть і в західній Європі. Вже в синтаксмі — другому граматичному класі — учні балакали латинською мовою, мов своєю рідною. Сьому помагало й те, що учні не мали права балакати поміж собою як у школі, так і дома на іншій мові крім латинської¹⁾.

Польський язик в пору відкриття братських шкіл панував у литовсько-польських краях, через те зрозуміло, що практичні потреби вимагали завести виклади сього язика по школах ще від самого їх заснування. Література, що оберталась тоді по південно-західному краю, здебільшого була написана польською мовою. Вплив польського язика до того був великий, що навіть оборонці православія здебільшого писали свої релігійно-полемічні твори тільки польською мовою²⁾. Один час київська академія навіть називала ся „Полоно-Славяно-Латинскою“³⁾. Але се було знанне поза школою; в школі-ж, як от у Могилянській колегії, наука сього язика не була особливо розвинена.

Нам ще зістаєть ся сказати декілька слів про „руський языкъ“, „просту мову“, як його тоді називали, себ то про той язик, яким тоді балакали на Україні. Він був прапором української народности, котру завзято нищили Поляки.

¹⁾ Див. Аскоченскій, т. II, ст. 104: „Правила Рафаїла Зборовскаго († 1747) для Києв. Акад.“ пункт 7.

²⁾ Голубев, ст. 187.

³⁾ Вишневскій, ст. 122.

Подекуди на Україні його уживали на суді і в адміністративних зносинах. Через те він зробив ся предметом шкільної науки (але не скрізь)¹⁾. Та про те, як по школах викладали сей язык, до нас не дійшло ніяких звісток. Скоріше всього, що його вчились практично, бо ми не знаємо ані одної граматики сеї мови²⁾. Ігнат Євлевич повідомляє, що в Києві руської мови навчав „Moskal rodem“³⁾. Але пізніше, коли запанував латинський язык, руський, як і польський зовсім підупав. Про те, як у Київській Академії знали руську і польську мову, свідчить хоча б отсей факт. Року 1749 київський ген. губ. Леонтієв просив академію прислати йому студента, котрий би міг перекладати з польського на руське. Префект, еромонах Г. Кониський, відповів, що такого в Академії нема. „Хотя бо многы суть полскій языкъ гораздо вѣдающіи, однакъ ти русскаго языка совершенно не знаютъ; а напротивъ, которіи на русскомъ языкѣ, какъ и породившіися zde, искусны, ти полскаго... не вѣдаютъ“...⁴⁾

Таким робом із сеї коротенької розвідки бачимо, що вивчення мов тоді мало здебільшого примітивний характер, — звичайно, з погляду наших часів. З початку на перше місце був поставлений славянський язык, але він скоро уступив латинському, котрий панував у Київській Академії аж до нових часів⁵⁾.

Розвідки про український язык (друга половина XVIII і початок XIX ст.).

1. Коли почала розвиватись діалектольоґія руської мови, себ то ще в XVIII ст., явидось і питання, що таке українська мова або „малорусское нарѣчіе“, як її тоді називали. Ще Тредьяковський писав про особливости вимови Українцями звуків **Ф** і **Ѣ**⁶⁾. Потім Ломоносов в увагах до статі: „О множественномъ окончаніи прилагательныхъ именъ“ писав про українську мову: „Сей

1) Харламповичъ, ст. 425.

2) Ibidem, 423.

3) Братський монастир „miał magistrów: w ruskey szkole — ustawnika Theodora, moscala rodem“ (Голубевъ, Ист. К. А., Приложенія, ст. 75).

4) Вишневскій, ст. 123. [Тут мова йде, очевидно, про мову російську. *Ред.*]

5) Про виклади мов по школах див. працю Харламповича.

6) Див. Симоні (див. в початку нашу Бібліографію № XVI) № 1, наведена виписка з „Раговора объ Ортографіи“ (1748 р.).

діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его ударенія, произношенія и окончанія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились“. Через те Ломоносов думав, що від „малоросійскаго діалекта для установленія великоросійськихъ окончаній ничего не слѣдуетъ“. Навпаки, як що йти за українською мовою, „то великоросійскій языкъ тѣмъ больше испортится, нежели исправится“¹⁾. Сумароков у статі²⁾ написаній проти Ломоносова зазначає український вплив на великоросійський язык і поясняє його тим, що колись всі московські школи були переповнені Українцями. Він обурюєть ся на Ломоносова за те, що той уживає деяких місцевих слів, а се, на його думку, дуже псує російський язык. „Так сіе провинціальное произношеніе и вкоренилося“, — пише Сумароков у зазначеній статі: „яко Всигды, Теби, Мья, и протчія Малоросійскія испорченныя выговоры: а особливо пѣвчія многое преобразили, какъ многое преображаютъ и Великоросійскія дьячки, подьячія и бабы. Малоросіянцы вмѣсто Тебѣ Господи: Теби Господы и вмѣсто Господи помилуй, поютъ иногда Господы помилуй: и такъ далѣе. Но есть-ли намъ писать по выговору Малоросійскому, такъ должны мы вмѣсто дѣта говорить лита, а вмѣсто Только — тилько и протч. или вмѣсто однако, однакъ, и протч., изъ чево многое уже и воспріято“. Шлецер, що жив разом з сими трома вченими — Тредьяковським, Ломоносовим та Сумароковим, теж звертав увагу на ріжниці мов руського язика³⁾; так напр. він, правда трохи кумедно, зазначав, що Українці нібито вимовляють особливо звук **ѳ**, не схоже зі звуком **ф**, а більш похоже на гречеську **ѳ**; він же зазначав, що звуки **е** і **ѣ** вимовляють ся різно.

Погляд Ломоносова на „малоросійскій“ діалект, як на попсо-ваний польонізмами руський, дуже довго панував у фільольогічній літературі. В „Сравнительныхъ словаряхъ вѣхъ нарѣчій“ (1787—1789) Катерини II знаходимо теж саме: „малоросійское нарѣчіе“ се не що инше, як російське, на польський зравок пере-кречене⁴⁾.

З початку XIX століття цікавість до народніх мов, а разом з тим і до української, ширшає все більше та більше. На ті роки

1) Буліч, ст. 1101.

2) „Разсужденіе о правописаніи“; див. Симоні № 4.

3) Нескінчена стаття „Russische Sprachlehre“, Буліч, ст. 1102.

4) Про се див. низше.

припадає і перша редакція першої української граматики А. Павловського, котру він року 1805 подав в рукописи до російської Академії. В сім роки вийшли три видання Енеїди Котляревського з додатками українських словників, і кілька статей що дотикали української мови.

Так на 1810 — 1812 - й роки припадає ряд статей у журналі „Вѣстникъ Европы“, котрі підіймають питання про відносини української мови до великоросійської, про час початку української мови, про звязок її з польською і т. и. Всі ті статі появились через книжечку невідомого автора: „Исслѣдованіе банного строенія, о-которомъ повѣствуєтъ лѣтописецъ Несторъ“¹⁾. За сеї книжечки виникли суперечки поміж ученими, а власне про те, як розуміти слова літописця Нестора під 1089 роком: „банное строеніе“. Ті суперечки цікаві для нас тим, що для їх розв'язання вчені звернулись до української мови і в своїх працях звагалі зворушили питання про українську мову. Невідомий автор під „баннимъ строеніємъ“ розумів кам'яні церковні „куполи“, бо українське слово баня означає „высокой сводъ надъ церковнымъ зданіємъ“²⁾. М. Т. Каченовський, проф. славянських мов (Моск. ун.) і редактор і видавець „Вѣстника Европы“, обурив ся проти такого міркування. „Извѣстно, — писав він у 1809 році — что малороссійское нарѣчіе занимаетъ середину между нашимъ русскимъ языкомъ и польскимъ, изъ послѣдняго вошло въ него множество словъ и оборотовъ въ продолженіе того времени, когда Малороссія находилась подъ польскимъ господствомъ“³⁾. Слово баня Каченовський виводив від польського *bania* = тиква, пузир, і під „баннимъ строеніємъ“ він розумів „мѣсто для омовенія“, або „купель для крещенія“⁴⁾. Далі року 1811 та 1812 суперечники ще раз обмінялись статями⁵⁾, і що цікаво, вже торкнули й питання про перший початок української мови. Сього ж таки питання М. Каченовський торкнув ся і в своїй статі: „Взгляды на успѣхи россійскаго вітійства въ первой половинѣ истекшаго столѣтія“⁶⁾. На думку Каченовського в Україні через панування польського

1) СПб. 1809, 8^о, 35 ст. 2) Буліч, ст. 1108.

3) В. Е., 1810 р., Ч. 49, № 1, ст. 60—70. 4) Буліч, ст. 1108.

5) „Изложеніе споровъ о банномъ строеніи, о которомъ повѣствуєтъ Лѣтописецъ Несторъ“ (В. Е., 1811 р., Ч. 60, ст. 116—139, а також: В. Е., 1812 р., Ч. 61, ст. 25—52), невідомого автора; Каченовський відповів у В. Е., 1812 р., Д. 65, № 17. ст. 38—56: „Еще нѣсколько словъ о банномъ строеніи“.

6) Труды Моск. Общ. Люб. Росс. Слов., 1812 р., I ч.

язика поспував ся руський язык, котрий „мало по малу принималъ окончанія, обороты въ словахъ и цѣлыя слова отъ польскаго, между тѣмъ какъ языкъ славянскій оставался въ церковныхъ книгахъ“. Вчені монахи, аби зберегти на далі славянскій языкъ від забуття, „сочиняли греко-славянскія и особливо славянскія граматики“ (розуміють ся „Адельфотес“ та граматики Зизанія і Смотрицького). Як зразок поспованого південно-західного языка Каченовскій подає повні польонізмів виривки з казань Іоанкія Галатовського.

На суперечку про „банное строеніє“ відгукнувся і відомий ієрархъ Евгеній Болховитиновъ, тоді архієпископъ калужскій. Року 1814 він між иншимъ писавъ: „Не вѣрю, чтобы Несторъ писалъ на малороссійскомъ языкѣ, котораго при немъ не было, а что у Малороссіянъ осталось больше нежели у насъ словъ его, это не доказательство“¹⁾.

Свої погляди на українскій языкъ Каченовскій виявив теж в приміткахъ до перекладу статі польскаго вченого Бандтке: „Замѣчанія о языкахъ“²⁾. Тут Каченовскій вперше зворухнувся і до нашого часу пекуче питання про давність української мови в порівнянні до великоросійської; окрімъ сього Каченовскій перший з російськихъ ученихъ і публіцистівъ заперечавъ можливість і резонність самостійної української літератури. В своїй статі Бандтке каже ось що: „Языкъ малороссійскій (котораго столица есть Кіевъ), какъ не уступающій въ старшинствѣ великороссійскому, не можетъ быть нарѣчіемъ сего послѣдняго... И хотя Нѣмцы увѣряютъ, якобы малороссійское нарѣчіе есть нечто иное какъ русской языкъ, испорченный примѣсю къ нему польскаго, не смотря на то малороссійское нарѣчіе старѣе многихъ другихъ; ибо Кіевъ процвѣталъ уже въ то время, когда Москва не существовала, а славянскіе Поляне еще прежде Рурика говорили не иначе какъ своимъ славянскимъ языкомъ“. Каченовскій не згожувався з симъ і такъ розбивавъ ті докази Бандтке: „Ни славянскіе Поляне.. ни жители Княжества Кіевскаго.. не могли говорить нынѣшнимъ малороссійскимъ нарѣчіемъ, потому что и самое названіе Малороссіи тогда не существовало. А что польскій языкъ имѣлъ весьма сильное вліяніе на составъ малороссійскаго нарѣчія, въ томъ никто изъ свѣдущихъ не сомнѣвается“.

1) „Древняя и Новая Россія“, 1880, октябрь, ст. 355 і 361.

2) „Замѣчанія о языкахъ Богемскомъ, Польскомъ и нынѣшнемъ Россійскомъ“, В. Е., 1815 р., Ч. 84, ст. 23—35, 118—124.

В означеній статі Бандтке є таке побажання: „Дай Боже, чтобы и малороссійскій языкъ сталъ въ ряду ученыхъ славянскихъ языковъ!“ На се Каченовскій насмішливо відповідає: „Г. Бандтке предполагаєть въ мал. языкѣ, повидимому, богатую литературу; между тѣмъ какъ онъ никогда не былъ подведенъ подъ грамматическія правила, и при нынѣшнемъ своемъ состояніи способенъ только къ шуточнымъ сочиненіямъ, какова Энеида и двѣ или три извѣстныя оды. Великороссійскій языкъ... еще далекъ отъ совершенства; когда же догонить его малороссійскій почти съ одною своею Энеидою, и къ чому бы послужило его возвышеніе на степень ученаго языка, сопряженное съ непреодолимыми трудами?“¹⁾

Питання про українську мову торкнув ся і О. Левшин. Левшин (1799—1879), вихованець харківського унів., був товаришем міністра внутр. справ (1854—1859) і одним з діячів знищення панщини. В своїх „Письмахъ изъ Малороссіи“ (1816 р.) молодий автор — йому тоді було всього 17 років — пише, що український язык „происходитъ отъ древняго славянскаго, но смѣшанъ съ нѣмецкими, латинскими, польскими перековерканными словами; отъ чего дѣлается почти непонятнымъ Великороссіянину. По множеству иностранныхъ выраженій и особенныхъ оборотовъ составляетъ самое отдаленнѣйшее нарѣчіе языка російскаго. Онъ хотя и не имѣетъ правилъ, однакожъ немногіе ученые Малороссіяне употребляютъ его въ сочиненіяхъ. Перелицованная Энеида, прекраснѣйшее въ своемъ родѣ произведеніе, служитъ тому доказательствомъ. При всемъ томъ до сего времени онъ составляетъ языкъ народа. Но ежели геній здѣшной стороны обратятъ на него вниманіе и образуютъ оный, ограничивъ положительными правилами грамматики, тогда Малороссіяне въ славѣ ученыхъ произведеній своихъ можетъ быть будутъ состязаться съ просвѣщеннѣйшими народами Европы!“²⁾ Так пророче думав молодий автор, не звертаючи уваги на міркування відомого вченого, професора славянських мов Каченовського!...

Року 1818 появилася перша друкована граматики українського языка. На ній зупинимось докладніше.

¹⁾ Буліч, ст. 1111.

²⁾ „Письма изъ Малороссіи, писанныя Алексѣемъ Левшинымъ“. Харьковъ, 1816, 8^о, 4+206 ст. Буліч, ст. 1112. Лазаревскій в „Указателѣ источниковъ“, вып. I, теж зазначає.

2. Граматика А. П. Павловського. Ще року 1805 до російської Академії був поданий рукопис: „Обозрѣніе малоросійскаго нарѣчія или граматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ сіе нарѣчіе отъ чистаго російскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями“¹⁾. Але в Академії не дуже поспішали; надрукована граматики була тільки через 13 років, року 1818²⁾.

Хто такий був Павловський, нам не звісно; дещо про його знаходимо тільки в його граматиці. Що він не був Українець, се відомо з його передмови та й сама граматики частенько виявляє, що її написав „Великоросіянин“.

Граматики Павловського починаєть ся цікавою передмовою: „Вмѣсто предисловія“ (ст. I—VI), де автор зазначає ті причини, що заставили його, Великоросіянина, вивчитись української мови. „Если бы я предпринялъ описать все то, что можно найти любопытнаго въ Малой Россіи“, так починає свою книжку Павловський, „то підприємтіє мое требовало бы не одного года“ і „оставило бы превеликую книгу“. Зазначивши потім, що „Малоросіяне“ зберегли дуже багато своїх особливостей, Павловський каже: „Довольно будетъ для меня положить на бумагу одну слабую тѣнь исчезающаго нарѣчія сего близкаго по сосѣдству со мною народа, сихъ любезныхъ моихъ соотчичей, сихъ отъ единныя со мною отрасли происходящихъ моихъ братьевъ“. Далі Павловський описує приємний характер Українців, котрий він добре зазнав, „нѣсколько

¹⁾ У „Сѣв. Вѣстн.“ за 1805 р. (ч. V, ст. 351—352) знаходимо таку замітку: „Россійская Академія. Засѣданіе 11 марта 1805 года. Членъ Академіи г. Ст. Сов. и кавалеръ Н. Я. Озерецковскій сообщилъ собранію письменную книгу подъ названіемъ: Обозрѣніе..., при писемѣ отъ трудившагося надъ симъ сочиненіемъ г. Павловскаго къ господамъ членамъ Академіи, которое имъ однако же не подписано. Книга сія принята отъ собранія съ удовольствіемъ и г. Президентъ Академіи препоручилъ членамъ оныя Д. М. Соколову, И. А. Дмитревскому, П. Соколову и прочимъ господамъ членамъ, кому будетъ угодно, разсмотрѣвъ сіе сочиненіе, доставить въ Академію свое объ ономъ сужденіе“.

²⁾ Назва: „Грамматика | Малоросійскаго нарѣчія, | или | Грамматическое показаніе... и. т. д. (як і в рукописі 1805 р.). Сочин. Ал. Павловскій. Эпіграф: Ego pro sententia mea hoc censeo. — Pedibus in hanc sententiam itum sit! — Senec. Apocoloxint. Въ Санктпетербургѣ. Въ типографіи В. Плавильщикова. 1818 года.“ В бібліограф. замітці „Сына От.“ — „продается по 2 р. 50 к.“ Другий листок граматики з посвятою: „Любителямъ | Соотечественниковъ | и | словесности | усерднѣйше посвящается | Сочинитель“. Ст. 13+114, in 8⁰.

лѣтъ живуци въ малой Россіи“. (На ст. 110 зазначається „деревня Вырей, что въ Слободской Украинской губерніи“). „Прельстившись моими чувствованіями я желалъ проникнуть сущность ихъ нарѣчія и успѣлъ въ своемъ желаніи столько, сколько мнѣ было возможно. Видя же, что бесполезно иногда заняться симъ, какъ сказать, ни мертвымъ, ни живымъ языкомъ, я собралъ существеннѣйшія его правила и расположилъ оныя по грамматическому порядку“. Зазначивши далі, що дрібних особливостей він не подає, Павловський каже, що „все сіе сдѣлавъ я какъ для удовольствія любопытныхъ... такъ и для показанія... той разности, которая малороссійскую рѣчь сдѣлала столь непохожою на всеобщій нашъ языкъ“. Кінчається передмова і для наших часів дуже цікавою заявою: „Ежели разбирание Архангельскаго, Новгородскаго, Полоцскаго, Стародубскаго, Муромскаго и другихъ нарѣчій (не говорю Финскихъ, Ордынскихъ, Югорскихъ, Сибирскихъ, Камчатскихъ языковъ)... занимаетъ иногда любомудріе и время многихъ знающихъ справедливую цѣну вещи людей, и даже тѣхъ самыхъ, которые поставили себѣ за предметъ обогатить и вычистить Россійскій лексиконъ; то для чего жъ не заняться сколько нибудь и такимъ нарѣчіемъ, которое составляетъ почти настоящій языкъ?“... Отсе слова, сказані 90 років тому назад, на жаль ще й тепер можна з сумом сказати багатьом з наших дипломованих офіційальних славістів...

Після сеї передмови починається вже сама граматики. Вся книжка ділиться на дві далеко нерівні частини: перша (ст. 1—21) „о буквяхъ и о произведеніи словъ“, і друга (ст. 22—114) „о сочиненіи по стихотворствѣ малороссійскомъ“. В першій частині всього на 21 сторінці міститься сама українська граматики. Подаємо головніші місця її.

„Малороссіяне не знають особаго щота своимъ буквамъ; ибо все онѣ суть либо славянскія церковныя, либо російскія гражданскія“. Так починає свою граматику Павловський і переходить до розділу: „о произношеніи буквъ“. Сей розділ свідчить, як докладно Павловський вивчився української мови; тут зазначено головніші прикмети української фонетики, як от м'яккість **ц** на кінці слова, тверде і м'яке **г** (= *g, h*), діфтонги **дж** і **дз**; про **и** сказано, що воно здебільшого вимовляється як **ы**; **л** міняється на **в** (вовкъ, повковникъ(?)); **о** вимовляється, як **і** (шіп), **ѣ** — як **і**, **ф** — як **хв**, **ѳ** — як **хвт**(?), напр. Хвтеодоръ, зазначені і діфтонги — пуіць, руйдь. Отсе і вся фонетика; практично вона уживається і в прикладах в граматиці, і в словнику, що творить

другу частину книжки. В увазі, котрою кінчається фонетика, П. між иншим каже: „Въ Малороссіи весьма мало существеннаго отличія въ произношеніи отъ чистаго російскаго языка, и главнѣйшее есть ощущаемая ухомъ грубость“.

Морфологія вже дуже примітивна. Починається з деклінацій, котрих автор зазначає п'ять: 1) ж. р. на **-а, -я**; 2) слова м. р. на **-ъ, -й, -ь**; сер. р. на **-е, -о, -ѣ**; 3) сер. р. на **-я**; 4) ж. р. на **-ь, і** 5) ж. р. на **-і**. На кожному з п'яти деклінацій дається слово з перекладом на руський язык. Таблички деклінацій скрізь вірні, хиб не видно. Зазначено змякшення **к, г, х** в **ц, з, с** у Dat. і Locat. Про окінчення **-ові** в Dat. простодушно додано: „сіе окончаніе означаетъ умягченіе грубости нарѣчія“... Про слова середн.-р. на **-е, -о, -ѣ** (насліднѣ) неправдиво сказано, що вони не уживаються у numer. plural.

Що до „прилагательныхъ“ (ст. 10), то тут зазначаються і „степени уравниенія“; між иншим „превосх. ст.“ складається через додання до першого ступня слів дуже, сильнѣ; окрім цього „грубѣйшіе въ сильномъ движеніи души говорятъ еще изъ сына, изъ чорта, изъ чортóвого, изъ бисоваго сына“...¹⁾ Що до відмінків, то Dat. і Locat. ж. р. кінчається на **-ый**, а не на **-ій**, як тра було б.

Далі йдуть (ст. 11—12) „Увеличительныя и уменьшительныя имена“. Приводяться приклади здрібнєлих слів навіть з утробним суфіксом, напр. кусокъ, кусочекъ, кусочечокъ, кусочечечокъ, що автор навряд чи чув поміж народом. Взагалі про здрібнєлі слова автор пише: „Изобильное сіе уменьшеніе уже слишкомъ нѣжно, отчасти смѣшно, и больше самопроизвольно“...

Заіменники нічого особливого не мають; тільки замість genetivus'a від слів **я, ты** поставлені чогось чортки: — —; вживається форма **ма** = моя.

В дієслові автор з початку дає конюгацію „помагающаго глагола“ бути. Потім ідуть перша і друга конюгація дієслів співать і ворухить. Треба зазначити, що конюгація тут цілком українська, помилок сливе що й нема. Минулий час буває „однократный“, як от заспівавъ або співнувъ, і „многократный“ — співавъ. З особливих форм зазначається „давно-

¹⁾ У вірші „Вакула Чмырь“ читаємо: Въ тымъ берлові руді й ногі тепленько изъ сына.

прошедшее“ — співувавъ, ворущувавъ. Будущий час (Futurum), як і минулий буває „однократный“ — заспіваю або співну, і „многочратный“ — буду співать або співатиму. З imperativ. цікава форма співны, ворухны. Infinitiv ніби то має два часи: теперішній — співають або співають, і минулий („однократный“) — співнуть. заспівають, заспівають. Про participium автор пише (очевидячки, маючи на увазі те part., котре починає скорочане придаточне речення): „Причастій ни настоящего, ни прошедшаго времени у Малороссіянь совсѣмъ нѣтъ; а замѣняютъ оныя мѣстоимѣнія, первое той-що, тотъ-который и глаголь въ настоящемъ времени, а послѣднее тѣже мѣстоимѣнія и глаголь въ прошедшемъ времени, на пр.: Ты мушъ¹⁾ я не чувъ теі казані, що въ церкві дякъ читавъ“.

Що до числівників і „прочихъ частей рѣчи“, то П. каже, що вони нічим особливим не відрізняють ся від тих форм язика російського.

Отсими невеличкими вказівками і вичерпуєт ся вся грамматика Павловського. Як бачимо, вона дуже поверхова, часами й не вільна від помилок; проте вона цікава для нас тим, що вперше зазначає особливости української мови, і зазначає, треба сказати, іноді доволі правдиво і близько до народньої мови. А дієслова тут викладено зовсім гарно, чого від тих часів і сподіватись не можна було б.

Друга частина книжки (ст. 22—114) поділяєт ся на дві глави: 1) „Краткій малоросійській словарь“; 2) „Примѣры на малоросійское сочиненіе“. Що до першої глави, то зміст її подамо низче, в розділі про словники. Тут тільки коротенько зазначимо передмову до сеї глави. — „Нужно ли предлагать правила малоросійскаго сочиненія?“ питає Павловський з початку глави і відповідає, що ні, бо вони мало чим відрізняють ся від язика руського. „Кто знаетъ языкъ, тотъ знаетъ и его нарѣчіе. Всѣ грамматики, сколько ихъ есть на свѣтѣ, суть не что иное, какъ повтореніе всеобщей, всѣмъ языкамъ принадлежащей грамматики. Ни одной изъ нихъ нѣтъ такой, которая заключала бы въ себѣ одинъ только идиотизмъ, или самыя отличительныя свойства языка“. Через все се автор каже, що „О малоросс. сочиненіи нѣчего... сказать важнаго“. Про складанне віршів можна сказати теж саме, хоча „природа, „изливающая духъ стихотворенія всѣмъ народамъ, правда, Малороссіянь надѣлила онымъ съ избыткомъ“.

¹⁾ В словнику Войцеховича ты мушъ = будто, какъ бы.

В главі II другої часті книжки містять ся українські приклади, балачка, пісня: „Гомінъ, гомінъ по дуброві“, потім уривок: „Изъ исторіи нѣкотораго Малороссіяна“, котрий можна лічити за прототип „Пана Халявського“ Кв.-Основяненка, і на кінці жартовлива велика вірша „Вакула Чмыръ“ (ст. 93—106). Останні дві речі, „Изъ исторіи“ та „В. Чмыръ“, як раз підходять під характеристику української літератури, яку подає на ст. 111 Павловський (див. низше). У всіх сих статях більш менш незрозумілі слова, а „Вакула Чмыръ“ і цілком, перекладені на російську мову.

Кінчають ся граматыка Павловського дуже цікавими, подекуди, правда, кумедними „Общими замѣчаніями“ (всіх VII, ст. 106—104). Зазначивши, що в українській мові є досить слів чужоземного пня, а також і слів місцевих, автор каже, що „почти повѣрить не можно, сколь легко на малороссійскомъ нарѣчїи изъяснять особливо простоту и невѣжество, сколь естественно изображать страсти, и сколь прїятно шутить“. В українській мові є чимало слів, котрі навіть риторичі великоросійський „могли бы придать не мало важности, силы и хорошаго изображенія вещи“. Авторъ зазначає українські слова недогорокъ, ослонъ, кресать, погоничъ, котрі „лучше или короче именують вещь“, ніж руські слова огарокъ, скамья, огонь вырубать, кучерь. Особливо се треба сказати про слово весільдѣ, котре „съ перваго раза даетъ понятіе, что свадьба есть такая минута въ человѣческой жизни, которая всеконечно должна быть сопровождаема веселіемъ“. Через се „таковыя слова стоило бы только обработать и ввести въ употребленіе“. Але в українській мові, на думку автора, є чимало і таких слів, котрі „составляютъ однѣ только погрѣшности человѣческаго разума“; такі ніби то слова: упырь, въ уэдромъ, а також і всі „бранныя“ слова, котрі (лайки) „означають твердый характеръ сего народа; и онѣ столько сильны, что не только естеству, но даже слуху нетерпимы. Таковыя слова и рѣчи щастливъ бы человекъ былъ, если бы Провидѣніе со всѣмъ изгладило въ словарѣ душевныхъ понятій“.

Автор не зовсім згожуєть ся з поглядом, що український язик „нѣженъ“. „Кто не знаетъ напротивъ того, сколь многія, и сколь сильныя выраженія употребляетъ Малороссіянинъ противу кого либо раздраженный? „Нижъ твоѣму бѣткowi въ сердце; стонадцять чортывъ твоїй матері“, и еще горшія брани ужасное понятіе представляютъ о его характерѣ“. Зазначивши, що самі Українці дуже приемний, гарний народ, автор каже, що і мова їх не скрізь

однаково „груба“. „Вообще, люди живущіе въ городахъ, имѣющіе благородное обращеніе со своими начальниками, угощающіе своихъ друзей, ведущіе съ другими народами тѣсныя связи, натурально изобилуютъ въ рѣчахъ своихъ множествомъ ласкавыхъ, вѣжливыхъ, пріятныхъ словъ“. Але зовсім не те знаходимо по селах, де мова вже занадто „груба“. Зі всього сього автор заключає, що треба невідмінно вичистити українську мову, і тільки тоді буде можливо судити про неї без помилок.

Далі Павловський порелічує відомі йому українські твори того часу, і каже, що всі вони „кажется, заключаютъ одну шутку; и всѣ онѣ Малороссіяны представляють народомъ грубымъ, ретивымъ, суевѣрнымъ, и слѣдственно не заслуживающимъ почтеннаго мѣста въ бытописаніяхъ“ (ст. 111). Автор не згожуєть ся з таким поглядом, бо в сих творах „описывается во всей своей простотѣ Малороссіянинъ такой, до котораго не долетѣлъ еще лучъ нима-лѣйшаго просвѣщенія; а какой же народъ не былъ грубъ, суевѣренъ, варваръ, пока свѣтъ наукъ не осіялъ его душу? И не видимъ ли мы уже великихъ пастырей, министровъ, полководцевъ, сочинителей, произшедшихъ изъ Малороссіяны?“...

Зазначивши далі важність знання української мови, особливо для того, щоб більше збагнути історію давніх народів, автор каже: „Просвѣщеніе, до нашихъ временъ въ неподвижномъ почти состояніи въ Малороссіи бывшее, производитъ нынѣ удивительно успѣшныя дѣйствія. Вселенная скоро увидитъ ее членомъ получившимъ бытіе свое въ одно и тоже мгновеніе вѣковъ со всѣми другими членами великаго тѣла Всероссійской Имперіи: кто же намъ тогда покажетъ истинный образъ нашихъ предковъ въ прошедшихъ временахъ, если мы не сохранимъ настоящаго образа ихъ мыслей и нарѣчій?“ Після сього П. ставить цікаве питання: „Нужно ли сохранятьъ различныя нарѣчія, которыхъ во всякомъ языкѣ находится не малое количество? или предать всѣ оныя забвенію?“ і рішуче відповідає: „нужно сохранятьъ всѣ нарѣчія, сколько бы ихъ не нашлось, въ какомъ бы ни было, а тѣмъ болѣе въ нашемъ отечественномъ языкѣ“.

Сим і кінчить ся книжка Павловського. Не дивлючись на те, що вона здебільшого складена поверхово і в багатьох місцях навіть і хибить, ми все таки повинні зазначити її велику вагу, як першої граматики української мови. Вона писалась в ті часи, коли про українську мову більше нічого не знали окрім загальної чутки, що се великоросійський язык попсований польонізмами. А таке зазначення важности знання говорів, яке

ми тільки що бачили, можна поставити Павловському тільки в заслугу¹⁾).

На граматику Павловського в тім же 1818 році появилася рецензія кн. Цертельова²⁾ першого етнографа, що звернув увагу на народну українську поезію. „Отъ того ли, что на всё предметы, напоминающие намъ о родинѣ, смотримъ мы особыми глазами, или отъ того, что книга сія подлинно занимательна, я прочелъ ее безостановочно и съ удовольствіемъ“, — так починає кн. Цертельов свою рецензію. „Кажется, однакож, что она дѣйствительно заслуживаетъ вниманіе любителей отечественной словесности“. Зазначивши потім, що як би очистити український язик от сили чужоземних слів, то ми б мали мову, котрою балакали за часи Володимира, Цертельов каже, що український язик міг би збагатити навіть руский язик. „Въ нарѣчїи семъ находится много словъ, помогающихъ объясненію этимологии словъ русскихъ“ (приводить ся невдалий приклад: роска = розга і доказуєть ся, що розга творить ся від слова ростка!). Потім Цертельов переходить до критики книжки Павловського. Критика дуже невдала і тільки показує, як мало знав українську мову сам рецензент. „Первоначальные опыты никогда не могутъ быть совершенны“, правдиво каже П., приступаючи до розгляду книжки. Він зазначає ось які ніби то хиби в книжці Павловського. Спершу лічить помилкою правило П., що третій ступінь прикметників складаєть ся через прибавку до першого „слога пре, а иногда и слога наи“, бо се, на думку рецензента, „бываетъ совершенно наоборотъ“. (В українській мові префікс наи прилучаєть ся не до першого, як невірно каже Павловський, а до другого ступня прикметників; може се мав на думці Цертельов?). А що до третього ступня з словами изъ чорта і т. д. (див. вище), то Цертельов на се

¹⁾ Про граматику П. знаходимо замітки у отсих авторів: 1) Буліч, ст. 1115—1119; тут викладена передмова і „общія замѣчанія“, але про саму граматику сказано вже занадто мало. На жаль, як і скрізь у своїй книжці, Буліч не подає бібліографії. 2) Пыпинъ, Споръ между южанами и сѣверянами, В. Евр. за 1886 р. кн. 4, ст. 745—747; тут цілком передрукована передмова до граматики Павловського; теж сама в його „Исторія р. этнографія“, т. III, ст. 310—312. 3) Багато заміток знаходимо у Дашкевича (див. нашу Бібл., № XVII) на ст.: 1, 12, 26, 78, 80—82, 97. Тут передрукована більша частина „общ. зам.“ 4) А. Лазаревскій. „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края“, вып. I, № 56 — коротенько подаєть ся зміст книжки.

²⁾ „Сынъ Отеч.“, 1818 р., ч. 46, № 23, стр. 147—151.

насьмішкувато каже: „Єсть ли хотя одинъ языкъ, въ которомъ бы превосходство одной вещи передъ другою означалось прибавленіємъ слова чортъ или чортовъ сынъ“... 2) Павловський через щось не зазначає genitivus-а від заіменників **я, ты**. 3) Слово **ма** не заіменник, а 3 л. ргаес. від слова маю. 4) Дієслови співають і ворухити не мають „давнепрошедшаго времени“ (Павловський дає: співувавъ, ворухувавъ). 5) Цертельов не згожуєть ся з Павловським, що в українській мові нема particip. часів минулого та теперішнього, навпаки „Малороссіяне имѣють слова: писанный, украденый, стоячий, лежачий“. 6) Деякі слова ніби то невірні написані, як от вечера, найматка, нудити, хвостыкъ, Бисъ дерево замісьць: вечера, паниматка, нудити (?), хвастыкъ (?), Божь-дерево. 7) Цертельов вірно завначає, що деякі слова невірні перекладені, як от вадно — тошно, а треба — вредно, несмачный — „сваренный безъ мяса, сала и масла“, а треба — невкусный і т. д. 8) Український язык має свої говірки і Павловському варто було б користуватись найкращою — полтавською. 9) На думку Ц. и вимовляєть ся **ы** не здебільшого, як каже Павловський, а тільки в декількох випадках. 10) Не подобаєть ся Цертельову і правопис Павловського, як от уживанне **кг** замісьць **г**, **ї** замісьць **ѣ**, бо такий правопис тільки „безъ нужды затрудняетъ читателя“. Кінчить ся критика заявою, що „содержаніе книги не совсѣмъ удовлетворяетъ названію“. Все таки Ц. признає, що „книга сія, какъ первая въ своемъ родѣ, заслуживаетъ всякое уваженіе“. Як бачимо, Цертельов мало знав український язык і здебільшого його придирки викликани незнаннем діла та непорозуміннем; в деяких місцях Цертельову подобаєть ся в книжці Павловського як раз те, що варто було б осудити¹⁾.

Року 1822 появил ся одвіт Павловського на рецензію кн. Цертельова: „Прибавленіє къ грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. Или отвѣтъ на рецензію, здѣланную на оную грамматику“²⁾. Павловський поправляє чудну замітку Цертельова про слово **роска** і каже, що така форма неможлива в українській мові, де кажуть **різка**, а иноді („у грубѣйшихъ, ближайшихъ къ Литвѣ и къ Галиціи“) **руізка**. Далі вияснюєть ся форма **ж. р. ма = моя**,

¹⁾ Буліч, ст. 1121.

²⁾ СПБ. печатано въ тип. И. Байкова; 1822, 8^о, 34 ст. На жаль, нам не довелось мати в руках сеї книжки і прийшлось дати тільки те, що подає Буліч, ст. 1136—7.

котре Цертельов приняв за дієслов; оборонюють ся форми співувавъ, ворушувавъ. Тут Павловський знову обороняє своє правило про participium в українській мові, але вже додає, що форми писаний, украдений, стоячий, лежачий не можуть уживатись в ролі particip. при скорочених придаткових реченнях. Обороняє Павловський також і свій правопис. Взагалі про „Прибавленіє“ треба сказати, що здебільшого замітки Павловського цілком справедливі.

Щоб покінчити з Цертельовим, треба ще сказати про його: „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней“ (р. 1819)¹. Тут, як і в рецензії на граматику Павловського, Цертельов виявляє малу свідомість в тих питаннях, котрі розбирає. З початку книжки (ст. 1—17) міститься „Разсужденіє о старинныхъ малороссійскихъ пѣсняхъ“²). Тут знаходимо таку характеристику українського язика: „Языкъ старинныхъ малороссійскихъ пѣсней конечно далеко отошелъ отъ своего корня и еще далѣе отъ языка россійскаго, но слово не есть одежда мыслей, оно измѣняется и временемъ и политическими переворотами и самымъ образованіемъ народа... Нарѣчіе упомянутыхъ стихотвореній для большей части русскихъ покажется можетъ быть страннымъ и неприятнымъ (оно устарѣло для самихъ Малороссійянъ)... Нарѣчіе Малороссійское бывшее нѣкогда такъ сказать языкомъ отдѣльнымъ и господствующимъ въ южныхъ странахъ отечества нашего, неменѣе другихъ языковъ способно къ поэзій“.

Після сього йдуть „Предварительныя замѣчанія“, котрі „читатель не знающій Малороссійскаго нарѣчія, долженъ замѣтити“. Тут Цертельов викладає головніші особливости української мови, але викладені вони ще менше науково, ніж в граматиці Павловського. Ось ці особливости: 1) Замієць **и** в деяких випадках (а не здебільшого, як каже Павл.) уживають Малоросіяне **ы**. 2) Замієць **ѣ** скрізь треба уживати **и**. 3) З л. ргаес. кінчить ся на **іе**, **ае**, або скорочено на **а**, **я**: богатіє, аліє(?), гуля, чита. 4) Минулий час З л. кінчить ся на **-въ**: поспитавъ, ходывъ. 2—6) Infinitivus кінчить ся на **-тьця** або **-ты**: бытьця, читаты і туж же зараз, як і скрізь в книжці — хвалытьця, боитьця. 7) Замієць **я** заіменників

¹) СПб., 64 ст. in 8°; книжка присвячена Д. П. Трощинскому, котрий „живя на покоѣ въ Малороссіи, былъ своего рода центромъ для любителей малорусской старины“ (Пынипъ, Этн., III, ст. 12).

²) Спершу було надруковано в „С. От.“ за 1818 р., ч. 45, № 16, ст. 122—136.

руських тебе, мене, себя в укр. мові уживаєть ся закінченне — **е**: тебе, мене, себе. 8—11) Замісьць руських приіменників **изъ, съ, со, отъ, въ, къ** уживаєть ся **зъ, зо, одъ, у, до**. Отсе і всі правила українського языка! Треба зазначити, що в самій книжці Цертельова вони не скрізь додержують ся. Цілком справедливо Павловський в своїм „Прибавленіи“ каже про правопис „Опыта“, що Цертельов писав „не зная во 1-хъ ударенія онаго, во 2-хъ... произнося слова его не тѣми самими буквами, какими они произносятся въ Малороссіи“ (ст. 31—32)¹⁾.

На сю працю Цертельова в „Сынъ Отечества“²⁾ появилась невеличка рецензія, під-кетрою підписано: Е. Т—ій. „Вчера прочиталъ я книжку: „Опытъ“... и скажу откровенно, прочиталъ съ удовольствіемъ“, так починаєть ся та рецензія. „Одно не понравилось мнѣ въ ней: правописаніе. Г. издатель вездѣ слѣдовалъ въ ономъ произношенію, а не этимологіи, напр. вмѣсто: „Изъ низу Днипра тѣхій витерь віе повивае“. На думку рецензента краще було б „удержать правописаніе, принятое въ Малороссійской Энеидѣ“, се б то зберегти і **ѣ**, бо навіть „въ самыхъ старинныхъ малороссійскихъ бумагахъ не употреблялось **и** вмѣсто **ѣ**, хотя сія послѣдняя въ произвршеніи всегда выговоривалась какъ **и**“. Що до того, як вимовляти **и**, то автор рецензії вперше дає справедливе поясненне: „Звукъ малороссійскаго **и** есть средній между російскимъ **ы** и **и**, и точно такой же, какъ нѣмецкаго **i** въ словахъ Hirten, Dienstag, Himmel“. Кінчить ся рецензія бажаннем, щоб автор „Опытовъ“ зібрав ще більше таких українських пісень; „Малороссія богата ими, стоитъ прислушаться и писать“.

В фільольогічних працях інших учених, як от митр. Євгенія, Греча, Калайдовича і инш., ми теж знаходимо вказівки що до української мови, але вони не йдуть далі звичайних тоді думок про сю мову. Греч напр. лічив її навіть „областнымъ польскимъ“³⁾; теж саме писав і Лінде в примітках до перекладу праці Греча на польський язык⁴⁾. Відомий лінгвістичний вчений, перший основатель діалектології Кеппен теж, правда принагідно, дещо зазначає про український язык. Року 1821 він їздив (що тоді вчені робили

¹⁾ Про Цертельова див. Пипін, III, ст. 11—15; короткий житєпис — „В. Евр.“, 1870, іюнь, ст. 867; дещо знаходимо і в зазначеній низше книжці Дашкевича.

²⁾ 1820 р., ч. 90, ст. 218—219.

³⁾ Опытъ краткой исторіи русск. литературы. СПб, 1822.

⁴⁾ Будіч, ст. 1137.

частенько) по південно-західному краю і робив спостереження над українським язиком і його говірками. В „Свѣдѣніяхъ о рускихъ нарѣчіяхъ“¹⁾ Кепена знаходимо дві замітки: про язик „задунайськихъ Малороссовъ“ (Некрасовців і Липован) і „Низовыхъ казаковъ“ на Дону²⁾. В першій з їх читаємо, що Некрасовці і Липовани говорять „язикомъ рускимъ или малороссійскимъ“, а в другій, що „низовые казаки говорятъ... смѣсю великороссійскаго, малороссійскаго и татарскаго“³⁾.

Приходить ся вазначать і такі кришки, як отсі, бо нічого кращого в діалектольоічних розвідок тоді ще не було.

(Конецъ буде.)

¹⁾ Т. I, № 376 і 215.

²⁾ Див. „Сѣверный Архивъ“ за 1825 р., ч. 16, № 15, ст. 191—234, про Липован і Некрасовців ст. 201—204; ч. 17, ст. 26—49, ст. 38

³⁾ Див. ще „Соревнователь просвѣщенія и благотворенія“ за 1820 р., ч. IX, ст. 137—139, де знаходимо замітки про мову Слободсько-Української губ.

Матеріали до історії Коліївщини

IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти.

Подав Мих. Грушевський.

Кілька років тому, видаючи василянські записки про Коліївщину¹⁾, я згадав про оповідання очевидця про кару смерти над Гонтою, наведене Л. Зелінським в його виданню тих василянських записок, приладженім ним до друку, але не випущенім цензурою і тепер в архиву цензури переданім до бібліотеки львівського університету (с. 47). Я заповів тодіж видання сеї записки, в серії иньших матеріалів, але иньші зайнятя забрали мій час і увагу тоді, і я тепер, користаючи з кількох свободних сторінок в сій книжці „Записок“, хочу сповнити свою обіцянку.

Записка Зелінського (в примітці до споминів о. Сорочинського) звучить так:

Naoczny świadek stracenia Gonty wny Adam Koniuszkowski ieszcze w roku 1824 opowiadał w pewném zgromadzeniu rzecz następującą. Przeięty strachem okropnej rzezi na Ukrainie, zabrałem się z moją żoną i niemowlęciem, oraz z iednem sługą, któremu także nie dowierzałem, i uchodziłem z Ukrainy chcąc się dostać do Lwowa. Aż tu na raz wieść gruchnęła, że wkroczyły wojska rosyjskie, że Gonta schwyтany. Na drugi dzień ziechałem się z wojskiem rossyjskim, a że mi żona zasłabła, musiałem przeto uczepić się poczciwego kapitana i z wojskiem maszerować. Wyprzedzał nas oddział jazdy rossyjskiej uprowadzający z sobą rozbójników. Nie wiedziałem, dokąd jada, lecz nie chciałem się popuszczać zbrojnych opiekunów, i tak razem z niemi stanąłem w Ser-

¹⁾ Записки т. LVII, с. 4 і 17 нотка.

bach, niby na noclegu. Nazajutrz rano kapitan oświadczył mi, że nastąpi egzekucya Gonty i jego wspólników, iakoż nie ociągając się wyszedłem oglądać, co to będzie. M[n]ożstwo ludzi zbiegło się na to widowisko. Rozbójnicy stali — jedni powiązani, a drudzy okuci, do naga rozebrani. Woisko otaczało ich z nabitą bronią, a ksiądz słuchał spowiedzi. Przygotowanie do okropnej śmierci nie trwało długo — i zaraz kapitan przeczytał im wyrok, ogłaszający, że za morderstwa, paleń, bunty będą wszyscy cwiertowani. Widziałem, jak tych rozbójników jednego po drugim do drzewa przywiązywano. Jednego Gontę obnażonego i skrępowanego na zakończenie widowiska zostawiono, a resztę wszystkich po jednym w pozdłóż siekierami i pałaszami od głowy do nóg rębano, człaki w koło wplatan, albo na pal wbijano. Nieborak Gonta żalosnym spojrzeniem żegnał konających współników zbrodni, a gdy na niego kolej przyszła, drżał, posiniał, wyrzekł kilka słów, oczy mu słupem stanęły, pianę z gęby wyrzucił i jękał tak przeraźliwie, że aż sobie uszy zatkałem. Jeden z oprawców najpierw wyjął mu oko, zastromił na szpilę i pokazywał ludowi, ażeby poznawali, czy to jest straszne oko hajdamaki Gonty. Potem odciął mu rękę i pokazywał ludowi, pytając, czyli ta ręka wymordowała mieszkanców Ukrainy, niemowląt, kobiet, starców i duchownych w Humaniu, a gdy odpowiedziano, że ta ręka mordowała niewinnych, oprawca zatkał ją na pal, a tym czasem przedrwiwał z Gonty, pytając go po rusku, gdzie się rodził, czyli ma żonę, ojca, matkę, dzieci? Gonta w okropnych bolach kłał nielitościwego oprawcę, a gdy mu drugą rękę ucięto i obiedwie nogi, dostał nadzwyczajnych konwulsji, zaczął zębami zgrzytać, krwią pluć, jęczać przeraźliwie, strasznie. Oprawca rozpruł mu brzuch i snuł kiszki, wreszcie wyrwał serce. Krew strumieniem trysknęła. Gonta typnął kilka razy białkami, lecz już nie żył. Odcięto mu głowę, wywleczono język i za język do pala przybito długim brytnalem, i tak do góry podniesiono. Serce także na pal wbito, tolub na kole położono i na każdym palu przylepiono napis: Gonta, Gonta, kilkanaście razy. Kapitan zaraz wysłał sztafetę do Warszawy i kazał po wszystkich miastach ogłaszać, że Gonta już stracony.

Powieść tą w dosłownie wypisałem i w oryginale do wiadomości powszechnej przedrukowane podaje.

Оповідання, як бачимо, значно різниться від загально прийнятої версії, пущеної в курс виданням Рачинського і канонізованою, так би сказати, звістною біографією Гонти, написаною Антоновичом¹⁾. В тій версії з Гонти живого деруть

¹⁾ Іванъ Гонта — Киевская Старина 1882, XI, с. 275, переклад в Рус. Истор. Бібліотеці, т. XIX.

шкуру, він терпеливо зносить сі муки з початку, але нарешті терпець його уриваєть ся, і він починає кричати про наказ короля чи грамоту цариці. Се дерте пасів і терпеливість Гонти при сих муках становить характеристичну прикмету, що лучить в одну групу різні оповідання, досить відмінні в подробицях. Вони покликають ся на очевидців, але різні варіації сих оповідань показують, скільки белетристички внесено було в сі подробиці. Сорочинський і Мошинський в своїх мемуарах не згадують про дерте шкіри, говорять тільки про четвертованне. Наш оповідач, говорячи, як наочний свідок, не згадує про дерте шкіри теж, а від оповідачів першої групи різняться тим, що замість стоїцизму Гонти з яким він прийняв кару, описує дуже драстично страшенну депресію його в момент кари.

Коли маємо перед собою оповідання, записане не більше не менше як 56 літ по епізоді, хоч би від самовидця, трудно дуже велику ціну привязувати до різних деталей. Але й всі інші оповідання походять з переказів, і записані з виразною белетристичною закраскою. Памирити їх в основних моментах з оповіданням нашого оповідача можна б, прийнявши, що екзекуція над Гонтою тягнула ся справді кілька днів, як оповідають деякі з першої групи¹⁾, і що в перших днях Гонта, коли дерли з нього паси, показував великий стоїцизм, але по кількох днях екзекуції він був зломаний, і при останніх стадіях нелюдських мук справді проявляв такий упадок духа, як описує наш очевидець, що міг попасти як раз уже на останню стадію сеї екзекуції.

Тільки й се оповідання, як і всі інші нам звістні, треба приймати, як півбелетристичні, *cum grano salis*.

¹⁾ Ліпоман каже, що ся екзекуція була ровложена на цілих 14 днів, і тільки через те, що Гонта став згадувати про накази короля, Браїцький, занепокоєний тим, казав його на третій день зарізати і дальшу екзекуцію робити вже на його труці.

До біографії Івана Вагилевича.

Подав др. Іван Франко.

I.

В р. 1883 у липневій книжці „Кіевскої Старини“ надрукував Яків Головацький статтю „Судьба одного галицько-руського ученаго — Къ біографіи Івана Николаевича Вагилевича“ (ст. 453—472), де між иньшим оповідає той епізод із життя Вагилевича, коли сей укінчивши теологічний факультет і не дбаючи про т. зв. *titulum mensae*, попав у товариство польських панів і літератів і зробив ся героєм любовної драми, яка на думку Головацького була від початку до кінця фарсою видуманою ір. Осипом Борковским і відіграною з Вагилевичем з незвичайним майстерством і майже з неподібною до віри перфідією. „Граф Осип Борковский, — пише Головацький, — один із передових львівських літератів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньона, дав йому у себе квартиру, стіл, прислугу і все удержане, велів пошити йому модну елбантну одержу, позволив говорити до себе „ти“, водив його в театр, на балі, на літературні вечерки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим і приїздным як свого друга і чоловіка незвичайно талановитого. Все те підлещувало самолюбство Вагилевича; при нім дивували ся його знаню і високим ідеям, а по за очи певно сьміяли ся та кепкували з недосвідного та наївного провінціяла. Борковский своїм поведженем збив Вагилевича зовсім з пантелику, закрутив йому голову, запевнив несьмілого семінариста набалакавши йому всякої всячини, що він теніальний чоловік, сьвіточ над сьвіточі, а в додатку красун із красунів, у якого закохані всі аристократки. Борковский настроїв

усіх своїх знайомих мужчин і дам, так що Вагилевич ні від кого не почув слова правди. У всіх товариствах ним забавляли ся як блазнем“ (ст. 459—460).

Як оправдане на такий острій осуд Головацький оповідає хід і кінець тої фікційної романічної історії, яку при помочи так хитро наведеної суттєстії відіграв з Вагилевичем Борковський і якої зміст Головацький характеризує ось якими гіркими та докірливими словами: „Примховатий польський аристократ і нежонатий пестій великого світа, граф Борковський, зосував і здеморалізував невинну душу молодого чоловіка, дав йому за-коштувати принадних пристрастей зосутя, затроїв його простий, наївний обичай, підбив його зарозумілість до неправдоподібної висоти, звів його уяву на брудні бездорожа, — одним словом, убив морально-непорочного робітника науки і зробив його забавкою своєї панської примхи“ (ст. 160—161).

Навіть не входячи ближше в розбір деталів дальшого оповідання Головацького, що займають 4 сторони друку і виглядають дуже неправдоподібно, цілість того оповідання будила не-смак своєю бруднотою тим більше, чим острійше Головацький стилізував свої докори Полякам. Ненависть Головацького до Поляків була загально відома, а що до самого Вагилевича якось не хотіло ся вірити, щоб він при здоровім розумі до тої міри дав засліптити себе Борковському. Не входячи в деталі тої „анекдоти“ Ом. Огоновський відсунув її на бік з жестом обуреня на Головацького, який, мовляв, сим оповіданем „споганив память колишнього свого товариша й приятеля“¹⁾. Не входячи в те, чи справді можна так ставити питанє, далеко ближше насував ся иньший сумнів: чи не пробрехав ся Головацький? Чи не оповідає він справді „скверної анекдоти“, яка може й кружила по Львові, але якій не відповідала дійсність? Головацький на доказ правди свого оповідання не наводить ніяких документів, не покликає ніяких свідків, що найбільше одного Ізмаїла Срезневського, який „тоді“, себто 1839—40 року²⁾ „зупинивши ся у Львові був свідком ріжних безумних оповідань і анекдот про Вагилевича, які в ту пору ходили по всьому місті“. Міг

1) Омельячъ Огоновский, Исторія литературы русскою, часть IV. Львѡвъ 1894, стор. 126.

2) Срезневський був у Львові лише раз у липні 1842 р. і прожив тут 10 днів. У своїм листі до матери він пише: „Вагилевичъ пошѣшался на томъ, что въ него влюбляются“. (Путевыя письма И. И. Срезневскаго къ матери его Еленѣ Ивановнѣ Срезневской 1839—1842, Живая Старина 1893 р. ст. 475.)

і Срезневський чути анекдоти про Вагилевича, та й се ще не доказ їх правдивости; от як би Срезневський „був свідком“ не „нелѣпныхъ разказовъ“, як каже Головацький, а якихось фактів, то се була б иньша річ. А таких фактів і сам Головацький не був свідком; що правда, він оповідає: „Даремно ми, старі приятелі, старали ся переконати його, що все те ошуканство і знущанє над його недосвідністю та наївністю. Борковський до тої міри опанував його душу, що одним словом розсіяв усі сумніви Вагилевича. На наші упізнєня він відповідав: „Ви не маєте понятя про те, що робить ся в аристократичнім світі. Ви виховані в кругах буржуазії або простолюдя“. І нічим не можна було переконати його“ (ст. 460).

Зі смертю Головацького замовк, як могло здавати ся, остатній свідок тих часів, і справа про любовну авантуру Вагилевича, бачилось, так і лишить ся невиясненою. Та ось несподівано промовив найкомпетентнійший, клясичний свідок, сам Вагилевич. У львівського антикварія Томасіка, що закупив і иньші папери по братах ір. Борковских, купив я 1905 р. ось які документи, які тут передаю дословно, пробуючи в них і з оповіданя Головацького утворити одну цілість.

1. Зошит грубого синьоватого паперу, звичайного канцелярїйного формату, зошитий у 4^о, 6 карток нунумерованих, із яких перша й остатня в подовж понаддирані, так що пропали не лише бокові маргінеси, але також значні части писаного тексту. Записані всі сторінки крім остатньої, що лишила ся зовсім чиста, і першої, що має титул: Wyjątek z Autobiografii, rok 1841 i 1842. На обороті тої самої картки біли віддертого маргінесу титулик: Rozdział IV, біля нього, на середині сторінки на горі перечеркнений титулик: Wyjątek z Autobiografii, а під ним знов титулик: Lato 1839 r. З записок під сим титуликом значна часть віддерта разом з половиною картки (дерто поздовжно, нерівно), на якій записки в того літа мабуть і кінчили ся, бо зараз на слідуєчій стороні на горі маємо знов титул: Wyjątek z Autobiografii, а під ним: Rok 1841 i 1842. Сі записки йдуть аж до кінця зошиту; хоч остатня картка потерпіла знов дещо від дертя, але тут страта менша, як при першій картці і в значній мірі може бути доповнена здогадами. Весь зошит писаний по польськи, рукою Вагилевича, тим його тонким, виразним, а незмірно компактним почерком, який відразу можна розпізнати між сотнями иньших і який на довшім просторі майже неможливо наслідувати.

2. Аркуш елєтантного (негладкого) листового паперу, записаний на всіх чотирьох сторінках по польськи рукою Вагилєвича, з датою на горі в правім розі: Ożydow 12 Kwietnia 1840. Тамже на лівім розі написано якоюсь иньшою рукою, мабуть адресата: Wagilewicz. Се лист наукового змісту.

3. Аркушик досить ординарного листового паперу (без філіграну), записаний на всіх 4 сторінках ординарним почерком і безграмотною польщизною, з датою на горі в правім розі: Dnia 10 Sierp. 1840, підпис на остатній стор. Schönwalder а починаєть ся словами:

Naydrosza Julio. Nie wiem cy wy tam po trochu się wszyscy popili cy co że wy na zadnego Lista nie odpisujecie co nas bardzo zasmuca od ciebie luba Julko przenajmy byłbym się spodziewał List. Ale może moim pismem nudzę albo w Innych Interessach przeskadzam kiedy tak przepraszam za mój błąd. U nas zabawy nima chyba że można zadarmo w ogrodzie públicznym muzykę słyszc. Jedno wazne zdazenie chciałem tobie lubo Julio zachowac asz do mego powrotu ali niedało mie pokóy musiałem tobie choc trocha pisac. dnia 7 mego tego miesiaca wiecor o 7mej godziniey wyszedłem sobie bom cały dzien w domu siedział do poplicznego Ogrodu abym się trocho musiki przysluchal i rozerwał. Znalazłem kolegę z Lwowa z którym dlugi czas rozmawiałem, wtym nadchodzo 3 tęgi paniczy wystroiony tego. Jeden z nich wciąz się kołomie kręcił iakby chciał cos odemie, wtym przybliżaiąc się domnie powiada, i mój Boze iak sie masz Schönwaldrze co tu porabiaz w Wiedniu i t. dali. Ja się w patruję i poznaię Pana twego narzeczonego. Zaraz opuscilem mego tamtego kamrata i zaprowadzilem go na Wino, bo tu wino iak woda tanie, wypiwszy 2 quart Wina zaprowadził mie na Pącz do kawiarni. tak my się zabawiali do 10 potym się pozegnali. Co my z sobą gadali i o czym to się potym dowisz tyle tobi teraz piszę że on je u komornika pana Raphaela Mozart. 600 R. w srybrze miesięcznie, on naydali do karnawału będzie we Lwowie on chce zdać Examin na Komornika do Cyrkułowego Miasta Sandec. Mówił że chce ten honor miec ciebie w Lwowie całowac sciskac. Nowego to mamy w Widniu ze niedaleko nasz bo my tylko 2 kamienicy od zyku iezdesmy iedna Ladna pana się utopic chciała, ali jo szczęśliwie uratowali była blada, ładna, zajmująca iak Anioł ali wiele cierpiąca. My tylko to wesoło mamy, isz z nasze Oberzy widziec można iak co dzien mnostwo Okrętow przybywa i odpływa to z kamieniami, cieleťami, z drzewem, owocami, mozes sobi wystawic iaka to woda ie kiedy na ieden okręt 400 lub 500 Sągow drzewa ładuią i co za woda kiedy okręt tak dlugi iak ratus w Lwowie

wielgi i wysoki, a wysoki tak iak wasza kaminica ładowany co rzyka tak szyroka iak od Borkowskiego kaminice asz do odwachu Halickiego a iaki szum od tey wody to asz strach ona tak 5 razy szyrsza niz dniester w grudki.

На маргінесі в низу на першій і на другій сторони підчеркнено текст листа, а під лінійкою дописано: Droga Julio nie pisz do nas bo my iusz w sobotę wyiechali z widnia a za 5 dni się nas spodziewaycie [dodatek: Nasz jusz tu ten pobyt w widniu 187 ryski kostuie. nic niemów mamie iak mi kochasz tak drogo wszystko tu ie].

Під такою лінійкою на остатній сторони в верха підпис: zostaie twoy Schönwalder.

З того листу виходить, що Шенвальдер був братом якоїсь Юлії, що та Юлія жила у Львові в власній, чи материній камениці, отже мусіла належати до висшої міщанської верстви, що була вже в половині 1840 р. заручена за якогось правника. Який звязок має сей лист з паперами Вагилевича, між якими він знайшов ся, і на скільки адресатка листу Юлія Шенвальдерівна може бути тою Юлією, в якій півнійше закохав ся Вагилевич (він титулує її Julia W.), лишаєть ся поки що загадкою.

4. Аркушик сірого листового паперу, зігнений у двое і на нїм півперек написано мабуть не рукою Вагилевича ось що: Zobowiązuję się będąc w Głuchowicach nigdy nie wspominać o Julii żądając nawzajem aby o niej nie wspomiano — bo jeśli bym wspomniał moje dzieło Symbolika zostaje własnością mojego przyjaciela. Lwów dnia 28 Stycznia 1842. Dalibor Jan Wagilewicz. Так дословно, без інтерпункції — очевидно документ якоїсь інтриги робленої з Вагилевичем по за його плечима.

5. Піваркуш листового паперу in 4-to, з філіграном I. Whatman, без дати й адресу, з надписом сою самою рукою, що й ч. 2: Wagilewicz, писано по обох боках рукою Вагилевича, наукового змісту.

6. Одна картка (піваркушик більшого 8°) тонкого листового паперу, записано лиш пів сторінки recto, без дати й апострофи. Картка була також зложена в невеличкий листик і на обороті має адрес: Wielmożna Julia W. odbierze tu. Ось текст сього листа:

Najpierwiej przepaszam za moją niegrzeczność. Postanowiłem wyjechać na wieś, jeśli nie zajdzie jaka nieprzewidziana przeszkoda, do Państwa Magnuszewskich. Główną przyczyną do tego rzeka Prut. Prócz tego jest tam rękopis staro-bólgarski kronika halicka, nader

ważne odkrycie do dziejow przezemnie r. 1839. Teraz najlepsza pora widzieć go, a jeśli nie nabyć, przynajmniej wypisy porobić i dać wiadomość. Nie możesz mi Pani mieć za źle że się chcę widzieć z P. Silwią, osobą wykształconą, najlepszego serca, przy której zawsze czułem niewypowiedzianą spokojność w duszy. Pani sama kiedyś się oświadczała że nie tylko że nie będziesz mi przeszkadzać ale owszem pomożesz mi jeśli się będę starał o żonę. Właśnie czas nastąpił dotrzymać słowa. Bo jedna Silwia jest z którą byłbym najszczęśliwszy z ludzi.

Do Ożydowa wcale nie mogę wyjechać z przyczyny że tam potrzeba by się dłużej zabawić a ja nie mogę, tylko najwięcej na cztery tygodni się wydać ze Lwowa. Jest jeszcze druga ważniejsza nie chciałbym sobie przypominać modremi oczami mojej uczennicy byleją, trocha obłudne oczy pewnej osoby, która mi wiele nieprzyjemności narobiła i którą chcę na zawsze zapomnąć. Zostają życzliwy przyjaciel

Dalibor.

Порівнюючи сей лист Вагилевича з його автобіографією бачимо, що його треба датувати десь на половину 1842 р., коли Вагилевич освідчив ся о руку Сільвії. Сам він додає там же, що Юлія розбила той плян його подружя.

7. Аркуш тонесенького листового паперу зложений також так, щоб як лист міг іти без коверти, на остатній стороні решта лякової печатки з буквами (ґотицькими) DW й адрес: Wielmożnej Julii W... tu. Подаємо його повний текст.

Lwów dnia 1 sierpnia 1842.

Moja droga Julcio! nazywam Cię tak raz pierwszy i ostatni. Upokorzony staję przed Tobą z szczerością lat dzieciństwa.

Dzień 16 kwiecień r. prz. zostanie wiecznie w mej pamięci. Tyś była wówczas aniołem, z nieba pożyczyłaś błękitu na oczy, brzasku na lica, z ziemi pereł rosy na ząbki. I Tyś była moim aniołem.

Co się dalej stało, wszystko wiesz bardzo dobrze. Poczuję się do winy i nie śmiem prosić o przebaczenie.

Tylko uważaj na moje położenie. Straciłem marnie tyle lat oddając się tej nauce, która mi się teraz na nic nie przyda; zaniedbałem się w naukach przygotowawczych, które się same nasuwają, rozumię tu kilka języków romańskich, które posiadają i ludzie, których umysł drzémie bez przebudzenia. A to com się nauczył, jest tylko mieszanina wielu nauk. A tu wiosna życia minęła, a z nią bujność wyobraźni, rzecz znikoma, ale która uzdalnia do nauczania się młodzieńca. Jakkolwiek moje¹⁾ położenie jest złe, ale za pięć, sześć miesięcy zupełnie się

¹⁾ В рукоп. мой.

odmieni, potrzebuję tylko spokoju, aby się oddać tym naukom przygotowawczym, a wtedy będę miał przyzwoite utrzymanie pod względem materialnym, a jeszcze więcej moralnym. I będę miał sobie za największe szczęście wszystko podzielić z kobietą, której los z moim połączeniem [się] do śmierci. Ty jesteś pierwszą, pominawszy kilka innych, do Ciebie odzywam się z tem mojem życzeniem. Jestem człowiekiem, czuję w głębi duszy twoje cierpienia i wszelkie urazy Ci przebaczam. Pamiętaj dzień 1 sierpnia r. b. że dumny, nieugięty górą, który wszelką prośbę uważa za słabość umysłu, szczerze i otwarcie mówił do Ciebie, i to z swowego natchnienia, a mówił to, od czego się wymówić nie można: że Ci daję słowo, a nim się wiąże, bo imię swoje daję w zastaw.

Wiesz, kto ja jestem, nawet więcej jak kobieta wiedzieć powinna. A i ja wiem, kto Ty jesteś, i ja chcę być Twoim niewolnikiem do śmierci, należyć do Ciebie jak rzecz. Pochować w Tobie cały świat swoich pięknych marzeń, umrzeć dla świata i żyć tylko dla Ciebie wyłącznie. Dla Ciebie jednej!! — —

To co było, nie wspominam, i jeśli Ty mnie do tego nie przymuszysz, nigdy nie wspomnę, biorę Boga na świadka. Jednak uważnym [sic!] Cię robię, że wiem wszystko, co się działo u ciebie, a jest to coś takiego, co umysł ludzki przeraża. Mnie samego żal bierze wspominać i nie radzę Ci dać powód do tego. Pióro straszniejsze w zemście, jak wszelkie inne środki, a ja umię użyć pióra i to wtedy, kiedy się najmniej będziesz spodziewać.

Zostawiam Twojej woli: chcesz mieć we mnie przyjaciela, będę nim i jako taki użyję wszelkich środków, które dusza ludzka ma do rozporządzenia, aby Cię przymierzyć z sobą i światem. Chcesz mieć we mnie nieprzyjaciela, dobrze; tylko Cię uważnym robię, że walczymy nierównymi siłami. Twoje oparcie się są ludzie nieuczciwi, którzy Cię zdradzają i gadają, żeś dla nich nawet za nadto względna, a to i listy Twoje pisane o mnie jest najsilniejsza broń w moim ręku przeciw Tobie.

Zostaję Twój szczerzy przyjaciel Dalibor.

Се найпівніший лист Вагилевича до Юлії і найменше сподіваний; обговоримо його на своїому місці докладніше.

Подаю тут далі в точних копіях оба листи Вагилевича, писані до якогось невідомого нам любителя науки, а особливо славянської старовини. Сі листи в данім разі обік листів писаних Вагилевичем у тім самім часі до Погодина можуть бути важним свідомством у допитах про психічний стан Вагилевича.

N. 1. Ożydow 12 Kwietnia 1840. Wielmożny Panie! Na żądanie W Pana Dobr. wzmiankowaną byl-niebylicę posyłam.

Ja do uzupełnienia Symboliki i Demonologii potrzebuję się obznajomić z religijnemi systematami Chin i Japonii. Oprócz tego także owa reformacya Budhy, która tworzy związek indo-europejskich religii z azjackimi, jest dla mnie najważniejsza. O Arabach, Persach i Turkach chciał bym się nieco dowiedzieć, zwłaszcza ostatnich Demonologia wcale mi nieznana. Dzieła w tym względzie pouczające, Kirchera Oedipus (fol.) i China illustrata (fol.), Auszland 1837 i 1838, C. Rittera Tope's oder Stupas; jest jeszcze jedno dzieło T. Broughtona Histor. Lexicon aller Relig. Dresd. u. Leipz. 1756 (8) T. z. Co się tycze ziół, jeszcze bym sobie życzył dowiedzieć się, jak się zowią po polsku: batea frondosa i asclepias gigantea.

Augusta rosprawę przeczytałem, wcale mi się podobała; zgodziłyśmy się z Władysławem, że iest pod każdym względem najdokładniej rozwinięta.

M. Wiszniewskiego Histor. Liter. pol. także przeczytałem z wielkiem upodobaniem. Jest to prawdziwa Historya literatury, w której pilnie przejrzany stan owczesnej oświaty zachodnio-europejskiej, i wschodnio-europejska dotknięta. Dopiero następują zastanowienia się nad kulturą w Polsce. Co się tycze literatury słowiańsko-polskiej, mimo źródeł mętnych, wnioski trafne. Kolęda wcale nie znajoma, chociaż był blisko koło niej str. 211 i 413. Co się tycze literatury łacińsko-polskiej wszystko dokładnie rozwiniętem. Co pisze o Owidiuszu na str. 178 nie wiem jak to brać, za prawdę, czy za żart? I Nestor znajomy, lecz źle zrozumiany na str. 226 i 437. Zresztą mam za słabość wielką cześć do wziętych pisarzów. Zасыłam pozdrowienie, także i Władysław Augustowi. Zostaję z głębokim szacunkiem Wielmożnego Pana Dobr. najniższy sługa Dalibor.

На цьому кінчить ся лист, поміщений на першій сторінці. Подаю до нього деякі поясненя. Ожидів, село нині золочівського пов. недалеко історичних Підгорець, належало в р. 1840 до Анелі Сераковскої. До кого був адресований отсей і дальший, також із Ожидова писаний лист — невідомо. Август, про котрого в них згадуєть ся, без сумніву Август Бельовский, пізнійший історик і видавець Monumenta Poloniae historica. Його розвідка, що її читав Вагилевич у Ожидові, се очевидно перша наукова праця Бельовского, поміщена в новій серії часописи „Biblioteka zakładu im. Ossolińskich“ у першім зошиті 1841 р. п. в. Początek Polski. Що до Вишневекого, то як видно з цитатів, Вагилевич мав у руках том I, виданий у Кракові

1840 р.; серед шабльононих похвал бачимо тут одну несьмілу критичну виласку: на стор. 178—180 Вішневський доказує, що Овідій писав польські вірші; Вагилевич, хоч і сам не дуже критичний ум, таки мусів покругити носом читаючи таку нісенітницю: „не знаю, чи се брати за правду, чи за жарт“.

Далі в листі йде оповідане списане ніби з уст народа, назване самим Вагилевичем „był-niebylica“. Подаю його в повнім тексті:

Był brat i siostra bliźnięta, oboje cud piękności; a co najdziwniejsza, że obojgóm na czole jaśniały gwiazdy. Ot i oboje wychowali się, wzrosli i rozwinęli się w całej pełni rozkwitnięcia młodości, zawsze sobą bawiąc się. Igrające dzieciństwo płocze, puste w młodziencyzm wieku rozwinęło się w namiętność miłości u chłopca. Tak dalece, że gdy rodzice nalegali nań aby się ożenił, oświadczył się, że jeśli nie znajdzie takiej pięknej dziewczki z gwiazdą na czole jak siostra, to się ze siostrą ożeni. Szukał, nie szukał podobnej do swojej siostry dziewczki z gwiazdą, lecz daremnie. Brat i siostra oboje w smutku; aż swata brat¹⁾ swoją siostrę. Przedstawiają mu, on odpowiada: „Ojczy, matko, dwie dla mnie dróg [sic!] stoją otworem: pod wieniec ze siostrą przy korowaju, lub ciasny dom bezokienny pod łopatą“; i rodzice bali się, aby sobie życie nie odebrał i zezwolili. Ot i brat ze siostrą się zaręczyli — uczta, na końcu już oblubieniec i oblubienica mają iść do ślubu. Ubrał się brat-oblubieniec i czeka z bojarami i drużyną. I siostra-oblubienica ubiera się w komnacie i płacze przeklinając że się urodziła. Już ma wychodzić, wtedy przemówiła: „Rozstap się szara ziemio, brat z siostrą do ślubu idzie“. I ziemia się rozstała i wielki głęboki otwór rozwarł się. Siostra oblubienica upadła w bezdnie; tonęła tonęła, aż kiedy pamięć odzyskała, ujrzała blade światło jak przez siatkę, blask słońca zimnego. A w świetle ścieżka. Tak idzie tą ścieżką, idzie i zaszła gdzieś do jakiś chałupy. Weszła; siedzi baba u pieca, a wedle niej kot ogromny siedmio-głowy, a na ławie prządka-dziewka²⁾ baby ze wszystkim do niej podobna. „Pomagaj-bóg!“ rzekła przybysz-dziewka. „Daj Boże dobre zdrowie“, odpowiedziała prządka-dziewka, a baba pojrzrzała na przybysza. Dziewka przybysz po niejakiem milczeniu przedstawiła babie, że życzy sobie nająć się u niej w służbę; i baba przyjęła ją dla roboty, a raczej dla towarzystwa swojej córki pod ten czas, kiedy baba wychadzała na powierzchni ziemi hulać. Służy dziewczka już jakiś czas, i ujęła sobie domachę pochlebstwami uprzedmiemi grzecznościami; ot i jak przyjaciółce opowiedziała swoje dzieje nie szcędząc pochwał dla swego brata, namawiając ją, aby uciekła

1) В рукоп. брата. 2) В рукоп. dziewczki.

i została żoną jej brata. Po długim wahaniu się dała się namówić domacha, właśnie kiedy baba wyprawiała się na długie hulanie po powierzchni ziemi, obie wybrały się i sobie uciekać. Domacha-dziewka wzięła kota, uspiła go ziołami, zawiązała wszystkie siedem szczęk i wrzuciła do siedem worów. Potem obwinąwszy w ręcznik grzebień i kawał mydła wzięła pod pachę. Idą obie; dziewczka domacha naprzód, a dziewczka-przybysz za nią pospiesza. Tymczasem kot w domu ocknął się z uspienia, rozdarł zawiązki ze siedem głów i roskąsił siedem worów i wyskoczył na strop i ze wszystkich siedem garł zaczął miauczyć. Miauczenie to słyszały obie dziewczki, i rzekła domacha: „Pospieszajmy, zaraz będzie pogoń!” I baba usłyszała to miauczenie na powierzchni ziemi; w mgnieniu powróciła do swojego domu. Kot na stropie z rozdartymi siedmioma szczękami rzekł do niej: „Przybysz-dziewka ze ziemi wzięła twoją córkę, i obie uciekły”. Baba w pogoń za niemi. Już blisko szumi, wtedy obejrzała się dziewczka-domacha i rozwinąwszy ręcznik rzuciła. Wiatr porwał ręcznik i zaniósł daleko; z ręcznika rozplynął się strumień szerząc się w ogromną rzekę. Baba dobiega do rzeki, tak niema sposobu na drugą stronę się dostać; a nim obeszła rzekę, to zbiegi były daleko. Baba znowu goni; już blisko szumi, obejrzała się dziewczka-domacha i rzuciła grzebień. Wiatr porwał grzebień i zaniósł daleko. Z grzebienia rozrosła się szeroko gęsta tarnina. Baba dobiega do tarniny; drze się, nie można, a nim sobie powydzierawszy krzaki urobiła ścieżkę, obie zbiegi były daleko. Baba znowu goni, obie zbiegi już dochodzą powierzchni ziemi — znowu obejrzała się dziewczka-domacha i rzuciła mydło. I mydło porwał [wiatr] i zaniósł daleko. Z mydła wyrosła skała szeroko-wysoko. Baba dobiega do skały, ani ją obejść ani wydrzeć się, i z wrzaskiem przeraźliwym rzuca się o skałę bez odetchnienia. Tym czasem wyszły obie zbiegi na powierzchnie ziemi; idą-idą, i na koniec doszły do pomieszkania brata-oblubieńca. Po przywitaniu¹⁾ kiedy usiadły obie wedle siebie, tak nikt nie może odgadnąć, która przybysz, a która domacha. Przyszedł i brat-oblubieniec; jedną miał siostrę, a tu dwie jednakie. Wtedy brat padł na fortel; wyszedł i zarznął na ustroniu barana: nikt o tém w domu nie wiedział, tem mniej przybyłe niedawno goście. Po zarznięciu wyczyścił kiszki i krwią ponadziewał, a potem obmatał swoje piersi krwawymi kiszkami. Weszedł do komnaty, wbił nóż pod serce i zaczął jęczyć niby pasując się z śmiercią. Na jęk wybiegli rodzice, wchodzą do komnaty i widzą syna we krwi; płacz, narzekanie. I obie goście przychodzą z czeladzią służebną. Tak biedna siostra upadła u głowy brata i cał-

1) В рукоп. przywitania.

jąc usta jego zaczęła głosić: „Och braciszku mój drogi, ja wyswatała dla ciebie żonę, a ty się zabił. Dolo moja niedobra!“ Wtém brat się zerwał, wszyscy się rozstąpili w zadziwieniu: rozwinął z siebie kieszki i rzucił je; a potem, kiedy go rodzice objęli ściskając go, rzekł do swojej siostry: „Ja żyje, kochana siostró!“ a do przybysza-dziewki: „Ty moja luba żona!“

Про се оповідане скажемо лише те, що манерований польський стиль і брак згадки, де, коли й від кого чув його Вагилевич, відбирають йому головну частку його вартости. Де з яких деталей можна догадувати ся, що воно було оповідане по руськи (zaczęła głosić = почала голосити, назва дівчини домаха в значіню „домашня“ і т. и.); та не менше певне й те, що недотепні, в псевдоромантичнім стилю держані описи та характеристики, а навіть деякі деталі в роді семиголового kota Вагилевич видумав сам. Ще дивнійше робить ся, коли отсе оповідане порівнюємо з двома казками, поміщеними в збірці К. Вл. Войціцького „Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi“, виданій 1837 р. в Варшаві. Перше з тих оповідань „Brat i siostra“ поміщене під ч. 8 (стор. 62—65) представляє історію брата, що наважив ся оженити ся з сестрою, перед шлюбом справляє їй дорогі сувеніри, та вона перед виходом до шлюбу, повторюючи слова „Rozstap się ziemio! Brat siostrę za żonę bierze, To wielki grzech!“ — западаєть ся в землю, а тільки її слина ще якийсь час дурить брата-молодого, що вона вдягаєть ся. Оповідане кінчить ся тим, що сестра-невіста гине під землею. Друге оповідане подане тамже під ч. 10 п. з. Ucieczka (стор. 76—81) дає казку про те, як молода царівна за порадою чарівниці тікає з замку, де її берегла иньша чарівниця, і в часі втеки спинає погоню своєї гонительки, кидаючи раз по разу гребінь, щітку, яблуко і простирало: з гребеня робить ся ріка, зі щітки ліс, із яблука гора, а з простирала море, в якім тоне чарівниця, що плила по ній на великім півні. Оба ці мотиви, як бачимо, входять у склад Вагилевичевої небилиці, а що й у Войціцького вони ще сильнійше перероблені і обставлені різними зайвими деталями, як і у Вагилевича, то годі зміркувати, чи є між ними який генетичний звязок, зглядно чи не покористував ся Войціцький записом Вагилевича. Правда, у Вагилевича ці мотиви досить недоладно скомбіновані ще з деякими иньшими, як ось мотив підземного царства, де сидять жінки-пряжи, і кінцевий мотив жениха мерця. Але мотив підземного царства розвинений дуже слабо і склеєний з мотивом загибелі

сестри-невісти якомь механічно, тай кінцевий мотив притулений до цілости механічно, без відповідного мотивованя, яке в піснях і оповіданях на сю тему буває іноді дуже влучне і поетичне¹⁾.

Кінчить ся лист ось якою припискою: „Rosprawę Augusta odsyłam. Także posyłam ustęp z T. Syncella z Chronografii z prośbą, abyś mi był Pan łaskaw przetłumaczyć po polsku; potrzebuje do objaśnienia Kroniki“. Знаючи, що гр. Осип Борковський був чоловік широко читаний і добрий знавець старих язиків, в тім числі й грецького, можна би догадувати ся, що сей і слідуючий лист були писані власне до нього. Ми знаємо з иньших жерел, що Борковський інтересував ся також фольклором і славістикою в найширшій обемі. Другий лист Вагилевича, писаний, як виходить із приписки, також у Ожидові, занятий знов тими самими темами.

Wielmożny Panie! Czyniąc zadość żądaniom Wielmożnego Pana Dobr., proszę mi przebaczyć że tak późno, jak dalece moje dość skąpe wiadomości sięgają, udzielam przegląd Demonologii słowiańskiej.

Z oddziału Demonologii ludzkiej: Upior i Widma (Upiorzyca), Wilkołak, Topielcy i Topielicy: siedziba zatonia wodna, obrotnia baran, kaczka, prześcieradło. Stradczata siedziba powietrze, obrotnia łelek (aluco).

Z oddziału Demonologii żywiołowej: Rusalki siedziba wodna zatonia, obrotnia kot. Majki, siedziba wewnątrz ziemi, obrotnia kot. Są miernego wzrostu, długo-włose, zawodzą kołowe tańce nigdy nie kończąc kręgów po pagórkach (ihrowiszczach). Strzygi, Dziwożony (Boginki), Kokezy i Kokeznicy stoją pośrodku między Majkami i Did'kami, siedziba wodna zatonia, wewnątrz ziemi, są wysokie z wielkimi po za plece wiszącymi cыckami, tańczą, porywają dziewczki i parobki i wymieniają dzieci. Obrotnia: kot, żaba, Did'ki, siedziba bagna, u domowych piecysko, są niskie, pękate, z niemiecka ustrojone w czerwonych spodniach, obrotnie: kot, żaba, mysz, człowiek. Rodzaje Did'ków: Chochliki, Łeleki strzegące skarby podziemne, Bobaki i Raraszki duchy domowe w czesko-słowiańsk. Pikulik nie wiem jakowe ma znaczenie, znajomy powszechnie w czesko słow. Wij naczelnik gnomów, wysoki, żelazny, powieki do ziemi sięgają, obrotnia wilk. Gnomy (ziemiaki) dziwolągi ludzko-zwierzęce. Did naczelnik Did'ków niski na piędź, z siwą brodą, z batogiem w ręku, siedziba bez lub podziemne pałacy ze złotemi owocowemi sadami. Jędza baba (w jednej niebylice zowie się

¹⁾ Матеріяли славянські й иньші належні до сього мотива обробив проф. Сумцов (Н. Θ. Сумцовъ, Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ, Кіевская Старина 1894, кн. III, ст. 440—458).

siostrą Dida) siedziba skały, stara baba w dziewięciu kożuchach, obrotnia płaz wielu-głowy. Leszy—siedziba lasy, obrotnia drzewa (Dobrochoczy i Turosik Leszy naczelne na Białej-rusi). Zmora w poł. rus. Kikimora także należą do Majek. Żmij ognisty Latawiec Prelestnik (incubus), Latawica, Prelestnica (succubus) siedziba powietrze, obrotnia meteor ognisty. Wily w illyrsko-słow. i w czesko-słow. identyczne z Majkami. Ogniany: obrotnia koń. Morowa dziewica z ognistym wiankiem na głowie. Złe-dni dzieci wielko-głowe i brzydkie niszczące gospodarskie domy. Z oddziału Demonologii symbolicznej: Czart, rogaty, wielko oki z ogonem, obrotnia: kruk, gad biały i przystęp (bryonia alba). Anioł, obrotnia: gołąb, łabędź

Zioła przeciw złym duchom, pół czartom: Pyłakun, Paproć, Neczujwiter, Toja, Trojan, Delan, Czosnek, Czartopłoch.

Więcej nic, chyba na przyszłość jeśli będę tak szczęśliwy nieco się dowiedzieć.

Tu byle demonologiczne z kroniki ludu południowo-ruskiego, moja obietnica dla Augusta.

I. Parobek hoży i młody nie mógł się ożenić, tak dalece, że gdzie się udał, blisko lub daleko, albo mu rodzice dziewczkę odmówili, albo dziewczka go nie chciała, lub jaki inny przypadek przed samym ślubem niweczel [sic!] jego zamiar. W takim niedobrym położeniu jego rodzina rozbiegła się po bałach, radzić się co tu robić; lecz oprócz okadzania i zażegania [sic!] nikt nie umiał zaradzić. Aż jedna bała rozwiązała czary wyczytawszy z gwiazd przyszłość parobka, i powiedziała: „Ty nie chodź i nie szukaj sobie żonę, bo wszystko nadaremnie — twoja sądzona Majka. Jeszcze ci poradzę, jak je ułowić. Kup na targu parę czerwonych bótów i zjeżdź na ich igrzysko w nocnej porze, lecz dla bezpieczeństwa aby ciebie nie porwały, namaść sobie piersi i policzki czosnkiem, i schowaj trzy główki czosnku w pazuchę. Kiedy się zjeżdżą koła płasać, połóż opodal jeden bót“. — Tak się stało — parobek kupił na targu czerwone bóty, zabezpieczywszy się czosnkiem poszedł po sądzoną Majkę na igrzysko. Ot i zawiął wiatr dźwięcznie, mile i Majki spłynęły z obłoków i koła jeły płasać. Parobek długo, długo patrzył się w zadziwieniu, w radości i prawie mechanicznie postawił bót na drodze. Majki po płasaniu pierzchały po błoniu, ot jedna ujrzała bót i pobiegła. Uzuje na jedną nogę, druga bosa, zdejni, uzuje na drugą, to znowu tanta bosa. Więc na obie nogi bót naciągnęła. Parobek krzyknął i kiedy Majki przeleknione pirzchnęły, li Majka z czerwonym bótem nie mogła powstać. Parobek je porwał i rzekł: „Ty moja sądzona“. Majka nie opierała się, tylko rzekła: „Ja będę twoją żoną, tylko strzeż się, abyś mię nie nazywał nigdy Majką“. Wzięli ślub;

żyli z sobą już przez kilka lat. Bóg im błogosławił dziatkami. Aż jednego razu mąż podpił sobie i dalej swarzyć, i w swarze wymówił się: „Ty Majko!“ — Majka płacząc zniknęła w powietrzu.

Маємо тут досить недотепно в постатю Мавки сплетену середньовікову легенду про Мелюзину, пор. L. Desavre, La légende de Melusine, Niort 1885; Reinhold Köhler, Kleinere Schriften III, 265.

II. Gospodarz znachor z swoją czeladzią gromadził siano. Była pogoda, w południe zaczęły się chmury gromadzić. Wiatr zawiął, grzmoty, błyskawice. Gospodarz znachor rozkazuje swojej czeladzi szybko się związać, i sam stōży. Chmury się zbiły nad nimi, ciągle grzmi i szumi, wichry świszczą, błyskawice krzyżują się; lecz ani rosy nie kropleje. Wtem nadjeżdża pan na białym koniu. Kón był wysoki i ogon mu się po ziemi włóczył; jezdziec oczy spuścił. Pan jechał prosto na gospodarza znachora, i kiedy się z nim spotkał, nie podnosząc ócz rzekł: „Puszczaj ludzie, bo mi się pomordowali“. Gospodarz znachor odparł: „Czemuś nie przybył do mnie w gości na Kupało?“ — Ot t z tem słowem gospodarz znachor odszedł w leszczynę, a za nim pojechał pan; oba coś z sobą rozprawiali, lecz nie można było zasłyszeć. Po jakimś czasie gospodarz znachor wrócił z latoroską laskową w ręku. Wichry zawyły, potem głęboka cisza i lunął grad. Wypogodziło się; łąka sąsiednia należąca do gospodarza nieprzyjaciela znachora, była uścielona na dwa palce gradem, a na sianożęci gospodarza znachora li drobny deszcz porosił.

III. Była noc cicha i pogodna zimową porą, szyldwach na czatach chodził szybko zacierając ręce. Nagle w dali zamajaczał jezdziec na białym koniu. Szeldwach stał, jezdziec jedzie coraz bliżej, a szeldwachowi sam nie wie dla czego włosy się na głowie jeża, i dreszcz go przejmuje. Kiedy jezdziec przejeżdżał, zaledwie szeldwach mógł przemówić: „Kto idzie!“ Na to jezdziec odpowiedział: „Zaraz będziesz wiedział.“ — Po jakimś czasie browar sąsiedni stał w płomieniach, tam gdzie jezdziec zajechał.

IV. Jechał gospodarz wozem ze sąsiedniego miasta do domu. Było późno pod wieczór. Ujechał kawał od miasta, patrzy się, biegnie chłopiec z olszyny; gospodarzowi dziwno było, skąd się tu chłopiec wziął i co by tak późno robił. Ot i dobiegł chłopiec do woza i rzecze niby na przywitanie: „Dobra noc!“ i wszystko¹⁾ skacząc to chwyci za koło to puści. Gospodarz był²⁾ trochę podpity, więc bez bojaźni pyta się Did'ka: „Czy są tu pieniądze?“ — Did'ko rzecze: „Bardzo mało,

¹⁾ Дословний переклад з руського „все“; по польськи скавати б; ciągle.

²⁾ В рукоп. была.

i to moje. Dawniej było tu pieniędzy bez liku, lecz car pogański zabrał, kiedy siedmioma powozami tędy na Węgry uciekał. Jest pogłoska, że car pogański gdzieś w tych okolicach swoje skarby zakopał, ale ja wówczas był jeszcze mały, ta li tyle dobrze pamiętam, jak się konie u jego powozu urwały, a pojazd z góry stoczył się i oś się złamała. I ja wówczas serdecznie uśmieł się! — To opowiedziawszy Did'ko świszcząc poszedł w las czarny.

V. Rybak w nocnej porze łowił ryby. Uszedł przeszło ćwierć mili po nad rzekę, połów był obfity, zaciągnął sieć w łęgu pod lesistą wierzchowiną, i słyszy jakaś nadpowietrzna muzyka zabrzmiała. Przysłuchuje się, muzyka zdaje się jeden raz zbliżać a drugi oddalać. Dziwno mu to było; aż gdzieś skądś wziął się pan i spotkawszy się z rybakiem rzecze: „Nie bój się nic, jeden z naszych ożenił się na Węgrzech, a teraz wesele idzie!” Muzyka się zbliżyła, dźwięki pełno, słodko rozległy się łamiąc się po lasach, i wszystkie drzewa i krzaki ścieliły się, kędy muzyka przechodziła.

VI. Gospodarz na połoninie ukrywał kolibę. Co ukryje, silny wiatr powieje i lub zerwie. Trwało to jakiś czas. Ot i w gniewie gospodarz cisnął nożem na przeciw wiatru, zlorzcząc wiatrowi. Wkrótce i wiatr ucichł; gospodarz ukrył kolibę, ogień rozdał, nałożył i wieczerzę zgotował. Właśnie przy zachodzie słońca wieczerzał, aż idzie człowiek taki pokalęczony, że mu ni ócz ni twarzy nie widać. I rzecze do gospodarza: „Dobry wieczór!” Gospodarz odpowiedział: „Daj Boże dobre zdrowie! Zasiadaj do wieczerzy!” A człowiek odpowiedział: „Wieczerzaj zdrów!” A potem po niejakiem milczeniu popatrzawszy się na gospodarza rzekł: „Masz szczęście! jak byś mię był nie przyjął uczciwie, był by ja cię nauczył, jak rzucać naprzeciw wiatru nożem. Widzisz, jakés mię pokalęczył, a drugi [raz] strzeż się, nie rzucaj nożem na wiater!”

Co się tyczy mojej podróży, bardzo mały co mógłem uzbierać, jeszcze tylko zostaje nadzieja przy lepszej pogodzie.

Mam kilka kolędnych pieśni z Ożydowa, w niedzielę resztę wykoleduje Bereza, t. j. spiewca. Będę miał i nóty. W tych dniach pojedziemy na ekskursję. Między innemi dowiedziałem się, że w Busku spiewa lud pieśń o Szeludywym Buniaku, co będzie najdawniejsza, a tém samém najważniejsza дума historyczna naszego ludu. Mam także kilka świeżych szczegółów do Demonologii.

Polecając się łaskawym względem W. Pana Dobr. zostaję z głębokim szacunkiem najniższym sługą D. I. W.

Augusta pozdrawiam i Karola Władysława Zapa.

Отсі листи крім чисто наукового інтересу поміщених у них фольклорних записів цікаві для Вагилевичевого біографа своїми

хоч скупими, але важними даними. Поздоровлене дописане на кінці другого листу для Августа, себто Бельовського і Запа свідчить про близькі і постійні зносини між обома поздоровленими і адресатом і потверджує думку про те, що тим адресатом був не хто иньший, як Осип Борковський. А коли так, то щиротовариський і наскрізь достойний тон листів Вагилевича, без тиканя, без зайвих інтимностей і без брудних натяків дає нехибне свідощтво, що бодай у першій половині 1840 року, з якої походять оба ті листи, відносини між Вагилевичем і Борковським зовсім не були такі погані, як оновідає Головацький. Навпаки, Вагилевич ділить ся з адресатом своїх листів своїми науковими здобутками і поглядами, дає йому інформації в наукових питаннях і сам від нього просить послуг досить не мало-важних (переклад грецьких цитатів). Що більше, можемо догадувати ся, що саму поїздку до Ожидова, довший побут у тім селі і екскурсії в близше та дальше сусідство (Буєк досить віддалений від Ожидова) Вагилевич завдячував чи то впливам і зносинам, чи й матеріяльній підмозі Борковського. Без того в тих часах подібні подорожі були дуже марудні і коштовні. І подорож Вагилевича являєть ся перед нами правдивою екскурзією з етнографічною та загалом науковою метою.

Се мусимо сконстатувати для самої точности в хронології подій. Коли вірити Головацькому, то скандальний характер відносин Вагилевича почав ся відразу, від самого 1839 р., коли Вагилевич вийшов із дух. семінарії. Оба наші листи доказують, що ще коло половини 1840 р. ті відносини були наскрізь децентні і для Вагилевича корисні. Се ще не значить, що вони пізнійше не погіршили ся, бож сам Вагилевич у своїй Автобіографії, до якої перейдемо зараз, кладе свій роман з Юлією на р. 1841—42. Але наші листи насувають нам на очи ще одну обставину, що не зовсім корисно свідчить про щирість та безкорисність польських панів у їх зносилах з Вагилевичем. Уже Головацький з натиском підносить, що для польських аристократів-літератів Вагилевич був цінним набутком, бо се була хоща енциклопедія всякого знання, особливо в обсягу найціннішим для польських аристократів, в обсягу польської історії та генеалогії (ор. cit. 459). Та на скільки се багатство Вагилевичевого знання служило йому чи то до брильованя в панських сальонах, чи навіть до інформованя менше читаних паничів при їх наукових чи беллетристичних працях, у тім не можна би ще бачити нічого злого. Знане нагромаджене в живій голові тим

ціннійше від жертвої бібліотеки, що декше комунікуєть ся. Тай усі тодішні видні славісти мали похвальний звичай у своїх переписках обмінювати ся своїми знахідками, відкритями та висновками в біжучих наукових справах. Але оті листи Вагилевича показують нам справу в троха иньшим, для адресата і його приятелів менше кориснім світлі. Річ ось у чім.

У р. 1845 видав Люціян Семенський, пізнійше славний польський критик та біограф, одну з перших своїх книжечок *Podania i legendy polskie, ruskie, litewskie*, zebrał *Łucian Siemieński*. *Poznań 1845, 8°, 164 стор.* Ся книжечка тепер велика рідкість, бо кажуть, що котрась із польських магнатських родин, Потоцкі чи Чарторийські, знайшовши в ній щось образливе для себе, протягом кількох десятків літ скуповували всі її примірники, які могли дістати до рук, навіть при помочи своїх агентів викрадали їх з публичних бібліотек і палили¹⁾. Так само в збірнім виданю творів Семенського, що вийшло по його смерті, сеї збірки не передруковано. Крім гарної і тепло написаної передмови п. з. *Kilka słów o ważności podań ludowych* (стор. I—XX), де між иньшим висловлено догад про походжене наших казок із арабської збірки „Тисяча і одна ніч“, книжечка — 158 коротких оповідань, головно місцевих та історичних традицій або демонольоґічних переказів. Майже виемком у польській науковій літературі треба вважати те, що редактор книжки в реєстрі змісту (стор. 159—163) вважав потрібним подати при кождім оповіданю жерело, з якого воно взяте. Він цитує там і хроніки і старих письменників і новіших етнографів, спеціально для українських тем Ізопольского та Войціцкого. Та крім тих номерів означених цитатами маємо в збірці ще невеличке число номерів, при яких дописано редактором: *Z podań ustnych*. Можна би догадувати ся, що вони записані самим Семенським і я допускаю, що справді ним записані власне ті оповіданя, що торкають ся польських околиць, спеціально Татрів. Але в числі тих номерів, яких жерело означено сим терміном, маємо досить значне число (15) записаних з уст галицько-руських селян, ровумієть ся, поданих тут польською мовою. Можна було всяко догадувати ся про походжене тих оповідань, та висше подані листи Вагилевича розв'язують сю загадку: оповіданя записані в другім листі під цифрами II і VI майже слово в слово передруковані у Семенського під н-рами 121 і 122. Під

1) Ще 1885 р. я не міг знайти її в жадній львівській бібліотеці.

н-ром 123 подано два оповідання п. з. Latawice, а під н-ром 124 оповідане Łełeki з таким же загальним означенням жерела „Z pod. ustn.“. З поданого у нас листу бачимо, що Вагилевич мав матеріяли й про ті роди демонів, про які тоді мабуть ніхто з польських етнографів не знав. Отже й ці оповідання мусимо вважати за Вагилевичеві записи. Ідучи далі за сим слідом і виділюючи оповідання записані з уст східно-галицького руського люду, які надто визначають ся рутенізмами в польським вислові, а яких жерело зазначено тим самим загальним терміном, можемо поставити здогад, що крім згаданих уже 4 номерів Вагилевичеві належать у сій збірці ще ось які записи: 54 Krzywopzysiężna Pani (з Шляхтиннець), 57 Zamek Jazłowieski, 80 Kamień w Podkamieniu, 83 Ludzie obróseni w kamień, уступи III і IV, 88 Urior i džuma, 97 Lipa, 128 Miawki (Вагилевич називає їх Майками, одна й друга назва, як відомо, невірна; властива назва Навки або Мавки). Отже се затане Вагилевичевої назви при зібраних ним матеріялах ні в яким разі не можна назвати похвальним і товариським вчинком, навіть коли б Вагилевич сам під якимись впливами чи пресіями (на які натакає „цирограф“ наведений вище під ч. 4) зрік ся сього права до покладення свого підпису під ними. Чи і на скільки користувався Вагилевичевими записами другий польський етнограф, Казимір Войціцкый, що в 30-их і 40-их роках із Варшави часто навідувався до Галичини, належав також до кружка О. Борковського і був особисто знайомий з Вагилевичем, — годі сказати. Вище вже ми звернули увагу на цікаву схожість записаної Вагилевичем „билі-небилиці“ з одним а властиво з двома оповіданнями поміщеними у „Klechdach“ Войціцкого. Хто в сьому випадку був взірцем, а хто перерібником, се ще річ сумнівна з огляду на те, що Войціцкый ще свобіднійше поводив ся зі своїм матеріялом, як Вагилевич. В дописках до другого тома можна би вважати за Вагилевичеві записки такі вірування, як подане на стор. 148 з Перемищани про силу проклятя і стор. 152 (§ 4) оповідане про Гуцулку, якій чарівниця наслала жабу і яка за се помстила ся на чарівниці висушивши ту жабу, через що й сама чарівниця вмерла (передруковано у Семенського під ч. 96). Та певність тут менша вже хоч би тому, що Klechdy Войціцкого вийшли з друку 1837 р., а були готові, як показує дата передмови, вже в грудні 1835 р. і можна сумнівати ся, чи вже тоді Войціцкый, посередно чи безпосередно, був знайомий з Вагилевичем.

II.

А тепер приступимо до „Уривка з автобіографії“ Вагилевича, документу одинокого в своїм роді в наших письменстві, якого публікація могла б видавати ся безцільною наругою над пам'ятю чоловіка здібного і нещасливого, але оправдуєть ся тим, що про ті факти опублікував Головацький на основі устних оповідань і пльоток. Про події, про які Головацький говорить лише загальними рисами, спльовуючи з обурення, маємо тут холодну, простодушну і щиро наївну реляцію самого Вагилевича, обставлену масою деталів, реляцію або в головному правдиву, або подіктовану маніяцтвом і високо розвиненим божевільем. Уже хоч би з того чисто психольогічного становища уривок Вагилевича заслугує на пильну увагу; з його тексту побачимо, що він заслугує на увагу і з многих иньших причин.

Погляньмо поперед усього на рукопис. Се немов окрема цілість для себе. Чільна сторона чиста, на ній рукою Вагилевича написано титул „Wyjątek z Autobiografii, rok 1841 i 1842“, отже видно, що сам автор трактує сей уривок як цілість. Можливо навіть, що він сам потім віддер частину першої картки, де на обороті були записки з літа 1839 р. затитуловані „Rozdział IV. Wyjątek z Autobiografii“, щоб сконцентрувати увагу тільки на дальшій уступі, що під окремим титулом спеціально оповідає події літ 1841 і 1842. Ті події двох літ описані як цілість, не в формі дневника, а в формі суцільного оповідання по сьвіжим слідам подій. Коли був писаний сей уривок, не знати, але з його закінчення, де подаєть ся як позитивно правдиву звістку, що правительство згодило ся дати Вагилевичу дозвіл ординувати ся, і не оговорено тої звістки нічим, мусимо догадувати ся, що уривок писаний був тодіж, при кінці 1842 або в початку 1843 р., бо звістка про дозвіл намісництва швидко показала ся неправдивою і Вагилевич дістав такий дозвіл аж в початку 1844, а ординував ся, як відомо, аж в осени 1846 р.¹⁾ Так само нічогосінько не довідуємо ся, що склонило Вагилевича написати сей уривок; ніякого відтінка сердитости чи то на ір. Борковського, чи на головну героїню авантури, яку змальовано тут більше нещасною жертвою, ніж

¹⁾ Див. Ф. И. Свистунъ, Любовное приключеніе Івана Вагилевича (Вѣстникъ „Народного Дома“ 1906, ч. 1, стор. 11).

героїнею, — тай у загалі ніякого сліду якоїсь рефлексії над тим, що се таке діється і до чого воно веде. Автор оповідає коротко, безбарвно, без риторики, стилем хроніки, наївно як дитина. Написавши ціле оповіданє одним тягом він троха пізнійше взяв його знов на варстат і поробив масу поправок та доповнень поміщених на маргінесах. Із поправок важне особливо те, що автор, який зразу називав своїх знайомих повними іменами і прозвищами, потім поперецкеркував прозвища, лишаючи хиба початкові букви. Декуди можна ще ті перемазані назви відчитати і ми транскрібуючи текст будемо робити се не зазначаючи окремо, що тут текст замазаний. Так само без особливих зазначень включаємо в текст усі Вагилевичеві маргінальні дописки, роблені швидко по написаню першого нарису. Зазначимо ще, що на початковій стороні оповіданя про 1841—42 р. якась чужа рука, мб. котрийсь із гр. Борковских, у яких володіню був рукопис, у двох місцях ножиком вишкрябала назви, але так незручно, що в однім місці зовсім виразно лишило ся *hr. Du... Wo...*, а в маргінальній приписці ряд знайомих Вагилевича лиш троха потерпів.

Rozdział IV. Wyjątek z Autobiografii. Lato 1839 r.

[Ukończywszy] studium teologiczne spodziewałem się bardzo wiele na moje związki literackie [.] P. i Pawłem Józefem T. i pełen tych nadziei pożegnałem się pocałunkiem [.] Jasiem (współuczniem — *перечеркнено*). Oba byliśmy smutni, tęskni, że się rozstajemy o sobie mieli jedną obawę, żebyśmy nie zubożętnieli dla siebie, nie zapomnieli na siebie.

. w nocy i stanąłem drugiego wieczora w Haliczu u mojego współucznia zasiągnąłem różne wiadomości o tej starożytnej stolicy żął, królów, biskupów i metropolitów bie spadającej, gubiącej się w sadach Lecz wieść była gługa [sic!] oprócz kilka drobno kilka ulic i kilka kamienic jakimsi xięciu o kurzych nogach. Bo z jej życia martwych pamiątek jednej pięknymi obrazami szczególnie ikonostasem greckiego stylu jam nie umiał ożywić z zbitego żwiru, a na nim rozwalin zamku z otworem do lochów nie mogłem ułamków muru rozrzuconych. Tak wprowadził mię mój współuczeń do Abrahama Leonowicza rabina Karaitów ści z Krymu z r. 1247, który przechował nawet język tatarski położenie bardzo światłego, i odtąd Halicz miał dla mnie tę samą wielką świetność asku. Jam go ujrzał w słońcu owego życia z tysiącem wieżyc, z sokołami mołojcami z pro-

porcami nawet i bożyszczą stare przedchrześcijańskie wstąpiły w życia którym prócz wieście że był miastem, nic nie znalazłem, nawet odłamku muru. Jednak i Tustań miał prawo magdeburskie.

. owsa, a ztamtąd miernemi wzgórkami do Sarnek średnich w wzniosłej skale gipsowej, gdzie nie znalazłem nic wcale sprawie z mandateryuszem na przeprosiny przyjęła mię pani drodze po lasach i górach na słońce przyjechałem do Monastyr. lecony od jego i mego przyjaciela pana K. W. Z. w Czechowie. Ztamtąd oba wyjechaliśmy do siostry mojego współcznia. Tu ujrzałem dwie siostry blada z czarnym włosiem, czarnooka Zofia, starsza w latach z mojej pierwszej młodości wkrótce bardzo często i z wielką przy tyle malowniczych na wzgórzu zadniestrskie obnie snuje się obraz wszyst. współcznia pana Juliana Bukowinę: gdzie X. Stefana H ego X. dowiedziałem

Отсе і все, що полишило ся в записок про літо 1839 року. Із тих уривків важне для нас головно те, що вже тоді, зараз по виході в дух. семінарії, Вагилевич покладав великі надії на свої літературні звязки з неназваннми панами П. (може Павліковским) і Павлом-Йосифом (отже очевидно Поляком) Т. Про Борковского нема згадки, хоч можливо, що була на першім місці і видерта. Для біографа не безінтересна буде згадка про побут Вагилевича в Галичі, про його пошукування за памятками, хід до Тустаня та візиту у караїтського рабіна Авраама Леоновича, що тішив ся тоді серед польських і руських літературних сфер славою великої вчености.

Wyjątek z Autobiografii. Rok 1841 i 1842.

Zamieszkawszy we Lwowie u Józefa (hr. Dunina Borkowskiego — в рукоп. вишкрябано) chciałem ile możności skorzystać do moich prac literackich szczególnie z konwersacji z moimi kolegami (доп. на марп. со się тyczy literatury PP. A. Bielowski, A. hr. D... B[orkowski], K. W[ojcicki] Z. D. Z.). A że będąc jeszcze ciągle zajęтым panną Marią Zarzycką¹⁾ — zgłosiłem się listownie do H. Wł. Zapa, prosząc go aby się dowiedział od X. Birwina (?), jak panna Maria przyjęła moje oświadczenie, na co odpisał mi, że państwo Zarzyccy nie życzą sobie mieć we mnie zięcia.

(Rok 1841 zaczął się u mnie bardzo miłym wrażeniem: był to

¹⁾ Назва Zarzycką крім початкової букви замазана, рукою автора.

list od pana Emeryka K. mojego dawnego przyjaciela — се дописано на марґ.).

Do Ożydowa¹⁾, gdzie mieszkiał tak długo, obiecałem był dla wyjaśnienia plotek Pana Krzystofa J. starającego się o Panny Jozefy B. dowiedzieć od pana Józefa, trzy listy do . . . rozписаłem²⁾; spotkał się istotnie z p. Krzyst. Janowiczem (назва крім J. замазана автором), z którym się zna z widzenia; że go zapytał, jak tam stoi z jego miłością w Ożydowie. „Kto to panu mówił, zapewne Wagilewicz“. Nawiasowo wspominając o mojej miłości. To doniosłem do panny Ernestyny Bartkowskiej. Wtedy przedstawił mnie p. Józef pannie Antoninie P (решта назви щільно замазана автором); była to osoba młoda, nieładna brunetka ale przytem bardzo wykształcona, literatka. Mnie zaś najwięcej była przyjemna z głosu, który mi bardzo żywo przypominał Marię Zarzycką moją kochankę.

Około połowy stycznia [ті слова перечеркнені автором і додапо відсилач, але дописки нема ніякої] pojechałem w interesie p. Maurycego Ci...skiego mojego przyjaciela, męża w całym znaczeniu tego słowa zacnego do Ożydowa. Około połowy stycznia przybyła do Lwowa pani Bratkowska i doręczyła od swojej córki [початок цього речення первісно виглядав так: Było to właśnie wtedy, kiedy panna — ці слова потім перечеркнено] Ernestyny do mnie list napisała donosząc mi o skutku mojego listu z Derewlan i Lwowa. Gdzie były także zapewnienia jej szacunku. I prośba od panny Anieli Sierakowskiej o książkę do czytania. Naco dałem odpis i posłałem pod adresem panny Anieli książkę pod tytułem pierwiosnek z 1829 r. [Доп. на марґ. Wtedy przyszedł do mnie na przeprosiny P. Krz. Janowicz, przyjąłem go bardzo zimno i z pogardą.] Tego samego dnia stanąłem na noc w Ożydowie; list i książka nie doszła do Ożydowa. Przyjęcie moje było bardzo miłe, poznałem, że mnie państwo Sierakowscy mimo nieprzyjemności które zrobiłem obu kochankom, kochają jak syna. I ja rzeczywiście czułem się tam jak w domu. List mój z Derewlan bardzo wiele ubliżył panie Józefie — ona się mnie przelękla sądząc że mnie uraził jej kochanek tak że się będą ciągle mścił; były tam i spazmy, nawet wzywała się — wzgarda. Pan Sierakowski oświadczył, że ja mam słusność jeno w tem zrobiłem pomyłkę, że mu nie opowiedział owe plotki, które mię zra-

¹⁾ В рукоп. Ożydowem kochanka i na moje pytanie odpowiedział mi Józef, że spotkał się i т. д. Слова від plotkę до że перемазали автором.

²⁾ В тексті було первісно: plotkę.

żają i żem nie zaciągnął [sic!] jego radę. To samo sądziła i panna Aniela. Wszystko to mi opowiedziała panna Ernestyna.

Bawilem w Ożydowie 1½ dnia bardzo przyjemnie, doświadczając wszystko co może dać życzliwość żeńska człowiekowi uczciwemu, łącznie z szacunkiem męskim, rozumię tu państwo Sierakowskich, panię Bartkowskę i jej córkę. Zato panna Józefa zachowała się obojętnie, równie jak ja dla niej. Powróciłem do Lwowa z Sierakowskim. We Lwowie żyłem jak przedtem. Bywałem u panny Antoniny bardzo często, lubiałem ją słuchać mówiącą, chociaż mnie często nudziła wspomnieniem o swoim kochanku p. Chmielewskim¹⁾ uwięzionym z przyczyn politycznych. Zresztą i to ustało, rozmowa krążyła koło literatury. Na końcu, kiedyśmy się lepiej zaznajomili, na jej żądanie pożyczyłem jej do czytania moje prace literackie, lekkie poezye, rozprawy historyczno-etnologiczne, szczególnie o pogrzebach u Słowian i tłumaczoną nowelę z rosyjskiego pod tytułem uśmiech umarłego, która otrzymała od censury dwa ocenienia: typum non meretur i non admittitur. Wszystko to było przyjęte z wielką radością. Jednakowo ona nie ośmieliła się udzielić [mi] swoje wyroby umysłowe do przeczytania. Jedno to, drugie zaś że wtedy od moich kolegów, którzy właśnie wtedy zjechali się byli na 1 termin roku 1841 do święcenia, dowiedziałem się, że panna Maria Zarzycka mnie kocha i odpisała sobie moje fantazje do niej — odstąpiło mnie od niej; jednakowo nie przestałem bywać u niej i zawsze byłem przyjmowany z wielkim szacunkiem od jej domowników, a od niej nawet z nadspodzianym uczuciem dla mnie. Prawda żem siadał przy niej i w chwilach extasy brałem ją za rękę i całował, ale to było chwilowem. Czyniąc zadość jej życzeniu byłem z Józefem u Pani O.

(На марг. дописано: Nie mogę zamilczyć, że na moje żądanie przedstawił mnie Pan Józef bogatej Pannie 40-letniej Julii Boratyńskiej, lecz nie byłem u niej tylko jeden raz).

W lutym chorowałem, wtedy przybył do Lwowa D. Magnuszewski²⁾ i miło mi było przy nim dla przypomnień z Załucza. Wtedy przybyła do Lwowa z panną Józefą Bystrzanowską i moja przyjaciółka panna Ernestyna i widziałem się z nią ostatni raz. Dowiedziałem się od niej, że p. Krz. Janowicz odpieczętował książkę i posłał pod adresem swojej kochanki, a list do Ernestyny zatrzymał u siebie dodając,

1) Назва, як звичайно, замазана. Роберт Хмєлевський, арестований 1841 р., а 1845 засуджений на смерть і помилуваний на 15 літ в'язниці в фортеці. Амністія 1848 р. увільнила його разом з іншими, пор. J. K r a j e w s k i, Tajne związki polityczne w Galicyi, стор. 98, 125, 127.

2) Домінік Магнушевський, талановитий польський поет-романтик.

że się zgubił. Spędziliśmy z sobą kilka godzin u pani Guzykowej bardzo przyjemnie na rozmowie; między innymi ubawiła mnie wiadomość, że jest powszechne mniemanie w Ożydowie i w okolicach, że jam się kochał w pannie Józefie, i pożegnaliśmy się z zapewnieniem wzajemnej czci i szacunku.

(На марґ. дописано: Wtedy zacząłem pisać rozprawę o języku południowo-ruskim. W lutym także miałem przyjemność i nieprzyjemność z przyczyny uwiadomienia o literaturze [sic!] galicyjskiej w Aussland, gdzie także o mnie była wzmianka).

Postanowiłem był wyjechać na wiosnę do Zarwanicy, gdzie x. Łotocki i mój były kolega x. Wanczycki (?) wyszukali byli dla mnie odpowiednią partycję. Wtedy doręczył mi p. D. Zubrzycki pod jego [adresem] do mnie pisany list P. Pogodina z Moskwy, była to odpowiedź na mój list, gdzie wszystko com mógł kiedy się spodziewać podchlebnego jako literat z narzeceniami szacunku i sławy urzeczywistniło się; szczególnie owe mianowanie mnie na członka korespondenta towarzystwa historii i starożytności rosyjskich. Odpis na ten list zatrzymał mnie do wielkanocy.

Зробимо тут маленьку перерву в оповіданю Вагилевича і попробуємо уявити собі його в тім моменті, до якого він довів своє оповідане. Бачимо молодого чоловіка повного надій на будуще, спеціально на наукову карієру. Він знайомий з широким кругом інтелегентних і упривілейованих людей, часто подорожує по краю, збирає етнографічні та всякі інші матеріали, носить ся з науковими працями, про які згадують і заграничні публікації та товариства, при тім пише й публікує власні вірші та переклади, які мають деякий успіх бодай серед того круга, з яким він стикається. Але се не такій „морально-непорочний труженник“, яким малює нам його Головацький. Уривки з його записок із 1839 р. показують нам, що він крім старих руїн та хронік уже й тоді пильно цікавив ся жіночою красою. В початку 1841 р. він має вже в своїм минулім цілу любовну історію з Марією Зарицькою, панночкою очевидно попівського роду, коли його семінарські товариші, приїздячи в січні 1841 р. до Львова до висвячення, вміють оповісти йому про сю панну інтимні деталі і знають, що вона його коханка. Очевидно був се один із довголітніх „теологічних“ романів, що повстають із вакаційних знайомостей та празників, а основують ся на обов'язку руських богословів женити ся перед висвяченням. Тай з того, що подає Вагилевич про своє панське окружене, в яким очевидно був уже в р. 1840, не бачимо, щоб його положене

було таке недостойне, як представляє Головацький. З наведених висше листів, писаних із Ожидова, бачимо, що Вагилевич жив там довший час і робив наукові екскурсії в околицю. З автобіографії бачимо, що там у Ожидові було досить інтересне товариство: панство Сераковскі, а власне панна Апеля, владителька Ожидова, її батько й мати, що любили Вагилевича як сина; панни Ернестина і Юзефа Братковска (чи Бартковска), з якими Вагилевич товаришує а інколи й інтригує в міру того, як до них заскакують иньші паничі. Інтрига з якимось Криштофом Яновичем робить Вагилевичеві тепер і пізнійше деякі прикраси. Одним словом, звичайні історії в життю людей середно освічених і не змушених заробляти власною працею на хліб насущний, а ще до того в тих панщизняних часах, коли на панів працювали під канчуком мужики, а пани мали лише два способи заповнити своє жите: політичну конспірацію або любовні інтриги. Вагилевич до конспірації не пристає, хоч у гуртку, що купчив ся біля Борковського, були й конспіратори (Бельовский, Хмєлевский і певно й иньші); за те тим горячійше війшов у сїть інтриг і пльоток і сальонових любощів. Те, що він говорить про свої зносини з панною Антоніною, найкраще характеризує його тодішнє жите у Львові; щоб та панна Антоніна грала з ним комедію за намовою Борковського, щоб і иньші особи згадані в тій частині автобіографії, мали його за блазня, сього, здасть ся, ніхто не скаже, тим більше, що Вагилевич, як побачимо далі, був дуже чуткий на кожний фальшивий тон у товариськім поводженю. Ми не бачимо доси, щоб Борковский занадто менторував його і держав при собі; навпаки, Вагилевич живучи у нього має повну свободу рухів; на його власну просьбу Борковский вводить його до сальону панни Боратинської, але не силує його ходити туди з ним частійше. Що Вагилевич як Русин і попович без особливо прикрого почутя міг обертати ся в тих польсько-панських кругах, се також не буде дивувати нас, коли зміркуємо, що се був круг переважно молодих людей пронятих пропагандою демократичних поглядів, ідеями збратаня народности і вирівнаня соціяльних контрастів, хоч і як романтичні форми прибирали ті ідеї в їх головах. Гарний, талановитий попович, що вмів писати не погані польські вірші та говорити гладкі комліменти, не мусїв а ргіорі бути такою комічною фігурою в сальонах польських дідичів, державців та лісничих, бо се головно ті сфери, в яких обертаєть ся Вагилевичева автобіо-

графія, як се виставляє Головацький. А тепер далі в автобіографії!

W poniedziałek wielkanocny napomknął mi pan Józef, że pewna młoda osoba z dobrego domu życzy sobie ze mną się zapoznać. We wtorek po 5-tej przyszła młoda ładna panna z modremi, dużemi oczami, z szerokiem czołem, małemi ustami i jasnym włosom. Bawiła do 8-mej, rozmawiała dużo i rzeczywiście na pierwszym wstępie bardzo mnie była zajęła, jednakowo nie wziąłem ją za co innego, tylko za dziewczynę rozkoszy (lub raczej za osobę która nie będąc szczęśliwą za mężem szuka to szczęście za domem — ci слова перечеркнув автор і написав між рядками). Prawda, że drżała, że płonęła, ale się wcale nie opierała ani pół slowem, zresztą bardzo przyzwoite było jej zachowanie w akcie. (Użyłem na jej ciele rozkoszy — ci слова перечеркнено) i tak mi była bardzo przyjemną jak żadna (ostatnie слово перечеркнено і над ним дописано: rzadko; далі йдуть ось які перечеркнені слова: być może, że była dotychczas nietknięta). Całowaliśmy się i ja wypytywałem się, jak się podobałem, na co odpowiedziała pocałowaniem; chciałem (ją do siebie przywiązać — ci слова перечеркнено і над ними написано:) z niej wybadać, skąd ona, co ją spowodowało, że do mnie przyszła; ale tylko się dowiedziałem, że się zowie Julcia i że mieszka na halickiem (tут вичеркнено два слова: за podsieniem, і далі дописано між рядками: і że będzie u mnie często. Wybadywania te odbyły się przed zwierciadłem i oboje patrzaliśmy się sobie oko w oko z tym ogniem rozkoszy, w którym nie żal i umierać). Odprowadziłem ją do małego domu na halickiem przedmieściu wzięwszy po pod rękę i wtedy być może że jej mówiłem i o ożenieniu się (над сим дописано між рядками, блідим чорнилом: bardzo się lękała, aby ją kto nie widział, na pocieszenie jej). Na odchodzie pocałowaliśmy się. (Далі дописано пізнійше між рядками: Prawda, że Julcia zrobiła na mnie przyjemne wrażenie. Ale widzenie się z nią Józefa na balu u P. O. potwierdziło moje mniemanie, że jest rozkosznicą z wyższej klasy i że stosunki z nią nie powinienem za nieistniejące. Ja się także dowiedziałem, że się ta osoba zowie się Julią B.

Над сим епізодом зупинимо ся хвилию, хоч сам собою, так як його представив Вагилевич, він не має в собі нічого неправдоподібного ані навіть романтичного. Такнх Юлій із малого домика крутило ся тоді біля аристократичної молодіжи певно не менше як сьогодні, але відносини між ними і їх селядонами були інтимніші, ближші, бо все те ремесло було ще більше патріархальне, не заражене міжнародньою спекуляцією так як тепер. І Вагилевич очевидно вірним чутем відгадав, з ким має

діло, а факт, про який згадує зараз далі в своїй автобіографії, мусів ще ліпше переконати його.

Та погляньмо, як про сей епізод пише Головацький! „Борковський почав від того, що розбудив у Вагилевича славолюбність: він величав ніби-красоту його ярко блискучих чорних очей, його чудово-гарне чорне волосе. У всіх товариствах, певно з намови Борковського, всі дами потверджували се з тисячами підхлібних додатків. Вагилевич почав вірити сьому, що він красун не на жарт і може бути львівським дон-жуаном. Цілими годинами він пересиджував перед зеркалом, робив ріжні вигадливі причіпки і любував ся своїми чорними очима. Борковський, розумієть ся, жартував над сим самолюбством свого клієнта і підсичував його пристрасть. В приятельських розмовах вивідавши, який у нього ідеал краси, Борковський настроїв Вагилевича, аби писав вірші, піддаючи йому теми і мотиви. Вагилевич писав мрійливі віршики і деклямував свої твори; декілька з них Борковський дав надрукувати в видаванім у Львові журналі „Dziennik mój paryskich“. Всі дами були ніби то в захваті, весь польський учений кружок не знаходив досить слів похвали і з намови Борковського величав Вагилевича, порівнював його з Петраркою, Байроном, Міцкевичем і розумієть ся, ставив його висше всіх. Ідеал жіночої краси у Вагилевича була блондинка з голубими очима... і Борковський переконав його, що він повинен вишукати собі предмет любови так як усі великі поети. Борковський перебрав узї гарновзвучні жіночі імена і Вагилевичу більше всіх подобало ся ім'я Юлія — блондинка з голубими очима. Все товариство почало впевняти Вагилевича, що у нього поетичне, ясновидне прочуте, магнетизм серця, не-свідомий потяг до незнайомої особи, що з таким самим симпатичним настроєм пристрасно любить його і марить про нього. По якімось часі Борковський виявив Вагилевичу секрет: єсть Юлія, блондинка з голубими очима, з високо аристократичного дому, смертельно закохана в чорні очі і чорні кучері Вагилевича. Вона вяне, терпить без надії і т. д. і т. д. Хтось там, якась бабуся сказала тітусі такого-то графа, а граф такому й такому, і нарешті під секретом се донесли Борковському. Зблизити ся з нею не можна — її обставини і особливо лиха мачуха не допускають до того. Вагилевич знов писав сонети, які Борковський знайшов змогу передавати через тітусь, бабуся і т. и. самій Юлії; завязав ся інтересний фантастичний роман розміряного любовника з небувалою любовницею. Весь кружок Борковського,

особливо дами підхопили зі співчутем завязану інтригу. Пішла довга переписка. Вагилевич діставав через співчутливих тітуць любовні листи від Юлії і посилав сею самою дорогою свої пристрасні відповіді віршами і прозою. Нарешті мрійник почав сумнівати ся і забажав бачити предмет своєї любови, і Борковський уладив діло так, що в означений день на елегантській мші в єзуїтському костелі, в такій і такій лавці буде мнима Юлія з тіткою і завидющою мачухою. Вагилевич пішов до єзуїтського костела і зза угла заглядав обережно, щоб незаметно стрітити ся з голубими очима мнимою Юлією. Перипетії тої стрічі тягли ся довгий час; мої приятелі подавали мені ріжну всячину, неймовірні байки.

„Борковський був невичерпаний у фантастичних видумках. Раз він доніс Вагилевичу під секретом, що Юлію вивезли за місто до с. Кривчиць „на дачу“, і вона бажає побачити ся зі своїм милим. За намовою Борковського Вагилевич ходив за шість верстов до Кривчиць, ждав у саду, а нарешті зважив ся зайти в саму „дачу“ і запитав: „Gdzie tu jest ta Julia, co ja ją kocham nad życie?“ Упереджені „дачники“ насміяли ся доволі над полу-божевільним і відправили його ні з чим назад. Борковський упевняв, що лиха мачуха розбила все.

„Подібні історії повтаряли ся раз за разом. Закохана Юлія буцім то побажала обміняти ся перстеньми з Вагилевичем. За посередництвом ріжних тітуць, бабусь, вірних покоївок, льокаїв і т. п. Борковський ніби то здужав передати перстень від Вагилевича, і Юлія ніби то передала свій перстень зі своєю шифрою і з ріжними емблемами. Йому закрутили голову до тої міри, що кождий міг видумати яку хочете нісенітницю, а Вагилевич вірив усьому. Укладано ріжні проекти — тікати обом закоханим за границю — до Франції, Швейцарії, Англії, Америки. Юлія ніби то згоджувала ся на все. І Вагилевич снував мрії про якесь райське житє в далеких краях з предметом своєї пристрасної любови і виливав свої мрії в листах до Юлії і одержував (ніби то) від неї такі самі любовні листи; але бистре око мачухи ніби то розбивало всі пляни; Юлію годі було вивести і т. д.

„Розпусна фантазія старого кавалера Борковського придумала ще один огидний жарт, що дав новий матеріал до фантастичних байок. Борковський обіцяв уладити для ніби то обручених і в фантазії повінчаних Далибора і Юлії шлюбну ніч (!), запевняючи, що такі історії трапляють ся в аристократичних

кругах. Вагилевич увірив, що Юлія згодилася задля нього зробити такий крок. Одної прегарної ночі в часі запуску заїхала замаскована дама до квартири графа. Борковський мовчки вказав їй кімнату, де було приготоване шлюбне ліжко. Ніби то Юлія розібралася і погасила свічку; на голос дзвінка Борковський впустив Вагилевича в самій близькі до зовсім темної кімнати, сказавши йому, в котрім куті лежить Юлія і взявши від нього обіцянку „под гонорем“, що не промовить до неї ані одного слова. Тої самої ночі в означеній годині відїхала безмовна маска, якої Вагилевич не бачив більше“ (Кієвская Старина 1883, ст. 461—463).

Я навмисне подав у дословнім перекладі ціле се оповідане, бо воно в порівнянню з оповіданем самого Вагилевича дає найліпшу міру, яке фантастичне понятє мав Головацький про факти і про дурноту та недогадливість Вагилевича, як наївно і злорадно брав на віру „разныя разности и неимовѣрныя басни“, що наговорювали йому приятелі про Вагилевича та з яким беллетристичним талантом умів він ще приперчувати ті нісенітницї. У всім оповіданю Головацького, як бачимо, крім кількох імен осіб нема майже ані слова правди; вся історія з Юлією мала зовсім иньший хід і початок і, як побачимо далі, иньший кінець. Хоч і як легкомисний був спосіб життя Вагилевича в ту пору, то всеж таки не був він таким бездонним дурнем, як його малює Головацький, та мабуть і Борковський не був таким падлюкою та zarazом таким всевладним сугієстором, щоб міг ні сіло ні впало зробити ціле своє окружене спільником у своїй глупій і безцільній грі з Вагилевичем. Певна річ, Борковський дозволив собі жартувати з Вагилевича в стилю улюблених зрештою „панських жартів“, підсилаючи йому знану собі Юлію, але треба жамити, що се були панщизняні часи, в яких ще й не так жартовано з людською гідністю; а по друге, жарт Борковского був на стілько прозорий, що Вагилевич, як бачимо з його автобіографії, майже від першої хвилі не сумнівав ся що до характеру Юлії і що до своїх зобовязань супроти неї. Історію сугієстії Борковского, позаочних любощів Вагилевича з невиданою ніколи Юлією, позаочних заручин, кореспонденцій, плянів утеки, пошукувань у Кривчицях і т. і. — все се мусимо привнати видумкою коли не самого Головацького, то тої сучасної сфери, яка інформувала його.

Правда, дальший роман Далибора й Юлії приняв справді фантастичний, неправдоподібний напрям, але зовсім иньшого

змісту, ніж се могла збагнути фантазія Головацького тай ще до того в таких формах, які й Борковський усього менше мав би інтерес і охоту сугітерувати своєму клієнтови-плебееви. Подаю дальше оповідане Вагилевича в повні з його рукопису, признаючи з гори, що не вмю знайти критерія для осудження, де тут кінчить ся дійсність, а де починаєть ся манія еротична і ви-кликана нею божевільна фантазмагорія.

We czwartek (пригадую, що попереднє оповіданє зупинило ся на вітвірку великодного тижня, як побачимо далі, на дні 16 цвѣтня 1841 р.) byłem ostatni raz u Panny Antoniny Piwockiej (? назва замазана, як звичайно, але букви скіей видно досить виразно) і przyjmuwała mnie bardzo grzecznie, prosiła abym u niej często bywał.

W suboty [sic!] poczułem jakieś pieczenie w członku męskim; nie wiedząc co to takiego kryłem się z tem aż po użyciu kobiety, — a wtedy odkryłem się z tem przed Józefem, który to wziął za tryper, nie mogąc wierzyć, aby to pochodziło od Julii — obwiniał mię, że się udawał z innemi kobietami ulicznemi, co zaś nie było. Jednakowo (jego uwaga że — ci три слова перечеркнені) wszelkie fenomena tej choroby były łagodne і ustawały powoli (bez leków, а z mojej że ustają bole brzucha, objawiły te cieczenie jako flegmowo-hemoroidalny odpływ — те що в скобках, у рукописі перечеркнено). Trwała та choroba od połowy kwietnia do (połowy maja — перечеркнено, а над рядком дописано:) końca czerwca, (odtąd zaczęła gasnąć — перечеркнено). Далі дописано на марґ.: W przeciągu maja Panna Antonina P. niepokoi się, że u niej nie bywam. Niepokój jej uderza Panią O., której dużo miłego nagadała о mnie. Z niepokojу powstaje smutek, а ze strony P. O. gniew. Wszystko to obja się о uszy mojego przyjaciela pana Józefa, który mnie tłumaczy chorobą, lecz nie przyjmują то tłumaczenie twierdząc, że często mnie widują chodzącego. Lecz rzeczywistość nie było niepodobnem nigdzie pójsć prócz przechadzek на wolnem powietrzu, і то długich, а potem różne kłopoty так mnie zajęły, że wolałem wszystko znieść, byle z nich wyleść. (Доси марґінальна дописка).

W końcu maja rozeszła się wieść, że dziewczyna ładna blondynka artystka, co się utopiła в stawie pałczyńskim на Boże ciało, była закоханą в мѣжczyźnie з jaskrawemi oczami, długimi włosami і чечмарзе небієсьkiej з czarnem axamitnym kołnierzem (і że — перечеркн.) од часу киды го раз ujrzала в traktierni, а nie widząc podobieństwa поłączyć się з ним, będąc за uczciwą, aby się jemu oddać, życie sobie odebrała. Z opisu wykombinowano, że ten мѣжczyzna byłem ja. I rzeczywistość, że два разы widział в zimie młodę ładnę blondynkę ar-

fistkę, raz w traktierni, a drugi raz w sieniach i oba razy (nie mogłem się jej napatrzeć — ce перечеркнено i написано над рядком:) całą duszą wpatrzyłem się w jej duże modre oczy, a nawet z myślą, że bym sobie życzył taką mieć żonę.

Wtedy ujrzałem pierwszy raz z okna naprzeciw na balkonie ładną, bardzo ładną blondynkę z czystym greckim typem, i pierwsza moja uwaga do p. Józefa była: co to za anioł! Odtąd ile razy była na balkonie, z wielką radością patrzyłem na nią. Aż jednego razu był u nas p. Xawery Jaworski (do którego dość lubilem — ostatni był to pojaw miłości chłopców) i wszyscy trzej stanęliśmy w oknie i na balkon patrzali. Wtedy X. Jaworski zdjęty ciekawością pytał się swojego kolegi: kto to jest taki? Z kolegium przyniósł wiadomość, że to jest panna Marja Baczyńska, córka adwokata i że ona i jej przyjaciółka słyszały te zapytanie jego i że się ze swej strony pytały o tych z naprzeciw, szczególnie o (mnie — перечерк.) tym w szlafroku patrzącym się przez lornetkę — byłem to ja. Odtąd rozpoczęła się moja miłość do panny Marji Baczyńskiej. Kazałem jej oświadczyć, że na pierwsze wejrzenie zrobiła na mnie wrażenie i że ja z duszy życzy [sic!] żyć z nią do zgonnie. Odtąd Maria uwiadomiła mnie, kiedy będzie u państwa R. z wizytą. I ja nie omieszkał z okna patrzeć na balkon i lubować jej oczami, rumieńcem i żółtym włosom.

Gdy się to dzieje, przychodzi do nas Pan Krz. J[anowicz] oświadczać panu Józefowi, że go z mojego natchnienia zrobił szpiegiem, rozszerzywszy, że on denuncjował niejakiego Roberta Chmielewskiego emigranta, przy którego wzięciu byli zaaresztowani pp. Mar. hr. Z., W. S., K. H. i inni. Co zaszło między mną a nim, należy do mnie; czy on denuncjował, czy nie, nie mogę wiedzieć i na tej wiadomości nie mi nie zależy, — tak oświadczyłem moim znajomym na zapytanie, dodając, że zatrzymanie listu pisanego do p. Ernestyny Bartkowskiej i rozpieczętowanie książki nie da się niczem uniewinnić. Takowe napady działy się bardzo często, nie tylko u pana Józefa, ale i u D., P. Leona K[oreckiego], A. W., L. D. i A[ugusta] B[ielowskiego], z pogroźkami, że ma na to dokument, — był to mój list pisany do Ernestyny; gdyż zapytano go, skąd go dostał, odpowiedział, że mu go dał p. Władysław Sierakowski, indziej, że mu dała panna Ernestyna Bartkowska, że jej sam z rąk wydarł i t. d. Ale to śmieszna była napaść i p. Krzyszt. J. został na końcu pośmiewiskiem światu.

Z początku czerwca dowiedziałem się pierwszy raz, że wskutek spółkowania z Julią ona została matką. Główne wrażenie było, że to jest kłamstwem, raz dla tego, że raz miałem z nią do czynienia (a drugi raz — ci слова перечеркнено, a над рядком дописано:), jednakowoż

chwilami miałem bardzo miłe wzruszenie radości, że dałem życie istocie, którą mogę nazwać moją, i sama matka odtąd nie była dla mnie obojętną, chociaż ja ją nie kochał wcale będąc rozmarzony miłą, ładną Marią, która mie chciała z duszy uszczęśliwić i którą ja chciał uszczęśliwić nawzajem.

Kilka listów od ojca i brata wiedamiło [sic!] mnie o zapytaniu konsystorza tyżące się [sic!] mojego prowadzenia po ukończeniu teologii. Aby przerwać te zapytania poszedłem do x. prefekta Malinowskiego i tu dowiedziałem się, że między pięcioma którzy zostali prenotowani w presidium jako podejrżani, i ja jestem wymieniony. Byłem u x. Rektora, podowczas Grz. Jachimowicza i ten mi uwiadomił, że to najwięcej o to idzie, że bywałem po różnych miejscach i zajmowałem się rzeczami nieodpowiednimi stanowisku duchownemu, i radził abym wyjechał do rodziców, wnioskując, że nastąpi komisja fori mixti. Ale to była rada nie bardzo odpowiednia dla mnie, raz że moja choroba a potem i serce zajęte, głowa zakłopotana kazały ¹⁾ mnie zatrzymać się we Lwowie. Tak ja napisałem do ojca, aby mnie przysłał od dziekana wezwanie do mnie. Tym czasem w domu na mój list matka i ojciec bardzo się niepokoją i ojciec do Lwowa wyjechał. Wtedy miałem tę przyjemność z przyjazdem P. Mag. widzieć trzeci i ostatni raz jego kuzynkę pannę Silwię S., która mię była tak zajęła w r. 1838 i przy której dziwne uspokojenie duszne czułem zawsze, ile razy przy niej byłem. Nie mówię, że ją kochałem, choć byłbym ją kochał i to tą miłością długą, powolną, którą tylko śmierć kończy. Z odezw do mnie pana D. M. mojego przyjaciela poznałem, że i ona to samo lub coś podobnego do mnie. Przed samym mojim wyjazdem byłem u państwa M. i pojrzałem jej w oczy; wtedy także mówiłem z nią dużo i pocałowałem ją w rękę.

Jeszcze miałem drugą wielką bardzo przyjemność: widziałem się z Panem Emerykiem K., moim niegdyś przyjacielem od serca, niewidzianego [sic!] od r. 1832. Widzenie to bardzo było zajmujące z mojej i jego strony — patrzaliśmy się na siebie przypominając każdy rys twarzy, nasze znajomość świata i wiedze dawniejsze odżyły w terażniejszości.

Z przybyciem ojca jeszcze się wahał, czy wyjeżdżać, czy zostać, na końcu wyjechałem, — i to była pierwsza wielka pomyłka, którą zrobiłem i za którą do dziś dnia cierpię. Na wyjezdne dałem zlecenie panu Józefowi, aby ile możności załatwił mój interes z Julią jeśli będzie można, a zresztą o wszystkim doniósł, co zajdzie, bo nie chciał

¹⁾ В пыкон. казылы.

bym, aby przezemnie została nieszczęśliwą, tem bardziej dziecię, które jako bękart zawsze będzie nieszczęśliwe. Prosiłem go także donieść mi co o Marii, którą kochałem, i o Antoninie, którą niechcący rozkochalem i o Silwii, której sprzyjałem.

W czwartek w największą słotę wyjechałem ze Lwowa, w niedzielę byłem u dziekana kałuskiego x. Gnidkowskiego, zainsynuowałem i dałem rewers na odebranie zlecenia konsystorialnego. Zresztą xiądz dziekan, starzec bardzo miły i miłośnik literatury sławiańskiej¹⁾. Rad byłem z poznania się z nim. Tego samego dnia przyjechałem do moich rodziców do Zawoja. We środę odwiedziłem mojego byłego kolegi [sic!] x. Jana Hrehorowicza, kooperatora Bohorodczan. Wtedy otrzymałem list ze Lwowa od pana K. W. Z., był to właściwie list od pana Jana B., mojego byłego kolegi z sanockiego. Wkrótce potem drugi list od pana Józefa, były tam wiadomości o mojej, jak ją odtąd zacząłem nazywać, narzeczonej Julii, i ja napisałem do niej oświadczenie wystawiając siebie całkowicie jakim jestem z grumasami (nie wspominając przyczyny że sądziłem — *сі слова перечеркнені, остатке поправлено на*) sądząc że pozna przyczynę tej mojej pisaniny. Było tam i uczucie, ale bardzo słabe. Czekałem odpowiedzi na mój list, lecz nie mogłem się doczekać. Działo się to w lipcu.

Następne miesiące [sic!] minęły mi spokojnie przy pracach literackich, bo nie mogąc się doczekać śledztwa, na które się spodziewałem, oddałem się moim ulubionym pracom filologiczno-etnologicznym. Tyle tylko miałem jak dla mnie śmiesznych napadów oświadczyń państwa rodziców, że życzą sobie, abym się żenił z ich córkami, to samo mówili mi i rodzice, ale ja odpowiedziałem, że moją żonę gdzie indziej postanowiłem wynaleść. Zresztą bardzo mi się nudziło, bom przywykły do życia wielkiego świata literackiego. Przybycie mojego brata prawnika Mikołaja wielce mię ucieszyło. Z nim odbyłem pielgrzymkę do Maniawy w celu odwiedzenia poświętego miejsca, rozwalin Skitu monastyra. Przy końcu listopada napisałem list do Pana Augusta (dla p. Józefa — *сі три слова перечеркнено*). Na co odebrałem odpis, w którym mi nie wyjaśniło się moje położenie presydzialne, nawet więcej za-

¹⁾ Від о. Гнідковського лишила ся гарна збірка нар. приповідок списана в Калушині. По його смерті 1861 р. ся збірка невідомим способом опинила ся в Петербурзі між паперами Р. Георг. Товариства і була 1868 р. разом зі старшими збірками галицько-руських приповідок опублікована якимось Вислоцким п. з. Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси (Записки Имп. Р. Географического Общества по отд. этнографии, т. II, С. Петербургъ 1868, стор. 227—362, див. мої Галицько руські нар. приповідки, т. I, стор. VII—VIII.

wikłały. Na drugi list pisany do Pana J. tyłem się dowiedział, że mój interes z Julią wcale się nie skończył. W grudniu wyjechałem z domu z Zawoja do (Kałusza — *перечеркнуено*) Моścиск¹⁾) do dziekana z moim bratem w goście, było to oraz uwiadomienie go o moim wyjeździe do Głuchowic, które nastąpiło na drugi tydzień. Wyprowadzała mnie moja siostra do Kałusza po pożegnaniu się rzewnem z moimi rodzicami. Zresztą podróż odbyłem bardzo szczęśliwie, była pogoda, droga dobra i takimi stronami, któremi nie jechałem jeszcze. Z Kałusza wyjechałem w poniedziałek, a stanąłem na noc we wtorek w Głuchowicach. Tu mi się wszystko wyjaśniło, co zaszło we Lwowie w mojej niebytności.

Panna Antonina P. po moim odjeździe płakała, chorowała. Ale to przeszło, uspokoiła się na końcu po wyjeździe Pani O. Panna Marja B. mniemając, że ja się gniewam, była się zdycydowała przyjść i mówić ze mną u mnie. Smutek jej i płacze nie uszły uwagi matki, i tej zeznała, że się kocha we mnie, i gdy jej matka ogadywaniem nie mogła wybić z głowy przedmiot miłości i oświadczyła, że jej [sic!] woli widzieć na katafalku, jak przy ołtarzu ze mną. Wtedy się koło niej kręcił Pan P. nie zalecający się ni powierzchownością ni wykształceniem, temu matka sama oddała córkę, tak że się zdziwił nad swoim szczęściem, widząc że panna i patrzyć się na niego nie chce. Tymczasem córce powiedziała matka, aby mu nie odmawiała, kiedy się będzie oświadczać, bo inaczej wszystkie jej zęby wytłucze; córka upadła matce do nóg prosząc ją o litość, powtórzyła się ta scena kilka razy i Maria padła ofiarą dziwactwa matki. Żal mi jej było bardzo, ale ratować już ją nie mogłem w żaden sposób, wnioskując, że się może już przyzwyczaiła lub że się przyzwyczai do męża nieluba.

Panna Silwia S. bawiła we Lwowie przy państwu Magnuszewskich miesiąc przeszło i wtedy się wiele o mnie dowiedziała, co w polowie przyjęła.

Od mojego wyjazdu od Julii co dnia zaczęli przychodzić posły i posłanki; gdy im powiedziano, że wyjechał, pytali się, gdzie? Wtedy Julię wypędziła z domu matka, oświadczając jej, że sobie postąpiła lekkomyślnie i że przez to nie ozyskała wcale przywiązanie do siebie; a ciotka jej Pani starościna Ms. wzięła do siebie obiecawszy się, że się nią bardzo szczerze zajmie. I rzeczywiście wskutek tej obietnicy była z nią u pana Józefa, gdzie dużo, bardzo dużo mówiono o mnie. Treść tej rozmowy były obowiązki matki dla dziecka, że to są

¹⁾ Се не місточко Мостиска між Львовом і Перемншлем, а село Мостиці недалеко Калуша.

najświętsze obowiązki, przytem głośno i szeroko o familiach, które są skoliigacone z nią. (Była tam wzmianka o niejakim Panu Ignacym K. który aby nadać większą wiarę swoim gadaniom o mnie nie bardzo pochlebnym powiadał, że jest moim krewnym i że mnie bardzo dobrze zna i moją rodzinę, w czym się pokazał nikczemnym — otce речене дописано на маргі.). Sama Julia zachowała się bardzo skromnie, było to najczystsze uczucie uszczęśliwiające tym płodem pod sercem. Ale już wtenczas widać było, że się dostała do rąk osoby niemoralnej, jaką [była] jej ciotka, która ubiera się w larwę przyzwoitości, aby skorzystać z tego z ludzi cierpiących. — Na list mój, który ją zaspokoił, dała odpis officialny, rozumie tu o obowiązkach ojca do dziecka. Bawiły obie 4 godzin i zakończyła się rozmowa tem, że przy końcu października jeszcze się raz zgłoszą, a wtedy ostatni raz chcą się dowiedzieć, co ja myślę, abym nie żałował. Odtąd byli posły i posłanki częstsze, sama Julia została ostrzeżoną od ciotki, spodziewała się, że ja przyjadę, ale ja o niczem nie wiedziałem, bo list, co pan Józef do mnie pisał, na poczcie przepadł.

W kilka dni po moim przyjeździe do Głuchowic byłem we Lwowie; wtedy dowiedziałem się, że pytanie, czy mam być ordynowany czy nie, jeszcze się nie było rozwinęło. W takim stanie uważając stosunki z Julią za nieistnące z przyczyn zerwanych warunków oświadczyłem się przez Pana D. M. pannie Silwii.

Jednakowoż wkrótce zbieg okoliczności zrobił mi Julię bardzo drogą. Pierwsza przyczyna była, że jej miłość do mnie była powszechnie znaną we Lwowie, a nawet to, że odemnie dziecko miała¹⁾. Drugie i niepokojność z przyczyn, jak się ten od niej zaczęty romans skończy, w którym ona zaczęła od początku odgrywać rolę męską, a ja żeńską nie wiedzieć skąd i dla czego. Dnia 23 grudnia przyjechaliśmy oba, ja i pan Józef do Lwowa. Nudziłem pana Józefa zaraz od początku, aby mi się dowiedział, co się dzieje z Julią, i rzeczywiście dowiedział [się], że bawi w Wiedniu, gdzie bywa często u pana M. Z. u którego i przez noc zostaje, i że ciotka chce ją za niego wydać. Przy tem była u nas jedna dziewczica rokoszy, brunetka, niejaka Józia, która napomykała coś o Julii, że ją zna i o jej miłości do niejakiego bruneta. Ta brunetka była mi dość przyjemną. Byłem u niej w odwiedzinach, drugiego dnia obiecała się przyjść, ale nie przyszła. Za nią

¹⁾ Се подтверджує Головацький оповідаючи, що Юлія доносила Вагілевичу листами, „что она почувствовала плодъ ихъ любви, а послѣ 9 мѣсяцевъ, что она родила сына, вдороваго, красиваго ребенка, точь въ точь отца, съ яркими, черными глазами и черными волосами“.

była druga dziewczyna, ładna i miła, niejaka Krancia, żydówka, na jej użyłem rozkoszy pół-siłą, i u niej byłem w odwiedzinach. (Дописано на марґ.: Tu jako epizod dodaje, że niejaka kucharka, która była u pana Józefa, zostawszy brzemienną od lokaja Józefa, aby uniknąć urągania, na mnie złożyła. Dodaje to dlatego, że ta kucharka występuje później bardzo często u Julii).

Druga wiadomość była, że Julia i jej ciotka wybierały się do Lwowa i że wkrótce przyjadą, a nawet mają stać u państwa M. obok nas. — I istotnie przyjechała. Pierwsze jej zgłoszenie się było: czy jestem we Lwowie i czy się ożeniłem? Nowy rok rozpoczął się muzyką pode drzwiami, z czego wróżyłem sobie wiele przyjemności. Odtąd były posłanki częste z zapewnieniem miłości, i o dziecku wspominały, że jest syn i że się urodziło w Sandeckim a ochrzczone w Hołomucu; nawet chciała jednego razu posłać mi do widzenia. Ale już rozpoczęły się gwałty, które jej ciotka robiła przez jakiegoś pana Ignacego K. (człowieka, który aby się ożenić bogato, na wszystko się zważył, na czernienie drugich i siebie — ті слова перечеркнені, а на марґ. дописано:) Był to człowiek młody, jak się o nim wyraziła pani starościna, kawałek literata; zajęcie jego poezia, i przyznawali mu dosyć dowcipu ci co go znali, zresztą jako mój rywal okazał się tak jak zwykle okazują się ludzie słabi — przez czernienie. Opisywał mnie jako łotra, który przywdział na siebie powierzchowność błyszczącą, do tego wymyślał często mnóstwo zabawnych anekdot. Julia go wcale nie kochała, ale ciotka kazała jej go kochać, całować się z nim; nawet odtąd, kiedy otrzymała Julia odemnie najwyraźniejsze zapewnienie, że ją kocham, ciotka ze słowami: „Ty wszeteczniczo jeszcze nie zapomniała na tego łajdaka? Ja ci każę, abyś go sobie z głowy wybiła! Ja się do ciebie inaczej zabiorę, będę cię leczyć homeopatycznie. Kochany I., zostaniesz tu na noc!“ — i po zбициu siostrzenica została z panem I. na noc zamkniętą. Takie zбиicia i zamykania działy się bardzo często, nie działy się z przyczyn wyleczenia siostrzenicy z miłości, ale żeby młody, rzeźki chłopiec, trzymając się młodej, ładnej dziewczyny, która była mianowaną dziedziczką ciotki, dogadzał i samej ciotce, powszechnie znanej rokosznicy, która przez rokosz trzech mężów zabiła. Julia była wtedy biedna w całym znaczeniu tego słowa i tyle tylko miała ulgi, że się przy swoim synu dowoli napłakała i że pieszcząc się przy nim doznawała wszelkich rokosze, które matka doznaje przy dziecku, które jest podobne do ojca droższego od życia. Jej brat z gubernium bardzo się nią zajmował, widać że mu nie było obojętnem szczęście jego siostry, i Julia kazała mi powiedzieć, że on chodzi koło tego, abym był wyordynowany i że istotnie będę ordynowany. Od czasu kiedy pan

Ignacy począł homeopatyczne kuracie, wtedy najwięcej cierpiałem dla Julii, widziałem jej upadek moralny i siebie obwiniałem i były chwile, w których pomimo hańby, jaką na siebie ściągnęła, byłbym upadł jej do nóg i poti kłęczał, póki by mi nie przebaczyła. Ale i ukrywać się nie potrzebuję — ja nie dospałem, nie dojadł w westchnieniach i łzach dnie i nocy trawiłem. Wtedy otrzymałem list od pana Władysława S., odpowiedź na mój list, wiele w nim czulego, były to zaprosiny do Ożydowa. Wtedy także byłem u x. Biskupa Jachimowicza, który mi oświadczył, że xiądz Metropolita dał swoje zdanie do presidium, że nie życzy sobie, aby święcić. Na co napisałem dwa listy do P. P. Pog. do M. prosząc go, aby się starał o miejsce dla mnie, i do M. do K. także w tym celu, chociaż pośrednio. Kiedy zaczął brat Julii chodzić około mego interesu, rozszerzyło się z konsystorza, że co się tyczy ordynowania mojego, ono jest „sub spe“.

Wtedy przyjechał był Sierakowski i widziałem się z nim kilka razy, ale na zaprosiny jego odmówiłem, że nie mogę wyjechać, póki się moja sprawa nie skończy. Także widziałem się z moim byłym kolegą Panem Leonem I, wujem Marii Z. mojej niegdyś kochanki. Odtąd Julia była w swoim postępowaniu zawsze zasługująca na szacunek wielki i ja kochałem ją szczerze, ale od czasu homeopatycznych kuracji, które odbywał Pan I. K. po nocach całych na niej w celu, aby ją do siebie przywiązać, zacząłem nią chwilami pogardzać. I rzeczywiście Julia odtąd nabrała gustu do Pana Ignacego. Jak często odzywała się o mnie: „Ja wiem, że on za mną ginie, ale cóż, sercu nie można rozkazać, żałuję go, ale kochać nie mogę“. Czasami odzywało się coś uczucia do mnie, ale ono coraz słabło. Znała się z nią owa Józia i z nią mówiła: „Jeśli ci się podobał, niech się żeni“. I Józia zapewne z obrażonej dumy, że się na nią patrzyć nie chciał, zagniewała się na mnie. A ciotka zaczęła mi dawać tytuły: „Ten cygan, który często bardzo występował w kompanii! W co ten cygan dufa, ja mu pokażę, gdzie pieprz rośnie“. Trudno mi bardzo skreślić charakter tej pani Starościny: była to kobieta stara, twarz naróżowana, głowa nabita swojemi skoligaceniami, zawołana wszetecznicą, która kazała obłapiać swoją siostrzenicę, aby ją obłapiano; a pańszczyzna ta odbywała się co dnia dwa razy. Tu muszę dodać, że jej mocno z ust tchnęło i że lubiła całować często. Obejście jej z Julią było brutalowane, niegodziwe, nazywała ją kurwą, świnią, biła w pyski a nawet różgami, aby ją wydać za pana Ignacego. To się działo skrycie; publicznie opowiadała o krzywdzie, którą zrobiłem jej siostrzenicy i o skardze. Rozszerza się pogłoska, że panna Julia idzie zamaż za pana Ignacego K., od niej samej i od jej domowników ustają posłanki; wtedy

zaczęła mię Julia swatać ze swoją krewną Panną Emilią M. mówiąc, że ona weźmie mojego syna z Julii i będzie się nim opiekować. Gdy jej przedstawiała matka i córka, że się zrobią śmiesznemi, jak ja nie zechcę, odpowiedziała: „On musi się żenić, ja tak chcę, on mnie słuchać musi“.

Tymczasem wydarza się śmieszna awantura: pan Ignacy widząc, że tak mocno siedzi u Pani starościny, chcąc ukazać dobry humor, na jej groźby na mnie: „Ja mu pokażę, gdzie pieprz rośnie“, odezwał się: „Proszę powiedzieć mi, gdzie ten pieprz rośnie?“ Na to odrzekła zapérzona Pani: „W co ty dufasz?“ Na odpowiedź zimno-flegmatyczną: „Juści że każdy człowiek w coś dufa, a więc i ja dufam“ — odebrał w pysk. A gdy rzekł:—„Ja tu nie mam co robić“, dodała: „Idź łajdaku!“ Odezwał się głośny, szyderyczy uśmiech panny Julii, ale i jej się dostało od ciotki. I pan Ignacy K. ztamtąd pojechał do domu i po krewnych Julii.

Działo się to w tydzień przed zapustami, ubawiło mnie to mocno i przypomniałem sobie ową przypowieść: Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpadnie. Nawet wziąłem dla siebie naukę, bo było kilka razy wspomniano, że albo Julię na klęczkach przeproszę, albo mam się spodziewać skargi, było wyznaczono miejsce u państwa i dzień. Tymczasem Julia za panem Ignacym zaczyna się rozbijać, lecają listy a nawet jadą pòsły, ale pan Ignacy odzywa się: że co było przyjemnego, użyłem, a roskoszy z Panią starościna uszami mu się leją. Drugi konkurent weszedł do pani starościny, był to jej kuzyn pan *M., lampart w całym znaczeniu tego słowa, i Julia była kapłanką orgij nocnych. P. *M. sam nie wiedział, skąd go takie szczęście spotkało, a pani starościna odzywała się do Julii: „Oblapiaj się z nim, to do niego smaku nabierzesz“. A gdy ta płakała i odzywała się: „A ciocia mnie zabija, a moje dziecko sierotą zostanie!“ — biła ją różgami i mówiła: „Wszetecznie, dawałas temu cyganowi i drugiemu złodziejowi, a temu pocziwemu chłopcu dać nie chcesz! A ja cię wydziedziczę, a jemu majątek mój zapiszę. Pocziwy *M., rozepnij fartuszek, pokaż jej! Zabierz spodniczkę, nie pierwszy to ci raz!“ I gdy ta płakała, kazała ją rzać [sic!] w swojej przytomności. I pan *M. mówił, że ja się z tém nie powstydzę. Wtedy po mieście rozszerzyło się od pana *M., że piękne ciało, ale nie smaczna, a od panny Julii, że jej postępowanie jest takie, że ja jej nigdy nie przebaczę, a nawet nie powinienem przebaczyć. Na końcu i z P. *M. porozumiała się i nabrała do niego gustu, chociaż on do niej nie nabrał.

Jednakowoż Julia nie przestała mną się opiekować: z przyjazdem P. Ignacego K. przysłała do mnie Józję oświadczając, że jej życzeniem

jest, abym się żenił z Em. M. jej krewną, że ona lubi książki i że ona mię widziała, że mi się jej podobał. Zachęcał mię do tego i pan Józef, ale ja mu odpowiedział, że nie chcę, i pan Józef odmówił. Na co rozgniewała się panna Julia: „Co, to on śmie swoją wolę mieć? On to powinien robić, co ja chcę“. Wtedy był czas z mojej i jej strony zerwać stosunki wzajemnie, i rzeczywiście zerwaliśmy; i ja sobie tego życzyłem i ona; spotkałem się z nią kilka razy, pierwszy raz nie chciałem z nią mówić, aby jej okazać niegodziwość jej postępowania, drugi i trzeci raz zanadto uczuciem byłem przepelniony, abym co mógł mówić. Ostatni raz było z jej strony: dobra noc, a z mojej: dzień dobry, z tem my się z sobą pożegnali. — Tak sądziłem, ałem się pomylił. Julia z przyczyny mojego bagatelnego jej traktowania szpieguje moje postępowanie, zbiera wiadomości o mnie. Wiersz mój wytłoczony w 4 num. Dzienn. mód paryskich stósuje do siebie, objężdża swoich znajomych i czyta im dodając: „Jak on mnie mocno kocha!“ Tymczasem dowiaduje się, że mi się kochał w Marii B. i że byłem kochany wzajemnie; tu była jej dusza śmiertelnie urażoną: raz że się przekonała, że nie koniecznie jest taką miłą, że za nią ginąłem, a drugi, że się śmieszną zrobiła dla swego twierdzenia, że mnie nikt nie może kochać. Wtedy często przy dziecku, które jej troskliwość wynagradzać zaczynała szczebiotaniem, mawiała: „Jańciu, papuńcio nas porzucił, ale się wróci, bo do ciupki pójdzie“. A do krewnych: „Jeśli mnie K. nie wezmie, to ja umrę“¹⁾.

Nie minął tydzień, zaszły rzeczy, o których ani mi się nie śniło. Julia mając upodobanie w nocnych orgiach, uraziła się, że ja tak postępuję, jak mi lubo; już była wynalazła Krancię i Krancia będąc odemnie w ciąży [Julia] zaprosiła [ją] do siebie, gościła, aby ją namówić do skargi, lecz gdy Krancia odezwała się z tem, że zawsze musi pierwszej mnie powiedzieć, jak to przyjmę, wygadywała niestworzone rzeczy, tak że Krancia zdziwiła się, co jej na tem zależy, i wtedy wystąpiło na sceny [sic!]: „Ja od niego mam dziecko, a on ani wiedzieć nie o tem nie chce“. Przyjechał pan Ignacy K., do którego po dziesięć razy na dzień posyłała prosząc go do siebie. Przyjechała jej matka i z nią poszła z skargą na mnie do arcyksięcia i do presidenta i uyskała dla siebie aretowanie, gdzie kolwiekbądź będę. Kupiła maszynę ogrodniczą do obcięcia jąderek i próbki zrobiła na swoim synu. Powiadają, że się odbyła ta scena z płaczem krokodilim, a dziecko wysłane zostało w kobiałce, tak odbyło podróż siedem mil do jakiegoś więzostwa.

¹⁾ В pykou. muszę.

Było to na wieczorze, tam Pan Józef widział obu konkurentów, Julię z ciotką i matką, tu widział metrykę dziecka, w której ja nazwany jako ojciec, i matka i aretowanie, a tu się dowiedział o Kranci, o Miszelik, o kucharce, — słowem, interes mój okazał się być bardzo zabawnym. Krancię lubiłem i byłem u niej a ona u mnie, i to wszystko z jej ust dowiedziałem [się], dałem jej poznać, że jej stan mnie bardzo obchodzi, bo zasłużyła na to przez uczucie. Ale Julia jej tego nie mogła przebaczyć. Zakazała jej u mnie bywać, płakała, biła ją, dawała jej pieniędzy, chwilami dziecko kupowała, chwilami chciała je zabić jakimś proszkiem. Jej ciotka tylko raz odezwała się o tem, żeby wylać dziecko. Obok Kranci wyszła na scenę i Józia, która także została w ciąży nie wiedząc, czy odemnie, czy od kogo innego, na końcu uznała za prawdę, że odemnie. Ta się Julii najwięcej podobała, bo ukazywała do mnie urazę; na zapytanie, czy ci był przyjemny, [odpowiedziała]: „Wcale nie, taki nudziarz!“ — „Ty jedna mnie zrozumiała, a ta świnia Krancia mówi, że on taki przyjemny!“ I okazując swoją wdzięczność dała jej, jak mówią, 400 fl. k. m.

Występuje jeszcze stara żydówka nazwana Miszalik, która utrzymuje, że ją użyłem gwałtem i że w ciąży jest. (На маршинеі дописано до сих сив: Prawda, że Miszalik użyłem, ale zato zapłaciłem, tak jak urynał się używa i nikomu nie przyszło do głowy, że ci co używają urynał, kochają się w urynale, tylko jednej Julii. Co się tyczy kucharki, tej nie znalazłem Podobnie jak Miszalikę użyłem wołoszkę Perłę i Ryfkę, a obie były rozkoszнице. Zresztą — było to coś szczególnego, że tyle kobiet zostało — czy istotnie, czy nie, Bóg to raczy wiedzieć, ode mnie w ciąży. Ale sam los strasznie się zemścił na Julii za jej oddawanie się na kuracie homeopatyczne z P. P. Ign. K. i *M. Kiedy te kobiety opowiedziały jej, że były ze mną, każda z nich dostała w pysk i pieniądze od 10 do 25 fl. k. m. Był tam i płacz i przeprosiny z ciotką). Występuje i kucharka dawna, obie zostają płatne, aby się prezentować gościom. Występuje jeszcze Wołoszka brunetka na imię Perla, i młoda blondynka na imię Ryfka, obie żydówki, obie odemnie w ciąży; to wszystko u Julii się gromadzi we dnie, a w nocy trwają orgie z Panem *M.

Na końcu nastąpiły przeprosiny z panem Ignacym K. i on zaczął hywać u panny Julii, przyznaje że odtąd występował przyzwoiciej; było tam kilka głupstw jego, ale dziecinnych: wzmianka o moim wierszu, który niby ja miał z płaczem ponieść do redakcji mód paryskich, wiersz który napisałem w Ozydowie 19 maja r. 1840, natchniony ideałem żeńskim uzbieranym z włosów Silwii, twarzy Marii i ócz Anieli. Zresztą pan Ignacy K. łagodził Julię, kiedy wybuchała gniewem prze

ciw mnie, powiadał jej, że przez to samo będę się chęłpił mówiac: „Patrzcie, jak za mną szaleje, ale ja wolę Krancię, bo ta (kocha swoje dziecko i jest — *сї слова, що в скобках, у рукоп. перечеркнені*) od niej miłsza. Zresztą mam cały zbiór piękności do wyboru“.

Dzieje się to przed wielkanocą; chciałem się z matką Julii widzieć w celu, aby raz na zawsze oswobodzić się ze stosunków tak głupich, ale matka odpowiedziała, że mię nie zna, lecz jeśli mam taki interes pilny, mogę napisać, a jeśli nie, to po świętach mogę się z nią widzieć. Wtedy jakaś pani młoda, która z mężem dzieci nie miała mimo wód i użycia mężczyzny za zezwoleniem męża, postanawia oddać się mnie, lecz Julia o tem się dowiaduje, i pani mówi, że się nie chce wystawić na przycinki Julii. Wtedy także zakochała się we mnie młoda ładna, bardzo ładna blondynka, bogatego kupca córka, żydówka, niejaka Dafna i życzyła sobie zabrać znajomość ze mną. Dowiaduje się o tem Julia i wzywa ją do siebie, ale ta nie idzie, a na Julii czernienie mnie odpowiada: „Czemu się panna starościanka w nim kochała?“ Dafna bierze u ojca pieniędzy 4000 fl. Julia odkrywa romans Dafny przed ojcem listem, w którym mnie i ją czerni, i Dafna zostaje zbitą i oddaną do domu poprawy. (To była druga zdrada Julii — *сї слова перечеркнені*).

Myśmy widzieli Julią jak została kurwą, potem zabójczynią swego dziecka, teraz oczernicielką dziewczyny niewinnej i pocziwej. Zobaczmy jej dalsze postępowanie, które jest tylko konsekwencją [sic!] poprzedzającego.

W zimie kiedy sercu Julii gwałt robiła jej ciotka, odzywała się Julia do moich znajomych zawsze z wielkiem uczuciem o mnie: że on mi taką przyjemność sprawił, że go do śmierci nie zapomnę. Jednakowo uczucie to émiła duma osobistej wartości. I wskutek walki uczucia z dumą często odzywała się z tem, że on poprzestanie być mężczyzną. Wtedy oświadczyła, że przyjdzie do mnie, ale chce aby bez światła była widzianą. Co uczynić nie chciałem. Kiedy wystąpił pan *M., ustały jej chęci widzenia się ze mną. Dopiero od czasu wystąpienia tych kobiet gdy wybuchło silniej jak niegdyś uczucie z obrażoną dumą, i wtedy odzywała się Julia, że przekonuje się że on mnie nigdy nie kochał, kiedy ja dla niego tyle cierpiała i obiecywałam sobie w pożyciu z nim być szczęśliwą: on na łonie rozpusty zapomniał o mnie i to żeby z jedną się udawał, ale z kobietami, które są straszdyła w porównaniu ze mną“. Zarzucono jej, że i ona tak postępowała, że moje postępowanie wcale ją obchodzić nie może; na co odpowiadała, że ja mogę robić, co mi się chce, a on musi to robić co ja chcę. Jeśli mu kiedy mam przebaczyć, to pod strasznemi kondycjami.

Znowu rozchodzi się wieść o zamażpójściu jej za pana Ignacego K. Sama Julia to mówi, mówi to i Pan Ignacy K. dodając, że co wolno pannie Julii, nie wolno będzie pani K., spodziewam się, że ustaną te wszystkie śmieszne, głupie i złośliwe postępowania Julii do mnie. Odbywają [się] sceny homeopatyczne z Panem Ignacym K., ale i o mnie nie zapomina. Mówi o swoim i moim synie, że go usposobiła na spiewaka i że mnie chce usposobić. Daje Kranci 200 fl., aby mnie pobudziła do aktu i w akcie urwała członek męski, a gdy ta oświadczyła, że tego nie robi, zakazuje jej u mnie bywać. Krancia oświadcza, że ona jest do mnie przywiązana i że jej na tem wiele zależy, że będąc odemnie matką ma prawo odemnie żądać opieki dla dziecka, — odbiera w pysk. Wyrazy jej: „Niech pani uważa, że jestem w ciąży“, — odzywa się Julia: „Ja cię z brzucha wydtę dziecko“. Odtąd Krancia musiała u niej bywać ile razy zachciała, jeśli nie chce żeby ją do policji oddała. Ostatni raz była u niej Krancia na wielkanoc; wtedy znużona jej obejściem się, gdy się całowała z panem Ignacym K. i rzekła do niej: „Patrząc jakiego pięknego chłopca będę miała za męża“, — odpowiedziała: „Prawda, i pan D. I. W. nie zazdrości, zwłaszcza że do mnie przywiązany i do dziecka mojego, które kocha“. Julia uderzyła ją w brzuch, a gdy ta potoczyła się na sofę, porwała za włosy i rzekła: „Ja ci śmieci zapowiadam, ty go nie ośmielaj się kochać, bo i ty i on pójdziecie do tacek“. Tu jej dawała jakiś proszek do zażycia obiecując jej 500 flkm., dodając, że poronione dziecko aby jej oddała i że on będzie jak Saturn swoje dziecko jeść. Na odchodzie dała jej pieniądze i istotnie odtąd Kranci u siebie nie widziałem.

To była ostatnia wiadomość o Julii z przyczyny choroby pana Józefa, oprócz tego że Julia odzywała się z tem, że ja ją napadam po ulicach, chociaż ja ją nie widziałem oprócz jednego razu w kościele jezuickim, ale wtedy spojrziałem na nią z pogardą, chociaż zaraz i żal mi się jej zrobiło, że tak upadła. Na to Julia odezwała się: „Panic się zachmurzył, przypomnęło mi to mysz, co się chmurzy na kota, aż potem patrzy się, aż jego spojrzenia błagają miłości. Ja się jeszcze doczekam, że on u nóg moich będzie prosił przebaczenia“. Odtąd znowu były częste, bardzo częste wzmianki o mnie; dawała Julia od 2 00 do 8000 temu, kto by mi obciął członek męski w chwilach gniewu; a w chwilach uczucia odzywała się, że jeśli by wiedziała, że wart jestem tego, to by u nóg moich przebaczenia prosiła, że wiele zrobiła złego z namowy, wiele o niej nagadano. Przy tem było wiele płaczu, a od ciotki bicia. I ciotka odzywała się do niej: „Idź raz za Pana Ignacego K., narobiłaś wstydu familii, czas ten wstyd pokryć, a tego cygana zapomnij“. Julia odrzekła, że „ja pójdę za Pana Ignacego K.,

ale będę wiecznie nieszczęśliwą“. A do moich znajomych: „Ja muszę swój zamiar osiągnąć i przełamać upór ciotki“.

Od początku kwietnia zacząłem pisać Tablice chronologiczne, dzieło mozolne i wielce pożyteczne. Wtedy mię przedstawił pan Stanisław G. państwu B. Dowiedziawszy się o tem panna Antonina i zagałała go: „Pana D. I. W. wprowadził w dom państ. B., aby kiedy panu to na źle nie wzięto“. I Julia się dowiedziała i gdy go ujrzała na balu u państ. ***, zachmurzyła się na niego. Indziej odrzekła: „Ten szaluput G. zaprowadził go do państ. B., jeszcze jak te dziewczęta rozkocha i porzuci, wtedy dopiero aż zostanie niegodziwym“. Ostatnie jej zlecenie było, że żąda odemnie, [abym] w przeciągu 4 miesięcy wygotował Symbolikę, swoje arcydzieło, i że to jest kondycja przebaczenia [wszystkiego], com jej zrobił. Zaszła jedna scena z Krancią, z którą się widziałem, za co się rozgni[ewała], i wtedy pan Ignacy K. ukląkł przed nią prosząc ją o rękę, a ona mu odmówiła, a w pysk wzięła od ciotki, wyrwała się i uciekła. Na końcu dowiedziała się o tem, że wyjedzie do Szczawnicy, i sama tam z ciotką postanowiła pojechać. Ostatni raz kiedym wi., zrobiła te uwagi, że „oczy jego błyszczą się jak brylanty“, zresztą dodała: „dowiaduję się, że wać niech będzie pewny, że go solenna nagroda czeka“.

Wtedy wskutek mojego oświadczenia Silvii uwiadomiła o tem Julii, donosząc jej, że oświadczenia, żąda od niej dowiedzieć się, czy istnieją jakie stosunki ze mną, dla tego ją uważać idąc zamąż za mnie. I to na niczem speliło, bo się oparło o Julię.

Szczególnie udało mi się, że się do niej doniósł przez sen odemnie wymówione: „Julio d. syna, oddaj mi moje dziecko!“ Na co Julia odrzekła: że mu nie oddam te dziecię, które oświaty w Galicji ma nawet więcej jak potrzebuje. Wysłałam go na wieś, bom się bała nie zabiła patrząc się na niego i przypominając krzywdę jego ojca. On myśli, że się bała! Nie! śmierci się nie lękam, on mi odebrał wszystko, wszystko mu byłam oddała, [kochałam] go jak Boga, a on nic o mnie wiedzieć nie chciał, wyjechał na wieś; ale to jeszcze by[ło do prze]baczenia, ale udawanie się jego z wszetecznicami, to zabójczem jest. Ale i to mu przebaczę, [niech prac]uje, aby się z niego aż pot lał. Ja wiem o wszystkim, co on robi: wstaje o szóstej, pisze do i wychodzi, a i to aby się spotkać z Krancią, a po południu chodzi po pokoju i patrzy na a o niczem nie myśli tylko o kobietach“.

Działo się to w maju. Tego samego miesiąca dowiedziałem się coś o Marji (первісно було: o obu Mariach i o tej, co mi odmówiła, która i o B.) zamężnej, która jest bardzo nieszczęśliwą, tak

że powiadają, że się chce rozwieść. Widziałem się także z ojcem, który był z x. biskupem sufraganem w sprawie, ale mało co mógł się dowiedzieć, oprócz tyle, że to poszło na dilatę z zapytaniem po urzędach obwodowych. Jednak wkrótce rozwinęło się: po dwóch tygodniach pozytywe, i jam otrzymał pozwolenie ordynowania się.

III.

На сьому кінчать ся Вагилевичеві записки. Як бачимо, вони доходять ледви до червня 1842 р. і уривають ся на двох звістках однаково хибних: те, що Вагилевич у маю 1842 р. одержав дозвіл ординувати ся; як уже було згадано, такий дозвіл одержав він аж на початку 1844 р. Так само невірне було те кінцеве вражінє, яке можна вивести з записок, що вже в маю 1842 р. його зносини з Юлією були на все порвані. Рукописний матеріал, який маємо в руках, сягає ще троха далі. Лишаю на боці цитований висше „цирограф“ з датою 28 січня 1842 р., яким Вагилевич обіцяєть ся мовчати в Глуховичах¹⁾ і не згадувати про Юлію заявляючи, що в противнім разі його праця „Symbolika“ zostaje własnością mojego przyjaciela“. Записки не дають нам ніякого натяку на те, яке значінє міг мати сей цирограф, який звязок мовчанка про Юлію мала би з Глуховичами і з Символікою, і хто був той приятель, що ставив таке дивовижне жаданє. З огляду, що „цирограф“ писаний значно відмінним почерком, ніж автентичні писаня Вагилевича, хоч очевидно з наслідуванем його почерка (на обороті картки написано мабуть тою самою, не Вагилевичевою рукою чорнилом: Nic), я вважаю сю цидулку фальсифікатом, про який Вагилевич не знав нічого. Далеко цікавіші два його листи до Юлії, один без дати, писаний у Львові (бо на адресі зам. Львів стоїть просто: odbierze tu), в цвітні або маю, в тім часі, про який говорять записки згадуючи при кінці про остатню пробу Вагилевича навіязати зносини з Сільвією, і про те, як Юлія розбила сю пробу.

Зміст сього листу, як бачимо, відповідає змістови тих уступів записок, де говорить ся про весну 1842 р. Вагилевича просять їхати до Ожидова — з записок видно, що просив його сам пан

¹⁾ Глуховичі, село львівського пов. належало в р. 1840 і дальших до гр. Станіслава Борковського.

Владислав Стшелецкий, але він не їде. Надіючись ся позискати руку Сільвії, що живе у Магнушевских десь у Коломийщині, він вибраєть ся туди, але почувши про інтриги Юлії обертаєть ся до неї з виразною просьбою на мішати йому в заходах коло позисканя Сільвії. З короткої фрази записок, що „на піczem spełzło, bo się orało o Julię“ можемо догадувати ся, що Юлія справді розбила його заходи коло Сільвії.

Слідуючий лист показує нам зовсім змінену і несподівану ситуацію. Вагилевич уже д. 1 серпня, ще у Львові, обертаєть ся до Юлії дуже ніжними словами, як до нареченої, хоч і кінчить погрозами, які в такій ситуації, здавалось би, зовсім не на місці. Взагалі сей лист, на яким уриваєть ся доступний нам матеріал до сього епізоду, не то що не вияснює загадок, яких повно в тім епізоді, але додає ще нові, лишаючи нас без ключа до їх розв'язаня.

Що нема ніякої підстави допускати інтригу Осипа Борковського против Вагилевича з Юлією, на се маємо доказ у переписці з ним иньшої дами, Польки Павліни Вільконської, що починаєть ся днем 4 марта 1845 із Кракова, а кінчить ся листом із дня 24 липня 1846 із Варшави¹⁾. Дама, літератка і видавниця краківського „Dwutygodnika naukowego“, була з кінцем 1844 р. у Львові, де познайомила ся з Вагилевичем і здобула собі його симпатію так, що він чуючи її наріканя в листах, предкладає їй свою руку. Вона відсуває його предложене раз тому, що вона замужна, а узискане дозволу дуже трудне або й неможливе, а друге тому, бо й його положене зовсім не обезпечене. Вона радить йому старати ся о узискане університетської катедри чи то в Яссах, чи в Познані, чи в Варшаві. Його наукова діяльність імпонує їй, та при тім вона має велике довіре до його характеру і вродженого таланту. Зносини Вагилевича з тою дамою перервали ся аж тоді, коли Вагилевич оженив ся з Амадією Пекарською і ординував ся на священника в початку 1846 р. Як бачимо, жите його було богате на любовні авантури. Я не трачу надії знайти ще деякі матеріали до виясненя всіх тих загадок.

¹⁾ Двв. Ф. И. Свистунъ, Любовное приключеніе Ивана Вагилевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львовъ январь 1906, годъ XXIV, ч. 1, стор. 3—12).

Імена, назви і прозвища

у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта.

Написав Михайло Зубрицький.

Народить ся дитина, несуть її як найскорше охрестити, хоч би і змерком, а навіть деколи і в ночі приходять до сьвященика і домагають ся, щоби охрестив дитину, бо інакше треба цілу ніч при нехрещеній дитині сьвітити, а се родичам не подобасть ся. Дуже не люблять, як уродить ся нежива дитина, бо се може вадити на пляц (зашкодити). Один ґазда прийшов повісти, що уродила ся нежива дитина і додав: волівим погоріти, ніж мало ся таке стати.

На запит сьвященика, за чим парохіянин прийшов, повідає батько: „Бог дав гаразд, народила ся дитина“, а часом повість: „Богу дякувати уродив ся хлопець“ і додає не один: „діти просили, би дали мня Іван, Кася“, або як йому любо. Сі діти, що просили, то старші брати чи сестри народженої дитини. Інший батько повідає: „най буде мня, яке си приніс“, то значить, якого сьвятого в сей день припадає. Усі люди в селі не люблять такого імени, якого в селі до сього часу не було. Якесь незвичайне імя надавали давнійше неправесній дитині — букартови, як Йов, Мокрій (Мокій). Де які імена не любі, бо їх властители чим небудь в селі осьмішили ся.

Перед кількадесяти літами жив в селі ґазда Савка, мав гроші і носив їх в мішку з кози. В „роботи“, себто в жнива, пішов далеко від села косити овес, взяв з собою мішок з грішми і зашав в кіл з снопами (снопи повязані складають в кіл, по 30 штук, щоби висхли), а сам почав косити овес. Вечером іде

до кола по гроші, а мішка нема, хтось його звідти спрятав. Провідавши люди про сю прикличку Савки почали з нього насьмівати ся і в сварці ще довго, ба і тепер бесіднують один другому: „Ти такий мудрий як Савка, як сховав гроші в ків, тогди них видів“! Батьки тепер дуже боять ся, щоби їм не нахрестити сина Савкою, бо міг би хто посьміяти ся.

В 1885 р. прийшов газда до мене і просив, щоби охрестити дитину. Я йому повідаю, що буде Теофіль, а він не годить ся: „ей ні, то хобя в Плоскім був Теофіль злодій“! Треба було нахрестити Василь.

Часом батько просить, щоби дати таке імя дитині, яке носить його батько, мати, або якась старша особа дома, прим. у приймичів ті, що їх взяли на своє газдівство. Батьки нерадо здрібніють імена, в якім виді появляє ся імя дїтвака, в такім лишає ся і для старого чоловіка. Вправді родичі деколи промовляють до дітий нестотливо: „Михавцю, Федуню, Марисуню“, одначе загально імя має стаду свою форму раз на все, як Василь, Федьо, Митро, Щифан, Луць, Настуня, Анця, Кася, Пази, Матрона, Феня, Тикля і ин. Навіть вісьмі вають таких родичів, що занадто часто до своїх дітий нестотливо промовляють. Недавно умер старший газда, якого поза очи з насьміхом називали „Михавцьо“, бо так називали його часто родичі. Повісти хлопцеві в школі „Івасю“, то не злюбить сього і повідає: „я не Івась, ай Іван“! Деколи батьки дома урадять, яке має бути імя, і прикликана баба хрестить дитину, та надає імя, і як сьвященик не зважаючи на той хрест нахрестить дитину инакше, то родичі кличуть її тим іменем, яке самі урадили перед хрещенєм в церкві. А буває, що перемінюють імя, хотяй дома баба не хрестила, як воно їм не подобаєть ся. Під сю пору кличуть газду Никифора Николаєм, дівку Харитину Юстиною, невісту Агафію Галею, Теодовія і Февронія в селі Феня, Вартоломея кличуть Мартином, Меланію Марисею. В селі живуть також Цигани і не беруть шлюбу в церкві, то з ними не дуже панькають ся при хрещеню циганчат, і Цигани замінують також не любе для них імя на ладне.

Назви в Мшанци під теперішну пору суть такі: Баран (люди деколи повідають: Бараніць), Бардиц (урядово: Бердиц), Баріло, жінка Барилянка і Бариліха, Біляк, Бриляк і Буній, Вовканич, Волошинівський, Волощак, Гірняк, Голówka, Гриневич, Грінів, Грицак, Грицїна, Іертель, Іудз, Іула, Демўшка, Демянóвський, Джура́к, Дїлин (в польських урядах Дилень), Дїцман,

Дубей, Заміщак, Зубаль, Ітрина (в нар. устах Вітрина), Кібало, Кісько, Кіхтан, Кіщак, Когут, Кравець, Кучак, Лемак (Лімак), Лінінський, Лучкевич, Макар, Матійчик, Магуркевич, Мисів, Москаль (Маскаль), Нагіна, Оліщак, Паращак, Петішка, Петричківич, Пізнак, Рябинець, Сеньків, Сивак, Синіда (урядово Сенеда), жінка Сенедянка, Сисін, Сімінський, Стасішин, Стець, Стецькович, Сухий (в пол. урядах деколи Сухей — 2 від. Сухея, незвичайна диковина), Терлецький, Шевяк, Цмай, Янківський. Петричковиців є 23 родин, Стецьковиців 12, Сисиних 12, Пізнаків 11, Дилиних 8, Вовканичів 7, і кожда родина має свою власну хижу і газівські будинки. Се назви урядові вписані до метрик, табулі і т. д. Деякі з них в селі не звісні, як Петричковиці, Сисині, Дилині, Стецьковиці, Стасішині. Не звісні вони о стілько, що як хто хоче означити когось, що повисшу назву має, не назве його нею, а мають в селі свої інші прозвища, якими тих людей означують. Ті назви вписують ся в метрики, ними кличуть молодих людей до військового побору, дівчаків в школі і в урядових письмах з суду, староства, на паспорттах на худобу. Тепер вже люди знають і про ці назви, а давніше знав про свою назву лиш сам газда, а його жона і діти мабуть ні, одначе і тепер тих назв в селі люди не уживають. Всіх таких назв не уживаних в селі є 16. Деякі назви, хоч уживають ся в селі, то не прикладають ся до властителів, а до людей иньшої назви. Пізнаків є 11 родин, а лиш одного газду називають Пізнаковим, бо його дідо по матери писав ся Пізнак, а його зять писав ся Гула. Завважати треба, що люди бесідуючи про когось, чи уживаючи урядової назви, чи прозвища, не повідають такий а такий, а кладуть назву в 2-ім відмінку один. числа, або назву замінюють на прикметник, а по ній імя в 1 від., прим. Грицаків Гриць, Шивяків Михайло, Сухого Іван, Янківського Мирон, Петришин Гриць, Євчин Іван, Бариланчин, Барилишин і т. д. Кождий чоловік чи жінка, не самостійні, самі свої, а все чиймись потомками, чиеюсь власністю. Ся форма назв се останки давнього спільного життя дворищами, де все було спільне, а при тім власністю спільного начальника — голови.

Селові назви чи прозвища тепер такі в Мшанци:

Бабин син, мати відбирала діти при породах.

Баббниц, лишив ся був син з матерію по смерти батька.

Багун, на Подію називають так свинський жолудок, один бурлака вернувши відтам повів се слово, і ним його в селі назвали.

Білявчик, мабуть предок його був білявий.

Біляччин, син Білячки, доньки Біляка.

Бібчин, до Бибки пристав Цмай і дістав сю назву.

Бранка, був в неволи в Франції.

Буштаків.

Васів, давно була се назва урядова.

Ваяців, Ваяцьова Таця.

Вітиків, потомок властителя вїтївства.

Войтків, так називають ся потомки Войтка Янкївського по донці.

Ганусин, пасерб Ганусї, так зовуть і його зятя.

Ганусяк, потомок Ганусї.

Гепало, чоловік грубий, неповоротний, що не може складно рушати ся, як бє довбнею в топір, як коле дерево, то за кождим ударом мовить: ге! По нїм і потомки наслідили назву.

Гірняків — був якийсь час в горах, а потім вернув в село.

Головчїшин, пасерб Головки.

Гольчик, син Гольки, так прозивали матір.

Гриб, потомок грубого, приземистого чоловіка, якого називали Грибом.

Гуйванів		був колись чоловік цікавий, вересївний, скорий, гулько, мабуть один був Василь, другий
Гуйвасилів		

Гаджій.

Гарців, батько прийшовши до Лїмної до бранки, випив гарнець молока.

Герма, грубий, неповоротний.

Гулішин, син Гулихи, доньки Гули.

Данчїшин, син Данчихи, жінки Данька.

Деревяний, Деревяник, чоловік неповоротний, камаковатий (кімаковатий).

Дїбичів.

Дивинтірів, крївняк такого, що втік з вїйска.

Дзюбало, мав довгий нїс закривлений.

Джума, жінка з лица погана.

Дрошів, потомки зятя Дороша.

Драбанів, зять Драбана.

Драбанчин, пристав до Драбанки, якої мати походила з Драбанів. Батько її мав прозвище Ваяців, то деколи і її газду називають Ваяцьовим.

Дралюк, син Дралї. Була се баба цікава, скоро ходила, то

і повідали: задрала селом.

Дрімбало.

Дяків, син дяка, а також братанич, що пристав до дякової пасербиці.

Євчин, потомок Євки.

Зарічний, сидить за рікою.

Зук, Зуї.

Зятів, потомок зятя.

Єльчищів, потомок Ільчища, Ілька.

Кабик. Малі хлопці бавили ся так, що вирізували на палици, пруті, хрестики і карбики. Один держав палицю закривши знаки, а другий відгадував, що слідує, чи хрестик чи карб. Дотичний хлопець відгадуючи сказав замість карбик — кабик.

Кайтанів, молодий урльопник вийшов з війська і любив часто оповідати про свого капітана Кастана.

Капралів, приймич капраля.

Капшичка, мабуть від капшука.

Квик.

Кирилішин, внук Кирилихи.

Кіщатчин, потомок Кіщачки, жінки Кіщака.

Кіськанін, син Кіськані, доньки Кіська.

Климовичів, потомок в жіночій лінії Климовича.

Князь, гордий, гонорнистий, скритий.

Ковалів.

Кова. Так назвали одну жінку і ся назва переходить і на кожду жінку на тім пляцу.

Кобба, Кобздиха.

Комарик, дуже малий і слабый чоловік.

Кондаш, пас давнійше свині на Уграх, а там такий пастух називає ся кондаш.

Копалів, зять гавди, якого так прозивали.

Кравців.

Крайників, потомок такого, що сидів на краю¹⁾.

Красного, батько був красний з лица.

Кривого, колись був там кривий на ногу.

Польський ксендз — в часі холери 1873 р. ховали без сьвященника людей, а дотичний чоловік помагав ховати і співав при тім.

¹⁾ Скорше мабуть потомок Крайника, старшини над селами волозького права. *Ред.*

Кухтин, сидить на пляці кухти.

Кухтінчин, потомок Кухтянки.

Лайбіцик, жінка велика, як один жид мшанецький.

Ліманців.

Лацишак, потомок Лацишака в жіночій лінії.

Лесів, потомок Леся.

Лисчин, якийсь стріляв лисів, прозвище перейшло і на його наслідків.

Лінінського, сестрінець Ліни.

Лукачів, потомок внука по матері Лукача.

Луцішин, потомок Луцихи, жінки Луця.

Мадяр, був давніше на Уграх.

Малінин, потомок Малини по матері.

Матій, пише ся Матійчик, люди називають його просто Матій.

Матчин, син матки.

Мачало, від мачати, мачало, мішана страва рідка, в якій мачають хліб.

Місиків, зять Мисика, назва перейшла і на його дітий, хоч він другий раз оженив ся, а донька Мисика не лишила потомства.

Мушин, потомок Мухи в жіночій лінії.

Муханя, мати, жінка Мушиного.

Опалітчин, зять Опаляка.

Орехтіха, походить з роду Орехти (Арефти).

Осагачка, одна дівка не вимовляла правильно букв л, р, замість с л а в а мовила с р а в а, зам. діра — дія, вона пасла у батька салаш, а надійшов якийсь чоловік і питаєть ся її: „що робиш Марисьо?“ — „От саяш пасу“ — відповіла і від того часу почали її називати Осагачка, а її сина називають Осагач, Осагаш і Осагачин.

Павлів Прокіп, потомок Павла.

Павців.

Пазин, внуки і правнуки Пазі.

Пазяків, потомок Пазяка по Пазі.

Паламарів, приймич паламаря.

Панцьо піднебесний.

Пачкарів, батько взяв пачку тютюну і не заплатив, бодай так жид повідав.

Пашків.

Пендішин, Пиндик, Пендиха.

Петішчин, потомок Петішки по матери.

Пётрик, так називають ґазду по якімсь Петрику.

Петрішин, потомок Петрихи. Хотай Петрихи вже давно нема на світі, то часом повідають люди пр.: „пішов до Петрихи“.

Петріщів, потомок Петрища — Петра.

Пісарів, праправнук громадського писаря.

Подоляків, потомок в жіночій лінії від ґазди, якого пан привіз з собою з долів і посадив на частині війтівства.

Попівнин, потомок попівни.

Попівничів, потомок поповича.

Порубаного, зять ґазди, що любив глядати собі напасти; в бійці противник утяв його топором.

Пренц, бурлака, який ходить за прошенням хлібом, деє мав грозити, як йому не хотіли дати милостині, що він піметить ся, бо він пренц, не леда хто.

Пренцизна. Одна жінка сварила ся зі своїм зятем і повіла йому слово правди: „Ти не вартував мої пренцизни!“ Тай відтак на сю молоду жінку почали всі повідати, що вона пренцизна.

Пристарш, пристаршів. Прадід сього ґазди пристав на сей пляц, де він тепер сидить.

Псіків, може від виклику: псик!?

Саган, мабуть від посудини саган.

Савішин, поток Савихи.

Савчин, потомок Савки.

Сараків, його жінка Сараканя від слова: сарака, бідний, нещасливий.

Саранчукі, мабуть від саранчі.

Сиватчин. Ґазда Сивак був бездітний і прийняв на ґаздівство братанича жінки і по тій Сивачці названо його Сиватчиним.

Сиготників, син Сиготника, який був колись в Поділю і вернувши в село против місцевому звичаєви говорив: „сегодня“.

Свбрин, потомок Свори. Свора се дерево приладжене з задвійної ялиці для сполуки задної теліги з передною при воловім возі до вожня сіна і збіжа. Сворою назвали мабуть жінку високу ростом.

Солонинчин, давне прозвище.

Старбо, прабаба тепер иньшого ґазди була донькою Ігната Парашака, якого називали для його старости старим.

Старявського. Старявський будучи бездітним прийняв приймича, який оженив ся з сестрою його (Старявського) жінки, від нього дістав прозвище.

Сўка.

Танин, потомок Таньки, одну жінку з роду Таньки по матері таки Танькою називають.

Тирлєцького.

Тирбля, була показна, огрядна жінка, назвали її Тиролею.

Турків, якусь жінку мали взяти в полон Турки, вона вернула в село і її потомків названо Турковими.

Тюпочка, дрібний чоловік і дрібно бесідував, його наслідники, а то неправесний син його жінки і його власні сини називають ся Тюпотчин, Тюпотчині.

Фішель, подібний парібок трохи на Жида, шибе на Жида.

Фўкса.

Хайносів, давне прозвище.

Ханавка.

Хома́, Хоми́ха, Хомишина. Потомки газди, який писав ся Хома, в жіночій лінії.

Чайка, Чайчин, Чайчина.

Четельський, чітлик, подібний до щиголя.

Чоповий, чоловік лазив часто в млині коло чопа при валі.

Шинда, шиндяк, жінка була висока а суха (шинда дранка відлущана з ялового або смерекового дерева).

Шевчішчин, син Шевчихи.

Шевців.

Щифанів, внук Стефана.

Щифанойків.

Юрінин, внук Юрини.

Янів.

Яцеїв.

Яциків.

Деякі прозвища не образливі і їх вивість дехто принагідно і в присутности властителя, пр. Васів, Танин, Юринин, иньші ображаючі як Саранчуки, Сука, Чоповий і в присутности властителя його ніхто не вивість. При сварці таки не щадять собі образливих прозвищ.

Придививши ся селовим прозвищам побачить ся, що вони всіяко утворені і я подам їх тут по схемі дра Володимира Охримовича в його статі „Про сільські прозвища“ (див. Житє і Слово, II рік, книжка II, стор. 302—307).

I. Система матерня, при якій дитина одержує назву від:
 а) хрестного імені матери: Пазя, Пазин, Пазина, Пазинога, Пазини; Танька, Танин, Танины, також Таньчик; Євчин; Юринин; Ганусин; Ганусяків; Пазяків.

б) Прозвище газда одержує від назви своєї жінки, а по нїм їх діти. Паращак, в селі Подоляків, Данько пристав до Шевця, його називають Шевчиків Данько, а сина Шевчиків Митро. До вдови по Грицаковім Михайлі пристав Стецкович Іван, тепер його і його синів називають Грицаковими.

в) Прозвище дитини творить ся від імені батька не просто, а посередно через маму, як Данько, Данчиха, Данчишин; Петро, Петриха, Петришин, Петришина — Петришини; Сава, Савиха — Савишин; Луць — Лучиха — Луцишин; Барило — Бариланка, Бариланчин і Барилиха — Барилишин; Іула — Іулиха, Іулишин.

г) Від слова мати утворено прозвище Матчин, від баба Бабин і Бабонин.

д) Від занятя батька: Швець — Шевчиха — Шевчишин.

По матери дають людям прозвище, як вона лишивши ся вдовою через довгі літа сама з дітьми проживала і газдовала, або хоть жив її чоловік, вона більше дома порядковала. Назва Ганусин надана по мачосі, бо та баба визначала ся уродою, цікава була до бесіди, до забави, а навіть брала ся деколи помагати людям в слабостях. Деякі назви матерної системи задержали ся ще і в V поколіню і мабуть ще довго не забудуть ся в селі.

е) Одну жінку назвали Голькою, її сина прозвали Гольчиком, Гольчиним.

II. Родова система. Назва надає ся комусь по якімсь предку. Се вже показуєть ся з више сказаного. Назви Гринів, Васів знані були в селі вже в XVII віці. Мабуть сюди треба поставити два прозвища: Гуйванів, Гуйвасилів, які вже від давна знані в селі.

III. Батьківська система буває тоді, коли дитина одержує прозвище по батькови, яке по тім переходить і на дальших потомків. Був газда Савка, його потомки називають ся Савчиними. Мокрій, жінка Мокрійка, син Мокрійчик.

IV. Ірунтова система, а) проявляє ся в тім, що той, хто пристане до дівчини, одержує назву тої особи, на якої ірунті осів. Максим Пізняк, прозваний Гергелів по своїм діду по матери пристав до доньки Сисинога Гриця, який мав три про-

звища, а то Павців, Солонинчин і по мачусі Ганусин, ті всі три назви прикладають і до Максима. Іван Цмай пристав до Бибки, від сього назвали його Бибчиним і та назва лишилася і при його дітях. Андрій Стецкович оженив ся з донькою Івана Драбана і його тепер називають Драбанів Андрій, а иньшого їзду Драбанчин.

б) Бездітні люде приймають на свій їрунт або свояків, або чужих людий, або одно з молодого подружя їм чуже. Той, що пристає на їрунт називається ся пристарш і в селі є один їзуда, якого називають по його прадїді Пристаршів, а обов разом були зведенята. Такі зведенята одержують назву, чи прозвище від своїх добродїїв. Василь Сивак приняв приймича Федя їудза, братанича своєї жїнки, якого назвали Сиватчиним від його тїтки Сивачки. Сенько Стецкович, бездітний, оженив Данька Пізнака з своєю сестріницею, а що був довгі часи паламарем, то його приймича називають „Паламарів Данько“. До вдови пристав був Гриць Когут, мшанецький дяк. До своєї пасербиці приняв за зятя свого братанича Михайла, якого називали Дяків Михайло.

Прозвища утворені від особистих прикмет: згрубїлих імен: Ђлько, Ђльчище, його потомок Ђльчищів, Ђльчищовы; Петро, Петрище, Петрищів, Петрищовы. Від занята: один чоловік був на Угорщині і мабуть пас там свині, і його прозвали кондашом, бо там так називають пастуха свиней. Часто підглянуть люди щось для них сьмішного в мові, або поведеню другого і з того надають дотичній особі прозвище. Пішов був чоловік в тісні роки в Подїле, а вернувши бесїдовав: „сєгодня“, від того назвали його Сиготник а його сина Сиготників. Вернув з війська урльопник і все оповїдав про свого капїтана Кастана, його прозвали Кайтаном, а його зятя Кайтановим. Від чопа при валі в млинї назвали одного їзду Чоповим, бо він любив туди в молодих лїтах лазити. Був в селі чоловік дуплавий, грубий і приземистий, назвали його Грибом, а потомків його Грибовими. Від слова піп утворено Поповичів, а є в селі і Польський Ксендз або Польський Піп. Є їзуди, що мають по кілька назв чи прозвищ. Один їзуда пише ся Пізнак, а називають його Лижаків, бо так писав ся материн батько, Юринин, бо матери було на їмя Юрина (їрена) і Сука. Перші дві назви ще уйдуть, але третя зневажлива. Василь Петричкович має такі прозвища: Матчин, Зуп і Пейків. Іван Макар називає ся Поповичів і Буштаків, бо на пляцу жили Поповичі, предки його жїнки і Буш-

таків, а Максим Пізнак, про якого була згадка вище — Гертелів, Ганусин, Павців і Солонинчин.

Назви на ят, про які основніше пише др. Іван Франко в своїй студії: „До української ономастики“ в Науковім Збірнику присв. проф. М. Грушевському, в Мшанци не лучають ся, але були давніше в уживанку, мабуть ще в часи дворищного землеволодіння. В грамотах села Мшанця, надрукованих в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. 70 і далі, стрічають ся назви: Коршулят, Трушовят, Шманьовят, а дві назви зацілили ще до сього часу в назві двох кусників поля: Барничат грядка, Грицунчат грядка. Є в Мшанци кут, який насмішливо називають містечко, бо хижі стоять в круг, в коло побудовані. Людей з того круга називають: Геревята, Деревята. Можливо, що колись, дуже давно було там дворище, а в нім жила родина Деревят.

В середині родини приходять такі назви: отиць, мати, дїдо, баба; прадїд, прабаба не знані, бодай не уживають їх, зате описують: вітців дїдо, баба, материн дїдо, матрина баба. Син називає ся хлопчейко, донька дївка, прим. „у нашої дївки Бог дав родїни“. Внук, унука. Вітчин, мачоха, пасерб, пасербиця. Муж доньки зять і так його називають усї, брати і сестри дотичної жінки. Братя, сестри. Голова дому газда, його жінка газдиня, жінка сина то невіста для всіх домашних, брат батька стрик, його жінка стринá, сестра батька або матери тітка, її муж дїдо, брат матери вуйко, його жінка вуйчи́нна; син брата братанич, донька братанка, син сестри сестрінець, донька сестрінка; сини стрика стричаники, доньки стричанки; сини вуйка вуйчаники, доньки вуйчанки; брат мужа дївирь, сестра мужа зовиця, сестра жінки сьвість, брат жінки шваґер, батько мужа свекор, мати свекра; батько жінки тесть, мати теща; жінка брата братова, дві або більше братових між собою ятрівки.

Се назви, що виходять з родинних відносин, одначе одна особа промавляючи до другої спорідненої не уживе деяких тут поданих назв, але уживає иншого способу в промові. Діти мовлять тату, мамо, а родичі кличуть дітий по імію, а батько або мати бесїдуючи про сина повість: наш хлопчейко. Унуки кличуть: дїду, бабо, а ті унуків по імени, тестя й тещу кличе зять тату, мамо, також повідають: стріку, стрино, вуйку, вуйчино, стричанику, вуйчанику, деколи і зятю, але ніхто не кличе свекре, свекро, вітчиме, мачохо, зовице, сьвісте, ятрівко. Газда промовляє до газдині: „ци чуеш?“, як вже старші, повідає: „стáра!“ Таксамо і газдиня не називає ніколи по імію, а по за

очи повідають: „наш пішов косити, на ярмарок до Літовниц“, а тазда: „наша пішла в ріку прати, буді копати“ і т. и.

Люди чужі для себе також не кличуть ся ніколи селовими назвами чи прозвищами. Розвесники тикаютьсє обі: ти; молодший мовить старшому: нанашку, нанашко, чи він або вона держали його чи її до хресту або ні. Ті що держать у себе діти до хресту викають собі, хочби два рідні брати або сестри. Молодший брат чи сестра старшому братови чи сестрі не викає, хиба як діти у себе до хресту держать. Старша особа молодшій тикає і кличе по імя. Дуже розширений звичай кликати другого. куме, кумо; як лише держить котре дитину в якімсь домі, то всі домашні кумають ся. Таксамо кличуть ся: свату і свахо, як лиш оженив ся одної особи далекий свояк чи крєвняк з далекою крєвною або своячкою другої особи. А деколи промовляє один до одного: „ци чуєте? ци чуєш?“ Старого чоловіка кличуть цілком йому чужі люди: діду, а жінку: бабо, і ніхто тому не противить ся, а одного знатного, а бездітного тазду кликали всі сусіди: стріку, бо його брат молодший, що жив з ним разом, мав кількоро дітей, а ті кликали його стріку, а за ними і сусіди.

Часто буває і таке, що старшу особу в родині так кличуть старші як і малі діти. Два брати женаті живуть в одній хижи, старший бездітний, діти молодшого кличуть: стріно, так само і їх мати, навіть по за очи повідає: „наша стріна пішли“. В иньшій хижи живе брат і сестра, братні діти кличуть тітку: бабо, так кличе і їх мати. Буває і таке, що приняті зведенята, особливо жінка кличе стару таздню: мамо. Як хто узлостить ся, закипить гнівом, то повідає до якої жінки: христянко, пр. „христянко, дай ми покі“. Деколи так бесідують і про жидівки, пр. Роня гідна христьянка. Тай і старша жінка повідає про себе: „Я вже старя христянка, мині не таке в голові“. По деяких селах, прим. коло Турки старший промовляючи до молодшого, як має таке саме імя хрестне, мовить: теску, або похрестнику. Такий вислів у Мшанци не приходить ніколи, найбільше дехто повідає про другого: „то мій хрестний“. Як хто робить яку роботу на поли, в лісі або і на обійстю, а надійде другий, то все повідає: „Дай Боже щєстя!“ А той відповідає: „Дай Боже, дай Боже і вам!“ хочби відповідав і малому дїтвакови, нехай і 10-літньому. Не побажати щєстя комусь при роботі уважають глупотою, не знанєм добрих форм товариських, а навіть дотична особа гнівала би ся. Як хто гніваєть ся з другим і не бесідув з ним, то ще деколи повість: „Дай Боже щєстя!“

Неправесні родини бувають у Мшанці дуже рідко, в нещасливих випадках радять собі всіляко. Перед 40 літами побили жонатого чоловіка, що звів дівку, намоченим мотузом на цминтари коло церкви. Як приключить ся нещасте дівці, то її ще перед народженем дитини повязують як невісту, дають їй чипець і завязують волосе хусткою і називають її завитка, бо дівка так не повязує голови, як невіста. Має вона ще другу назву: кóпивка, а її дитина: б́укарт, найдух, найда (на Україні байстрик, а в Галичині також копив, піджаливник, жалива-кропива). В злости повість дехто другому, хоч він і слюбна дитина: ти найдо, як в седі знають, що його мати найшла собі його по за слюбним звязком.

Miscellanea.

До колядки про св. Софію в Києві.

Нова праця дра Ів. Франка, друкowana тепер у нашім журналі п. т. „Студії над народніми піснями“, стане певно спонукою до докладнішого розслідування наших народніх пісень, доси так мало ще опрацьованих науково, та викличе певно також неоднo доповнене, що при теперішнім стані фольклору, розрослого в безконечність, зовсім натуральне. Власне одно таке доповнене бажаю тут подати.

Говорючи про „Колядку про св. Софію в Києві“¹⁾ др. Ів. Франко зовсім справедливо завважує, що колядка складаєть ся з окремих двох легенд, тому й відмовляє їй всякого мітичного характеру, що хотів доказати пск. А. Веселовский. На доказ своїх слів наводить він другу легенду зі старшої нашої літератури — про облогу монастира і про чудесне освобожденє його від облоги, яка певно знайдесть ся також у народніх оповіданях — а до першої цитує тільки штучну перерібку Р. Зморского: „Wieża siedmiu wodzów“ із допискою автора до неї та зазначає на тій підставі, що „факт істнованя серед українського люду традиції про чудесну будову церкви видаєть ся мені безсумнівним“.

Вже по виході „Записок“ прийшла до Львова також перша книжка „Извѣстій отдѣленія рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ“ за 1907 р. зі статєю д. М. Янчука: „Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ“²⁾, в якій він як раз розбирає легенду про чудесну будову церкви і подає свій запис її з Сідлецької губернії. При тім каже він ось що:

¹⁾ Записки, т. 78, ст. 108—122.

²⁾ Извѣстія, 1907, 1, ст. 126—143.

„Коли в українській етнографічній літературі сей переказ невідомий, то се можна пояснити чистим випадком, що його ніхто не записав, або тим, що належачи до дуже давних, при тім можливо вандрівних, сей переказ швидко затратив ся в пам'яті народа“. І далі: „Тому я запитую: не переховав ся таки де серед українського або польського народа переказ, подібний до нашого?“¹⁾.

Куди належить сідлецький варіант, записаний д. Янчуком, я не знаю, а він не пояснює того. Судячи по території запису, можна припускати, що він або український або польський; по мові він російський. Та се для нас байдуже, бо навіть поминувши його, ми маємо українські варіанти легенди, і то аж п'ять; з того три варіанти записані Поляками, два Українцями.

Варіанти, записані Поляками, такі: 1) Варіант, записаний Р. Зморским, дальший від колядки, який став канвою для його „Wieży siedmiu wodzów“, записаний „na Rusi podlaskiej, pomiędzy Janowem i Terespołem“²⁾. 2) Варіант Ол. Ірози, записаний десь у Київщині, знаний також Р. Зморскому, надрукований у книжці: *Władysław, wyciąg z ramiętników nie bardzo starych*, т. II, ст. 173³⁾. 3) Варіант А. Новосельского (Марцінковского), записаний також у Київщині, дуже гарний і повний, надрукований в його книжці „Lud ukraiński“, т. II, ст. 119—122. Сей варіант зробив ся у нас дуже популярний і відомий через те, що його прийнято до шкільних читанок, звідки йому легко розширити ся й між простим народом⁴⁾.

Варіанти, записані Українцями, такі: 1) Перший, походить із російської України, записаний П. Кудішем і надрукований в його оповіданю: „Огняний змії“⁵⁾. 2) Другий, записаний А. Веретельником у Каменеччині в Галичині і надрукований мною в „Галицько-руських народніх легендах“⁶⁾. Отсей другий варіант подаю тут у цілості, хоч він друкований у доступнім виданю, а то тому, щоб не стерти з нього характеристичного кольориту, та тому, що лише він має всі прикмети чисто народного

1) Тамже, ст. 132. 2) Записки, т. 78, ст. 117.

3) Ізв'єстія, 1907, 1, ст. 132 і Записки, т. 78, ст. 118.

4) Читанка руска для першої класи шкіл середних. Львів, 1905, ст. 138—140: Як мурували лаврівську дзвіницю в Києві.

5) Вечерниця, Львів, 1862, ч. 20, ст. 158. Се оповіданє друковане первісно по російськи, а для „Вечерниць“ переклав його Кс. Кляшквич.

6) Етнографічний Збірник, т. XII, ст. 186, ч. 180: Про київську лавру.

запису, а всі інші по давній моді поперероблювані зовсім довільно.

„Там в Росії є велики такє місто Київ і там є найвища на цілий сьвіт церква і називає-ці Лавра, бо той майстир, що і поставив, називав сі Лавро. Той майстир мав ще одинанцїть братів і всі були такими майстрами, як він; а він був дужи побожним і як мав ставити ту церкву, то три дни постив і молив сі і просив Бога, щоби поміг їму виставити церкву таку, шо ше нігде нима такої.

„І взяли сі всі двананцїть братів ставити церкву і шо за день поставили, то за ніч то увійшло в землю. Молодші брати дивували сі с того, але найстарший ніц ни казав. Ставили вони так двананцїть років і шо поставили, то всьо ввійшло в землю. Аж нарешті каже Лавро: Доста, брата, треба вже нам завиршити.

„Тей взяли і завиршили, як має бути гет, дали копулу, хрест і всьо, тей скінчили ставити. Тей всі дивували сі, шо то с того буди. Аж ту зачала церква з землі виходити так, як входила і шо ночі вийшла трохи. І так за одинанцїть ночів вийшла вся, же сі люди здивували; така висока, шо нех Бог боронит. Тей люди тоді поміркували тей кажут: „Ага! видиш, як то Бог зробив, то церква так в землю входила, щоб виставити ї таку високу, бо інакше ніди би такої ни виставив“. А ті майстри зараз повмирали, тільки наймолодчий зістав сі і пішов сибі в сьвіт. А тих поховали всіх в печерах під тею церквою, кожному дали труну і так повідкриваних поставили разом, бо вони сьвяті зістали. Мвнуло шось одинанцїть літ, аж той наймолодчий брат почув, шо буди вмрати вже тей пішов просто до Києва в ті печери, тей став обходити своїх братів і заглядати до них, аж прийшов до найстаршого Лаври тей кажи: „Посунь сі, брате, нех ляжу коли тебе“. І той вмерлий брат посунув сі, а той ліг коли него, али ни мав ше де їдної ноги положити, то поставив ї на другій свої нозї так, шо зігнув куліно. І там так воно є всьо і до нині, всі лижать як живі, звичайно сьвяті люди“.

Варіант Куліша розяснює в дечім та доповнює варіант А. Веретельника. В ньому брати будують не церкву, але дзвінницю лаврівську. Закінчувати її каже не сам старший брат, але Мати Божа, що явила ся йому в сні. Так само являєть ся Мати Божа у сні усім уже братам по виходї дзвінниці з під землі і запитує їх, якої бажать нагороди за свій вчинок. Одинайцять бажєє, щоб їх поховано в печерах лаври, а дванайцятий великих

маєтків. Старших ховають, а дванадцятий йде в сьвіт, але швидко обридає йому все так, що він приходить і лягає між братів на вічний сон, а задля браку місця скулює одну ногу, як і в галицькім варіанті.

В варіанті А. Новосельського будують брати (також 12) і церкву і монастир і дзвінницю. Мати Божа у сні каже їм завершувати дзвінницю, окувати баню чистим золотом і поставити по середині золотий хрест. Дзвінниця виходить із під землі, а Мати Божа у сні зацитує знов братів, якої нагороди бажать за довершене діло. Одинадцять вибирають похоронене в печерах, викопаних св. Антоном і Теодозієм і зараз умирають; дванадцятий вибирає багатства, волочить ся якийсь час по сьвіті, але не знаходить внутрішнього задоволення, тому йде до братів, лягає і засипляє на віки, виставивши одну ногу з печери, для якої не стало місця.

Варіанти Куліша й Новосельського дуже близькі собі і можуть походити з одного спільного жерела. Оба вони, як і варіант Веретельника, пояснюють усі неясности першої половини колядки (по 30 вірш) з вїмком перших стрічок про початок сьвіта та остатніх про відправу служби самим Господом. Але що до сього можна приймати цілковито вяснене дра І. Франка, якого не можна буде інакше викладати.

Лишаєть ся ще два питання, що стоять у звязи з колядкою:

- 1) Чи популярна на стілько між народом легенда про чудесну будову церкви, аби на її основі могла витворити ся пісня?
- 2) Чи та легенда питомий витвір українського народа, чи заходжий?

Що до першого, то тут не може бути ніякого сумніву. Навіть тепер маємо її пять варіантів, записаних у ріжних сторонах нашої етнографічної території і то досить віддалених. Колиж би хто почав спеціальні пошукування за нею, то певно зібрав би дуже багато її записів. Зрештою сам брак записів не говорить іще про непопулярність якогось твору, а вказує тільки, що на нього не звертано уваги і не шукано його.

Що до другого, то характер легенди безперечно мандрівний. Се зазначує і др. І. Франко, згадуючи, що паралельні перекази переходили ся у Сербів — про будову Скадра і в Румунів — про будову монастиря в Арїїс¹⁾; те саме потверджує і д. М.

¹⁾ Записки, т. 78, ст. 116. Паралельний польський переказ, цитований дром І. Франком, не належить сюди, бо Зморський заявляє вразно, де записав його.

Янчук, зазначуючи, що подібна легенда оповідаєть ся про будову славної катедри в Кельні¹⁾. Шкода тільки, що оба автори не цитують тих легенд, бо се було би заравом і найкрасшим доказом їх великої популярности і то не тільки у нашого народа, але й у иньших.

Се очевидно не стоїть на перешкодї, аби оригінал української легенди про чудесну будову церкви не знайшов ся в старшій українській літературі, до якої він перейшов від чужинців, а потім розширив ся між народом, як і тому, аби не записано між народом легенди про чудесне знівечене подків, що напали на церкву, якої оригінал віднайдений в нашій старшій літературі, наведений у праці дра І. Франка. В ніякім разі не можна одначе ні одної, ні другої легенди звязувати з великоруським „Сказаніємъ о праведномъ Єлоху“, як се зробив д. М. Янчук, бо то зовсім иньша справа.

Вол. Гнатюк.

Бібліографічний куріоз.

Так хіба прийдець ся назвати: „Пієснь ѡ Пань Ієзусіє въ Тврнієцкимъ Обрѣзіє, цодзїєннѣмъ Ласкѣмъ и Цвѣдѣмъ слибѣнцѣмъ, ѡ Пекнегѣ Накожнегѣ до Тѣгожь Обрѣзѣ Грѣшнѣкѣ Каплѣна зложѣна, на тѣ нѣтѣ, якъ: Знїєкѣлѣшъ мѡй Ієзус до жалю“ надруковану на листі жовтавого бібуловатого паперу під „Prawdziwym Wizerunkiem Zbawiciela Chrystusa Pana W Turynieckim obrazie Cudami y Łaskami słyńcego“ ритім на сталі „T. Kornacholski-m Sc. Leop.“ разом з другим таким самим стальоритом і Piesn(-ią) o Panu Jezusie w Turynieckim Obrazie, Cudami y Łaskami słyńcym, od XX. Misjonarzów Ruskim Dyalektem wydana, на тѣ нотѣ, як: Straszliwego Majestatu Panie C.“ — Оба листки були видані туринецьким парохом, протонотарієм апостольським і екзамінатором синодальним Алексієм Пясецьким, про що свідчить третій друкований летучий лист з ширшою звісткою про чудотворний Туринецький образ і про надане папою Климентом XIII сій церкві право відпустів та про торжественне засноване при ній 1767 р. конфраaternії (братства) мужеської і женської під „Najsłodszy m Imieniem Zbawiciela naszego Jezusa Chry-

¹⁾ Ізвѣстія, 1907, 1, ст. 131.

stusa w Obrazie Turynieckim Łaskami słynącego". Здогадуючи ся зі змісту, сей летучий лист був виданий в 1767 р., а судячи з черенок, у Львові. Оба нові екземпляри пісні були вложені в нерозтятий аркуш звістки каноніка Пясецького в конволюті актів XVIII в., переданім в архив Церковного Музея у Львові. Всього то pozwalaє нам звязати появу пісень з іменем туринецького пароха Пясецького, тим більше, що ритовник Корнахольський був його сучасником. Самі тексти, не дуже цікаві змістом, вложені слябічним стихом форми: „Яхъ Глбдкій Збавкцію Пннѣ, въ Тврнинѣцкнмъ Обрзѣіе, | Ты чинѣшъ цсда нѣпршвбрѣне, Гдѣ каждѣмъ въ тѣмъ рзѣіе: | Пршнѣквѣшъ на пѣмоцкъ скѣтѣчнѣ, | Ты оцшѣдѣлъ дочѣснѣіе н вѣчнѣіе: | Свровѣго карѣнѣа“, або: „Myłoserdny Isuse sładczayszy, Zbawytelu nasz Nayukochańszy. | Hrisznych zoweš do pokuty, by wsy w Nebi mohły buty | Y z. Toboju“ або (Piesn Druga na wzwyż wyrażoną Notę): „Myrskia dneš uzyidite lyki, pred Obrazem blaħaha Władyki, | Na kolina upadayte, sercem usty wychwalayte, | Że nowaja Darow Rika, na potichu czelowika | Jest otwerzta“. Пісня польська кирилицею має 13 строф, пісня руська перша латинкою має 8, а друга 10 чотиростихів. Ся остання ще найцікавша зі всіх трьох, бо говорить про два чуда: народження живої дитини умираючою женщиною і уздоровлене сліпого. Найважнішим для нас може бути: в кирильськїм тексті — пізнанє польської фонетики в устах і транскрипції Русина, а в латино-руськїм стиху константованє впливу польської мови на руський наголос. І так польські носівки а, є передані в кирильськїм тексті через о і ен, напр. „чѣрнѣо, спѣщѣаѣо, свѣтлосцѣо, жѣнженцѣ“; м'яккі співголосні перед голосними не передають ся звичайно: оувіѣнча (uwieńcza), цалосцѣ (całość), вшѣлкѣй (wszelkĳ), або означені тільки конвенціонально, як напр. свѣтлосцѣо. Польське шипяче (м'яке) р (rz) передане на два лади — пршн Пѣрже, патршнѣнцѣ, пѣсрждѣ, кторжн, Гржеховнм, пржнзкѣнтѣ; рзу передано тільки сей один раз через пржн — зрештою пршн. Замітимо ще: „крѣлѣскѣ“ і „мѣй, „пѣдрѣжн“; „страцѣннѣ“ і „каждѣй“; ѣ замість і, и зам. у.

В руських текстах належить завважити наголоси: storóny — ikóny, ódday, sŷły — poruszŷły, ŷmia Sładczayszǎho, neprebrǎnny Pane, móiem, żałósłwy — dobrotłŷwy, dáiesz, móia — та польонїзми: obfítóš, neprebranny (2-a pic.), w bołésty, wołáleš, człowecze... zapamiatały, ufnostyju (1-a pic.). Чи обі пісні перерїбки з польського, сказати не вміємо на певно, але

можна сподіватись, що оригінального в них не багато, коли зважити велику залежність інших сего рода церковних пісень, складаних в половини XVIII в. нашими Василіанами в Польській Річи-посполитій.

І. Свєтлицький.

Маловідома стаття Костомарова з 1846 р.

В науковій спадщині Костомарова, взагалі ще мало розробленій критично, є одна стаття, яка майже зовсім на себе не звертала уваги біографів і критиків наукової діяльності покійного історика. Се „Мысли объ історіи Малороссіи“ в часописі „Библиотека для Чтенія“ 1846, IX, ст. 21—42¹⁾. Не згадує про сю статтю Костомаров в своїм скротенькім огляді своїх наукових праць, не занотовано її в одинокім показчику²⁾ його наукових видань і статей, але на її приналежність Костомарову є певні вказівки. З одного боку згадує про неї сам Костомаров, хоч тільки побіжно, не називаючи навіть заголовка, в пізнійшій своїй часописній статі, де збиває хибний погляд польських істориків на колонізацію України; з другого боку, вже називаючи повністю заголовок, зазначає сю статтю автор в своїх відповідях на запити поставлені йому на допросі в „III Отдѣленіи“.

Стаття ся написана з приводу діяльності київської археографічної комісії, але разом з тим цікава для характеристики тодішніх поглядів історика і через те варта більшої уваги. Після перших вступних вказівок про історію України, автор застановляє ся більш детально на вясненню значіння українського козацтва: для нього важно зазначити і підкреслити безпосередні звязки козаччини з попереднім періодом українського життя. „Страна южно-русская, въ самое время паденія, воскрешаетъ въ себѣ прежнія угасающія начала: является козачество. До сихъ поръ у насъ никто не хотѣлъ видѣть въ козачествѣ древней русской жизни. Ученые наши думали провозвѣстити великія истины, когда говорили, будто козаки произошли изъ смѣшенія

¹⁾ Підпису нема, занотовано тільки — сообщено изъ Кіева. Вказівки самого Костомарова — „Отечественныя Записки“ 1857, N. IX, ст. 13 (на підставі сього і у Лазаревського — „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края“ під N. 342) і в автобіографічній замітці з р. 1860; також в що йно надрукованих матеріалах „Привзанія Н. И. Костомарова въ III Отдѣленіи“ Былое 1907, VIII, 217 і 219.

²⁾ Литературное Наслѣдіе. Спб. 1890.

народовъ: были попытки видѣть въ чертахъ лица и нравахъ нынѣшнихъ Южно-руссовъ азіатское, а не славянское, производили ихъ и отъ Беренднєвъ, Половцевъ и отъ Норманновъ и на основаніи подобныхъ заключеній видѣли въ устроинствѣ козацкомъ нерусское начало...“

Поруч з семи хибними поглядами збиває автор і иньший, звязаний з тими, але прийнятий в основу иньшої історичної схеми — поглядів про першорядні колонізаційні заслуги польського суспільства. Хибною вважає Костомаров гадку, „будто со времени нашествия Монголовъ, вся южная Русь или Малороссія, въ обширномъ смыслѣ этого слова, была, исключая Кіева, чистая степь, населенная в^послѣдствіи литовскими и польскими дворянами, выводившими на пустопорожнія и никому не принадлежавшія земли своихъ рабовъ изъ Литвы, Бѣлоруссіи и Польши“. В сѣм коротенькім витягу з чужих поглядів легко признати ту хибну і ненаукову схему польських культурних впливів і завойовань, яка — на жаль — і досі закорінилась в ширьких верствах польської інтелігенції і досі заховає своє значінне навіть для польських вчених.

З сих двох прикладів ми можемо бачити, що загальні погляди молодого ще вченого в порівнянні з його харьковськими статями виступають тепер більш різко і яскраво: в основі своїй вони цілком згожують ся з тими, але деталі більш придумані, більш розроблені, а деякі подробиці спірних і непорішених питань тепер виступають у перх, їх не було в харківських статях. Ми бачили там загальний погляд на Хмельниччину, на роль самого проводиря сього руху — Хмельницького — і на значінне участі народніх мас, за те тепер автор застановляє ся більш уважно на звязках козащини з попередніми часами, а разом з тим і на питанню про етнографічний склад тодішнього українського суспільства. Посуваючи далі задуману ще в Харкові працю про Хмельниччину, розробляючи її деталі та аналізуючи походження козацтва з давніших часів, автор тим самим мусів перейти до критики спірних питань. Але в умовах тодішнього життя — окрім того — були на те певні причини, і ми мусимо ближше над ними застановитись.

Покинувши Харків, Костомаров в Ровні і в Київі попав в відмінні в дечім умови життя, прийшов в стичність з польською інтелігенцією, принаймні з деякими її осьвідомленими представниками. Погляди про польські культурні впливи та про польські колонізаційні заслуги переходять з сторінок науко-

вих видань та популярних статей в щоденне уживанні і Костомаров зустрічаєть ся з такими поглядами в своїх розмовах з знайомими Поляками. Ми знаємо з автобіографічних споминів Костомарова і Куліша досить цікаву фігуру Свідзінського, иньших імен ми там не знаходимо, але там є багато натяків на знайомости та дебати в польськїм кругу. Гадки про азїатське походження козацтва або про руїну українського життя після Монголів висловлювали ся в ті часи і в иньших кругах, але в польських верствах в ті часи се були популярні погляди, які переходили в щоденне уживанне і кляли ся в підвалину далекосяглих виводів про роль та завдання польського елемента. Коли певна наукова теорія переходить і приймаєть ся в широких верствах суспільства, коли вона стає вже без усяких застережень загально-прийнятим поглядом, коли її повторюють, не застановляючи ся критично, коли в неї роблять практичні виводи і кладуть в основу загальних поглядів і національних програм, тоді полеміка і критика такої теорії приймає нові відтінки, яких звичайно не буває в цілком наукових дебатах і дискусіях. І як раз такі відтінки легко відчути, коли перечитуєш відповідні місця статі Костомарова.

Треба занотувати тут ще одну подробицю. Діло в тім, що сі полемічні відтінки статі Костомарова стоять в звязку не тільки з поглядами та гадками більш осьвіченої та осьвідомленої частини польської інтелігенції: було ще одне, що також викликало потребу критики і відповіді. Се деякі статі тодішньої російської журналістики. Відкладаючи до иньшої нагоди детальне вьясненне причини антипатій до українства у деяких російських гуртків та часописей, зверну увагу лише на часопись „Библиотека для Чтенія“. Посилаючи свою статю спеціально до сієї редакції, чи не мав Костомаров на меті спеціально спростовання тих помилок та вигадок що до української історії, які ми не раз знаходимо на сторінках сього видання? Наведу кілька прикладів. Ось, наприклад, з приводу книжки Скальковського „Исторія Новой Сѣчи“ ми знаходимо кілька дуже ефектовних порівнянь Січи з яничарським військом. „Внутреннее устройство запорожскаго войска представляет разительное сходство съ устройствомъ янычаръ: тоже раздѣленіе, тѣ же чины, та же управа... Если бы авторъ зналъ исторію янычаръ, то онъ былъ пораженъ примѣчательнымъ сходствомъ запорожцевъ съ ними...“ Другий приклад — се критична статя про Історію Маркевича: тут трошки инакше, але також є дивне порівнянне запорожців — на сей раз

вже з мамелюками єгипетськими і різні далекосяглі з того виводи (я відріжняю тут цілком зрозумілу у редактора Бібліотеки quasi-гумористику про саму Історію Маркевича від його вказівок про українську історію взагалі). Нарешті, ще оден приклад — з критичної замітки про Кулішеву повість „Михайло Чарнышенко“: тут ми знайдемо цікаві відгомони поглядів про колонізацію України, наприклад отсі рядки про Литву — як вона почала заселяти українську пустиню „людьми виводимими изъ своихъ же областей, изъ пинскихъ болотъ, изъ Сѣверной Волыни и изъ Червленной Руси: эти то переселенцы принесли съ собою въ Малороссію и тотъ языкъ, который нынѣ извѣстенъ подъ названіемъ малороссійскаго“. ¹⁾ З сих прикладів легко зрозуміти, яке непримне вражіння робили сі статі на українське суспільство тих часів.

Таким чином старі вражіння, відновлені новими зустрічами і новими поглядами, дали себе знати в сій статі Костомарова. Через те вона важна і цікава не тільки як певний момент в ієнезі історичних поглядів самого Костомарова, але — окрім того — як симптом реакції української інтелігенції на хибні погляди суспільства та недотепне глузування деяких „часописей“ — отже як сторінка з життя української інтелігенції сорокових років.

Олександр Грушевський.

¹⁾ p. 1842, т. LII, стор. 16—28; p. 1843, т. LVI, стор. 25—30; p. 1843, т. LVII, стор. 50—61.

Наукова хроніка.

Етнографія в західно-європейських часописах за 1905 р.*)

5. Часописи територіяльні (Landeskunde) й історичні.

Historische Zeitschrift, hrg. von Sybel, XCIV, XCX, 1905, XCVI, XCVII, XCVIII, 1906. К. Гампе обговорює легенду про Франца в Ассізі, Die Wundmale des hl. Franz von Assisi (96, 385—412). Почавши від тому 97-ого виходить часопис в зреформованім виді під редакцією Fr. Meinecke; в двох остатніх томах уміщено між иньшим статі Е. Троелтша, Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt (97, 1—66), Л. Ергардта, Die Anfänge u. Grundbedingungen der Geschichte (98, 237—262), Е. Фабріція, Das römische Heer in Obergermanien u. Rätien (1—29), В. Нісе, Über Wehrverfassung, Dienstpflicht u. Heerwesen Griechenlands (263—301, 473—506, 98) і W. Goetze, Mittelalter u. Renaissance (30—54, 98).

Historische Vierteljahrsschrift, VIII, 1905. З цілого річника лишаєть ся до занотованя критична статя Зеелігера про працю Рацеля „Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive“ (Geschichte und Völkerkunde), де обговорено відносини історії до етнографії і методологічну працю О. Дітріха, Die Grenzen der Geschichte (153—180), в якій виступаєть ся остро проти поглядів Готіля, немовби історія людства, антропология, геология, космогонія і т. д. не були історикови потрібні. Праці Зеелігера, Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter (305—361)

*) Початок див. т. LXXVIII.

і Л. Ергардта, Die Einwanderung der Germanen in Deutschland u. die Ursitze der Indogermanen належать також в обсяг нашого реферату, особливо остатня. Ергардт опираєть ся тільки на історичнім жерельнім матеріалі, бо преісторія не дійшла ще так далеко, щоби при її помочи можна розв'язати квестію походження Германів і правітчини Індogerманців, обговорює Германію Тацита і поодинокі племена германські та констатує, що з німецької кітловини посунули ся Германи на північ і полудне, витиснувши Кельтів. Правітчину Індogerманів видить автор на Кавказі, звідки в остатніх сотках літ третього тисячлітя пер. Хр. почала ся еміграція.

Archiv f. österreichische Geschichte, за остатні два роки мабуть не вийшов.

Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde, XXX i XXXI, 1905. Про обробітку т. вв. Sybilla erithrea пише О. Гольдер-Ерлер, Italienische Prophetieen des 13 Jahrh.

Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, 1904, XXXV, 4, 1905, XXVI, 1—4, 1906, 1. М. Landwehr von Pragenau, дає причинок Zur Geschichte Iwans III Wassiljevič (XXV, 605—687), де обговорює історію першого новгородського походу (1470—72), другої виправи (1477—8) і відносили Литви, Крима і Золотої Орди до Москви. Перльбах критикує Кентржинського в статі Der deutsche Orden in Siebenbürgen (XXVI, 415—430) і доказує автентичність грамоти короля Андрія в р. 1222. А. Schönbach містить виїмки з Des Barthol. Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240 (54—90).

Deutsche Geschichtsblätter, VI, VII, 1905. (VI) Преісторичного змісту: М. Hörnes, D. Hallstatperiode (97—106). До етнології і історії культури належать статі: Th. Lohmeyer, Unsere Flussnamen (29—42), W. Nelle, D. Gesangsbuch u. d. Heimatkunde (292—316), М. Manitius, D. latein. Lit. d. Mittelalters (265—280) Згадаю ще статі Вернера про церковну і соціально-політичну публіцистику середньовікових часів. (VII) J. Rübсам, Postvisi u. Postconti aus d. J. 1599 bis 1624 (8—19), P. Zinck, Zur Geschichte unserer Vornamen (39—53): зіставлені імена села Баальсдорф коло Липська за час від 1574 1870. Справозданє зі з'їзду товариства усіх німецьких істор. товариств в Бамбергі (1905) де м. п. читав Гельвігі про саські деревляні хрести, а Бреннер про справу розслідження типу домів.

Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft, XXVI, 1905. Schrörs, D. pseudo-isidorische Exceptio spoliis bei Papst

Nikolaus I. (275—298), Функ, D. Echtheit d. Kanones V. Sardika (1—18, 255—274). Цікавий матеріал в розвідці Г. Гривар'а, Der „gute Trunk“ in den Lutheranklagen (479—507). П. Баумгартен, D. Übersendung d. roten Hutes (99—103). Л'юренц, D. Alter d. heutigen jüdischen Kalenders (84—99). К. Л'юбек, Zur ältesten Verehrung d. hl. Michael in Konstantinopel (773—783), легенда Малали, про причини повстання імени Состеніон не можна сказати нічого певного.

Revue des questions historiques, 75, 76, 1904, 77, 78, 1905. (75.) С. Даух, Le Cens Pontifical dans l'église de France (5—73), на підставі твору Р. Фабре і Duchesne подає спис монастирів, церков і приватних осіб, що платили цена римській курії в грошах і в натураліях. L. Legrand, Les pelerinages en Terre sainte au moyen âge (383—402), в р. 1335—1455, між иньшим і цікаві помічення про край і про людей. (76.) Е. Родосаначі, Le mariage en Italie à l'époque de la Renaissance (29—60), дає про народні звичаї і обряди, пири і обходи при заручинах і на весіллі. Ch de la Roncière, Les routes de l'Inde, le passage par les poles et l'isthme de Panama au temps de Henri IV (157—209). (77.) I. Guiraud, Les idées morales chez les hétérodoxes latins au début de XIIIe s. (185—190): автор додає в науках сект ідеал християнського життя в XIII століттю. P. de Paissière, Une paroisse rurale sous l'ancien régime Raulhac — en Carladès (207—215), історія і статистика парохії. (78.) Е. Родосаначі, L'éducation des femmes en Italie (460—490): монастирське виховане по мужеським взірцям.

Revue historique, 1904, 1905, LXXXV—LXXXIX, 1906, CX—CXII. (87.) Огляд Кохановського польської історіографії в другій половині XIX ст. (309—374). (90.) G. Glotz, Les ordalies en Grèce (1—17). В 88, 89 і 90 томі огляд Голля чеської історіографії.

Revue d'histoire moderne et contemporaine, VI, 1905. Н. Сее, Les classes rurales en Bretagne, du XVIe siècle à la Revolution.

Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Voralbergs, hrg. v. M. Mayr, II, 1905. А. Пернталер, Passionsdarstellungen in Klausen (153—163). R. Röhricht, Jerusalemfahrt des Grafen Gaudenz von Kirchberg (1770) (97—152). А. Сікора, Das Verbot der Volksschauspiele (1751) und seine Folgen (199—209). К. Кляр, Ein vom Teufel besessener Knabe in Frastanz (1652) (69 і д.). L. Schönach, Beitrag zur Geschichte der Meistersinger in Schwaz. Р. Цінгерле, Zur Sage von Kaiser Max auf der Martinswand (164—8). Для кольонізації важне М. Юффінгер, Wirtschaftliche Streiflichter über den Gerichtsbezirk Kufstein (181—198).

Carinthia, XC, V, 1905. R. Durnwirth подає замітки про Steinbier (10—19) і його виріб. Фр. Кордон оголошує Sagen aus dem Liser und Malteinertale (19—25). Камінь в слідах ніг, die drei Bichel, перекази про засипані хати, остатні селяни в околиці Гінд, про ледівці, Bergmännlein віддвачуєть ся золотом за приєм, про скарби, походжене Лізери. М. Морер, St. Christoph in Kärnten (25—30): історія церкви. Kärntner Grabsteine (31—32, 56—57): написи. М. Вутте, Aus Friesachs Vergangenheit (37—50), про звичай вибираня і запряженя судії. А. Якш, Die Reise des Bischofes Georg III vom Bamberg nach Kärnten 1521 (50—56, 94—117, 133—175). Е. Новотни, Bericht über die neuesten mit Unterstützung d. Min. vorgenommenen Grabungen des Geschichtsvereins für Kärnten bis Sommer 1904 (73—78). J. Quitt, Beiträge zur Bau- und Kunstgeschichte des Schlosses Strassburg (78—93). R. Durnwirth, Volkswirtschaftliches aus Kärnten vor hundert Jahren (117—126).

Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XVIII, 1905. Дві статі в археології В. Шміда, Das Gräberfeld von Krainburg (81—96) і Е. Новотного, Das römische Gräberfeld an der Wiener Strasse in Laibach (188—198). Цікава стаття Шміда, Der bildliche Schmuck der Krainer Bienenstöcke (103—107): образи, умішувани на уличях, з домового, господарського і релігійного життя.

Steirische Zeitschrift für Geschichte, 1905, IV. Рецензія на Atlas ziem rus. Яблоновского. Deutsch, Beiträge zur Geschichte des Grazer Theaters (101—127). Fr. v. Ainbach, Wer war die Urbevölkerung des Murbodens und wie erfolgte die spätere Besiedelung (148—178): автор „доказує“ на підставі преісторичних розкопок, що людиність була славянська „und zwar das Volk der Veneter, auch Illyrer oder Winden genannt“ і що існує „Zusammenhang der Winden mit deren Stammesbrüdern den Wenden in Meklemburg“. В. Шмід, Steirische Ortsnamen (197—201): реасумує погляди Штрекеля про стирійські топографічні назви (Časopis za zgodov. in narodopisje 1904).

Monatsblatt d. Ver. f. Landeskunde v. Niederösterreich, 1905, був вже обговорений.

Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte d. Steiermark, VI, Graz, 1.

Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, IX, X, 1905, 1906. (IX.) Бергер, Die Kolonisation der deutschen Dörfer Nordmährens. Клафліч, Einiges über die schauspielernde Tätigkeit der Troppauer Ordensleute (продовжене). Ржезак, Ein Bronzefund bei Wollenau: i Ein altertüm-

liches Vorratsgefäß. Брауветтер, Prokops Werk über die Kunstgeschichte Mährens. (X.) Дві статі Ржезакка, Beiträge zur Kenntniss der Bronzezeit in Mähren (167—171) і Ein Grab der La Tène Zeit im Weichbilde der Stadt Brünn. Фріч, Das Zoll-recte Mautwesen in Mähren bis zum Ausgange des XIV Jahrh. (155 - 229).

Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens XXIX, XL, 1905, 1906. Лише статі культурно-історичного змісту: Баух, Beiträge zur Literaturgeschichte des schlesischen Humanismus (156 - 198 і XL, 140 - 184). (XL.) F. Friedensburg, Die schlesischen Getreidepreise vor 1740 (5 45). G. Schoenaich, Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens (185 - 216).

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, XLV, 1905. Сей річник має вніжково більше статей етнографічного (і преісторичного змісту). А. Riegl прециує Salzburgs Stellung in d. Kunstgeschichte (1 - 22). Л. Пецольд дає цікаві замітки Über Bürger u. Bürgertum d. Stadt Salzburg (23 - 36). Ф. П. містить замітку Nochmal Hexenturm u. Hexenkessel, в якій видно, що переказ про вежу чарівниць спочиває на дійсних фактах. О. Klose описує D. Hugelgräber bei d. Fischer-Mühle u. bei Schleedorf (1 - 26) і знахідки в гальштатської епохи. Велику вагість має праця К. Адріяпа, Salzburger Volksspiele, Aufzüge u. Tänze (1 - 160), в якій описано понад 100 забав і танців (з ілюстр.). Неменьше важна студія S. Greiderer'a, Volkskunst in Salzburg (1 - 34) багато ілюстрована.

Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, N. F., XXX, 1, 1905, приносить працю Г. Кіша, Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgischen) u. moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst siebenbürgisch-niederrheinischen Orts- u. Familiennamenverzeichniss sowie einer Karte über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen (273 + [I] + мапа). Другий і третій зошит містить велику збірку румунських казок П. Шуллерус, які будуть обговорені в дальшій огляді, бо появили ся в р. 1906.

Korespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 1904, 1905. С. Фішер, Rumänische Termini. Г. Унгар, Sprüche und Reime aus Preussen. Sigerus, Patenbriefe.

Mitteilungen d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, Prag 1905, I - IV. П. Ледерер, Zur Geschichte d. Wollenzeugfabrik in Neugedein (124 - 134): причинок до історії чеського промислу. Інтересні з культурно-історичного боку також статі В. Шмідта, Ein Gojauer Pfarrinventar a. d. Ende 15 Jhr. (180 - 209), Е. Недера, D. Papiermühle zu Bensen 1569 - 1884 (220 - 234),

I. Льюверта, D. Haus Stubenberg u. d. böhmischen Brüder (256—264). E. Blümmel оголошує Johanneslied в інсбруцького рукопису (270—2).

Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreich-Schlesiens, hrg. von K. Knaflitsch, I, 1905. I для етнографа цікаві деякі сторінки праці Цукаля, Das Stadtgebiet von Troppau am Ende des 17. Jahrh. (3—23, 51—66). Браун, Alt-Troppauer Goldschmiedekunst (24—38). Браун, Troppauer Goldschmiedearbeiten auf der Aufstellung von schlesischen Goldarbeiten in Breslau і його ж ввійки в грамоті і рефестів про історію штуки в австрійській Шлезії. — Статі Кнафліча, Der Prozess gegen die Wahrsagerin Justina Fleischer (67—74) і Schlesische Volkskunst, в нагоди віденської вистави. Г. Вельцль, Zur Kunstgeschichte Schlesiens (89—92).

Alemannia, Z. f. alem. u. fränkische, Geschichte, Volkskunde, Kunst u. Sprache, IV, V, VI. L. Sütterlin, Alte Volksmedezin vom mittleren Neckar. В. Kahle, Über einige Volkslieder Varianten, О. Гаффер, Die Pflege der Volkskunde in Baden.

Altneuland, Monatsschrift für die wirtschaftliche Erschliessung Palästinas, Berlin, 1905. „Bezalel“, Gesellschaft zur Begründung jüdischer Hausindustrie und Kunstgewerbe in Palästina.

Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, 1905, XXXV. L. Beck, Die Familie Remy und die Industrie am Mittelrhein (1—129). Н. Behlen, Das nass. Bauernhaus (237—263): не лише про дім але й про обісте в порівнянню з иньшими домами на сході і на заході і з передісторичними знахідками. Е. Ріттерлінг, Römische Baureste auf der Rentmauer bei Wiesbaden (264—279).

Archiv des historischen Vereines von Aschaffenburg und Unterfranken, 1903, 1904.

Archiv f. Hessische Geschichte u. Altertumskunde, hrg. von Dr. E. Anthes, Darmstadt, 1903—1905, містить в додатках Beiträge zur Hessischen Kirchengeschichte, т. II, що мають подекуди культурно-історичний інтерес. Передовсім варта уваги праця Й. Р. Дітеріха, Reformationsgeschichte von Oppenheim (49—120), до якої приложено цікаві документи і листи, і розвідка Chr. Bross'a, Die kirchlichen Einnahmen in d. oberhess. Dorfgemeinde Pohlköns u. d. Verwendung d. Almosen in 17. Jhrh.

Altpreussische Monatsschrift N. F., XLII. Статі Бонка, Das Lochstädter Tief in histor. Zeit, Сембржицкого, Die Memeler Edelschmiedekunst und ihre Vertreter i Adel und Bürgerstand in und um Memel i Зоммерфельдта, Verhandlungen Polens mit dem Kurfürsten Georg Wilhelm im Dez. 1627.

Beiträge zur Geschichte Niedersachsens u. Westfalens, I, 1905. М. Гаргманн, Geschichte der Handwerkerverbände der Stadt Hildesheim im Mittelalter.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock, 1905, IV, 2. Статі Коппманна, Das Vogteigebände zu Warnemünde (1—20) i Gereimte Rollen der Goldschmiede- und Barbier-Lehrlinge (41—43). E. Draggendorff, Aus der älteren Geschichte des Amts der Buchbinder zu Rostock (21—40).

Brandenburgia, XIII, 1904.

Braunschweigisches Magazin, IX, 1904. Стата Хәнселманн'а, Drei weltliche Lieder aus dem 17 Jahrhundert.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte N. F. d. Mark. Forschungen des Vereines f. Geschichte d. M. Brandenburg, XVII, XVIII, 1904, 1905. (17.) W. Stieda, Zur Geschichte der Porzellanfabrikation in der Mark Brandenburg (XVIII століт), Thimme, Die Mission Kne-sebecks nach Petersburg 1812 in neuem Lichte — проти Дункера i Лемана. (18.) H. Plehn, Zur Geschichte der Agrarverfassung von Ost- und Westpreußen: на підставі протоколів, між иньшим i про колонізацію. Ц. Барделебен, Über das Kriegswesen in der Mark Brandenburg zur Zeit von Kurfürsten Joachim I.

Forschungen zur Geschichte Bayerns v. M. Doeberl u. K. v. Reinhardstöttner, XII, München, 1904. Дві статі Doeberl'а, Innere Regierung Bayerns nach den 30-jährigen Kriege i Grundherrschaft in Bayern von 10—13 Jahrh. Г. Шорер, Das Bettlertum in Kurbayern in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh.: автор доказує, що тоді було багато дідів не лише в Баварії, але i по иньших краях.

Hansische Geschichtsblätter, Leipzig 1904/5. Стата Die Lübeckischen Pfundzollbücher (від 1492 до 1496 р.).

Hannoversche Geschichtsblätter, VII, 1904.

Hessenland, XVIII, 1904, XIX, 1905. (18.) Гольмквіст, Weihnachtsbilder. (19.) Г. Кесслер, Über die Kolonisation des Ostens und das Städtewesen. Eisentraut, Spiessruten- oder Gassenlaufen.

Historische Monatsblätter für die Provinz Posen будуть обговорені в дальшій огляді.

Jahresbericht des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg, 1905. Статя Mummenhoff'a, Freie Kunst und Handwerk in Nürnberg.

Jahrbücher des Vereines für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, hrg. v. Grotefend, Schwerin, 1905. F. Urdahl, Schwesterglaken aus d. Mittelalter in Grossherzogtum Mecklenburg-Schwerin und d. Königr. Dänemark (153—178). Ф. Техен, Von einem über Wismar im Jahre 1637 beobachteten Wunderzeiche (183—190): битва льва в орлом. U. v. Oeynhausen, Glashütten in Mecklenburg (267—312).

Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst, XXIV. Keune, Altertumsfunde zu Metz, Dreigötterstein in Metz. Cramer, Ausgrabung eines römischen Wohnhauses in Eschweiler bei Aachen. Keune, Römisch-Friedhof zu Sablon bei Metz. Poppelreuter, Römische Statuette der Minerva a. Köln. Бальдес, Grössere gallorömische Ansiedlung im Walde Wasserschied. Krüger, Unterbauten unter der Arena des Amphiteaters in Trier. F. Коерр, Ausgrabungen bei Haltern in W. 1905.

Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 1905, містить реферати, виголошені на загальних зборах в Данську, між якими реферати Бреннера, Anbahnung einer genauen geographischen Statistik der Haustypen i Шмідконца, Deutsche Sagen und Geschichtswissenschaft im wechselseitigen Dienste. Крім того статі Anthes'a, Römisch-germanische Funde und Forschungen i Götze (1), Vorgeschichtliche Forschungen und Funde (3).

Mannheimer Geschichtsblätter, VI, 1905.

Mitteilungen des Altertumsvereines zu Plauen й

Mitteilungen des Vereines für Chemnitzer Geschichte — вийшли в році 1907.

Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, XXI, XXII, 1904, 1906 (с. XXXIX+167 i VI+116). Й. Бернацкі видає Kieler Schlossrechnungen d. 17 Jahrh. 1—73 ві вістками про жите ремісників і про інвентар.

Mitteilungen der Vereinigung für Gottaische Geschichte und Altertumsforschung, 1905.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte Dresdens, 1905.

Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereines, XIII, 1904.

Mitteilungen d. historischen Vereines für Donauwörth und Umgebung, II, 1905.

Monatsblätter d. Gesell. für pommersche Geschichte und Altertumskunde, 1905.

Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereines zu Leisnig, 1905.

Mühlhäuser Geschichtsblätter, IV, V, VI, 1904, 1905.

(5.) Wiesenthal, Aus der Geschichte des Mühlhäuser Postwesens. Йордан, Alte Handelswege im Gebiete M.; він же говорить далі про історію імен на підставі м. церковних книжок. E. Heydenreich, Die Jenaer Immatriculationsurkunde des Ernst W. Petri a. M. v. J. 1752 i Aus den studentischen Gewohnheiten jener Zeit. Йордан пише про чарівниці і дідків в М.

Neues Archiv für sächsische Gesch. u. Altertumsk., XXVI, 1905. O. Клемєн, Paul Bachmann, Abt v. Altzelle (10—40): в часів Лютра, анекдоти про Лютра, антихрист. O. Fürsen, D. Kursächsische Salzwesen seit dem Tode d. K. F. August u. seine Bedeutung (63—106).

Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz, VI, 1904—1905. H. Roth, Kirchen- und Bildersturm bei der Einführung der Reformation in der Pfalz (229—254).

Neue Heidelberger Jahrbücher, XV, 1905. Праця Барата Халятянца (16—38), Die armenische Litteratur des XIX Jhr. Г. Ротт, Briefe des heidelb. Theologen Zacharias Ursinus aus Heid. u. Neustadt a. N. (39—172): причинок до історії культури XVI ст.; в листах згадки про Польщу, про Остроґоґа.

Oberschlesien, 1905. Wahnner, Volksweisen von der schlesisch-österr. Grenze. Шляєр, Die St. Stanislaus Kirche in Bielitz. Sage und Geschichte. В. Каммер, Oberschlesisch. Volkstum in der Literatur. А. Шилєр, Aus d. Oberschlesischen Sagenwelt. K. Müller, Sitten und Gebräuche aus Dorf Schönfeld.

Oberschlesische Heimat hrg. v. O. Wilpert, Oppeln, 1905. I. (1, 2, 3). Schneider, Streiflichter auf die kirchliche Baukunst Oberschlesiens.

Oberbayerisch. Archiv für vaterl. Geschichte, 1905, LIII.

Pommersche Jahrbücher hrg. v. Rügisch. Pomm. Geschichtsverein zu Greifswald und Stralsund, VI, 1905.

Protocolle über die Sitzungen des Vereines für d. Geschichte Göttingens, IV, 1904.

Quellensammlung der Ges. für schleswig-holst. Geschichte, VI, Kiel, 1904.

Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, N. F. 2, 4. München, 1905.

Veröffentlichungen des Vereines für Geschichte der Mark Brandenburg, Lp., 1905. Форберґ, Kirchenbücher in Bez. d. Gen. Sup. Berlin.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landeskunde, XIV, 1905. Schöllkopf, Das Schulwesen im ehemaligen Deutschordensgebiet d. Königr. Würt. unter der Herrschaft des Ordens (293—334). C. F. Aichele, Baulastenstreit zwischen der Reichstadt Ulm u. d. Chorstift Wiesensteig (219—233). F. Hertlein, Die Stöckenburg bei Vellberg (238—42) i Die Pfarrkirchen Altenmümter und Crailsheim (243—246).

Westdeutsche Zeitschrift, XXIV. Trier. Куске Б., Der Kölner Fischhandel von 14—17 J. (227—313). Л. Радермахер, Venus in Ketten (219—227): автор обговорює звичай накладати кайдани на борів, щоби не утікли в міста і наводить аналогії. E. Suchier, Ein röm. Ziegelofen in Nied (11—18). E. Krüger, Glasflascheln aus Heimersheim. Крім того справоздання про знахідки.

Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte, XII. P. Ферберґ, Die volkstümlichen Lieder auf Hamburgs Wollergehen im 18 u. 19 Jahrh.

Zeitschrift des historischen Vereines für Schwaben und Neuburg, XXXI. Augsburg. O. Клемен, Ein Schwank Künzens von der Rosen bei Melancton i Album Ottoburanum Лінднера про опатів і монахів в Ottobeuern.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, XX, Heidelberg 1905. K. Obser, Drei badische Fürstenbildnisse d. 16 Jhr. (146—152). M. Wingenroth, Die in den letzten zwanzig Jahren aufgedeckten Wandgemälde in Gr. Baden (293 і д., 428 і д.). В. Бемманн, Der Hexenprozess gegen die Grossmutter des Dichters Jakob Balde (359 і д.)

Zeitschrift f. schleswig-holsteinsche Geschichte, XXXIV, Kiel, 1904.

Zeitschrift des Vereines für hessische Geschichte und Landeskunde, N. F. XXVII, Kassel 1903, XXVIII, 1904.

Zeitschrift für vaterl. Geschichte und Altertumskunde Westfalens, LXII, 1904, LXIII, 1905. (62.) Статя Готтльоба, D. Diarium der Warburger Dominikanerpioren d. 17 u. 18 Jahrh. (1—103). (63.) R. Reiche, Das Portal des Paradieses am Dom zu Paderborn (91—166). Vüllers, Über einige Deutungen der älteren Eddalieder und ihre Beziehungen zu Norddeutschland speziell zu Westphalen (169—194); проти Schierenberg'a, potwierджує дещо з гіпотези Зеельгейма.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, N. F. XIX, 1904. P. Darmstädter, Die Verwaltung d. Unterelsasses Unter Napoleon I (1799—1814). W. Stieda, Anfänge d. badischen Fayence- und Porzellan-Industrie.

Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Danzig, XLVII, 1904. Статі Freytag'a про пруський гуманізм до 1550 р. (41—64) і Bär'a, Gerichtsverfassung in Preussen während der polnischen Herrschaft (65—95). З етнологічного боку интересна стаття Шніппеля, Fischermarken und Giebelkronen aus Hela (253—279).

Zeitschrift des Vereines für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. XIV. Jena 1903, 1904. Eichhorn, Die vor- und frühgeschichtlichen Funde d. Graffschaft Camburg (97—144, 269—330).

Zeitschrift des historischen Vereines für Niedersachsen, 1905. C. Schuchhardt, Pfahlbaufunde aus dem Steinhuder Meere і його ж, Die Steingräber bei Grundoldendorf.

Zeitschrift d. historischen Gesellschaft für die Provinz Posen zugleich Zeitschrift f. d. historischen Gesells. f. den Netzedistrikt zu Bromberg, XX, 1905. P. Voigt, Alte Lissauer Grabdenkmäler (111—148): опис надгробників і написи на них. В. Варшauer, Aus den Posener Stadtrechnungen, besonders des XVI Jahr. (249—292): для історика культури. R. Prümers, Der Hostiendiebstahl zu Posen im J. 1396 (293 і д.). Познанських Жидів посуджувано о те, що украли в р. 1399 Св. Причастіє і прокололи його ножами. Автор займаєть ся розслідом того переказу і на основі фундаційного документу короля Ягайла в р. 1406 доказує, що спершу була лише мова про знайдене божого тіла. Длугош говорить уже в своїй хроніці, що якась жінка відступила Жидам св. Причастіє, а Михайло Япович зробив вже в сего легенду про обезчещене Причастіє в пивниці і про схованє в болоті, де його знайшли пастухи. Сзуйт

Третер зробив вже в того (1609) цілу „історію“ з 3 гостіями і всілякими прикрасами.

Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde, IV, V, 1905. Статї Е. А. Stückelberger'a, Ein Bild des Bischofs Germanus von Besançon, Die goldene Altartafel und ihre Nachbildung im hist. Museum, Губера, Regesten betreffend Basler Künstler und Techniker des 17 und 18 Jahrh., К. Stehlin'a, Basler Baumeister des XV J.

Archiv des historischen Vereines des Kantons Bern, XVIII, 1905.

Anzeiger für schweizerische Geschichte, XXXVI, 1905. Th. Rivier, J. Porcherot und seine Frau Johanneta verkaufen der Willermeta Bochieri ein—Rebstück im Bezirke von Prez, 1320. E. Wymann, Zur Sittengeschichte des 15 Jahrh. in der Diözese Basel. T. v. Liebenau, Abergläubisches aus dem Tessin. H. Türlер, Aus der savoyischen Kriegsrechnung über den Walliserkrieg von 1384.

Beiträge zur St. Gallischen Geschichte.

Blätter für bernische Geschichte, Kunst und Altertumskunde hrg. v. G. Grunau, Bern I, 1905. I. Wiedmer-Stern, Alamannengräber bei Trimstein, I. Stammler, Statuten der Beatusbruderschaft in Zürich, v. 16 Jan. 1516, H. Kasser, Die bernischen Feldzeichen, L. Gerster, Älteste Bibliothekszeichen Berns. Огляді внахідок. Статї Stammler'a в обсягу штуки і народного будівництва. Steck, Kulturgeschichtliches aus den Akten des Jetzerprozesses. R. Schwab, Die Pest im Emmental. Wiedmer-Stern, Die neuesten Flachgräberfunde im bernischen Mittelland.

Der Geschichtsfreund, 1905.

34. Jahresbericht der hist.-antiquar. Gesells. von Graubünden, 1904.

Jahrbuch für schweizerische Geschichte, Zürich, XXX.

Mitteilungen des histor. Vereines des Kantons Schwyz, XV, 1905. Дві статї важні з культурно-історичного боку А. Дегглінга, Die Schweizer Hexenprozesse, про роки 1571—1753 і М. Гельблінга, Reise des P. Joseph Dietrich von Einsiedeln auf den Frankfurter Büchermarkt im J. 1684.

Revue historique vaudoise, XIII, 1905. A. Noef, Les mosaïques de Boscéaz (Orbe).

Zürcher Taschenbuch, 1905.

Argovia, Aargau, XXXI, 1905. Heierli, Vindonissa: жерела і література про внане Castrum Vindonissence.

Schriften d. Vereines für d. Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, XXXII, 1903, 1904.

Archivalische Zeitschrift, N. F. 1904, XI, 1905, XII. (11.) Г. Шорер, Die Vornahme der Kurbayerischen Volkszählung von 1771/81. (12.) F. Mühlbauer, Die oberpfälzischen Landstände und ihr Einfluss auf das Steuerwesen, besonders das Ungeld (1—78): на підставі протоколів сойму. Ц. Баур, Bemerkungen zur Konservierung von Archivalien (156—170). Записки Міллера про військовий архів в Speyer (107 і д.), Брайтенбаха про історію архіву в Neuburg і т. д.

Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, VII, 1904.

6. Часописи історично-літературні, фільологічні і педагогічні.

a) Часописи, присвячені орієнталістиці.

Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, XLI, 1904. O. Rubensohn і F. Knatz дають Bericht über die Ausgrabungen bei Abusir el Mäläg im J. 1903 (1—21). G. Schweinfur, Ein neuentdeckter Tempel in Theben (22—25). H. Schäfer доказує в Zur Geschichte des Uräus am Kopfschmucke des Königs (62—65), що се поява середніх часів египет. держави. Його ж, Darstellung eines Beisetzung im alten Reich (65—67) на підставі папірусу. Його ж статі Der Speer des Horus als Rückenbrett von Mumien und als Amulet (68—70) і Zauberpapyrus Harris VIII, 9—IX, 14 und Plutarchs Erzählung vom Tode des Osiris (81—83). E. Meyer, Die Entwicklung der Kulte von Abydos und die sogenannten Schakalsgötter (97—107). H. Schäfer, Das Osirisgrab von Abydos und der Baum pkr (107—110). Г. Мадзен, Aus dem Hohenpriestergrabe zu Memphis (110—113): релієфи зі сценами, де змальовано похорони. F. v. Oefele, Astrologisches in d. altägypt. Medizin (117—125): в папірусу 8279. Ф. В. Біссінг, Ausradierungen im Tempel Amenophis III zu El Kab (126—130).

Beiträge zur Assyriologie und semitisch. Sprachwissenschaft, 1905, Revue égyptologique, 1905 і Zeitschrift für Assyriologie, 1905 будуть обговорені в дальшій огляді.

Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 59, Lpzg, 1905. Й. Гертель пише про Eine zweite Rezension des Tantrākhyāyika (1—30), а іменно про молодшу рецензію, A. Francke оголошує Musikalische Studien in Westtibet (91—104),

L. H. Mills продовжене The Pahlavi texts of the Yasna Haptang-hāiti (105—115, Yasna 35—41 (42)). Еберґ. Бауманн приходить до негативного результату в статі Kehrverspsalmen (129—144), Müller і Zimmerн полемізують зі собою в справі книжки про Гаммурабі (Zur Hammurabi-Kritik, 145—154). I. Oestrup доказує (Zu Matth. VII, 6, 155—158), що зворот „кидати перли перед свині“ перенятий в народніх уст, Г. Ольденберґ перечить істноване солярного бога Савитара в статі Noch einmal der vedische Savitar (253—264). P. Шмідт і И. Гертель публікують Amitagati's Subhāsitasamdoha (265—340, 523—588). W. W. Baudissin дає обширну працю про фенікійського бога Есмун (D. phönizische Gott Esmun, 459—522). Згадаю ще праці Й. Гелля, *Al Tarazdak's Lieder auf die Muhallabiten* (589—621), Г. Ольденберґа, *Altindisches und Christliches* (625—8), Th. Nöldeke, *Zu Kalīla wa Dimna* (794—806).

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XIX, 1905. L. Schroeder оголошує свій відчит Über den Glauben an ein höchstens Gutes Wesen bei den Ariern (1—23, В. Грубе продовжене праці Proben der mongolischen Umgangssprache (29—61), Й. Гертель дає замітки про Bühler-Mss. des Pancatantra (62—76). З інтересною статтю виступає A. Büchler, Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten (91—138) і на численних примірах показує загальне розповсюджене сього звичаю навіть в приміненю до мушій. D. H. Müller боронить ся в статі Das syrisch-römische Rechtsbuch und Hammurabi (139—196) проти заквідів Mitteis'a (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte, R. ab. XXV, 1904 (284—287). (В другій статі Hammurabi-Kritiken (371—388) обговорює автор нйші рецензії свої праці). Müller дає далі нотатку про Erb-recht der Töchter (389—92). Th. Zachariae дає нові доповнення до перемини через перевязанє ниткою (Verwandlung durch Umbinden eines Fadens, 240—243). D. H. Müller ставить тезу Der Prophet Ezechiel entlehnt eine Stelle des Propheten Zephanja und glossiert sie (263—270). A. Гаффнер оголошує в статі Erinnerungen aus dem Orient (271—288) 7 переказів і пісень і кілька поговірок.

Ex Oriente lux hrg. v. H. Winckler, I. A. Wünsche, Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser. Altorientalische Mythen (IV+108). В. Ляндау, Die Bedeutung der Phönizier im Völkerleben.

Ost und West. Illustr. Monatsschrift f. modernes Judentum, hrg. von Leo Winz, Berlin V, 1905. Між статтями про сучасне становище положеня Жидів стрічаємо тут цілий ряд етнографічних причинків. Редакція присвячувала і до тепер досить місця

жидівському фольклорови, але в снм річником розширила свою програму і звернула пильпійшу увагу на жпте і бутє жидівського племени, завівзавши своїх співробітників до участп окремою статею Zur jüdischen Volkskunde (1—6). Етнографічна частпна покищо незначна, однак добрий початок вже зроблено. Бар-Амі подав 9 переказів і оповідань (Aus der jüdischen Sagen- u. Märchenwelt (37—44, 93—102, 281—6, 353—4, 357—360, 519—522, 595—598), а Liwischütz, Наделъ, Гібянскі і Захер вгармонівувала кільканадцять жидівських народніх пісень (46, Verlassen, Chassid. Lied, 170, Her nor du schön Mejdele (280), Chazkele, 355—6, Du Meidele, du scheins, 589—590, колисанка в Коломні, 701—702. Інпші статі дотикають звагалі культурного жптя Жидів. Проф. Wünsche зіставляє цитати в Сввятого письма про воду (Das Wasser im Bilderschmucke der alttestamentlichen Dichter und Propheten, 57—67), А. Гутманн збирає деякі звістки про Ізраїлтянів в статі Was erzählen d. Monumente Aegyptens ueber Israel (115—122), М. Steif обговорює D. Purimfeier in historischer Beleuchtung (171—179), Г. Кутна і Günzburg дають статі в обсагу штуки (Die biblischen Gestalten in der bildenden Kunst (549—568, 690—700) і Jüdische Nationalkunst (705—708, 775—780). Для нас має ще інтерес і статистична розвідка В. Гольдберга, Die Juden unter der städtischen Bevölkerung Russlands (655—664).

б) Часописи присвячені класичній фільології.

Hermes, 1905, XL. В. Гельбїр, D. Castores als Schutzgötter d. römischen Equitatus (101—115). U. Wilken, Zur ägyptischen Prophetie (544—560): розбирає напірус, виданий Весселім, реконструує і інтерпретує його, через що упадають здогади Райценштайна що до Церзів і Столемейців. E. Meyer, D. Mauerbau d. Themistocles (561—69): модифікує Штерна.

Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig, 1905, V, H. 1, 2. L. Weniger, D. Hochfest des Zeus in Olympia (1—38, 184—218) про олімпійське рахованє часу і про божий мнр. E. Корнеман подає в статі Polis u. Urbs (72 і д.) ріжниці між обома оселями і початки їх повставаня. W. Soltau займаєть ся питанням „Inwieweit kann d. Apostelgeschichte als historische Quelle gelten?“ (117—123) і виказує цілий ряд місць, що не мають для історика жадного значіня (приміром Петра діяв. 1—5; 8, 5—40; 9, 32—11, 17; 12). K. Regling пише про Ausgleichung von Münzfüssen (124—127), Lehmann, Zu Sarapis (133—4), Körte, Zum Orakel über d. ἱερὰ ὄρακλα (280—2). В додатку надрукована праця Ростовцева, Römische Bleitesserae, Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte d. römischen Kaiserzeit

(IX+131), в якій обговорено значіне марки tesserae і її уживане при розділюваню збіжа і гроший, в приватнім господарстві, в театрі, в товарствах і т. д.

Rheinisches Museum f. Philologie hrg. v. F. Bücheler, H. Usener, A. Brinkmann, LX, 1905. H. U., Keraunos (1—30): уперзоніфікована грозова стрілка стає богом, Зевесом. F. Jacoby, Zur Entstehung d. römischen Elegie (39—105): елегія витворила ся в аттицької комедії. M. P. Nilsson, Κατάπλοι (161—189): про старогречеську літературу про кораблі, пристані і мореплаву. C. Thulin, Minerva auf d. Capitol u. Fortuna in Praeneste (256—261): культ Мінерви перейшов в Етрурії, де було знаие означене Фортуна. Tittel, D. Pinienzapfen als Röhhenschmuck (297—306): автор приходить до негативного результату, що ужите пінії на прикрасу не може ще рішати питання про початок середньовічної христ. штуки, не годить ся на гадку Стржиговського і шукає початків хр. штуки в старині. L. Radermacher, Lucian, Philopseudes Cap. 11 u. 24 (315—7): замовлюваня від вужів, вплив свістаня. H. Willers, Ein neuerer Kämmererbericht aus Tauromenion (321—360): на основі нової написи. A. Körte, Inschriftliches zur Gesch. d. Attischen Komödie (425—447). H. Usener, Sol invictus (465—491): про атрибути і значіне сього бога, якого память сьвяткувало ся 25 грудня: щоб відтягнути християн від сьвяткованя, перенесено в 4 стол. Різдо в 6 січня на той же день. Radermacher, Zur Hadesmythologie (584—593): автор обговорює підземних демонів і виказує, що усі страшні боги прибрали у Греків скоро кавкову одіж.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur, VIII (XV, XVI), 1905. P. Cauer, Erfundenes und überliefertes bei Homer (1—18). Strzykowski, Die Schicksale des Hellenismus in der bildenden Kunst (19—33). E. Samter, Antike und moderne Totengebräuche (34—45): 1) сьвічене сьвічок має очищуючу силу, 2) класти умершого на земли, 3) душа як пара, 4) замітати дім по мерци, аби не вернув. O. Schroeder, Binnenresponion in den Singversen der Griechen (93—112), O. Bазер, Das hellenistische Reliefbild (113—131). В. Нестле вказує в статі Anfänge einer Götterlehre bei Homer (161—81) дорогу від Гомера до комедії. A. Müller, Sterbekassen und Vereine mit Begräbnisfürsorge in der römischen Kaiserzeit (183—201): урядженя. H. Blümner пише статю Die Maltechnik d. Altertums (202—219) в нагоди книжки Бергера (1904, XII+314). Ильберт, Aus Galens Praxis (276—312). A. Gercke, Thelegonie und Odyssee (313—332). К. Рейшель, G. u. d. deutsche Volkskunde (345—358). A. Thumb, Griechische Dialektforschung und Stammesgeschichte (385—399) в нагоди

праці Meister'a: Dorer und Achäer (1904). F. Коерр, Ausgrabungen d. königl. preussischen Museen in Kleinasien (476—499). С. Fries, Zum antiken Totenkult (623—627), виступав проти Замтера. Е. Петерзен, Die Leichenwagen Alexanders des Grossen (698—710), причинок до праці Müller'a. В. Kahle, Dänisch. Volksglaube in Holbergs Schriften (711—722). Про культурні відносини Польщі П. Гаакє, Polen am Ausgang des XVII Jahrh. (723—736). (XVI.) Е. Швабе, Studien zur Entstehungsgeschichte der Kursächsischen Kirchen und Schulordnung von 1580 (212—235): приписи. А. Вömer, Ein vergessener Vorläufer der Dunkelmännerbriefe (280—287): Nivis i Dialys.

Wiener Studien, Z. f. klass. Philologie. Supplement d. Z. f. öst. Gymn., hrg. v. E. Hauler, H. v. Arnim, XXVI, XXVII, Wien, 1904, 1905. Річник 1904 не містить нічого для нас з винятком статейки I. Jüthner'a, Ein alter Euphemismus (155—157), де доказуєть ся, що славянське слово курва самостійного походження, а грец. *κορφα* витворило ся в часом з *κόρα*, *κούρη* = дівчина. (1905). F. Hauler, D. in Ciceros Galliana erwähnten convivia poetarum ac philos. u. ihr Verfasser (95—105): згадуєть ся також про мимів. J. Endt, D. Gebrauch d. Apostrophe bei den latein. Epikern (106—120); дуже часто уживана. А. Свобода, Über neue Bruchstücke eines gnostischen Psalmes v. Christi Höllenfahrt (299—301): в папіруса з II ст. по Хр.

Philologus. Zeits. f. d. klassische Alterthum, hrg. v. O. Crusius, LXIII, LXIV. (XVIII) Leipzig, 1904, 1905. (1904). В. Кроль, Ein astrologischer Dichterling (135—8). А. Моммзен, Attische Jahrbestimmung (161—185), Н. Meltzer, Der Fetisch im Heiligtum des Zeus Ammon (186—223). (1905). Зелінські, Marginalien (1—26) м. и. Genius u. Juno (2⁰) сїм головних грїхів (21 д). Г. Гергардт, Untersuchungen zur Gesch. d. griech. Briefes (27—65). Engelbert-Drerup, Beiträge zur Topographie von Alt-Athen (66—94). Е. Bickell, Zur Bedeutung d. Ammon-Orakels (149—150): а. вказує на культурно-історичне значінє культу. В. Отто, Juno, Beiträge zum Verständnisse d. ältesten u. wichtigsten Thatsachen ihres Kultes (161—223). А. Matthaei, D. Geisselwesen bei d. Römern (224—247). М. Мауєр, Πέδιλα (248—253): подана також історія теми. В. Нестлє, Heraklit u. d. Orphiker (367—384): їх вплив. Fr. Zuckер, Euhemeros u. seine *Ἐρὰ ἀναγραφὴ* bei den christlichen Schriftstellern (465—472): Ляктанцій, Августин, Евсөвій. L. Deubner, Zur Iosage (481—492). О. Im misch, Zum Margites (633—4): звістка у Т. Мёгохита з XIV ст. В додатку (Supplement IX) уміщена статя Ростовцева, Gesch. d. Staatspactt in d. römischen Kaiserreiche (320—512).

Archiv f. lateinische Lexikographie u. Grammatik mit Einschluss d. älteren Mittelalters, hrg. v. Ed. v. Wölfflin, XIV, 1—3, Leipzig 1905. J. Wackernagel, Zu den lateinischen Ethnika (1—23) обговорює назви поодиноких народів, племен і місцевостей. Й. Целлер, Vicus, platea, platiodanni (301—315), H. Stadler, Neue Bruchstücke d. Quaestiones medicinales d. Pseudo-Soranus (361—368): в рук. капітули в Chartres (cod. 62, 115). С. Thulin, Fulgur, fulmen u. Wortfamilie (369—391): походження слів, релігійне значіння, назви.

е) *Часописи присвячені індогерманській філології і порівняльній історії літератури.*

Indogermanische Forschungen, XVIII, 1905. K. Brugmann, Zur Wortzusammensetzung in den indogerm. Sprache (59—76). Праця Мерінгера, Wörter und Sachen (204, 295) буде обговорена враз з 2-ма першими частинами.

Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, 1905 — бібліографічний відділ.

Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen, XL (XX) 1905. Статі Мерінгера і Шенкля, Zu *ǰmaǰa* und zur Geschichte des Wagens (217—233) і Zu *ǰmaǰa*.

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, XXIX, 1905. Статі Вондрака, Altk. sěňь, stěňь, těňь Schatten und tělo „corpus“, Zu den Nasalen im Slavischen і Das slavische Imperativ und sein Verhältnis zum littauischen Präteritum. Крім того статі А. Fick'a, M. Much, Die Heimat der Indogermanen і О. Wiedemann'a, Litu-Slavisches.

Zeitschrift für keltische Philologie буде реферована в дальшій огляді.

Revue celtique, Gaidoz, XXV, 1904. Статі Cumont'a, Le dieu celtique Medros (47—50), S. Reinach'a, Les carnasiers anthropages dans l'art Gallo-romain (208—224). V. Tourneur'a, Le mystère de Saint Crépin et Saint Crépinien (299—343, 420—435).

Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen, 1905, 114, 115. (114.) Fr. v. d. Leyen дає продовжене праці Zur Entstehung d. Märchens (1—24, 1—22) яка буде по укінченню обговорена окремо. Вінтерфельд містить цікаву статтю Hrotsvits literarische Stellung (25—75), де обговорює мотив: нарікання дівчини, перенятій в легенді, долішно-саксонську народну штуку в середньовічних часах, легенду про сьв. Agnes, любов в середньовіччя і ролю німів.

Продовжене буде. I. Больте наводить ще один текст про Bigorne u. Chicheface (80—86). Л. Йордан містить Studien zur fränkischen Sagensgeschichte (92—114, 354—367), де зближує один епізод (Folko-Aupais) в Girart в Rossillon — в Alphaid (і темою про Бергу). (II. Cluthars Sachsenkrieg auf d. Arnulfring Ansigisel übertragen). Ф. Гольтгаузен додає доповнення до статі Арферта (D. Motiv v. d. untergeschobenen Braut, 430—1) і наводить в La vie et aventures du seigneur Rozelli паралелю до The Discovery. Л. Йордан старається доказати, що Quelle d. Hervis v. Metz (432—440) треба шукати на Сході. З. Больте публікує D. Liederbuch Ms Ravlinson Poet 185 (326—357). На увагу заслугує ще праця Dübi, Cyrano de Bergerac (115—145, 371—396, CXV, 133—161). (115.) A. Haufen, Niklas Praun u. Pandolfo Collenuccio (22—29): їх залежність. E. K. Blüml містить далі Volkslied-Miszellen (30—66) дуже різноманітного змісту, де зведено багато порівнюючого матеріялу і опубліковано рукописні німецькі і латинські пісні. Між дрібними замітками находимо 1) M. Förster, Eine verlorene Hs. d. Sprüche Hendings (165—7), Ф. Ерлеманн Zum 90 angelsächs. Räthsel (391—2) і Förster, Ein altengl. Prosaräthsel (392—3).

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte hrg. v. W. Wetz u. I. Collin, N. F. Berlin 1904, 1905, XV, XVI. (1904). II. Горн характеризує творчість європейців і східних народів в статі Morgenland und Abendland (9—20), причім звертає увагу на деякі спільні мотиви і на спосіб їх оброблення. В статях K. Vossler'a, Wie erklärt sich der späte Beginn der Vulgärlitteratur in Italien (21—32), P. A. Becker'a, Johann Barclay 1582—1621 (33—118), Ф. Вільмвена, Ossians Einfluss auf Byrons Jugendgedichte (119—148) і Lommatzsch'a, Litterarische Bewegungen in Rom im vierten u. fünften Jahrh. n. Ch. (177—192) знайдеться не одно для етнольога. M. Manitius подає кілька примірів про Mittelalterliche Umdeutung antiker Sagenstoffe (149—158), W. Hüttemann розбирає мотиви і зміст німецьких казок і відділює місцеві витвори від чужих, особливо від індійських, яким автор приписує велике значінє (Eigenes u. Fremdes im deutschen Volksmärchen, 159—163): мотиви про переміни і вандрівку душ випроваджує також звідтам. Й. Больте оголошує Ein Schwank von der Rache eines betrogenen Edelmannes (163—167) в 17 ст. в метелика берлінської бібліотеки (Yd. 7853, 37), що пригадує 3 новелю в Cent nouvelles Antoine de la Sale: La pêche de l'anneau і може бути першовзором анонімного нідерландського жарту Klucht van de Schoëster, of Gelijke monniken, Gelijke kappen (Dortrecht 1660). Зміст такий: швець хоче пімстити ся на шляхтичу, що ходить до його

жінки, забирає йому одіж, зловивши його раз у своїй жінки і йде до його жінки на ніч. М. Ясоби дає коротку але цікаву статтю *D. sagen-geschichtlichen Grundlagen in Goethes Braut von Korinth* (346—351). (1905) А. Glock, *Über den Zusammenhang des römischen Mimus u. einer dramatischen Tätigkeit mittelalterlichen Spielleute mit dem neueren komischen Drama* (25—45, 172—193). З інших статей можу згадати лише про статтю С. А. Мауер'а, *Brünhilde, Eine Untersuchung zur deutschen Heldensage* (119—171).

Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte, V, 1905 — будуть ще докладніше обговорені. Покищо згадую продовжене праці Толъдо, *Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter* і розвідки Föster'а, *Kaiser Julian in der Dichtung alter und neuer Zeit*, Тарделя, *Zum Volkslied von den 2 Raben* і Гертеля, *Eine indische Quelle zu Lafontaine Contes et nouvelles* I, 11.

Forschungen zur neueren Literaturgeschichte hrg. von Fr. Muncker, Berlin, 1905, XXVIII. К. Люцерна, *Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe* (IV+70). Авторка розслідує генезу пісні, її розмір, значінє, відносини до інших народніх пісень і перерібку Гете і робить замітки про історію познайомлення Німців з полуднево-славянською поезією. XXIX праця Шіка про естетику Грільпарцера. XXX. Герм. Тардель, „*Der arme Heinrich*“ in der neueren Dichtung ([IV]+69): між іншим і про переклади в Гартмана фон дер Аує. Попередні зошити принесли слідуєчі праці: Фр. Готтгельф, *Das deutsche Altertum in den Anschauungen des 16 und 17 Jahrhunderts* (N. 13), Герм. Тардель, *Die Sage vom Robert dem Teufel in neueren deutschen Dichtungen und in Meyerbeers Oper* (N. 14), Н. Мау, *Die Behandlungen der Sage von Eginhard und Emma* (N. 16), Ст. Носк, *Die Vampyr-sagen und ihre Verwertung in der deutschen Literatur* (N. 17), Е. Шмідт, *Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlichen Ableger im XVI Jahrh.* (N. 24), О. Дрієсен, *Der Ursprung des Harlekin* (N. XXV).

Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte hrg. v. M. Koch u. Gregor Sarrazin, Leipzig, 1904—1905, I—VI. В 1 зошиті праця П. Ляндауа, *Karl v. Holteis Romane*, в 2-ім Е. Генеріх, *Andreas Gryphius und seine Herodes Epen*, в 3-ім студія Зульгер-Гейбінга про Гуго фон Гофмансталь, в 4-ім Н. В. Г. Спеєк, *Katilina im Drama der Weltliteratur* (VII+98), в 5-ім Е. Меїнєк, *Friedrich Hebbels und Richard Wagners Nibelungen Trilogien* (критичний причинок до історії нових обробіток Нібелюнгів), в 6-ім К. Менне,

про Гетового Вертера в нідерляндській літературі, в 7-ім А. Lowack'a, Die Mundarten im hochdeutschen Drama.

з) *Часописи присвячені романській фільмології.*

Romanische Forschungen, XVII, XVIII, XIX, 1, 2, XX, 1, XXI, 2. 17-ий і 18-ий том містять Rätoromanische Chrestomathie C. Decurtins'a. (XIX, 1). Wenderoth, G., Estienne Pasquiers poetische Theorien und seine Tätigkeit als Literarhistoriker, з причинками до фігур і тропів. (XIX, 2). Fiset, Fr., D. altfranzösische Jeu-Parti (407—544): говорить ся про „Спори“ в провансальській і французькій літературі, які знані в інших формах загально в західній Європі. E. Fehse, Sprichwort und Sentenz bei Eustache Deschamps und Dichtern seiner Zeit (545—594): зібрані пословиці в творів D. і інших писателів $\frac{1}{2}$ пол. 14 століття. Поділ ось який: А) Природа, І) анорганічна (огонь, вода, воздух і т. д.). ІІ. Органічна природа: а) рстинний світ, б) звіриний. В). Чоловік: 1) фізично, людське тіло, а) його складові частини, б) прояви, 2) психічно: а) рухи тіла, б) змісли, в) афекти. ІІІ. Етика: а) природа (звичаї), б) виховане, а) добрі прикмети, β) злі прикмети, γ) відносини чоловіка до Бога і світа, в) мова, г) стан, держава, д) занятя. Друга частина: замітки про будову пословиць: 1) „Einkleidung“, 2) форма, 3) вік і походження, 4) де виступають і 5) значіне пословиць. Я. Ульріх, Drei romanische Fassungen bei den Jakobsbrüdern: про вірність приятелів (Grimm, H. M. N. 6, Köhler, Aufsätze 1904, 24). (XX, 1). Л. Йордан, Sage von den vier Haimonskindern (1—198): автор вказує на найдавнішу полуднево-французьку форму і доказує, що і в Гасконії, в Бордо був центр французької поезії і що стоїть в звязи з іншими центрами. (XXI, 2), Le-went, Kurt, Das altprovenzalische Kreuzlied (321—448): подано вискази трубадурів проти хрестоносних походів, про саму назву, вчислено ті пісні в їх історичній звязи, і наведено їх зміст, розвій і форми. Початок праці А. Heiss'a, Studien über die burleske Modedichtung Frankreichs im XVII Jahrh. (449—640).

Romania, XXXIV, 1905. G. Huet [La version néerlandaise des Lorrains. Nouvelles études (1—20)] дає доповнення до своєї статі в р. 1892 і обстає при своїй теорії. P. Meyer, Notice au ms 9225 de la Bibl. roy. de Belgique (Légendier français) (21—43). Автор застанає ся над змістом легенд і винаходить близькість і споріднене з іншими рукописами. А. Thomas наводить зміст латинської переріпки з XVII ст. романа про Goufier'a de Lastours (Le Roman d. G. d. L. 55—65), що міг повстати в 13 ст. G. Huet доходить в статі Sur quelques formes de la légende du Chevalier du Cygne (206—214)

до результату, що існувала давніша редакція твору, як се видно з порівняня *Naissance au sune* з лат. *Dolorathos* і що оповіданє про Лебедині діти, як його знаємо з латинської редакції оксфордського тексту, вказує на існуванє давнішого вірця. Р. Meyer дає далі *Notice du ms. 305 de Queen's College, Oxford (Légendier français)*, R. Weeks продовженє студії *Etude sur Aliscans (237—277)* а А. Piaget дальші причинки *La belle dame sans merci (375—428, 559—682)*, де публікує чотири тексти і винаходить їх жерела. Р. Meyer оголошує *Fragments de manuscrits français (429—457)*, а іменно 4 фрагменти (*Fragment de Garin le Lorrain* з 13 ст., *Fr. de Girbert de Metz*, з 13 ст., *Fr. de Brasenose College in Oxford*, *Fr. de Girart de Vienne* з 13 ст. і *Fr. de la Branche XI de Renart* з 15 ст.). Важна ще збірка А. Jeanroy'a, *Poésies du Troubadour Gavaudan (497—539)*. В відділі дрібних заміток входять в наш обсяг статі Р. Meyer'a, *La chanson de Clovechons* (з 13 ст.), *L' inscription en vers de l'épée de Gauvain*, Jessie L. Weston'a, *Wauchier de Denain and Bleheris*, А. Th. Pour un „*Dictié de la Vierge Marie*“ fait divers pariscen.

Zeitschrift für romanische Philologie, hrg. v. Gröber, XXVIII, XXIX, 1904, 1905. (1904). Рецензія Michaëlis de Vasconcellos на Н. R. Lang, *Cancioneiro Gallego-Castelhana (200—231)*. К. Meyer дає ще один причинков до погляду про кельтійське походженє Тристана і Івольде („*Tristan und Isolde*“ und keltische Sage, 353—4). (1905). Статя Foerster'a, *Der Pflug in Frankreich u. Vers 296 in Karl des Grossen Wallfahrt nach Jerusalem (1—18)* присвячена сконстатованю форм плуга у Франції. L. Foulet оголошує працю *Marie de France et les Lais bretons (18—56, 293—322)*. Г. Шухардт зіставляє походженє кількох імен і назв в статі *Ibero-romanisches (226—227)*, його ж інтересна порівнююча студія *Lat-galla (323—32)*, Л. Йордан доповнює і простує статю Префера в розвідці *Zur Entwicklung desgottes gerichtlichen Zweikampfs in Frankreich (385—401)*. З культурно-історичного боку важні також статі проф. Meyer-Lübke, *Wortgeschichtliches (402—412)*, Шухардта, *Zur Wortgeschichte (449—451)*, його ж, *Ibero-romanisches und Romano-baskisches (552—565)*, А. Горнінга, *Lat. Ambitus im Romanischen (513—551)* і Н. Suchier'a, *Vivien (641—682)*. Незвичайно цінні примітки С. Michaëlis de Vasconcellos, *Randglossen zum altportugiesischen Liederbuch (683—711)*, варта уваги коротка замітка Шухардта, *Wörter und Sachen*; в якій звиває до порівняних студій над словами і річами. З під пера Шухардта вийшла також нотатка *Niedermain cosaque „Schober“ (455—6)*, де автор противить ся гадці Горнінга і вводить, що cosaque не має нічого спільного з козаками а скорше

з славянською назвою коза, козел, козельц, що означає також оборіг і перейшла до мадярського та знава у Тирольців і Каринтиїців.

Münchener Beiträge zur romanischen und englischen Philologie, hrg. v. H. Breymann und I. Schick, XXV, 1905. Th. Roth, Der Einfluss von Ariost's Orlando furioso auf das französische Theater (с. XXII—263): важна праця для фольклориста і історика літератури. Перша частина особливо цікава, бо трактує про вплив італійської літератури на французьку, і то в ліриці, епосі, романі і драмі, та обіймає розвій театру. Користаючи з нагоди подаю також зміст попередніх томів, о скільки вони входять в обсяг нашого реферата: A. Rauschmaier, Über den figürlichen Gebrauch der Zahlen im Altfranzösischen (N. 3), P. Maurus, Die Wielandsage in der Litteratur (N. 25).

Studi di filologia romanza publ. da E. Monaci e C. de Lollis, XXXVI. Pavlo Savj-Lopez, Il canzoniere provenzale. A. Ferretto, Notizie intorno a Calega Panzano, trovatore genovese e alla sulla famiglia (1248 -1313).

Revue de philologie française et de littérature, XIX, 1905. Продовжене і кінець збірки Casse et Chaminade, Vieilles chansons patoises du Périgord (48 і д., 176 і д., 266 і д.), де переважають любовні пісні, рідше приходять пісні церковного і патріотичного змісту, на яких деколи замітний вплив штучної літератури. До кожної пісні долучено ритмічний переклад і ноти. I. Reinhold, Quelques remarques sur les sources de Floire et Blanceflor (153—175), автор відпирає гадку Huet'a про орієнтальне походжене твору, аргументуючи тим, що подібні ситуації викликали подібні мотиви як вежа дівчат, гарем і т. д.

Revue des langues romanes, XLVIII, 1905. K. Sneyders de Vogel доказує в статі La suite du Parthénopeu de Blois et la version hollandaise (5—29), що голляндська версія сходиться до докладно з старофранцузькою β і що продовжене остатньої міг написати той сам автор, що й початок. F. Castets, I dodici canti (compléments à l'introduction) (208—240, 396—410). В. Шішмарев, Contenances de table en vers provençaux (289—295): текст. E. Kastner, Les versions francaises inédites de la descente de saint Paul en enfer (385—395): опублікована англо-романська версія (Bibl. nat. f. fr. 24862).

Studi romanzi, editi a cura di E. Monaci, II, 1904, III, 1905. (1904). Поміщені статі V. Crescini, La redazione velletrana del cantare di Fiorio e Bianciflore (5- 26), A. Parducci, Stanze rusticali in dialetto lucchese del sec. XVII (106- 122), Fogo-

lari, La leggende di Barlaam e Josafat in un codice del 1311 (135—140). (1905). Ascoli, Ricordi concernenti la toponomastica italiana (7—14).

Archivio glottologico italiano... la direz. di C. Salvioni, Torino 1904, 1905, Vol. XVI, H. 1—3. G. Salvioni, Poesie in dialetto di Caverguo (Volmaggia) 549—590): подано 12 пісень і 2 оповіданя.

Studi glottologici italiani, diretti da Giacomo de Gregorio.

Giornale storico e letterario della Liguria, V, VI, 1904, 1905.

Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur, XXVII, XXVIII, XXIX. E. Бруйрер, Beiträge zur Erklärung der arthurischen Geographie, II Gorre (1—71). C. Friesland подає Französische Sprichwörterbibliographie (260—287) від р. 1847. E. Бруйрер, L'enserrement Merlin. Studien zur Merlinsage. I Die Quellen und ihr Verhältnis zu einander (XXIX, 56—140).

Giornale Storico della Letteratura Italiana, XXII, vol. XLIII, XLIV, XLV, XXIII v. XLVI, XLVII, XLVIII, 1904, 1905. Sabbadini R. містить більшу працю Briciole umanistiche (43, 244—258, 46, 65—81, 48 і д.). В 44 томі стрічаємо дуже інтересні праці Let. di Francia, Alcune novelle del „Decameron“ illustrate nelle fonti (1—103) і П. Тольдо, Note Poggiane (117—125). З 45-го можна занотувати статі L. Frati, I Bentivoglio nella poesia contemporanea (1—34) і G. Bertoni, I codici di rime italiane di Gio. Maria Barbieri (35—47). (46). G. Lega, Una ballata politica del secolo XIII (82—99), вложена Тосканцем в р. 1267.

д) *Часописи з обсягу Германістики і англїстики.*

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur, XLVIII, 1906. Rieger, Zum Hildebrandsliede (1—9) і Zum Kampf in Finnsburg (9—12). Больте оголошує Zehn Gedichte auf den Pfennig (13—56) і подає та обговорює літературу про уперво-ніфіковане гроша від латинських часів почавши аж до нині. У Франції удержуєть ся приміром повіре про літаючого дідька, що розсипує гроші, а люди старають ся його спіймати. Воно знане також в Італії і в Німеччині і дійшло аж в Росію (I. G. Kohl, Reisen in Russland, 1841, I, 137), де удержало ся в народних картинках (Ровинський, Русск. нар. картинки, 1881, I, 243). Heusler A., Zur Skiöldungendichtung (57—87). Статі К. Крауца, Schrete und Wasserbär (99—102) і Zur Kritik der Rittertreue (103—128) займають ся текстом. G. Roethe

оголошує Günser Bruchstück des Renout von Montalbaen (129—146). S. Neckel дає Studien über Fródi (163—186). P. Wuest досліджує Zwei neue Handschriften von Caedmons Hymnus (205—226), Schönbach відривки псалтира Aus einem Marienpsalter (365—370). F. D. Blöte, Die arkelsche Schwanrittersage (370—399). Г. Фішер, Sapo, Cinnabar und verwandtes (400—408) і Die sogenannten „Ratschläge für Liebende“ (421—425). Борхлінг оголошує Schwiebuser Bruchstücke eines mhd. Cato und Facetus (425—435). L. Schücking, Das angelsächsische Gedicht von der „Klage der Frau“ (436—449). K. Droege, Zur Geschichte des Nibelungenliedes (471—503), Граф-Фундер оголошує Daniels Traumdeutungen (507—531).

Anzeiger f. deuts. Altertum, XXX, 1906.

Zeitschrift f. deut. Philologie, 1905, XXXVII (с. 576).

F. Holthausen, Zur Quelle von Cynewulfs Elene (1—18): коли Glöde в Anglia (IX, 271 і д.) знав лише як жерело латинські версії легенди в Acta Sanctorum, вчисляє автор 1 сирийський текст легенди, 5 грецьких текстів, 6 латинських, 4 середно-англійських, 3 середно-німецькі і по одному текстови старо-ісляндському, старо-шведському і старо-англійському. G. Neckel (19—28) дає причинки Zur Volsunga Saga u. den Eddaliedern der lücke. W. F. Gombault публікує Die fränkischen Psalmenfragmente (29—39). Н. König доходить в статі Pamphilus Gengenbach als Verfasser der Totenfresser u. der Novella (40—65, 207—282) до цілком нових результатів: Г. не мусить походити в Нюрнберґ, коли його мова має алеманський характер; фільологічні критерії промавають за авторством Новелі і Totenfresser. A. Götze, Urban Regius als Satiriker (66—112). Holthausen подає Beiträge zur Erklärung d. altengl. Epos (113—125) фільологічного змісту. A. Götze доказує, що автором твору в часів реформації „Von dem Pfründmarkt der Courtisanen u. Tempelknechte (1521) є Seb. Meyer (193—206). R. Voer містить Untersuchungen über d. Ursprung u. d. Entwicklung d. Nibelungensage (289—348 і 438—505), початок праці, в якій подано критичні замітки про Гагена і Зіґґріда, загу про Брунгільду, пісні в codex regius, про борбу з зміями і Нібелюнгі, про жіночі імена Нібелюнгів, про походжене Зіґґріда і про т. зв. Казки про Зіґґріда; на кінці віставлено і начеркнено розвиток заги про Зіґґріда. Гефнер, D. Ochsenfurter Fragmente der Alexandreis d. Ulrich von Eschenbach (348—351) з 13 столітя. Н. Jaekel, Zur friesischen Volksepik (433—438) про сліди епіки у Фривів.

Beiträge zur Gesch. d. deut. Sprache u. Lit., 1905, XXX, XXXI, 1. (30). Ehrismann доказує в Märchen im höfischen Epos (14—54), що героїчні партії епічних творів про Артура лише

оброблюють казки, що знов вийшли з іриських героїчних переказів головню про Хухулїна: для тої ціли розсліджує автор поодинокі мотиви. O. Behaghel (Ein bulgarischer Ödipus, 207) вказує на болгарську пісню у Strauss'a 1895, с. 218 і на працю Драгоманова, що дають паралелі до легенди про Григорія. З того найліпше видно, як мало ще знають Німці славянську літературу. На увагу заслугує студія M. Шейнерта, D. Adjectiva im Beowulfepos als Darstellungsmittel (345—430) і подібна, хоча о много інтереснійша праця Behaghel'a, Zur Technik d. mittelhochdeutschen Dichtung (431—564)¹⁾. (31, 1). E. Blümmel, містить з нагоди збірки каринтійських пісень Ліблейтнера статю про рим і ритміку німецьких шнадагінфлїв, що відповідають нашим колонійкам і козачкам (Das Kärntner Schnaderhüpfel, 1—42). A. Trampe-Bödtker подає в статі Ivens Saga und Bevis Saga порівняне рукописий.

Zeitschrift f. deutsche Wortforschung, VII, 1905/6. A. Götzte, Teufels Grossmutter (28—35). Баба міняє часто ролю з матір'ю чорта: автор наводить багато примірів в старонім. літератури. Ф. Ключе спикюєть ся над питанєм про час появи імен для псів (Hundenamen, 38—40) і доказує, що початки надаваня імен сягають поганських часів. H. Wehrle обговорює D. deuts. Namen d. Himmelsrichtungen u. Winde (62—136), Gombert дає Weitere Belege zu farbigen Worten (136—151).

Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, XXX, XXXI, 1904, 1905. (1904.) H. Carstens оголошує Sprichwörter und Redensarten aus Stapelholm (78—80), F. Breusker публікує довшу розвідку Gedichte Brunos von Schonebeck (81—146), де знайдесть ся чимало матеріялу для фольклориста, E. A. Kock дає поясненя Zu Meister Stephan Schachbuch (147—153). (1905.) F. Mentz випроваджує Altvil (Ein neuer Erklärungsversuch, 1—19) з *alftwil або *albtwil. Поговірку Dat Ei was intwei (19) відносить R. Sprenger до старинної казки, знаної зі збірки Евопа, про те як змії пробував вірність приятеля. A. Römer подає Eine Sammlung plattdeutscher Sprichwörter und Kernsprüche nebst Erzählungsbruchstücken von John Brinckman (29—35), F. Goebel, Bruchstücke von Bruder Philipps Marienleben aus dem Jahre 1324 (36—98) і Ein niederdeutsches Lied auf die Schlacht an der Conzer Brücke am 1/8 1675 (39—43). Carstens оголошує дальшу частину пословиць і поговорок (58—60), Sprenger приміток про шахову книгу (62—4).

¹⁾ У Славян нема покищо иньшої праці крім Мікльошичевої, D. Darstellung im slawischen Volksepos, Denks. d. Wien. Akad., ph. hist. Kl. 38, 1890, III, 26 і д.

З історичного і культурно-історичного боку важна стаття Th. v. Riekhoffa, *Niederdeutsche Dichtungen Altlivlands* (44—57).

Zeitschrift f. hochdeutsche Mundarten, 1905. M. Follmann, *Über Herkunft u. Sprache d. Deutsch-Lothringer* (1—19), W. Unsel, *Schwäbische Sprichwörter u. Redensarten* (31—37 і 242—246) продовжене, мужеські і жіпочі прозвища і звороти що до їдн. Інтересна замітка Г. Кіша, *Rumänische Elemente im Siebenbürgischen* (53 і д.) звернена против статі Грігоровици (*Rum. Elemente і т. д. Z. f. hd. M.* 1901, 1—5). E. Blümmel публікує долишно-баварський вірш з пол. XVII ст. „*Der Bauernsohn in d. Kirche*“ (228—236) і порівнює зі знаними версіями. Він же оголошує *Kinderreime u. Kinderlieder aus N. Österreich* (236—241) зі збірки Вурта.

Korrespondenzblatt des Vereines für niederdeutsche Sprachforschung, XXVI, 1905. E. A. Kock, *Zum Gedichte von der Seele und dem Leichnam і його ж, Zum Lübecker Totentanz von 1520.* R. Sprenger, *Zum Rostocker Reinecke-Fuchs (1650).* Г. Йоахім, *Aberglaube bei Namengebung.* H. Schönhoff, *Volksreime aus dem Münsterlande і Rätsel aus d. Münsterlande.* Грабов, *Aberglaube bei Namengebung.*

Zeitsch. d. allg. deut. Sprachvereins, XX, 1905. П. Льоренц, *Schillers Stellung zur Eigenart d. deutschen Volkstums* (133—141). Гомолінські підносять *D. Bedeutung d. Mundarten* (337—341), думаючи, що „*Sprachkunde ist Volkskunde*“.

Göthejahrbuch, XXVI, 1905.

Chronik des Wiener Göthe-Vereines, XIX, 1905.

Stunden mit Goethe hrg. v. W. Bode, 1905, I приносять ряд дрібніших статей про Гетого і його творч.

Euphoriön, XII, 1905. Цілий том присвячений Шіллєрови: між ними опубліковано деякі листи. Для нас нема нічого.

Abhandlungen hrg. v. der *Gesells. f. deuts. Sprache in Zürich*, 1905, XI не мав нагоди бачити.

Jahrbuch der Grillparzer Gesellschaft, XV, 1905.

Prager deutsche Studien, I, 1905.

Hermæa. Ausgewählte Arbeiten aus dem germanischen Seminar zu Halle hrg. von Ph. Strauch, Halle, 1905, Hft. 2, 3. (3.) E. Кеґель, *Die Verbreitung der mittelhochdeutschen erzählenden Litteratur im Mittel- und Niederdeutschland nachgewiesen auf Grund der Personennamen* (X+140)

Untersuchungen zur neueren Sprach- und Literaturgeschichte hrg. v. Walzl, 1905, Hft. 5, 6, 7, 8.

Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kultur-

geschichte der germanischen Völker hrg. v. A. Brande Martin, Schmidt. Strassburg 1905, Hft. 95, 96, 97, 98. (97.) V. Beyer, Die Begründung der ersten Ballade durch Bürger (с. 113).

Germanistische Abhandlungen v. Vogt, 1905, H. 24, 25. (24.) Ot. Beckers, d. Spiel von den zehn Jungfrauen u. d. Katharinenpiel (VIII+157). Автор оголошує оба тексти, описує їх палеографічно і фільольогічно і обговорює докладно зміст, жерела і оброблення теми, додаючи до того обширний розділ про традицію духовної драми. (25.) K. Euling, d. Priamel bis Hans Rosenplüt. Studien zur Volkspoesie (VIII+583). Це праця великої вартости, основана на великій матеріалі в обсягу середньовічної літератури і народної усної словесности. Автор усталює насамперед суть Priamel і подає свою дефініцію, що Priamel „самостійний рід первісно епіграматичних імпровізацій (XV століття), що старають ся звести в цілість ряд паралельних подробиць в сталих формах „mit künstlerischer Abricht“ (с. 15). Відтак виказує різниці між Pr. і приповідками, акростихами, дрібушками, загадками і подібними творами, спинюють ся над іменами пріямель (40—62), над їх перехованем в літературі (63—80) та їх характер у всесвітніх літературах (81—141) і присвячує більшу увагу теоріям про повстанє і початки того рода поезії (142—165), про чотировіршові (166—417) і двовіршові пріямель (418—460) і кінчить їх характеристикою в творах міненевґерів і майстеревґерів а передовсім в творах Rosenplüta (418—581). Славянська поезія використана досить слабо.

Nord und Süd, 1905, 112, 113, 114, 115. (115.) K. V. Гольдшмідт, Rasse und Individualismus (201—210), A. Роголля, Reise-skizze aus Norwegen (119—124). (114.) K. Breysig, Stoff und Formenkunst bei den italienischen Malern des ausgehenden 15 Jahrh. (106—130). I. Pflugk-Harttung, Die Städte Siziliens (131—134): стави, занятя. Beda Prilipp, Aus altirländ. Sagenlitteratur (394—403).

Berliner Beiträge zur germanischen und romanischen Philologie, veröff. v. E. Ebering. XXVIII, XXIX Germ. Abteil. N. 15, 16. (15.) Фішер А. В., Über die volkstümlichen Elemente in den Gedichten Heines (1905, 1—150). Автор завначує голоси давних критиків, що Гейне черпав з народної поезії і доказує се на підставі основно переведених студій. Наперед розсліджує автор форму поезий Гейне в порівнаню з народними піснями, як мову, стиль, метрику, архаїзми, нар. слова, початки і формальну будову стрічок, повторюваня, відтак переходить до змісту і обговорює поодинокі мотиви і образи, до яких находимо паралелі в нар. піснях, приміром: бажаня, любов мерця, мерці воскресают, карають невірність, липа і соловій,

оживленє природи, переїна дівчат в цвїти і т. д. (XXIX, 16.) Й. Лохнер, Thomas Prischuchs Gedichte auf das Konzil von Konstanz (1906, 1—167).

Anglia, 1905, XXVIII. Eleonor Prescott Hammond, Two British Mus. Manuscripts (Harley 2251 and Adds 34360). A Contribution to the Bibliography of John Lydgate (1—28, 143—144). Докінченє статї Wülfing'a, D. Bild u. d. bildliche Verneinung im Laud-Troy-Book (29—80). А. Лянге, Lyndesay's Monarche und d. Chronika Carionis (81 і д.): автор виказує залежність Monarche від Chr. С., в пляні, в головній основі і подробицях і присвячує кілька слів иньшим жерелам Lyndesay.—М. Lissner, Sir Charles Sedley's Leben u. Werke (145—254), м. и. причинки до оброблень деяких класичних мотивів. E. Flügel, Eine mittelenglische Claudianübersetzung (255—299 і 421—38). Автор публікує текст (Brit. M. Add. Ms. 11814) і подає поясненя. Г. Гускар, Fletchers Monsieur Thomas u. seine Quellen (397—420): початок праці, де обговорено зміст і історичний та культурно-історичний підклад драми. Клаебер подає поправки тексту Беовульфа (439—456).

Wiener Beiträge zur englischen Philologie hrg. v. I. Schipper, XIX, Wien u. Leipzig, 1904, XX, XXI, XXII, 1905. (19.) Е. Освальд, Thomas Hood und die soziale Tendenzdichtung seiner Zeit (I—VIII+120). (20.) А. Eichler, John Hookham Fiere sein Leben und seine Werke, sein Einfluss auf Lord Byron (VIII+192—[II]). (21.) Marg. Rösler, Die Fassungen der Alexiuslegende mit besonderer Berücksichtigung der mittelenglischer Versionen (IX+197): авторка обговорює жерела легенди, розвій студій, тексти, а спеціально розсліджує поодинокі мотиви легенди в всіляких текстах (26 мотивів), яким присвячує окремиї розділ. Зводить також спільні черти в усіх 6-ох середноанглійських версіях і спинюєть ся над їх відносинами до жерел. В додатку оголошує 6 текстів (MS. Grec 1488, Brit. Mus. Ms. Hare 4775, Bibl. Nat. Ms. Grec 1604; Bibl. Reg. Brux. cod. II. 992 & Ms. Franç. 412 і 3 італ. тексти). (22.) К. Бенндорф, Die englische Pädagogik im 16 Jahrhundert, wie sie dargestellt wird im Wirken und in den Werken von Elyot, Ascham u. Mulcaster (XII+84).

Bonner Beiträge zur Anglistik hrg. von M. Trautmann, Bonn 1905, XVII. Otto Grütters, Über einige Beziehungen zwischen altsächsischer und altenglischer Dichtung (1—50), а то що часть старосаксонської книги Битія і одно місце в Геліанд зависиме від староанглійської поезії. W. Heuser, Das frühmittelenglische Josephslied (83—121): текст і поясненя. Вкінци статї Траутманна, Der Heliand, eine Übersetzung aus dem Altenglischen (123—141), Die Auf-

lösung des 11-ten (9-ten) Rätsels (142): котвиця, Auch zum Beowulf (143—174) i Die neueste Beowulfausgabe und die altenglische Verslehre (175—191).

Bausteine. Z. f. neuenglische Wortforschung, hrg. v. L. Kellner. Berlin—Schöneberg, 1905. I. (H. 1—3), 1906, I (H. 4). Нова часопись — не приносить для нас нічого.

Englische Studien, hrg. v. J. Hoops, XXXV, 1905. G. Sarrazin, Neue Beowulf-Studien. V (19—27): тим разом про товаришів Беовульфа. P. Leendertz iun. (350—358), Die Quellen der ältesten mittlenglischen Version der „Assumptio Mariae“. Brie, Zum Fortleben der Havelok-sage (359—371).

Marburger-Studien zur englischen Philologie, Marburg, 1905, IX, X, XI.

Materialien des älteren englischen Dramas, hrg. von W. Bang, Leipzig, 1905, IX, X, XI.

Jahrbuch d. deut. Shakespeare-Gesell., 1905, XLI. R. Büttner, Zu „Coriolan“ u. seiner Quelle (45—53). A. Marquardsen, Christopher Marlowes Kosmologie (54—80). H. Reich, Zur Quelle des „Cymbelin“ (177—181) не годить ся з гадкою Шенка (Germania IX, 458) i доказує, що Шекспір переймив мотив з Золотого осла Апулея. В статі Zum Manne mit dem Eselskopf (207—210) дає автор нові причинки про міма.

е) Педагогічні часописи.

Zeitschrift für den deutschen Unterricht, XIX, 1905. І цього року призначено досить місця фольклорови. Ф. Клінкгардт пише про Edelsteine und insbesondere Diamant im Spiegel der Poesie (440—447), цитуючи головні вїмки з штучної поезії. Культурно-історичний інтерес мають статейки Е. Нестле, Sprachliches aus der vorlutherischen deutschen Bibel (454—5) i Spälter'a, Die Sutte (455—457). К. Гессель подає в статі Die Echtheit der Loreleisage (481—492) розвій переказу i доказує його старинне походженє. Згадаю тут далі інтересну статю проф. О. Weise, Lautmalerei im Deutschen (510—528). R. Sprenger простує погляд Вутте, немовби то 13-тка повстала під впливом германської віри в 13 богів Вальгаллі, бо подібне віруванє, що 13-та особа при столі умре, стрічаєть ся i у романських народів. Можна потішити автора, що віра в 13 сягає ще трохи далі i знана i у Славян. А. Seide оголошує Ein Kinderreim (599), Нагель поясненя кількох діялектичних слів (663—5) прим. цек i буцпец, уживаних при діточих забавах.

Zeitschrift für österreichische Gymnasien, LVI,

1905, (hrg. von Huemer, Hauler, Arnim). Fr. Stolz виступає проти Кайндля з нагоди його відріжнюваня фолькльористичної і історично-фільольогічної методи при розслідуваню місцевостей (в *Volkskunde*) і справляє його погляди на Принціптера і тирольську поменклатуру (*Volkskundliche Ortsnamenforschung*, 193—196). Р. Ф. Арнольд і І. Пріятель подають Schiller Übersetzungen in Österreich-Ungarn (298—305, 706—708) доповнюючи матеріал, зібраний Кохом в 5 томі Grundriss'a Гедеке з угляденнем книжок, що вийшли окремими книжками. В українськїм відділі зазначено сім перекладів: Й. Левицького: Дзвіц, Борба со смоком, Нурок, Білиловського (Дзвін), Книщикевича (Тель), Горницького (Орлеанська дїва), Грінченка (Марія Стюарт).

Österreichische Mittelschule, XIX, Wien, 1905.

Zeitschrift für das Realschulwesen hrg. v. E. Czuber, XXX, 1905. R. Müller, Die Karikatur in unseren Märchen (521—533).

Pädagogische Studien, XXVI, Dresden 1905. A. Simon, Ein volkskundliches Landschaftsbild (241—255) промовляє за наукою етнографії в школі і дає огляд колонізаційних перемін в Фогтланді.

Blätter für das Gymnasialschulwesen, München, XLI, 1905. N. Spiegel, Die Verwendung von Farbe an den Baudenkmalern und Bildwerken des klassischen Altertums (417—439). Мус'янугоголошує Ein Schülerbrief aus dem XVI Jahrh. (721—22), з р. 1543, по латині.

Das humanistische Gymnasium, hrg v. Jäger und Uhlig, XVI, 1905.

Gymnasium, Paderborn, XXIII, 1905. Статя Фроммельта, Die Heimatkunde in der Schule (9).

Lehrproben und Lehrgänge a. der Praxis. d. Gymnas. und Realschulen, hrg. von W. Fries, R. Menge, 1905. Ліндеманн, Die Sagen des klassischen Altertums als Einführung in den Atlas antiquus.

Pädagogische Blätter v. Kehr, hrg. v. Muthesius, 1905. Die deutsche Schule, IX, 1905.

Monatsblätter für höhere Schulen, IV, 1905.

Der deutsche Schulmann, A. Г., Robinsohn und die Robinsonaden in unserer Jugendliteratur.

Pädagogisches Archiv, XLVII, 1905.

Die neueren Sprachen. Z. f. d. neusprachlichen Unterricht in Verbindung mit Fr. Dörr u. Ad. Rambeau hrg. v. W. Viëtor. Marburg in Hessen 1905. Heft 1—8. Нова часопись виходить як продовженє „Фонетичних Студій“ від цвїтня 1905 р.

і містить статі, що відносять ся до методи ученя. Між иньшим стрічаємо тут статью Grote, Realienkunde u. Realienkenntniss (10—18), в якій автор звертає увагу на важність студійованя народніх звичаїв і культурного життя. Інтересна і цікава — хоть не етнографічного змісту — статя Весперзєпа, Zur Geschichte der Phonetik (Н. 4, 7 і 9 за 1906 рік).

7. Часописи мішаного змісту (етнографія, географія, історія, фіольоґія, історія культури).

Globus, LXXXVII—LXXXVIII, 1905. (87.) В порівнянню з попередніми томами вступлена в 87 томі досить багато преісторія. Тут належать статі Mehli's'a, Die neuen Ausgrabungen im neolithischen Dorfe Wallböhl bei Neustadt a. d. H. und ihre Bedeutung für die Kulturgeschichte (28—34) і Eine neue neolithische Station in der Vorderpfalz (337 і д.), Вільзера, Urgeschichtliche Neger in Europa (45—48), Фухса, Über ein prähistorisches Almenhaus (85—90, 151—156, 275), Ляша, Gregory über die ältesten Spuren des Menschen in Australien (90—91), Фухсе, Hügelgräber in der Nähe von Gandersheim (125—128), Шмідта, Die prähistorischen Pygmäen (309—312), 325—329) і Götz'a, Bulgariens ungehobene archäologische Bodenschätze (373—376), де між иньшим згадуєть ся обширнійше і про українські степові могили. До антропольоґії належать статі Кате, Die blauen Geburtsflecke (53—58), Шмідта, Die Grösse der Zwerge und der sogenannten Zwergvölker (121—125), Kollmann'a, Neue Gedanken über das alte Problem von der Abstammung des Menschen (140—148) і Stenin'a, Dr. A. A. Ivanovskys Anthropologie Russlands (198—200), докладний реферат з праці Івановського. В етнографічній відділі маємо одначе найбільше до занотованя. S. Weissenberg обговорює Die Fest- und Fasttage der südrussischen Juden in ethnographischer Beziehung (262—271), шабас, місяць елюль, новий рік, 10 днів покутних, Йом-Кіпур, Кучки, сьвято Махабеїв, Пурім, Пассах, schebhuoth, збуренє сьвятині, Рош-ходеш. Rhamm дає дві статі Die Ethnographie im Dienst der germanischen Altertumskunde (131—136) і Ehe und Schwiegerschaft bei den Indogermanen (285—289). Thilenius містить статью Kröte und Gebärmutter (105—110), Гельвір, Die jüdischen Freistädte in ethnologischer Beleuchtung (213—216), Preuss, Der Ursprung der Religion und Kunst, Andree, Böhmisches Sprachenkarten (350—351), Тецнер, Zur Volkskunde der Slowaken (376—380). Иньші розвідки трактують про позаєвропейські народи. (88.) 88-ий том біднійший з статі для нашого реферата. Mehli's пише про Eolithische Näpfchensteine, Вільзер про країнського чоловіка,

Швальбе, Zur Frage der Abstammung des Menschen (159—161), Höfler про Kröte und Gebärmutter (25—27), Stephan, Beiträge zur Psychologie der Bewohner von Neupommern (215—210, 216—221), Negelein про Pflanze im Volksglauben (318—320, 347—349). Кайндль подає кілька доповнень до відчиту Шрадера про Toten-hochzeit в житя Гуцулів (306—307). Статю T. de Arauzadi вгадує окремо в бібліографії.

Schau ins Land, 1904, XXXI. Між иньшим статі: Der Dorn-auszieher am Schwabentor zu Freiburg (1—15), де доказуєть ся, що сей мотив був знаний і в середних часах. H. Schweizer, D. Bilder-teppiche und Stickereien in der städtischen Altertumsammlung zu Frei-burg (35—60). Ф. Гаїґес, Der alte Fensterschmuck d. Freiburger Münsters (65—132). О. Ляпгер, D. ehemalige Frauenkloster in Alt-breisach (123—140).

Mitteilungen d. deuts. Ges. f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens, Tokyo, X, 1905. I. Wada, D. Schmuck- u. Edelsteine bei den Chinesen (1—16). Г. Гаас, D. hlg. Kanon d. Buddhismus in Japan (79—132). F. Thiel, D. Kojitsu Sōsho (Sammlung alter Ge-bräuche) des Teijō (133—156): збірка японського писателя в кінця XVIII ст. містить цілий звичай. Шінцінґер, Pfeil u. Bogen in Japan (122—240): опис, класифікація. М. Оствальд, Japanische Hochzeits-gebräuche (251—272): на підставі других творів.

Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Juden-tums, 1905. В. Бахер, Raschi u. Maimuni (1—11). А. Бючлер, D. Ausgiessen von Wein u. Öl als Ehrung bei d. Juden (12 і д.), м. и. поливане дороги перед молодими, весільні обряди, червона нитка відга-няє духів і чари (23), поливане мерця (29 і д.), поспуване молодих збіжжя (35 і д.); ці звичаї удержали ся довго в Галилеї і служили про-тив злих духів. П. Блюх, D. Kabbalah auf ihrem Höhepunkt u. ihre Meister (130—166). А. Аскерманн, D. märkische Hostienschän-dungsprocess vom Jahre 1510 (167—182, 286—299). С. Ямпель, Esther (405—426, 513—533). С. Функ, D. Juden in Babylonien unter Sabur II (309, 382), (с. 534—556). Н. Гросс, Zwei kabbalistischen Traditionsketten (692—700). I. Маркон, D. slavischen Glossen bei Isaak en Mose Or Sarua (707—721) і статя Штейншнейдера про мате-матику у Жидів.

Der ferne Osten, Shanghai, 1905. Містить ряд дрібніших статей в обсягу орієнтальної культури і етнографії і багато добрих ілю-страцій. Не вичисляючи усіх заміток паводжу найважчийші. Sinophi-lus, Ein Besuch bei den Ureinwohnern Chinas (53—69). А. Г. Бах, Land u. Volk v. Pakkoi u. Hinterland (114—120). J. D. C., Kinder in

China (158—160). Вільгельм, Chinesische Umgangsformen (161—174). W. W., Wo u. wie lebt der Chinese d. Mittelstandes (226—240). Kingsmill, Felsengräber in Szechuan (281—292). Крім того переклади в хінської літератури, і т. д.

Дальші зошити часописи *Finnisch-ugrische Forschungen* ще не появили ся.

Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, XVI, Hft. 1, 2, 1905, 1906. В числі першим праця Г. Вітте, *Wendische Bevölkerungsreste in Mecklemburg* (124+1 н.).

Beiträge zur Landes- und Volkskunde von Elsass-Lothringen, P. XXX містить працю Ноєрфнер'а, *Der Pfarrer G. J. Eissen, seine Freunde und seine Zeitgenossen. Ein Strassburger Zeitbild aus dem 18 Jahrh.* (стор. 127): на підставі архівальних матеріалів.

Beiträge zur Geschichte, Landes- und Volkskunde der Altmark, II. Статі Купки, *Neue altmärkische Gräberfelder mit Gefäßen des ältesten Lausitzer Typus*, *Das La Tène Gräberfeld bei Hämerten a. E.* і *Beiträge zur Volksheilkunde*. Ц. Воллезен, *Ältere Abendmahlsgeseräte in Weiben und Umgegend*. А. Пohlmann, *Neue Sagen aus der Altmark*.

Archiv für Kulturgeschichte, hrg. v. Georg Steinhausen, II, Berlin, 1904 (с. 512), III, 1905 (512) і *Ergänzungsheft I.* (III+92). (1904.) Крім статей методологічних багато матеріалів до історії культури. Так подає Фріденсбург кінець статі *Reisebeschreibung des Vincenzo Laurefici*, Вінкельманн оголошує інтересні *Strassburger Trauenbriefe des 16 Jahrh.* В статі О. Гейнеманна, *D. Taufe des Herzogs Philipp Julius von Pommern Wolgast* подибуємо опис хрестин, пиру і спис подарунків. Й. Кнеппер займаєть ся медичними сатирами Бальда (*Ein deutscher Jesuit als medizinischer Satiriker*). Цікавий матеріал приносять також статі Г. Гроша, *Geldgeschäfte hansischer Kaufleute mit englischen Königin im 13 u. 14 Jahrh.* і Ф. Льоренц, *Zensur des Schriftwesens in Bayern*, з кінцем 18 і з початком 19 ст. (1905). R. M. Меуер дає статю про франкфуртського лікаря Гофмана, Г. Баух про першого вандрівного гуманіста Флявія В. Р. Мітрідатеса. А. Гаас виступає з замітками про надворних блазнів на поморських дворі в 14—17 ст. *Zur Geschichte der Liebe als „Krankheit“* затитуловав Н. Сгоhnс статю про погляди на любов від найдавніших часів аж до середніх віків. Матеріали оголошують Н. Freytag, *Preussische Jerusalemspilger vom 14 bis 16 Jahr*, і Л. Йордан, *Materialien zur Geschichte der arabischen Zahlzeichen in Frankreich*. Інтересна також розвідка F. Burckhardt'a, *Norddeutschland unter dem Ein-*

fluss römischer und frühchristlicher Kultur, написана на підставі запозичених слів. До 15, 16 і 17 столітя належать статі Е. Фінка, Abenteuer eines Alchemisten aus dem 17 Jahrh., Гагелъстанге, Nachrichten über Baudenkmäler, sowie Kunst- u. Kuriositätenkammern in einer handschriftlichen Reisebeschreibung 1706 і Ю. Гасгагена, Beiträge zur Geschichte der Sittenzustände in Köln im 15 u 16 Jahr. (запозичені в кольонських судових актів). З заміток можна навести Urteile über das Tanzen aus der Reformationszeit, О. Клемена.

Die Kultur, V. 1904. Проф. N. Schlögl, Wissenschaft und Bibel Betrachtungen über Prof. Delitzsch' Vorträge: Babel und Bibel (1—10): автор виступає проти Деліча. О. Schleinitz, Die Kelten des britischen Inselreiches und die heutigen Versuche zur Wiederbelebung ihrer Literatur (91—104). Згадати ще можна переклад Schönbach'a латинської рукописи з 15 столітя Die Geschichte des Freiherrn Rudolf von Schlüsselberg (478—496).

Umschau, IX, 1905, приносить і за сій рік цілий ряд дрібних заміток: більших або важніших нема до занотованя.

8. Часописи присвячені студіям релігії і теології

Archiv für Religionswissenschaft, Leipzig, VIII, 1905. 21/10 1905 помер Герман Узенер, найбільший авторитет порівняних студиях релігії: А. Dieterich присвятив йому теплу згадку (I—XI). Dieterich розпочинає серію артикулів, що мають мати спільний заголовок Volksreligion. Versuche über die Grundformen religiösen Denkens. В першій частині, заголованій Mutter Erde (1—50) переводить автор гадку про почитанє землі як матери. Се видно по перше вже з давного і досить загального звичаю, класти дитину по уродженю на землю і підносити її. Вже Августин згадує про той звичай, що богиня Левана „levat“ діти „de terra“, а инші стрічаємо ся з ним у всіляких народів приміром у Італійців (Pitré, Curiosità popolari tradizionali, 1894, 67 і д.), у Німців (Е. Н. Meyer, Badisches Volksleben, 1900, 15) і т. д. Також у старих Герман і Скандинавців було се в звичаю (Weinhold, Deutsche Frauen I, 96). За тою-ж гадкою промовляє і віруване, що діти беруть ся з землі і що донекуди мусить ся їх по смерти до певного віку ховати тільки в землю, так як і звичай, класти мерця на землю. Г. Остгофф дає далі Etymologische Beiträge zur Mythologie und Religionsgeschichte (51—68), тим разом про $\pi\acute{\epsilon}\lambda\omega\rho$ і $\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$, О. Schroeder пише про Hyperboreer (69—84), Fr. Schwally оголошує статю Zur Heiligenverehrung im modernen Islam Syriens u. Nordafrikas (85—96), К. Фоллерс, Die Symbolik des Mash in den semitischen Sprachen (97—103), Д. Вестерманн, Über die Begriffe

Seele, Geist, Schicksal bei dem Ewe- und Tschivolk (104—113). Th. Nöldeke, дає доповнення до праці Дітеріха (Mutter Erde und Verwandtes bei den Semiten, 161—166). Далі потюю статі R. Reitzensteina, Zwei hellenistische Hymnen (169—190), A. Furtwängler'a, Charon, eine altattische Malerei (191—202), P. Stengel'a Αἴθνη κλυτῶπιλος (203—213), W. Köhler'a, Die Schlüssel des Petrus, Versuch einer religionsgeschichtlichen Erklärung von Matth. 16, 18, 19 (214—243), L. Sternberg'a, Die Religion der Giljaken (244—274, 456—473), Т. Зєлїньського, Hermes und die Hermetik (321—372). F. C. Conybeare оголошує початок праці Die jungfräuliche Kirche und die jungfräuliche Mutter, Eine Studie über den Ursprung des Mariendienstes (373—389), M. Siebourg описує і обговорює Zwei griechische Goldtänien aus der Sammlung C. A. Niessen in Köln (390—410). E. Lehmann займаєть ся генеалогією дідьчої матери (Teufels Gottesmutter, 411—430), звязує її з старог. Trollmutter, Huldren, das alte Riesenweib“, але не доходить до певного результату. B. Kahle містить початок статі Der Ragnarökmythus (431—455). Богато заміток знаходимо в відділі записок. В хроніці уміщено огляд Kauffmann'a старогерманської релігії, C. Becker'a студій про іслам, Schwally про стару семітську релігійю, Бецольда про сирійські і етнопські студії, Дітеріха про грецьку і римську релігійю, Г. Каро про археологічні знахідки і досліди і Fay'a про Австралію. Славянського огляду нема.

Zeit. f. d. alttestamentliche Wissenschaft, 1905, XXV.

A. Büchler, D. Brandopfer neben dem Passah in II Chron. 30, 15 u. 35, 12, 14, 16 (1—46). Св'ято Пасхи складало ся за часів хроніста в властвовій Пасхи, в пирі і в паленої жертви, яку викопував сам князь. J. Speer, Zur Exegese von Hiob 19, 95—27 (47—140). A. Marmorstein, D. Namen d. Schwestern Kains u. Abels in d. midraschischen u. in d. apokryphen Literatur (141—144) з фільологічного боку. M. Löhr, Alphabetische u. alphabetisierende Lieder im alten Testament (173—198): вичислене, обговорене, час походження. Нестле, Miscellen (201—223) 22 дрібних заміток: Жиди не носили ковчів. H. Schmidt, D. Komposition d. Buches Jona (286—310 і 360—367). С. Познаньскі, Zu den Namen der Frauen Kain's u. Abel's (340—342) імена жінок К. і Л. не приходять в Мідраш, за те подібують ся в півнійшій жидівській літературі.

Biblische Zeitschrift in Verbindung mit der Redaktion der „Biblischen Studien“, III, Freiburg i Br. 1905. O. Барденгевєр, Neue exegetische Schriften des hl. Hippolytus (1—16). O. Гапнель, Der Turmbau zu Babel (17—31): про час будови вежі. M. Seisenberger, Das Grösste Wunder Jesu (40—43): будженє в мертвих.

Він же заперечує Syneisaktentum im ersten Korintherbriefe (44—69), з чим годять ся Г. Кох в статі Vater und Tochter im ersten Korintherbriefe (401—407). J. Döllner (Zum Namen „Moses“, 151—3) думає, що Мойсей значить син. Барденгевєр дає студію Zu Maria Verkündigung (154—176) і доказує, як трудно пояснити євангельське оповіданє. Й. Мадєр доказує (Markusschluss, 269—272), що конець єв. Марка не ввійшов в під пера євангєліста і представляє можливо конець твору Прєсвитєра Арістіона. К. Мікетта, Das Sothisdatum des zweiten Papyrusfundes von Kahun und die byblisch-ägyptischen Synchronismen (337—354).

Zeits. f. d. neutestamentliche Wissenschaft, 1905, VI. E. Schürer, D. Siebentägige Woche im Gebrauche d. christlichen Kirche d. ersten Jahrhunderte. Автор доказує, що христ. церков переймила уживанє 7-дєневого тижня від Жидів, а скомбіновала се з тижнем планетним. G. Krüger, D. Taufbekenntniss d. römischen Gemeinde als Niederschlag d. Kampfes gegen Marcion (72—79). G. H. Voh, The Gospel narratives of the Nativity and the alleged influence of heathen ideas (80—101). P. Кабіш, D. Entstehungszeit d. Apokalypse Mose (109—134). Автор думає, що книжка жидівського походження і спочиває на устпих і писаних переказах в часів апостолів: списано її мабуть в 1 пол. 2 столїтя. В. W. Vason, The Markan Theory of Demonic Recognition of the Christ (153—158). S. A. Friess, Was bedeutet d. Fürst d. Welt in Joh. 12, 13; 14, 30; 16, 11 (159—179), в культу Мітри. D. W. Bousset, Beiträge zur Archikarlegende (180—193). Початок розвідки, в якій доказуєть ся по порівнаню орієнтальних версій, що лєгєнда про А. не жидівського тільки перського походження. Vollmer, D. König mit d. Dornenkrone (194—198). Вахєр, Cena pura (200—202): означала вечерю в пятницю, а відтак і саму пятницю. В. Вагнєр, Über $\delta\omega\zeta\epsilon\iota\nu$ u. seine Derivata im Neuen Testament (205—235). H. Gebhardt, D. an d. Heiden gerichtete Missionsrede d. Apostel u. d. Johannesevangelium (236—49). I. Меркєль, D. Begnadigung am Passahfeste (293—316). Cramer, D. erste Apologie Justus (III, 347—368).

Zeits. f. wissenschaftliche Theologie, 48, 1905. Ф. Ліпсіус, D. moderne Welt- u. Lebensanschauung u. d. Christentum (1—20). А. Гільєнфєльд, D. Einleitungsschriften d. Pseudo-Clementinen (21—71). J. Dräseke, Zu Basileios v. Achrida (112—120). J. Cullen, D. Urdeuteronomium (181—193) відповідь на критики. А. Гільєнфєльд, D. Urchristentum u. Ernst v. Dobschütz (260—304, 517—559), Idem, D. neuesten Logia-Funde v. Oxyrhynchus (343—352). Вебєр В., D. Unsterblichkeit d. Weisheit Salomo's (409—444): пай-

правдоподібнійше нема впливу грецької науки про безсмертність душі. А. Гільгенфельд, Eine dreiste Fälschung in alter Zeit u. deren neueste Verteidigung (444—458): Vita Polycarpii. Idem, D. Kleinasiatische Johannes u. W. Bossouet (560—7).

Zeitschrift für katholische Theologie XXIX, 1905. Дунін Борковскі, Methodologische Vorfragen zur urchristlichen Verfassungsgeschichte (28—52, 211—257). Й. Шмідліц, Die Eschatologie Ottos von Freising (445—481) і Дорш, D. Wahrheit der biblischen Geschichte in den Anschauungen der alten christlichen Kirche (631—653). Е. Міхаель, Das deutsche Kirchenlied im Mittelalter (714—721).

Theologische Studien und Kritiken, Gotha, 1905.

Zeitschrift für Kirchengeschichte, hrg. v. Th. Brieger u. B. Bess, XXVI, Gotha, 1905. Ербес, D. syrische Martyrologium u. d. Weihnachtfestkreis (1—58). Clemen, D. Elbogener Kirchenordnung v. 1522 (82—94). Dibelius, Poimandres (167—189) проти Рейценштейна. Veeck, D. Abschaffung d. Seniorats in d. bremischen Kirche (214—234). Caspari, Untersuchungen zum Kirchengesang im Altertum (317—349, 425—446): кінець буде. Варта уваги бібліографія (Bibl. d. Kircheng. Literatur, 1, 90).

Theologische Quartalschrift, LXXXVII, 1905. Дві статі І. В. Sägmüller'a, Die Ehe Heinrichs II. d. Heiligen mit Kunigunde (78—95) і Vetter'a, Das Buch Tobias und die Archikarsage (321—370, 497—546).

Archiv für katholisches Kirchenrecht, 85, 1905. Статя Freisen'a про корпоративні права католицьких громад в протестантських державах (633—638).

Der Katholik, LXXXV, 1905. Продовжене праці Hagiologisches aus Alt-Livland von einem Livländer (128—137, 217—230, 282—94): про почитане деяких святих, спис церков і патронів.

Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, XVIII, 1904. Статі Вааля: Das Opfer Abrahams auf einer orientalischen Lampe (21—34), Tierbilder in Verbindung mit heiligen Zeichen auf altchristlichen Monumenten (260—264) і Altchristliche Tonschüsseln (308—321).

Studien und Mitteilungen a. d. Benediktiner und Zisterzienerorden, XXVI, 1905.

Revue Bénédictine, XXI, XXII, 1904, 1905. H. Leclercq, Mélanges d'epigraphie chrétienne (65—90, 429—436), Moriu, Textes inédits relatifs au symbole et à la vie chrétienne.

Archiv für die Geschichte der Diözese Linz, II, 1905. Статя Берґера Kirchliche Verhältnisse des Innviertels in der Mitte des

XVI Jahrh. (3—84), написана на підставі візитацій з р. 1558.

Theologisch-praktische Monatsschrift, XV, 1905.
Ліпль, Die Gesetzessammlung des Königs Hammurabi von Babel.
Doergens, Die spanische Inquisition im Lichte der neueren Forschungen. Ліпль, Der „Babel-Bibel“ Streit. Редемптус а Круце, Wunder oder Hypnose.

Oriens christianus, IV. Cöln, Vorjustinianische kirchliche Bauten in Edessa.

Schriften des Vereines für schleswig-holsteinsche Kirchengeschichte, II, III, 4, Kiel, 1905.

Analecta Bollandiana, XXIV, 1905. Н. Delehaye, Catalogus codicum hagiographicorum graecorum bibliothecae D. Marci Venetiarum (169—256).—I.—de Quibert, Saint Victor de Césarée (257—264). Н. Quentin, Passio St. Dioscori (321—372): текст певної до тепер пації. А. Poncelet, La date de la fête des SS. Félix et Regula (373—8). А. Peeters, Historia St. Abramii ex apographo arabico (349—356). Н. Moretus, Catal. codicum hagiogr. latin. Bibl. Bollandiana (425—472). Н. Delehaye, Hesychii Hierosolymarum presbyterii Laudatio S. Procopii Persae (473—482): cod. vat. 679.

9. Збірники (видання наукових товариств) і бібліографія.

Sitzungsberichte der phil.-histor. Klasse der Akad. d. Wiss. in Wien, 149 Band, 150, 151, 1905, 152, 1905/6. (149.)

1) Sonter, De codicibus Augustini, quae feruntur quaestionum Veteris et Novi Testamenti CXXVII. 2) Meyer-Lübke, Romanische Namenstudien I. Die altportugiesischen Personennamen germanischen Ursprungs. 4) Steinschneider, Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte 17 Jahrh. (150.) Три старі Schönbach'a, Sprüche des Bruder Wernter, про Гугольфа з Гайлігенкрайд і про Германа з Reuen. (151.) 1) Steinschneider, Die eur. Überset. друга часть. 2) Schönbach, Studien zur altdutschen Predigt, IV. Überlieferung der Werke Bartholds von Regensburg I (стор. 184). 3) Шмідт, Buch des Ragawan, der Königsgeschichte (стор. 196). 4) Rhodokanakis, Die ältesten Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien (с. 93). 5) Sieveking, Die Handlungsbücher der Medici I. (с. 65). (152.) Jahn, Somalitexte (с. 136). 7) Schönbach, Studien zur Geschichte d. altd. Predigt. II. Bert. v. Regensburg, II (ср. 112).

Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss. Phil.-histor. Klasse, будуть обговорені пізніше.

Abhandlungen d. kön. Gesel. zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. 1905, VII. N. 3) Schulthess Fr., Christlich-Palästinische

Fragmente aus d. Omajjaden Moschee zu Damaskus. Bearb. u. hrg., 1905, с. 138, 40+5 табл. N. 4) A. Schulten, Numantia. Eine topographisch-historische Untersuchung. Mit 3 Karten u. 11 Figuren im Text, 1905, с. X+112. N. 5) Leo Fr., D. Saturnische Vers, 1905, с. 79. Abhandlungen, mathem. phys. Kl., 1905. N. 4 містить працю Verworn'a M., Die archaolithische Cultur in den Hipparionschichten von Aurillac (Cantal), 1905, с. 56+V табл.

Sitzungsberichte d. phil.-philolog. u. d. hist. Klasse d. K. V. Akad. d. Wiss. zu München, 1905, H. 1, статі Пруца про автономію закону Тешиляріїв і Хріста про грецькі звістки про про Італію (59 131). H. 2 містить м. п. статю Furtwängler'a, Neue Denkmäler antiker Kuust. III. Antiken in den Museen von Amerika (241 - 280). Heft 3:— K. Krumbacher, Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel (335 і д.); видає тексту, замітки про мову і про автора. A. Furtwängler, D. Giebelgruppen d. alten Hekatompedon auf d. Akropolis zu Athen (433 - 466). H. 4. Al. Maур, Aus d. phönikischen Nekropolen von Malta (467 і д.); опис гробів, надгробників, саркофагів, глиняних маск і інших виробів з глини, як дванків, мисок, ламп, амулетів і прикрас. Окремий розділ трактує про обряди при хороненю (паленю).

Sitzungsb. d. mathem. physik. Kl., 1905, H. 1, 2.

Abhandlungen der philos.-histor. Kl. d. bayerischen Akademie d. Wiss., XXIII, München, 1905. K. ф. Амїра, Die Handgebärden in den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels (163 - 263).

Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft, Hist.-phil. Kl. Leipzig, 1900—1905. Томи 18—24. (18.) Hults, Die Gerichte des Altertums nach ihrem Zusammenhang dargestellt, 1898. A. Соцін, Diwan aus Centralarabien. (I—III.) I. Тексти, гльосси і екскурси, 1900. II. Переклад, 1900. III. Вступ, Гльоссар, показники і доповнення, 1901. (20.) 1903, I—VI. II) Рошер, Ephialtes, eine path. mythol. Abhandlung über Alpträume und Alpdämonen des klassischen Altertums, 1900. III) Герм. Петер, Der Brief in der römischen Literatur. Literargeschichtliche Untersuchungen und Zusammenfassungen, 1901. (21.) 1903. II) T. Schreiber, Studien über das Bildniss Alex. d. Grossen. Ein Beitrag zur alexandrinischen Kunstgeschichte mit einem Anhang über die Anfänge des Alexanderkultus в 13 таблицями і 36 фігурами. 1903. [Рец. S. R. в Rev. Arch. 1903, II, с. 430—1]. (22.) V) Й. Гертель, Über die Tantrakhyayika, -die kaśnurische Rezension des Pancatantra: в текстом рукописи Dess. Coll. VIII, 145. 1904. Інші праці були вгадані в попереднім огляді [1906, LXXII, 182]. (23.)

1905. E. Sievers, *Metrische Studien*, II, III. (24.) В. Г. Рошер, *Die Sieben und Neunzahl in Kultus und Mythos, der Griechen nebst einem Anhang: Nachträge zu den „enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen, 1904* (стор. 126): 1) велике значінє сімки і девятки, Аполльо, культ Діонізія, жиди, 2) вихідна точка для сімки, сімковий уклад, що знов вказує на великий вплив місяця і його сім відміц, 3) всілякого рода сімки: 7 місяців, 7 літ, 4) 7 героїв, богів, 5) впливу вавилонського культу планет не видно, 6) девятковий уклад, 7) сімка старша як 9. R. Meister, *Dorer und Achäer*. I. Lpz. 1904 (ст. 99): вступ, Дор. і Ах. в Лякедемоні, в Арголіє, на Креті. Fr. Eulenburg, *Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*. N. II. 3 картою і 8 графічними таблицями (1904, XI+1 пен. +323): 1) задачі і метода, цифри, вписи, 2) середновічні корпорації, їх загальний характер, поодинокі заведеня, соціальне походженє студентів, 3) епоха університетів, 4) XVIII столітє, 5) внутрішні відносини, 6) результати.

Abhandlungen, Math.-phys. Klasse, XXVIII. Продовженє праці Фішера, *Der Gang des Menschen*.

Schriften der physikal.-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i. P., 46, 1905.

Atti della Reale Accad. dei Lincei. Rendiconti, XIV, 1905.

Rendiconti della reale Accademia dei Lincei, XIV, 1905. Trivero, *La storia e la preistoria* (1-9).

Allgemeines Literaturblatt, XIV, 1905. Рецензії на Записки т. 57-62 (стор. 579, Кайндль), на Шойнарівського, Schewtschenko's *Ausg. Gedichte* (с. 414; mit Versmass und Reim... [wird] doch gar zu sorglos verfahren) і на Етнольоґ. *Матер.* VII (с. 437).

Literarisches Centrallblatt, 56, 1905.

Literaturblatt für germanische und romanische Philologie, hrg. v. Behaghel u. F. Neumann, XXVII, 1905.

Deutsche Literaturzeitung, 1905.

10. Музеї.

63 Jahresbericht d. Museum Francisko-Carolinum (Nebst 57 Lieferung d. Beiträge zur Landeskunde v. Öst. ob der Enns), Linz, 1905. Побіч справозданя обширна праця К. Schiffmann'a, *Drama und Theater in Öster. ob der Enns bis zum Jahre 1803*, де зібрано багато культурно-історичного матеріалу і подано історію театру зі вступом про драму в середновічних часах, гуманізм, меньші провінціональні театри, а вкінци спис акторів і репертуар.

Jahresbericht d. städtischen Museum Carolino-Auguteum in Salzburg, 1905 — справозданя.

XCIV Jahresber. d. steiermärkischen Landesmuseums Johanneum über d. J. 1905, 1906: справозданя і звістки про деякі ровкопки.

Anzeiger des germanischen Nationalmuseums, 1905. A. Гаґельштанґе, Jörg Brey's Holzschnitte in Konstanzer Brevier von 1516. H. Stegmann, Die Holzmöbel d. germ. Museums (VIII). Шульц, Drei figurliche Holzschnitte von Peter Flötner, Eine Nürnberger Hauskapelle i Das von Bibrasche Zimmer im G. Natm. W. Josephi, Die Frühwerke der Holzplastik im Germ. Nat. Museum.

Jahrbuch d. Bukoviner Landes-Museums, XII, 1904, Czern. 1905. K. Ромсторфер, D. Fürstengräber in d. gr.-ort. Klosterkichte Putna (1—39): опублікований протокол з р. 1856 і дотичні документи. I. Полек, D. Armenier in d. Bukowina (40—80). Перша часть праці, що складаєть ся з 3 розділів: в першім подано змітки про вітчину Вірмен, в другім про їх мову і реліґію, а в третім найважнійшим, опертім на новім матеріялі, про кольонізацію на Буковині. В додатку надруковано 10 документів з р. 1776—1780.

Musée Neuchâtelois, 1905.

Mitteilungen aus dem Städtischen Museum für Völkerkunde zu Leipzig, I, Lpz. 1905, містить працю Г. Еффрайма, Über die Entwicklung der Webetechnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas.

3. Кузеля.

Часописи (за р. 1905) обговорені в сїм огляді:

Historische Zeitschrift.

Historische Vierteljahrsschrift.

Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde.

Mitteilungen des Institutes f. österreichische Geschichtsforschung.

Deutsche Geschichtsblätter.

Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft.

Revue des questions historiques.

Revue historique.

Revue d'histoire moderne et contemporaine.

Forschungen u. Mitteilungen zur Geschichte Tirols u. Voralbergs.

Carinthia.

Mitteilungen des Musealvereines für Krain.

Steirische Zeitschrift für Geschichte.

Zeitschrift des deutschen Ver. für die Geschichte Mährens u. Schlesiens.

Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens.

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde.

Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.

Korespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.

Mitteilungen d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen.

Zeitschrift f. Geschichte u. Kulturgeschichte Österreich-Schlesiens. Alemannia.

Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung.

Archiv f. Hessische Geschichte u. Altertumskunde.

Altpreussische Monatsschrift N. F.

Beiträge zur Geschichte Niedersachsens u. Westfalens.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock.

Braunschweigisches Magazin.

Forschungen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte.

Forschungen zur Geschichte Bayerns.

Hansische Geschichtsblätter.

Hessenland.

Jahresbericht des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg.

Jahrbücher des Vereines für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde.

Korespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.

Korespondenzblatt des Gesamtvereines der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.

Mitteilungen der Gesellschaft. für Kieler Stadtgeschichte.

Mühlhäuser Geschichtsblätter.

Neues Archiv für sächsische Gesch. u. Altertumsk.

Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz.

Neue Heidelberger Jahrbücher.

Oberschlesien.

Oberschlesische Heimat.

Veröffentlichungen des Vereines für Geschichte der Mark Brandenburg.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landeskunde.

Westdeutsche Zeitschrift.

- Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte.
 Zeitschrift des historischen Vereines für Schwaben u. Neuburg.
 Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins.
 Zeitschrift f. vaterl. Geschichte u. Altertumskunde Westfalens.
 Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins.
 Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins.
 Zeitschrift d. Vereines f. thüringische Gesch. u. Altertumskunde.
 Zeitschrift des historischen Vereines für Niedersachsen.
 Zeitschrift d. hist. Gesellschaft für die Provinz Posen.
 Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde.
 Anzeiger für schweizerische Geschichte.
 Blätter f. bernische Geschichte, Kunst u. Altertumskunde.
 Mitteilungen des histor. Vereines des Kantons Schwyz.
 Revue historique vaudoise.
 Argovia.
 Archivalische Zeitschrift.
 Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde.
 Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
 Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
 Ex Oriente lux.
 Ost und West.
 Hermes.
 Beiträge zur alten Geschichte.
 Rheinisches Museum f. Philologie.
 Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und
 deutsche Literatur.
 Wiener Studien.
 Philologus.
 Archiv f. lateinische Lexikographie n. Grammatik.
 Indogermanische Forschungen.
 Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete d.
 indogerm. Sprachen.
 Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen.
 Revue celtique.
 Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen.
 Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte.
 Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte.
 Forschungen zur neueren Literaturgeschichte.
 Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte.
 Romanische Forschungen.
 Romania.

- Zeitschrift für romanische Philologie.
 Münchener Beiträge zur romanischen u. englischen Philologie.
 Studj di filologia romanza.
 Revue de philologie française et de littérature.
 Revue des langues romanes.
 Stndi romanzi.
 Archivio glottologico italiano.
 Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur.
 Giornale Storico della Letteratura Italiana.
 Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur.
 Zeitschrift f. deut. Philologie.
 Beiträge zur Gesch. d. deut. Sprache u. Lit.
 Zeitschrift f. deutsche Wortforschung.
 Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung.
 Zeitschrift f. hoehdeutsche Mundarten.
 Korrespondenzblatt des Vereines für niederdeutsche Sprachfor-
 schung.
 Zeitsch. d. allg. deut. Sprachvereins.
 Hermaea.
 Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der
 germanischen Völker.
 Germanistische Abhandlungen.
 Nord und Süd.
 Berliner Beiträge zur germanischen u. romanischen Philologie.
 Anglia.
 Wiener Beiträge zur englischen Philologie.
 Bonner Beiträge zur Anglistik.
 Englische Studien.
 Jahrbuch d. deut. Shakespeare-Gesell.
 Zeitschrift für den deutschen Unterricht.
 Zeitschrift für österreichische Gymnasien.
 Zeitschrift für das Realschulwesen.
 Pädagogische Studien.
 Blätter für das Gymnasialschulwesen.
 Gymnasium.
 Lehrproben und Lehrgänge a. der Praxis. d. Gymnas. u. Real-
 schulen.
 Der deutsche Schulman.
 Die neueren Sprachen.
 Globus.
 Schau ins Land.

- Mitteilungen d. deuts. Ges. f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens.
 Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judentums.
 Der ferne Osten.
 Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde.
 Beiträge zur Landes- u. Volkskunde v. Elsass-Lothringen.
 Beiträge zur Geschichte, Landes- u. Volkskunde der Altmark.
 Archiv für Kulturgeschichte.
 Die Kultur.
 Archiv für Religionswissenschaft.
 Zeit. f. d. alttestamentliche Wissenschaft.
 Biblische Zeitschrift.
 Zeits. f. d. neutestamentliche Wissenschaft.
 Zeits. f. wissenschaftliche Theologie.
 Zeitschrift für katholische Theologie.
 Zeitschrift für Kirchengeschichte.
 Theologische Quartalschrift.
 Archiv für katholisches Kirchenrecht.
 Der Katholik.
 Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für
 Kirchengeschichte.
 Revue Bénédictine.
 Archiv für die Geschichte der Diözese Linz.
 Theologisch-praktische Monatsschrift.
 Oriens christianus.
 Analecta Bollandiana.
 Sitzungsberichte d. phil.-hist. Klasse d. Akad. d. Wiss. in Wien.
 Abhandlungen d. kön. Gesel. zu Göttingen.
 Sitzungsberichte d. phil.-philolog. u. d. hist. Klasse d. K. B. Akad.
 d. Wiss. zu München.
 Abhandlungen d. philos.-histor. Kl. d. bayerischen Akad. d. Wiss.
 Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft.
 Abhandlungen, Math. phys. Klasse.
 Rendiconti della reale Accademia dei Lincei.
 Allgemeines Literaturblatt.
 63 Jahresbericht d. Museum Francisko-Carolinum.
 Anzeiger des germanischen Nationalmuseums.
 Jahrbuch d. Bukoviner Landes-Museums.
 Mitteilungen aus dem Städtischen Museum für Völkerkunde zu
 Leipzig.
-

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Е. Голубинській, Херсонськіє священномученики, пам'ять которыхъ 7-го марта. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка, 1907, I, ст. 263—272).

З приводу видання сеї легенди Латішевим у грецькїм тексті ак. Голубинскій написав невеличку увагу, в якій піддає корсунську легенду критичному розборови і ві звичайним своїм панованєм над темою виказує її повну неісторичність. Автор ось як формує свої висновки: „В часі Діоклетіанового гоненя Тавріда належала до Готів, що появили ся на північнім березі Чорного моря в другій половині II віка і стали її володарями до другої половини IV віка, до приходу Гуннів, а власне Остготи, їх східня половина. Нападаючи на грецьку імперію, для чого перепливали Чорне море і висїдали на південнім його березі, вони вивозили з імперії багато полонянників, між якими були й христіяне, що покляли між иним початки христіянства. Між такими полонянниками могли бути й єпископи, а з тих полонених єпископів могли бути корсунські священномученики. Що через полонених христіян було насаджене христіянство між Готами, які жили в Тавріді власне близько Херсонеза (і лишили ся на своїм місці як кольовісти й по віддаленю їх свояків на захід), про се свідчить може — на жаль невідомо коли й де (до чи по згаданого тут відходу) засноване кримське єпископство готське, якого катедральним по пізнійшим свідощтам було не існуюче тепер місто Теодоро, що лежало на рові Ай Тодор, вісім верст на південь від Ялти“.

Автор задає собі питанє, відки взяла ся та корсунська легенда і не знаходить на нього иньшої відповіди понад те, що Корсуняни прий-

маючи сучасного початкам своєї християнізації єрусалимського єпископа за патріарха, бажали усвоєнем йому першого насадження християнства в Корсуні́ окружити се певне надане особливою славою... Можна подумати, що корсунські єпископи, принесячи своїй катедрі славне буцїм то походжене, бажали окружити її блиском, щоб стати прим. митрополитами епархій таврійського півострова. На сї й дальші уваги акад. Голубінського можу вказати на свою працю про св. Климента, в якій я обробив між иншим і сю легенду і виказав також її початок далеко докладнійше та детальнійше, ніж ак. Голубінський. *Ів. Фр.*

П. П. Мельгуновъ — Очерки по исторіи русской торговли IX—XVIII вв., Мва, 1905, ст. 279.

Се посмертне видавце курся, читаного автором в московській торговельній академії ще в 1870-х рр. Видавець признає, що курс на теперішній час перестарів ся, але вважає потрібним його видати з огляду на „отсутствіе въ нашей научно-популярной литературѣ аналогичнаго пособия“. І дуже сумне свідощтво сій „нашей литературѣ“ дає виданне, за браком чогось ліпшого, отсеї книжки. Не тільки вона перестаріла, а й взагалі нездала. Вона не держить ся своєї теми і вічно розпливається ся в історії економіки та культури взагалі, або як евфемістично каже видавець — „разсматриваетъ исторію русской торговли въ связи съ общей исторической эволюціей Россіи“. Коли додати ще досить нескладний, непрозорий виклад, перемішуванне загальних відомостей з епіводаками — може для більшої „популярности“, то буде ясно, що читач із сеї книги не поживить ся. Фактичний матеріал бідний і поданий лихо.

Починаєть ся отся історія торгівлі IX—X віком — старша для автора не існує. Вірний схемі російської історії, в XII віком він кидает Україну, а в пізнійшого включає тільки огляд чорноморських італійських факторій і поза тим займаєть ся тільки Московщиною.

М. Грушевський.

В. А. Келтуяла, Курсъ исторіи русской литературы. Пособіе для самообразования. Часть I. Исторія древней русской литературы. Книга первая, Спб., 1906, ст. XVI+764.

Книжка д. Келтуяли — інтересна проба популярного викладу історії нашого письменства найстаршої доби. Автор узяв собі задачу познайомити пересічного Росіянина, що не має ані часу ані коштів на спеціальні студії над історією літератури, з її історичним і артистичним розвитком, подаючи йому поперед усього як найдокладнійші змісти тих творів з углядженем результатів повочасної наукової праці над їх поясненем. План без сумніву добрий і виконаний автором не без таланту

Його виклад простий і прозорий, систематика природна і зовсім відповідна, так що він справедливо говорить при кінці передмови, що хоча в його курсі знайдуться численні помилки та докази неповного знання або невірного продумання теми, та все таки сей курс „намічаєть основныя звеня въ процесѣ развитія русскої літературы, и читатель изучившій его или просто прочитавшій его вынесетъ относительно русскої літературы представление нѣсколько отличное отъ того, которое навѣвается другими курсами“. Але хоч се зовсім вірно, особливо що до деяких частин курсу, та все таки треба сказати, що автор по за тими своїми благими інтенціями дав докази дуже плиткого думання і дивної на перший погляд ігноранції.

Книжка складається в просторого вступу і в двох частин, із яких перша, „Первоначальныя основы древнерусскої літературы“ дає огляд в разу „народної основи староруської літератури“, далі жидівсько-византійсько-болгарської основи, а в другій частині починається сама історія староруської літератури, а власне після просторого вступу про економічні, громадські та політичні відносини в старій Русі і про її історичну долю автор подає огляд: 1. князівсько-дружинної усної творчости, 2. князівсько-дружинної писаної творчости, 3. церковної літератури і 4. церковно-дружинної писаної творчости. Щоб сей плян був зовсім ясний і мотивований фактами, сього не можна сказати; роздроблюване староруської писаної творчости на стілько різних категорій мені видається зайвим і власне шкідливим для суцільного врозуміння розвою тої літератури, в якій аж надто часто вливалися і переплітали ся найрізніші впливи й течії.

Дуже гарно при всій його популярности уложений вступ (стор. 3—86), де автор на основі новочасних дослідів подає образ розвою людства від найнижчих ступнів аж до повстання староруської держави, отже говорить про первісний комунізм в матриархатом, про пізнійшу патріархально-родову організацію, про розселення Славян, про різницю між життям Славян і романо-германських народів, про впливи Візантії, про Кирила і Мефодія, про старе болгарське царство і його літературу, про витворення церковно-славянської мови, про початки державного устрою на Русі, про прийняття християнства і двоєвір'я. Як бачимо, зазначено тут усі важні елементи початків староруської цивілізації і зазначено здебільшого вірно.

В розділі про народні основи староруської літератури подано огляд усної словесности і її колективного характеру, і детально розглянено: замовляння і заклинання, празничні пісні звязані з порами року, побутові пісні, а власне весільні та похоронні, казки, загадки і приказки. Автор черпає переважно із великоруського матеріялу, отже не знає ні-

чого про колядки мітичного характеру, дає неповний образ сімейних пісень і т. и.

В другім розділі сеї „основної“ частини розібрано детально переклади в єврейської і византійської літератури, отже книги св. письма, апокріфи (стор. 163—201), гатіографічні пам'ятки, твори отпів церкви, твори з обсягу природовідання, твори історичні на жидівсько-християнській основі, книги забобонні та ворожилні, збірники і пам'ятки перекладаної беллетристики. В розділі про апокріфи автор багато наплутав, прим. на стор. 179 перемішавши апокріфічне „Видѣніе пророка Исаи“ із староруським „Пророчеством Исаи сына Амосова о послѣднихъ дняхъ“, ігноруючи зовсім апокріфічні апостольські діяня, подаючи невірний зміст другої части Нікодимового євангелія, зовсім недостаточну переповідку „Бесѣды трехъ святителей“ і т. и. Наплутано і в розділі про забобонні та ворожилні книги, де „Рафлі“ названо астрономічною книгою, в якій роздвлюють ся вплив зв'язд на жите чоловіка, — тверджене зовсім невірне.

Дуже детальну та в своїй основі на мою думку зовсім невірну розвідку присвятив д. Келтуяла великоруським білінам. Київське походжене тих творів і час їх повстаня — князівсько-дружинна доба не підлягають для автора ніякому сумнівови. Лишаю сеї розділ без розбору, може доведеть ся ще вернути ся до нього.

Три остатні розділи (стор. 556—764) присвячені писаній літературі старої Руси. Автор не дає повного образу тої літератури, а розбирає лише: „Поученіе“ Мономахове, „Слово о полку Игоревѣ“, „Моленіе“ Данила Заточника і „Слово о погибели земли русской“, далі писаня митрополитів і руських церковних письменників, спеціально Жидяти, Іларіона, Теодосія печерського, Якова Мниха, Нестора, Данила Паломника, митрополита Никифора, Теодосія Грека, Климента Смолятича, Кирила Турівського, Кирика і архієпископа Іллі, розглядає великоруського паломника Добриню Ядрійковича, Новгородця, та Аврамія Смоленського, а нарешті присвячує просторий розбір Київю печерському Патерикови та коротко згадує „Слово пѣкоого Христолюбца“ звернене против двоєвіря старої Руси. Остатній розділ присвячено оглядови староруських літописів, розділ інтересний спеціально задля розбору хронології літописів, та недокладний при вичисленю жерел; прим. автор уважав Василя, автора оповіданя про осліплене Василька теребовельського священником, хоч сего в тексту літописи зовсім не видно, т. и.

Ів. Франко.

А. И. Соболевский, Два русских поучения съ именемъ Григорія (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1907, I, стор. 250—262).

Проф. Соболевский публікує отсі „Слова“ як причинки до історії староруського письменства домонгольської пори. Оба Слова звернені проти пиянства і визначають ся яркою, афористичною фразеологією та живим малюнком житєвих сцен. Автор вказує цілий ряд иньших слів приписуваних то Григорію Богослову, то Івану Золотоустому, то Григорію Чорноризцю то Григорію папі римському, які одначе не мають нічого спільного з творами тих отців церкви і виявляють або староруське, або південно-славянське походжене.

Ів. Франко.

Rudolf Abicht, Das südrussische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung. Броцлав, 1906 (Sonderabdruck aus dem Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur. Sektion für neuere Philologie. Sitzung vom 16 Februar 1906), стор. 1—23.

Отся тепло і в западом до теми написана брошура розвиває деякі погляди на нашу староруську поему, які хоч самі собою не повість і в формі догадок були висловлювані вже від перших часів славянського відродження, між иншим і батьком славянської фільольогії Йосифом Добровським, та все таки доси даремно дожидали ся основнішого оброблення. Не дає його й праця Абіхта, та в усякім разі дає багато вірних вказівок, що можуть повернути працю над „Словом о полку Игореві“ на зовсім иншу дорогу, ніж доси, і то дорогу, в якій можна надіяти ся виясненя не одної загадки звязаної з тою старою поемою.

Найважніші догадки сформуловані Абіхтом він висловлює ось у яких трьох точках :

1. Слово о полку Игореві, се не людова пісня, але памятка двірської артистичної творчости кївської Руси.
2. Двірська артистична поезія мусіла цвисти на Руси довгі столітя, щоб могла витворити такий твір.
3. Двірська артистична поезія на староруській мові виросла в звязку з північно-німецькою поезією скальдів, яких репрезентанти (Сігват і Гаральд Гардраді) рівночасно зі славянськими співаками (Трояном (?) і Бояном) пробували, як відомо, в XI віці на дворах руських князїв, так що й Слово о полку Игоревім наскрізь надихане духом скальдівських пісень.

Автор досить детально, хоч і не скрізь влучно мотивує свої тези. Розуміть ся, що перша з них уже давно і рішучо була висловлена По-

теблею, хоч сей потім відрік ся від неї, а що до третьої, то, як згадано, вже Добровський відчував близькість нашого Игоря до пісень Едди. Пізніші дослідники повіднаходили численні паралелі в старих датських, шведських та ісляндських загах до наших літописних заг та до Слова о полку Игоревім, і нема ніякого сумніву, що дальші пошукування в тій богатій, а доси мало ще відомій північній поезії дадуть іще не один цінний причинок і до пізнання нашої старої історії та письменства.

На жаль, повторяю, д. Абіхт задовольнив ся інтересними натяками не вивискуючи фактичного матеріалу, на який лише дає вказівки. При тім у нього видно декуди зовсім невироблені думки про устрій старої київської Руси та її мови. Зараз на першій сторінці його реферату попадаєть ся немила-пошилка, що Половці „drängten seit Jahrhunderten gegen die besiedelten Gebiete Südrusslands an“, коли відомо, що Половці перший раз появили ся в українських степах аж 1080 року, значить, несповна 100 літ перед Игоревим походом. Автор усе ще вірить в численні польовізви в Слові о полку Игоревім і в старих літописах, перекладає „коганя хоти“ на *Gelüste des Chakans*, уважає „канину“ за назву ріки, що повинна заступити назву Каяли і т. и. Все се одначе не уймає вартости його праці власне задля головного її імпульса — студіювання Слова в звязку з північно- і загалом західно-європейською літературою середніх віків.

I. Франко.

Monografia xx. *Sanguszków oraz innych potomków Lubarta - Fedora Olgerdowicza x. ratnenskiego*, tom I, opracował Z. L. Radzimiński, Льв., 1906, стр. XI+535, 4°.

Магнатське видання сиравді! Письмо — хоч збирай, папір — як лубок, важить книжка як і чотири на дешевім папері не заважили-б. Обчислено воно на кілька томів. Перший отсеї присвячений родоначальникам роду і старшій лінії його — несухоїжській; він не обіймає цілої історії сього роду, й останнім репрезентантам його буде присвячений т. II; т. III займе історія лінії коширської, т. IV і дальші — лінії ковельської; як епізод обіцяно й історію „Острозької ординації“.

Наукова вартість публікації не вповні дорівнює її коштовности й має характер роботи ділетантської, не вважаючи на всі благі заміри її автора — почавши від її титула і скромних виправдувань, що ся книжка *nie historia w szerokiem znaczeniu, ale skromna kronika rodzinna, przeważnie dla rodziny napisana* (с. X). Богато місця займають документи, передруковані в загально або досять приступних видань (руські

в латинській транскрипції). Але поза тим всім дослідник знайде неоднो й цікаве — з актів невиданих і з комбінацій автора.

Більш загальний інтерес мають вступні сторінки праці. Автор виступає в обороні гіпотези двоїменности Федора-Любарта Ольгердовича, яку давніше поборював. В зв'язку з тим боронить він реєстр Ольгердовичів поданий Длугошем, доводячи, що він подає литовські ймення князів, в інших реєстрах звісних з самими християнськими йменнями, і що всі Ольгердовичі мали литовські ймення. Все се має однаке характер вповні гіпотетичний, і ні на оборону Длугошевого реєстра, ні двоїменности Федора Ольгердовича не наведено тут ніяких певних фактів. Більше інтересу мають сторінки присвячені сучаснику й одноіменнику Федора Ольгердовича — Федору Любартовичу. Автор відкидає всі жидачівські документи Любартовича як фальсифікати і вважає його панування в Жидачівщині фіктивним; протиставляє тому всьому документи про Топольський монастир, де державцем Жидачівщини виступає Федор Ольгердович, і його вважає дійсним володарем жидачівським. Однаке для рішучого розв'язання справи треба обережнішого і докладнішого перестудіювання. Більш позитивний характер має інше вияснення: що Федір Любартович був володарем Коропецької волости, в Галицькій землі. Автор наводить (с. 27) невидану грамоту його з Коропця з 1423 р., звісну в потвердженню 1444 р., досить невідому, хоч і не проаналізовану ним близше, і дуже правдоподібно доводить, що князі Андрушко й Митко, звісні в Галицькій землі в 1430-х рр., були синами Любартовича (с. 28 — 9). За те безпідставною й непотрібною гіпотезою вважаю здогад, що у Федора Ольгердовича був старший син Федюшко, що се він фігурує в записках краківського двору 1413 — 8 рр. і що йому, а не Любартовичу надав Ягайло Володимир в 1431 р. Автор полягає на те, що Длугош називає сього Федюшка кн. володимирського *peros germanus* Ягайла: що тут мова про рідного братанича Ягайлового. Але се внадто хитка підстава, а більше ні в чім не маємо сліду існування такого Федюшка Федоровича.

В питання загальніші — поза відносини чисто генеалогічні й маєткові, автор не входить. Діяльність старших репрезентантів роду не спокусила його до ніяких екскурсів в ширші політичні справи. Навіть важна для історії рода доля кн. Ратенського зовсім зістала ся невиясненою; автор навіть і не пробував сього, крім глухого і маловартного здогаду, що Ратно було забрано до Польщі по традиції трактату 1366 р. В генеалогічній і маєтковій матеріалі є теж, розуміється, цікаві речі — можна вказати напр. на нові відомости про кн. Гурковичів в Холмщині й ин. Можна б однаке бажати собі більш критичному (напр. прикро бачити сліпе користування з хроніки т. зв. Биховця, з деяких

Свигригайлович грамот) і менше віри в авторитети. Фамілійна хроніка від цього теж не потерпіла-б, а й історія могла дещо скористати з того.

М. Грушевський.

Dr. Fryderyk Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, tom I: Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka, Kp., 1903, st. 423 + mapa.

Книжка ся була піддана докладній аналізі, в ряді иньших новинок до історії в. кн. Литовського XV в. нашим, так передчасно страченим співробітником Б. Бучинським (див. т. LXXV). Але сповняючи обіцянку, дану мною авторови — подати оцінку його праці, я хочу сповнити її, хоч і в деяким опізненнєм, тим більше, що попередній рецензент і не мав заміру дати загальну оцінку, а тільки аналіз. Вважаю се тим потрібнішим, що ся книга — тільки перша частина задуманої роботи і мої замітки будуть мати якесь значінне не тільки pro praeterito, але і pro futuro, при продовженню сеї цінної праці.

В кожній роботі, в залежности чи то від стану оброблення даної партії, чи то від особистих уподобань автора, переважає звичайно або сторона аналітична, або синтетична. Дана праця займає ся часами і справами переважно дуже мало, або й зовсім необробленими і автор її мусів входити в аналітичну, джерелову роботу, 'й дав місцями деталічно оброблені більш або менш цінні й вартні партії. Але з другого боку над ним брав перевагу потяг до синтези, до широких висновків, узагальнень, або до загальних, ширших образків, „гарно написаних“, до чого ще й досі мають непереборний нахил польські письменники й історики, радо жертвуючи докладністю, прецизію гарній фразі, зверхній привабливості. Автор місцями вибив ся в під сеї манери, але не всюди. І так бореть ся в нім аналітик і синтетист на протягу цілої книги, не розмежувавши добре сфер свого володіння. На с. 355 напр. автор поясняє, що не вважає потрібним цитувати докладно всіх подробиць і стараєть ся дати тільки вказівки dla obznajomionego ze źródłami owej epoki czytelnika. В сфері так мало оброблєній рахувати на докладне обізнанне читача з джерелами не можна, не кажучи вже, що пишучи „для обізнаних“, автор тим самим непотрібно затісняє круг своєї аудиторії. В деяких частях, правда, автор входить в детальний перегляд справи, цитує докладно джерела. Але такі аналітичні екскурси не завсіді вяжуть ся з його загальними висновками, або і між самими собою. Напр. що до його горячої апольогії політики Казимира: його толкованне новгородського епізоду, або кампанії 1480 р. має характер сильного натягання для виправдання Казимира. Загальна тема: перелом у східній політиці Казимира — перенесенне центра ваги на Чорноморє, віде не знаходить докладнішого

вияснення й прослідження. Як приклад механічного сполучення аналітичних епізодів вкажу напр. на § 3 і 4 в першій частині: нужденну ролю Казимира в 1480 р. автор поясняє викриттям княжої конспірації в осені 1480 р., але в дальшій розділі про сю конспірацію не виходить зовсім з сеї теми, і міркує так, як начеб Казимир тої конспірації зовсім не викривав в 1480 р. Механічним являється сам головний поділ книги на частину литовську й польську. Ціле століття вже польська політика старала ся керувати політикою литовською, і власне 2-ою половиною XV в. датують ся початки тісніших зв'язків Литви й Польщі, які переходять потім в тісну унію. Століття тривають сильні культурні впливи Польщі на Литву, яким автор признає таке величезне значіння. І за всім тим, поза нечисленними, спорадичними, відокремленими замітками, ми майже не чуємо внутрішньої одности в політиці сих держав — хоч Казимир, як великий майстер в політиці, по гадці автора, повинен був би внести одну політичну ідею в політику і тої і сеї держави. Не чуємо тої культурної й соціально-політичної ендосмоси, яка безперечно була дуже сильна. Не бачимо впливів її на політичну, соціальну й культурно-національну еволюцію в кн. Литовського.

Взагалі соціальний і культурний процес автор лишив на другім плані і всю увагу скупив на політиці зверхній. Особливо се дає себе прикро відчувати для в. кн. Литовського. Автор обмежив ся тут вступним розділом і кількома принагідними замітками, а й тут стрічаємо дуже багато поглядів хибних, неаргументованих, які вказують на те, що автор не заглиблював ся особливо в соціальну й культурну історію в. кн. Литовського (вкажу напр. у вступнім розділі такі погляди, що ціла територія в. кн. Литовського — в тім напр. Волинь, Побуже і т. д. — була з культурного боку вповні перелогом — *leżała jeszcze jakby na powinie, jak gdyby „na surowym korzeniu“* — с. 10; що західня цивілізація — і з тим усяка цивілізація — могла в тих часах іти до в. кн. Литовського тільки з Польщі с. 17, 21; погляди на історію селянської верстви в вел. князівстві, с. 20—1; виводи про значіння Волини для в. кн. Литовського — що *Luцьк stanowił drugie ognisko ich państwa* — с. 22). Другу кардинальну хибу в огляді в. кн. Литовського становить те, що автор, хоч зазначив уже на самім вступі тодішній антагонізм елементу литовського й руського в в. кн. Литовським, трактує се в. кн. Литовське як одну цілість чи в політичнім, чи в культурнім житю, хоч се були два зовсім осібні світи. З тим і вплив сього роздвоєння на політичне життя в. князівства — на його відносини до Польщі, на московську політику і т. и. не просліджені відповідно.

Вказувати, що нового і цінного дає праця дра Пале, тут не буду — се зроблено вже док. Бучинським. Не буду входить і в розбір та

польміку в деяких, ближших для нас питаннях — в деяких справах піддаю критиці погляди дра Папе в другім виданню IV тому, що виходить тепер (перше видання мого IV тому вийшло перед виходом книги дра Папе, і я не міг цього зробити в ній; чи встиг познайомити ся др. Папе з моєю книгою перед випуском своєї — не знаю). Я хотів дати загальну оцінку роботи автора. До сказаного вище додаю, що автор старав ся докладно зазнайомити ся з джерелами, хоч тут можна вказати все таки на деякі другорядні недогляди (напр. не розумію, чому покликають ся він на Федьків реєстр в рукописи Лит. Метрики, коли він виданий — с. 15, або неоправдане довіре до деяких не дуже авторитетних джерел, як літопись т. зв. Биховця або Стрийковский). Він навіть попускає ся своїм читанням в російській науковій літературі — принаймні спеціальній, що в польській історіографії все ще вістає ся до певної міри екзотикою. Не завсіди се виходить щасливо — коли напр. слова „недругъ большій, недругъ воцпій“ автор перекладає wróg ciężki i powszechny (с. 49), або коли наводить як terminus technicus для верхівських князів tak zw.: *mekkije* albo *szluzebnyje* kniazia (с. 29). Але завсіди сі старання автора зазнайомити ся ближше з тим, що лежить за межами утертих в польській історіографії стежок, варто признання. І підносячи різні хиби і слабші сторони праці, я не зменьшаю через те вартости самостійних, аналітичних партій її й кінчу свої замітки бажанням, щоб як скорше появило ся її продовження — по можности свободне від тих хиб, які я вказав отут.

М. Грушевський.

Андрій Яковлев — Бунть черкасцевъ и каневцевъ в 1536 году (Україна 1907, т. I, стор. 81—96).

— З історії регистрації українських козаків в 1-й пол. XVI в. (ibidem 1907, т. I, стор. 265—279).

Обі замітки приносять новий, а принайменше незвідний в повнім виді матеріал до відносин міщанства і козацтва в другій четвертині XVI в.

В першій з них оповідає ся про звісне повстанне черкаських і канівських міщан против старости Василя Тишкевича. Староста зачав заводити різні нові податки і тягарі на міщан: казав їм косити сіно для замку, возити дрова, робити різні „роботизни“; забирав міські уходи, збороняв ходити на лови й за рибою, варити меди, тримати коршми, а маєтки по померших конфіскував на свою користь. Міщанство спершу посилало делегації з жалаями до короля, а коли се не помогло, прогнало Тишкевича з города. Правительство не пустило цього бунту вільно, лиш вислало до Канева і Черкас відділ київського війська, зроблено малий погром і настав порядок. Міщане підунуали на душі і бачучи свою без-

сильність, мусіли згодити ся на домагання старости: з люстрації 1552 р. видно, що вони вже покійно сповняють усі служебности для замку; те, що вважалось 1536 р. надужитєм, п'ятнадцять років пізнійше стало вже правом. Але нелегальна боротьба все таки не перестає й лише переходить в иншу форму, так сказати, в пасивний опір: по українських містах являє ся характеристичний тип „непослушних“ людей, що сидять на маєностях у місті, але не признають власти города і не платять податків. Сі непослушні, — сього вже автор не доповів, — се ніхто инший, лиш козаки. Вони беруть на себе боротьбу залишену міщанством; свобода від служб для замку, воля ловів, рибальства, варення напоїв, дідичення відумерщизни — все те головні постулати козащини.

Друга замітка займає ся вже також звісними пробами організації козаків за кор. Жигимонта, пробами заведення реєстру 1541 р. Нове приносить лиш одно: дотепер звязувано сі проби лише з київськими козаками, але в актів поданих автором виходить, що в організацію мали бути введені також канівські і черкаські козаки.

Крім звісток до сих двох справ, матеріяли долучені до розвідок дають також дещо нових даних до козацьких нападів на Татар, Турків, московські посольства і ин. Акти бере д. Яковлев з варшавської копії Литовської метрики.

Ів. Крипякевич.

Историко - юридическіе матеріялы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, выпускъ 32-й, Витебск, 1906, вел. 8, с. XXXIV+167—283 +292.

Ся книжка поділяеть ся на дві нерівні частини: в першій маємо акти могилівського магістрату 1577 р. від 5 жовтня і кінчучи 19 грудня; в другій частині — більший, маємо акти тогож магістрату за 1578 від 3 січня до 11 липня. Документи отсих актових книг — звичайні для магістратської практики і можна занотувати лиш кілька поодиноких більш цікавого змісту. Кілька раз згадуєть ся в наведених актах, що „уряд писару своему мескому присіаглому Ивану Богдановичу руку писарскую по-руську подписати велел“ или „писможъ рускимъ“ (№ 402, № 407 і д.). Занотуємо деякі вказівки на кодекси магдебурського права — як наприклад уряд „угленувши у порядокъ права магдебурскаго“ знайшов там норму „застава жадное давности не маеть“, або „давность близкости вшеякое не большъ одно рок и шесть недѣль“, з такими детальними поясненнями: „права майдебурскаго части 4, листа 130 вынятый на второй страницы виршу писаного“ (№ 37, № 463, № 181). Вибземо ще кілька фактів з історії годішнього економічного жття. В 1577 р. шинкарі і шинкарки виїняті були з „присуду и послушен-

ства вряду замкового“ і перейшли „поръ послушенство справецъ арендарскихъ“; але одна шинкарка Ганна Циборовска не признавала над собою присуду в справах арендарських, „выламуючи ся с послушенства, а щытечи ся обороною прысуду местскаго“. Таким чыном вийшов конфлікт між сею шинкаркою і контролею шинкарського промыслу з причини незаплаченого податку. Згадуєть ся при тім і загальне вібранне усіх „шинкарок могилівських“ (№ 209). Є кілька актів з жытя цехового. Згадуєть ся цех кушнірський і в нїм могилівський міщанин Ждан Богданович, який каже про себе — „иж дей я маючи от них в порученю и в заведаню своемъ цех кушнерский и будучи пилнымъ перестегачомъ того, абы каждый кушнер под ведомостю моею был...“ (№ 324). Але в кушнірськїм цеху ще не все було упорядковано і — скаржить ся Ждан Богданович — „некоторые ремесники з места, не оповедываячи ся, выходят и покутъне по ровнымъ местцамъ работы, которые нигде инде, ено в месте мели быти справованы, мевают, а инымъ переказу чинят, щого место приходит ку знищено, а реместницы в немъ мешкающие ку втрате...“ І ось „обмовивши ся во всемъ посполствомъ, мещаны Могилевскимы“ Ждан Богданович подає для запису в книги „вграда войтовства Могилевскаго“ вироблені спільно всіми приписи кушнірського цеху (№ 324).

Ол. Грушевський.

Zbory i Senatorowie protestantscy w Dawnej Rzeczypospolitej, opracował H. M., Warszawa, 1905, ст. 139.

Неважаючи на ряд цінних праць по історії реформаційного руху в землях Польсько-литовської держави, які появили ся в останніх десятиліттях, наші понятя про нього сильніші квалітативно, ніж квантативно. Загальні осуди про характер реформаційного руху, його скороминущий характер, його неглибокість в суспільних верствах потребують ще багато підставового матеріялу, щоб стати твердо на ноги, й треба їм ще багато дат хронологічних, статистичних, географічних про розповсюдження сього руху, його флюктуації, здобутки й утрати. Автор сеї книжки (H. Merczyng) повзяв добру гадку — владити реєстр звісних нам протестантських громад в землях Польсько-литовської держави, як ревізію й доповненне звісних реєстрів Венгєрського і Лукашевича. Використав до нього літературу й приступні йому рукописні джерела, на малі визначив всі громади, які можна було докладно локалізувати, й зробив тим справжню прислугу науці. Була б вона ще значнійша, як би джерела були вказані докладнійше (цитованне дуже загальне, а багато громад не мають зовсім ніякої вказівки на джерело звістки), а в недрукованих джерел були подані витяги. Се діло будучого дослідника. Реєстр д. М. розумієть ся не остатній: не вважаючи на всю старанність його, наші відомости,

а з тим і його реєстр ще дуже неповні, далекі від дійсности. Вказати напр. лише, як розширило наші звістки про антитрінітарство на Волини студіювання місцевих актів ґродських — Волинь являєть ся тепер пайбільшим гніздом антитрінітарства, як показує нинішній реєстр теж може бути ще і в иньшими землями.

Крім реєстра протестантських громад автор подав іще каталогі сенаторів-протестантів. Річ теж користна, хоч нам не зовсім ясно — чому тільки сенаторів? Автор, проробляючи свій матеріал, міг би дати реєстр взагалі протестантських родин і осіб, і се було б далеко користнійше — хоч би сей реєстр не міг претендувати на повноту — як не може претендувати й реєстр громад.

Маленький закід, який можна б іще зробити — чисто формальної натури: брак не тільки показчиків, але навіть і простого змісту.

М. Грушевський.

В. И. Перетцъ, Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка Академіи наукъ, 1907, I, стор. 144—184).

Підносячи високе культурне значіне українських народніх і напів-народніх пісень між иньшим і для великоруської поетичної творчости проф. Перетцъ подає нову збірку тих пісень, по части з мельодіями, із рукописних співанників XVIII, а по части й XVII в., а власне з рукописного Богогласника Виленської публ. бібліотеки ч. 234 три пісні писані польською азбукою, в яких дві любовні, а одна моралізаційного характеру; далі в бібліотеки синодального училища церковного співу в Москві ч. 316 із рукопису писаного ріжними руками, в разу українським скорописом, потім полууставом, а на кінці великоруським полууставом; із того співанника автор подає 12 пісень, в тім числі пісню про чайку і ориґінальні перерібки пісень про попадю, про перепеличенку, про кума з куюю. Далі йдуть виписки із співанника Даниловича, про який була відомість уже в одній його праці з 1905 р. З сього співанника, що містить у собі переважно вірші духовного змісту, подає автор віршу „Чего ты ради, младенче“, звісну і в галицько-руських копіях в початку XVIII в., далі „Піснь свѣтову“, що починаєть ся словами: „Въ чемъ ми, скажѣте, ахъ какъ вамъ не правлю“, більше московську, ніж українську, і третю „Пісню про нещасне кохане“, властиво про пташки-посли, широко розповсюджену в XVIII в. також і в Галичині і надруковану в збірці Вацлава з Олеська. Нарешті маємо 7 пісень із збірки кантів, що зберігаєть ся в бібліотеці Тверського Музея і була описана М. Сперанским. З тої збірки автор подає пісні: Бідна моя головонька, Чи яж тому виноват, що ти учинила, Ішла дівчина до Дніпра по воду

— інтересний варіант пісні про Подолянку, далі пісню „Бистренькі річеньки, холодні водоньки“, відому пісню „Да під вишнею, під черешнею“, пісню „Ішов козак з України, мушкет за плечима“ з її варіантом друкованим у збірці Новікова (з р. 1780, т. IV, стор. 158, ч. 174) і на решті пісню „Тужив, гукав жалісно голуб на бучині“.

Вірно завважує проф. Перетц у вступі до своєї розвідки, що не відділює пісень штучних від народніх уже хоч би тому, що в українській поезії, яка давно зробила ся висловом настрою, думок і почуття всієї культурної верстви, надзвичайно важко виділити і без того умовно зрозумілу штучну лірику від полународної і народної. Дуже часто те, що було штучне в кінці XVII в., під кінець XVIII в. вже до такого ступня робило ся привичним і звичайним, до тої міри згідним в загальним настроєм тодішнього „народнього“ репертуару, що являєть ся неможливим ізолювати і виділяти ті пісні з ряду народніх. А студії польської лірики, що своїми формулами й ідейним змістом в значній мірі притикає до італійської лірики пізнього ренесансу, показують нам, що українська поезія, навіть т. зв. народня, зложена під впливом польської, богата чисто літературною спадщиною в виді фразеології, манери трактованя сюжетів, самих тем., і що ся спадщина належить до багатой штучной і при тім заграничной лірики, чужой Українцям“.

Ів. Франко.

А. И. Лотоцкій — На поворотѣ, Спб., 1907, ст. 67.

Статя навіяна сучасними змаганнями православного духовенства в Росії — його плянами основних реформ російської церкви, увільнення з теперішнього гнету світської власти, і заразом — його реакційним становищем супроти сучасного визвольного руху Росії. Сучасне жите духовенства, пише автор (с. 4), повторяє фази, які вже мали місце в його історії — два віки тому. Духовенство також стояло на повороті від старих відносин до реформи; деякі верхи його брали навіть діяльну участь в виробленю й переведенню реформи... І тоді (як здаєть ся — й тепер) духовенство показало ся зовсім не приготованим до реформи і хоч трохи активного становища супроти неї. Під захистом непохитного авторитету, що розслабляв його, духовенство спускало ся поволі в своїм житю до того рівеня, на якім стояла вся некультурна маса народу. Поворот, наступивши, знайшов собі ґрунт у внутрішнім розкладі духовного стану і в результаті привів до дуже невеселого стану духовенство, особливо низших його верств“. І автор малює перед нами образ духовенства в Росії в XVIII в. — його лихого матеріяльного стану, підвиження, темноти й деморалізації, користуючи ся до того як друкованим, так і деяким недрукованим матеріялом. (для України). Не перший раз трактує він сю тему (див. його Суспільне становище бі-

лого духовенства у XVIII в. в наших Занисках т. XXIII), і начеркнув живий і багатий подробицями образ, що свідчить про „духове банкруцтво сього стану“ (с. 66). „Реформа задавила тих, хто був слабший і не вмів покористувати ся могутною зброєю — поступом, яку давала вона в руки тих, що могли його держати. І воно (духовенство) було роздавлене реформою першим ділом. Духовний стан розірвав свої внутрішні звязки і з освіченою верствою, що зневажливо бачила в духовенстві втілення темноти й обскурантизму, і з народньою масою, супроти якої воно стало органом гнету в сьвятая сьвятых народа — його релігійній совісти“. І наслідком того був як матеріальний так і моральний упадок духовенства.

Можна вказати ще одну ріжницю в становищу духовенства тепер і під час реформи XVIII в., що ще більше погіршує його шанси. Як тепер, і тоді духовенство, вірне старій русько-візантійській традиції союзу з державною властю, вірно тримало ся правительства. Тільки тоді правительство було паном ситуації, чинником будущини, і реформа йшла від нього. Тепер чинником будущини безперечно стала суспільність, реформа йде від неї против правительства. Духовенство в XVIII в. потерпіло від нельояльності свого союзника, що перейнявши ся раціоналістичним світоглядом XVIII в., постановив держати свого помічника — духовенство — в чорнім тілі. Тепер, вістаючи ся по його стороні, духовенство засуджує себе на вповні безвиглядну ролю.

М. Грушевський.

П. Кропоткинъ, Идеалы и дѣйствительность въ русской литературѣ, Спб., 1907, ст. 367.

Перед кількома місяцями появилась отся книжка заходом петербургського товариства „Знаніє“. В основу її лягли відчити, які мав Кропоткин в інституті Льюелля, в Бостоні. Книжка написана живо, легко, приступно, місцями з властивим автору белетристичним талантом, а для нас цікава не лише з огляду на питанє, як дивить ся автор голосних книжок *Paroles d' un Révolté* і *La conquête du pain* на російську літературу, але також і з огляду на принагідні слова, які містять ся в тій книжці під адресою України.

Фігура Петра Кропоткіна — відома; тому я скажу тут про нього: лише декілька слів. Князь Петро Алексієвич Кропоткін родив ся в 1842 році в Москві. По батьку він — Росіянин (выводить свій рід від Руріка), по матері — Українець. Від 1862—1867 р. він був офіцером амурських козаків. Від 1867—1871 р. він учив ся в Петербурзі математики і географії; тоді він був також секретарем „Географического Общества“. В 1872 р. відбув він подорож по Бельгії і Швайцарії, де пристав до Інтернаціонального Робітничого Союзу, якого представниками

були Маркс і Бакунін. В тім же році вернув він у Петербург і став видним членом тайного кружка Чайківців. За революційну агітацію між петербурзькими робітниками його увязнили в 1874 р. Йому одначе вдало ся втекти два роки пізніше в Англію. Від того часу він живе постійно поза кордоном Росії, головно в Англії, де написав багато праць з обсягу географії, філософії права, політичної економії і політики. Кропоткін називає своє вчене анархізмом.

Коли ми тепер знаємо, що в жилах Кропоткіна пливе російська й українська кров, що належав він до гуртка людей найбільше поступових і радикальних у Росії, що від 1876 р. постійно живе поза межами Росії й від того часу інформації про неї, а тимсамим і про нас бере не безпосередно з жерела, лише з других рук, то зрозумілими будуть для нас його симпатії до нас, ясними будуть і ті його помилки, які він робить, говорячи про нас.

„Малоруська або українська мова, що являєть ся мовою майже п'ятнадцяти-мільонового народу (sic) і посідає власне письменство (так народне, як і літературне у властивім значіню того слова), — пише Кропоткін — безперечно представляє окрему мову, в тій мірі, що норвежська або датська супроти шведської, або португальська і катальонська супроти кастильської або еспанської. Малоросія значно ріжнить ся від центральних частий імперії, себто від губерній, що лежать довкола Москви, і відомі під іменем Великоросії. Малоросія лежить більше на полудне, а все полудневе завжди має особлившу принаду для мешканців півночі. Села Малоросії не упорядковані вулицями, як у Великоросії; їх вибілені хати розсіпані, як у Західній Европі, й окружені мальовничими садками. Більше м'яккий клімат, теплі ночі, музикальна мова, вродлива людність, яка правдоподібно представляє мішанину полуднево славянської з турецькою та польською кровю, живописна одіж і ліричні пісні, — все те робить Малоросію незвичайно привабливою в очах Великоросів. Крім того жите в малоруських оселях носить характер більше поетичний, ніж у великоруських селах. У Малоросії більша свобода в відносинах між молодими людьми обох полів: дівчата й парубки можуть свобідно стрічати ся до замужя; затворництво, що являєть ся результатом византийських впливів на Москву, не існувало в Малоросії, в якій переважав вплив Польщі. Малороси зберегли при тім численні перекази, епічні поеми і пісні, що говорять про ті часи, коли вони були вольними козаками й били ся з Поляками на півночі і Турками на полудни. Їм приходило ся боронити православія від тих двох ворогів і до сеї пори вони глибоко привязані до православної церкви; але в малоруських селах нема тої пристрасти до богословських спорів в поводу букви писаня, а не духа, яка так характерна для великоруських

раскольників. Релігія Малоросів має також більше поетичний характер. Малоруська мова в порівнянню з великоруською більше мелодійна і в теперішню пору помічається серйозний рух, що має метою літературний розвиток тої мови; але все-ж вона пробуває в еволюційній стадії навіть тепер, і тому Гоголь поступив дуже розумно, що почав писати на великоруській мові, себто прилучився до мови Жуковського, Пушкіна і Лермонтова. Таким способом ми маємо в Гоголю рід звена, що лучить обі національності...“

З українських письменників згадує Кропоткін у своїй книжці лише про Костомарова, Мордовцева і Драгоманова; розмірно більші характеристики дає Шевченка й Марка Вовчка.

Про Шевченка (в розділі „Менше визначні поети“!) мовить Кропоткін: „...Його епічні поеми з козацького життя давніх часів, його драстичні малюнки мужицького життя під кріпацьким правом, і його ліричні вірші — всі написані на малоруській мові, відзначають ся гарною формою і глибиною змісту, будучи в тойже самий час глибоко-народними. Твори Шевченка можуть бути поставлені поряд із ліпшими творами всесвітньої поезії“.

Марка Вовчка (в розділі п. в. „Ранійші белстристя-народники“) характеризує так: „Тепер повісти й оповідання Марка Вовчка можуть здати ся над міру сентиментальними — славно повість Гаррієти Бічер Стоу теж робить тепер подібне вражіння, — але в ті часи, коли найбільшим питанням для Росії було: чи будуть освободжені селяне, і коли всі найліпші сили Росії йшли на боротьбу за освободженя, — в ті роки ціла освічена Росія упивала ся повістями Марка Вовчка і ридала над судьбою героїнь-мужичок. Але й крім тої служби потребам момента (а на мою гадку штука обовязана йти на службу суспільства, особливо в часи подібних криз), нариси Марка Вовчка мали серйозну цінну. Їх „сентиментальність“ зовсім не була сентиментальністю XIX віка, за якою скривав ся брак дійсного чуття. Навпаки, в них чуло ся горяче бітє любячого серця; в них розлита правдива поезія; в них чув ся подих глибоко-поетичної української народної поезії, поетичних пісень України. З тою народною поезією Маркович була на стільки знайома, що, як помічали критики, вона доповняла своє нецілковите знанє дійсного народнього життя, вводючи митецьким способом багато рисів, нагнених народною поезією і піснями України. Її герої не були реальні, в них було дещо вигадане, але в тих нарисах ви чуєте овію українського села, бачите краски місцевого життя причасні тим нарисам; м'ягка поетична вадука українського люду змалювана м'яким пензлем жєнщини-артистки...“

Як бачимо признає Україні Кропоткін самостійність і відрубність від

Росії з погляду лінгвістичного і етнографічного, признає навіть з деяких поглядів висість над Росіянами, — але при всім тим на дні тих його поглядів звучить якась фальшива нота. Кропоткін не боїть ся вжити назв „Україна“, „український“, але частійше й сон амоге вживає офіціальних назв „Малороссія“, „малоруський“ (в протиставленю до „Великороссія“, „великоруський“). Він ставить твори Шевченка „поряд із ліпшими творами всесвітньої поезії“, але се цілком не стає йому переполою помістити Шевченка в ряді „менше видних поетів“ побіч Дельвіга, Баратинського, Язикова, Марлінського, Загоскіна і т. и. Ну, та се ще байка! Важнійше, що він з одного боку признає Українцям самостійність, відрубність, говорить комплементи, а з другого боку ви-рокує, що та українська мова, яку він називає „музикальною“, „більше мелодийною мовою в порівнаню з великоруською“, — пробуває „навіть тепер“ „у еволюційній стадії“. Ми не гніваємо ся на Кропоткіна за слово „еволюція“, — адже найбільше досконала мова не спочиває в певних сталих, мертвих формах, тільки, коли вона жива, переображуєть ся, розвиваєть ся, — але тут Кропоткін сказав щось инше; він, як се слідує з другої половини реченя, сказав ні більше ні менше як те, що українська мова при всім стараню „серйозного руху“ розвинути її літературно, всеж іще не літературна мова, лише сирій матеріял, який поки що не надаєть ся до поважного трактованя, себ то на ній іще не можна писати таких величніх творів, які понаписували на російській Жуковський, Пушкін, Лермонтов, Гоголь, Тургенев, Толстой ин. Колиб инакше був думав Кропоткін, не написав би був у другій половині реченя, що „Гоголь поступив дуже розумно, коли почав писати на великоруській мові, себто прилучив ся до мови Жуковского, Пушкіна й Лермонтова“.

Чи ж не криєть ся отже в тих словах Кропоткіна бажанє побачити Українців у всеросійськім морі? Се міг сказати лише Росіянин, що боров ся у душі Кропоткіна з Українцем і побідив його — і міг сказати лише на основі давнійшої недокладної інформації, або на основі фальшивих теперішних інформацій!

М. Мочульський.

В. Доманицький, Критичний розслід над текстом „Кобзаря“, К. 1907, стор. IV+365.

Те, що повинно було бути зроблене ще за життя Шевченка або швидко по його смерті — підготованє матеріялів для повного критичного виданя його творів, зроблено аж тепер, на наших очах, майже пів-столітя по його смерті. Яким скандальним легковаженєм і недбалством визначали ся попередні покоління до памяти Шевченка і його безсмертних творів, доважують такі святотатські вчинки, як львівське виданє

Партицького і та поншалянсія, в якою було зроблене праське видане по свідоцтву Драгоманова (Листи до Ів. Франка II, ст. 176—178). Не вважаючи на деякі пізніші проби, такі як Кониського „Проба хронологічного влаштування Шевченкових творів“, як інтересні, та в зовсім неважним і неовним апаратом роблені проби М. Кр—ського та Романчука, ся праця лишала ся безплідною і безґрунтовою власне задля браку і недостатности перших жерел. В. Доманицькому припала честь доконати сеї праці з порученя громади, що отворила йому приватні архіви та музеї і уможливила доконане важного діла. Ніякий з наших поетів не домагав ся сього діла більше від Шевченка, що — здавало ся до недавна — мало дбав про зверхню форму своїх творів, кидав їх, так сказати, на вітер, роздавав знайомим і позволяв робити в них ріжні самовільні зміни та поправки чужими руками. Тепер, по виданю праці В. Доманицького ми переконуємо ся, що всі ті догади і докори були безпідставні, що Шевченко іноді аж над міру педантично дбав не лише за композицію, але також за зверхню форму своїх поезій, незлічені уступи в них переробляв, шліфував та вигладжував не згірше самого Пушкіна. Тепер, по доконаню хронологічного впорядкованя його творів ми можемо докладно заглядати в робітню його духа, слідити могутні хвилі його творчої сили від кінця 1844 до марта 1847 р. і ступневий їх упадок і новий зріст у пізніших часах неволі та освободженя. Праця В. Доманицького видобула на світ значну масу невідомого доси рукописного матеріалу, використала в значній мірі друкований матеріал і дала нам можливість пізнати Шевченка такого, яким він був, з яспою, а вічно неспокоїною і невичерпано творчою душею. Що до самого виконаня задачі, то В. Доманицький ужив найкращої методи, обробляючи кожний твір відповідно до хронологічної канви його написаня, передивляючи його виданя і нотуючи їх відміни і навіть дрібні помилки.

Висловляючи повну пошану для праці й запалу, який вніс до неї В. Доманицький, не можемо ошадити йому одного докору: легкодушного довіря, з яким він опер ся на зовсім невірних інформаціях, яких достарчив йому д. Романчук що до деяких публікацій Шевченкового тексту. Ті інформації доторкають ся поезій Чигирин, Кавказ, Холодний яр і подабають на якусь злобну містифікацію, якої мотивів я не берусь зроуміти. Той же Романчук подав В. Доманицькому хибні варіанти також в иньших Шевченкових творів друкowanych у Вечерницях, як ось у Русалці. Справді годі збагнути, як воно се зроблено.

Можна би ще закинути В. Доманицькому, що при початку „Кобзаря“ замало звертав уваги на перводруки, а більше на так зв. „Чигиринський Кобзарь“, що зовсім не заслугує на таку ласку. Там, де автор обертаєть

ся на ґрунті відомих і приступних йому матеріалів, праця виходить бездоганною і заслугує на всяке признане.

Ів. Франко.

Lud peczeniżyński. Szkic etnograficzny, napisał Józef Sznajder (Lud, 1906, str. 277—308).

Zwyczajy wielkanocne w Sanockiem, zebrał Józef Sulisz (ibid., str. 309—318).

Ant. Siewiński — Opowiadania ludu w powiecie sokalskim i buczackim (ibid., str. 250—263)

В давнійших річниках „Ludu“ друковано вже праці Ю. Шнайдра і про одну більшу „Z kraju Husaków“ була в нас мова. Видно, що автор познайомлений досить з народнім життєм, що обсервує його радо та хотів би в ним познайомити ширші круги своїх земляків. На жаль йому бракує потрібного теоретично-наукового підготованя, тому хоч подає нераз цікаві матеріали, то не так, як треба. При тім не має очевидно на чім взорувати ся. В сій статі обговорює ось які розділи: 1) Історичний царис. 2) Географічне положенє. 3) Місцеві назви. 4) Статистичні дати. 5) Етнографічні границі. 6) Ноша. 7) Обісте. 8) Пожива. 9) Господарка. 10) Годівля товару. 11) Промисл. 12) Торговля. 13) Спів. 14) Музика. 15) Тянець. З ввічком одначе 3, 6 і 7 розділу всі иньші зроблені зовсім побіжно і цілковито не вичерпують предмету, що навіть трудно було би зробити на двох аркушах друку. Крім того до таких розділів, як опис ноші або обістя безумовно потрібні малюнки, а автор не подає ні одного. Деякі-ж розділи не дають ніякісінького понятя про предмет, обговорюваний в них, прим. розділ про музику або спів. Усе таки належить зазначити добру волю автора і колиб він бодай трохи познайомив ся з важнійшими етнографічними працями, міг би виконати не одну корисну роботу.

Ю. Суліш подає збірку великодних вірувань, а що сянїцький повіт мішаний, замешканий Поляками й Русинами, то подає віруваня одних і других в окремих розділах. З поміж останніх наведу отсі дві забави, деінде мабуть незнаї : „У східній частині повіта роблять дівчата по полудни гайок (gaik). Беруть молоду яличку або смерічку, убирають вінками з цвїтів, зеленою і стяжками та обходять із тим по селі другого дня сьвят (великдень), співаючи ріжні пісні. Вечером сходять ся в одно місце і там забавляють ся разом при назбраних подарунках. Парубки знов уряджують когута. Се величезний когут, зроблений з дерева і прибраний когутячим пірєм; він має також прилад до пїня. Його котять перед собою на колїсцятах по селі і пїють перед кожною хатою, співаючи пісні. За назбраниє складки справляють собі вечером спільну забаву“ (стр. 317). Як видно, з сього опису не мо-

жива виробити собі погляду на ті забави. Варто було би проте, щоби хто описав їх докладніше та навів співані при тім пісні (гаївки чи веснянки?).

Що до оповідань поданих А. Севінським, то тільки в деяких натяків можна зміркувати, що отсі оповідання належать до нашого фольклору, бо сам записувач не згадує про се ні слова. Вправді територія сокальського й буцацького повіта українська, але є там і польські кольонії, можна було б отже припускати, що записувач вібрав оповідання як раз у них. Та се не можливе раз, що він не згадує нічого про ті кольонії — що певно зробив би, колиб у них був — друге, що се стояло би в суперечности з додатками, які він подекуди робить, прим.: „Przy powitaniu należą zawsze powiedzieć Pochwalony Jezus Chrystus“ lub „Sława Isusu Chrystu“. Lud chętnie nawet mówi po polsku, chociażby nawet był greckiego obrządku, nie patrzy on na mowę, tylko radby poznać istotę tego, kto z nim mówi“ (ст. 261). В иньшій місци знов цитує в польськім оповіданю українські реченя: „Нині піст сьвятий, п'ятниця, гріх був би поскоромити ся“ (ст. 258). Та найліпшим доказом про се служить його оповіданє про лірника Златарського з Жижномира, буцацького повіта, якого репертуар я записав цілий і надрукував його в „Етн. Збірнику“ т. II (Лірники). Звідти міг би він також дізнати ся, яку то Златарський співав польську пісню. Оповідання, вібрані д. Севінським, майже всі знані; повинною буде тільки одно про пасічника (ст. 262). Всі оповідання подає він не тільки польською мовою, але ще й своїми словами, при чім не обходигь ся без довірливых додатків. При дослідах можна проте користувати ся ними тільки з великою обережністю, инакше можна легко дійти до фальшивих висновків.

В. Гнатюк.

R. F. Kaindl, Die Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth (Bukowina) (Globus, 1907, LXXXV, ст. 281—288.

Статя проф. Кайндля опираєть ся на рукописних звістках недавно помершого письменника Гр. Купчанка і належить до давнішних часів. Змальовані в ній докладно весільні звичаї буковинського села Бергомету, правдоподібно з початку четвертої частини 19 столітя, з усіми подробицями, в якими зрештою стрічаємо ся і в більшій праці Купчанка з 1875 р.: Нькаторья историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ.

Нова праця Кайндля, прикрашена 8 ілюстраціями, віддаєть свою услугу дослідникам, що не знають славянських мов.

З. К.

И. С. Абрамовъ — По волынскимъ захоlustямъ (Живая Старина, 1906, ст. 155—164).

Се більше белетристика в етнографічною закраскою, як сама етнографія. Автор належав до екскурсії, яку уряджував два рази барон Штайнгель для доповнення різних збірок заложеного ним музею, перейшов як член екскурсії ряд сіл і на підставі того написав свої коротенькі вражіння в подорожі, яким сам надав побічний титул: „Эскизы изъ дорожнаго альбома“. Згадує він тут про розвалини Коростеня, який колись мала спалити княгиня Ольга Деревлянам, про Ольжині купальні, про скали, прозвані „чортовими плічми“, про Ігорову могилу, а в кінці описує коротенько вечер під Івана Купала, при чім не приносить ніяких нових матеріялів. Цікава згадка про образ на царських воротах у церкві в селі Ходакові, який представляє царя Давида: в грудий Давида виростає виноградна лоза. Так само цікава згадка, що на Волини переходили ся ще останки чумацтва; на жаль автор не подає про се ніяких матеріялів, ані не згадує, чи переходять ся там іще чумацькі пісні. А шкода велика, бо звісно, що чумацтво належить уже до культурних пережитків.

В. Гнатюк.

Ali-Baba i četrdeset razbojnika. Prilog komparativnome izučavanju narodnih pripovijedaka. Napisao Dr. D. Polívka. (Preštampano iz „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“, knižka XII. sv. I.) Загреб, 1907, ст. 48.

У славнім арабським збірнику казок, „Тисячі й одній ночі“, подане одно таке оповіданє¹⁾: Бідний дроворуб Алі-Баба, пішовши до ліса по дрова, підглянув розбійників у хвили, як вони підійшли до скали і сказавши: Сезаме, отвори ся! — ввійшли до неї. Коли вони вийшли, Алі-Баба виліз зі свого сховку, увійшов у середину скали, набрав золота на три осли і завіз до дому. Його жінка, бажаючи знати, кільки чоловік привіз золота, післала до його багатого брата по мірку, аби нею змірити золото. Та богачева жінка бажала знати, що бідний буде мірити, тому вимазала дно ложом, до якого приліпив ся один дукат. З того пізнала, що мірив гроші. Видусивши від бідного тайну, богач пішов і собі до скали, але там зловили його розбійники і порубали на кавалки. Його служниця казала позшивати одначе кавалки і богача поховали так, як буцім би то він умер природною смертю. Тимчасом ватажко розбійників спостеріг, що хтось проти його волі гадує в його хаті, тому вислав одного розбій-

¹⁾ Pop. Tausend und eine Nacht. Aus dem Arabischen übertragen von Max Henning. XXI, ст. 59—92 (виданє Рекляма).

ника, аби вислідив винувника. Але ні один, ні другий посол не зробив того, аж сам ватажко, перебраний за торговельника оливою відкрив Алі-Бабу, що вже оженив ся зі своєю братовою і переніс ся до її хати. Він упросив ся до нього на ніч зі своїми мулами, обладованими ніби мішками з оливою, а в дійсности в кожнім мішку сидів один розбійник. Служниця відкрила випадком сей підступ, паварила зараз оливи і запарила нею на смерть усіх розбійників, крім ватажка, що втік. Одначе й він не уйшов своєї судьби, бо коли заїхав у друге до Алі-Баби, як купець, служниця пізнала його і забила. Алі-Баба оженив із вдячності зі служницею свого сина, а сам заходив до скали і забирав накопичені там скарби, доки стало.

Жерело казки відоме отже і автор не слідить за її родоводом, але слідить, як вона переходячи від одного народа до другого зміняла ся та підлягала різним перерібкам і скороченям або доповненням. Для того розбиває він її на окремі сюжети і порівнює їх із собою. До порівняння втягає збірки казок майже всіх європейських народів і деяких позаєвропейських. Як добрий знавець фольклору використовує все, що можна, так що ледви знайшли би ся які доповнення до його праці в бібліографічного боку, з винятком хіба яких непершорядних збірок або періодичних провінціальних видань, які зрештою не можуть ніколи брати ся в рахубу. Українських відмін наводять чотири: з Л. Семенського (*Rodania i legendy polskie, ruskie i litewskie*), І. Рудченка (Южнорус. сказки), О. Роздольського (Галицькі народні казки) та мій угорський варіант (Етногр. матер. з Угор. Русн, I).

Як кожде народне оповідане, так і ся казка блукаючи по всій Європі, не переховала ся в первісній чистоті всюди. В багатьох місцях оповідачі вплітали в неї мотиви, взяті з інших казок, як мотив про закопані скарби, про здобуте міста вояками (пор. пісню про здобуте Азова), про Правду і Кривду, про мельникову доньку і розбійників, про кімнату, до якої не можна входити, про долю і т. д. Деякі з тих мотивів розросли ся навіть в окремі казки, прим. про мельникову доньку і розбійників. Усе те зазначає автор дуже старанно у своїй праці.

Що до часу, в яким казка розширила ся по Європі, то на думку автора, його не можна далеко посувати назад і на границі треба поставити половину XVIII ст., особливо що тикаєть ся німецьких, польських і російських версій, які дуже близькі до себе і всі разом близькі до оригінала. Стало ся се, на думку автора, наслідком російського перекладу Галляндового виданя „Тисячі й одної ночі“ (1763—1771) і польського (1768—1772). і розумієть ся — німецького. Та автор не звернув відповідної уваги на те, що казка могла ширити ся між народом незалежно від друкованого її виданя і що так ширить ся пере-

важна частина народніх творів. Так, приміром, в українській літературі маємо лише деккі вїмки тай то недавні з „Тисячі й одної ночі“, але казки Семенського і Рудченка записані доволі давно і певно не прийшли до нас ні через Польщу, ні через Московщину, а просто дорогою устної традиції від ісламських народів, із якими український народ стикав ся довгі столїтя тай до нинї декуди стикаєть ся. Те саме можна приложити і до полудневих Славян. Не диво проте, що автор розбираючи сюжети казки, переконав ся, що полуднево-східні європейські вервії творять для себе окрему громаду та що вони не стоять у звязи в Галляндовою відміною. Як із одного боку не можна заперечити книжного впливу на простий народ, так із другого при порішуваню питання, чи якийсь твір ширив ся книжною дорогою між народом, треба зважати все, як відома і популярна була якась книжка, і хто між народом був письменний та міг популяризувати книжні відомости, бож перед XIX ст. се не була така легка річ, як нині. Так само не кождому „народному“ варіантови казки можна вірити, що він народній, особливо коли походить із давнійших часів, бож нині кождому відомо, як перші етнографи поводили ся безцеремонно з народніми творами та як їх фальшували. В данім разї не може підлягати сумнівови, що казка про бідака й розбійників мала початок в арабській збірці, а вже якою дорогою дістала ся вона до сього або того народа — се треба окремо дослідити.

В. Гнатюк.

Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, von Dr. M. Murko (Separatabdruck aus Band XXXV XXXVI der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien). Відень, 1906, ст. 98, 4°.

Отся студія проф. М. Мурка викликана анальоґічними працями Рудольфа Мерінґера, а саме: „Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegowina“, „Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrat“ і „Beiträge zur Hausforschung“, в яких автор прийшов до таких двох головних висновків: 1) Боснійський дім належить у найважійших частинах до тої середноєвропейської культури, що спільна Германам і одній часті Славян. 2) Брак культурного горизонту (das Fehlen des Kulturhorizonts, т. зн. що усе домашнє житє відбуваєть ся на землі) в Боснії і Герцеговині (а також у Чорногорі, в висших околицях Далматії та Сербії) не можна вважати родом реґресу наслідком турецької інвазії, але первістним степенем культури, на якій колись стояли споріднені європейські народи. Проф. М. Мурко мав на сі праці написати рецензію. Показало ся одначе в часі студіюваня праць Мерінґера, що для докладної рецензії треба не лише переглянути дотичну лі-

тературу предмета, але й дещо особисто розслідувати. Проф. М. Мурко вибрав ся проте в дорогу, розглянув різні типи будівель, описуваних Мерінгером, переконав ся про правдивість його висновків, а при тім поробив і свої власні обсервації. Забравшись знов до переглядування дотичної літератури, переконав ся, що в тім напрямі зроблено у полудневих Славян уже дуже багато, хоч і не одно ще треба доповнити. Особливу заслугу поклали тут: хорватська Академія Наук у Загребі, що видає від 1896 р. „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“, сербська Академія Наук у Белграді, що видає від 1894 р. „Српски Етнографски Зборник“ та болгарське міністерство просвіти, що видавало від 1889—1899 (разом 17 великих томів): Сборникъ за народни умотворення, наука и книжнина“ (від 1901 р. видає сей збірник болгарське літературне товариство). У всіх тих виданнях зібрані правдиві копальні ріжних відомостей про житє полудневих Славян. Але й поодинокі люди, поза тими офіціальними виданнями, причинили ся багато до вясненя справи будівлі дому. Досить згадати тут П. Ровинського з його великою працею „Черногорія“, Канчова з його працею про Македонію і т. д. Все ту полуднево-славянську літературу використав проф. Мурко вповні і витягнув із неї для своєї праці все, що можна було. Крім того знає він також важійші праці ниньших Славян, що дотикають сього питання і подає короткий їх огляд у першим розділі п. п. „Die einschlägige slavische Literatur“. Із наших праць знає проф. М. Мурко: Гупульщину, В. Шухевича і „Будівництво в Чернигівській губернії“, друковані в „Мат. до укр.-р. етнології“, за те не знає праць проф. Р. Кайндля, особливо більшої з них: Haus und Hof bei den Huzulen. Праця дра І. Франка про бойківський дім, друкована в тихже „Mitteilungen“, написана пізнійше, тому на неї не міг покликати ся. Про иньші праці на ту тему, друковані по ріжних виданнях у Росії, не згадую, бо вони й у нас не дуже приступні, а потім не все зроблені докладно і деталічно, тому й не можуть послужити першорядним жерелом до такої студії.

В другім розділі оцінює автор праці Р. Мерінгера („Meringers Arbeiten über das bosnisch-herzegowinische Haus. Das „oberdeutsche“ Haus in den Nachbarländern“) і приймає майже всі його висновки. В третім розділі описує словінський дім („Das Haus der Slovenen“), а в четвертім застановляє ся над його розвитком („Entwicklung des Hauses. Schlafkammer. Nebenhäuschen. Häuser im Felde und auf der Alm). Із праці виходить, що майже весь культурний доробок полудневих Славян на полі будівництва дуже нової дати, та що він ішов двома шляхами до них із західної Європи: від Німців та від Італійців. Відповідно до того подибують ся предмети, що належать раз

до германської, другий раз до романської культури. Численні пережитки вовсім примітивних уладжень у домах полудневих Славян заховали ся, не вважаючи на ті дві культурні течії, до нині. Пятій розділ („Die südslawischen Bezeichnungen für Haus, Herdraum und Stube. Allgemeine Bemerkungen über die slawischen Fremdwörter aus dem Germanischen und besonders über die mit dem „oberdeutschen Hause“ einhergehenden“) присвячений розглядові будівельної термінології у полудневих Славян та вказанню в ній елементів чужого походження. В шестім розділі говорить про стіл („Der Tisch bei den Südslawen“) і виказує, що полудневі Славяни прийшли до цього предмету не давно, бо в давніших часах їли в одній мисці разом, посідавши довкола неї на землі. Це виказав сербський археолог Троянович на підставі розслідів мови і звичаїв у статі:— Стародавні сербські страви й напитки.

Хоч праця проф. М. Мурка написана трохи за сухо і може завдатто дрібничково, то все результати її цікаві для кожного історика культури. З неї можна наглядно переконатися, як багато цінного матеріалу подають сумлінні етнографічні праці та як незвичайно важні розсліди їх на підставі порівняної методи. Булоб дуже бажаним, аби у нас звертано вже старшій шкільній молодіжи пильну увагу на потребу етнографічної праці, бо на сім поли можна дійти до світлих результатів лише спільними силами, які одначе треба вперед виробити.

В. Гнатюк.

Чтенія въ церковно-историческомъ и археологическомъ обществѣ при Кіевской Духовной Академіи, выпускъ VIII, 1907, с. 192.

Ся восьма книжка Чтеній починаєть ся статьею Петрова „Кіевская Академія въ царствованіе имп. Екатерины II (1762—1796)“ (с. 1—121). Сей період автор поділяє на 3 частини в звязку з тодішніми 3 київськими митрополитами — Арсенієм Могілянським (1758—1770), Гаврилом Кремінецьким (1770—1783) і Самуїлом Мисловським (1783—1796) та ставить в заголовку кожного розділу голосне слово — епоха. В невеличкім загальнім весупі характеризує політику Катерини II що до України вагалі і до українського духовенства спеціально, але все се розглядає автор завдатто побіжно, на шістьох перших сторінках. Історію академії викладає по прийнятому в попередніх розвідках плану. Виходячи за межі властивої історії академії, він подає і цікаві архівні вказівки про загальне становище українського духовенства в ті часи. Занотуємо між иньшим уваги про плани реформи духовних шкіл в 1763—66 рр. (с. 15—22).

Окрім сієї статі д. Петров умістив ще бібліографічну замітку про

книжку Кондакова „Изображенія княжеской семьи“, де переповідає її зміст і головні виводи. Між доповненнями — взагалі характеру другого — занотуємо лише згадку про монети в іменах кн. Дмитра і Петра (с. 128). В статі Дроздова присвяченій недавно помершому Модестову († 13/III 1907) зазначимо ті місця, де оповідає ся про побут Модестова в Києві і про тодішній стан київського університету (с. 145—150), хоч в значній мірі се засновано на споминах самогож Модестова, вже надрукованих („Историческій Вѣстникъ“ 1885, № 11—12).

Ол. Грушевський.

Труды Полтавской Ученой Архивной Коммисіи, выпускъ третій, Полтава, 1907, с. 278.

Між уміщеними в сій томі статями найбільша стаття Николаїчика — „Ильинская ярмарка въ періодъ ея существованія въ гор. Ромнахъ“, себ то до 1852 р., коли її перенесено було в Полтаву. На гадку автора се було переломом, з якого починаєть ся занепад відомого колись ярмарку. Стаття відкриваєть ся вступними замітками про давню історію міста Ромен, почавши в часів князівських, потім автор коротенько переглядає, на жаль, скупі відомості про існування сього ярмарку в минулі часи. Першою більш повною і докладною звісткою про роменський ярмарок являєть ся у д. Николаїчика уривок із дневника Марковича і в сього уривку можна бачити, коли саме відбував ся сей ярмарок, хто на нього приїздив і що купувала собі там місцева українська шляхта. Цікавий наведений тут ві слів Лазаревського уривок із Румянцевської описи про Роменський ярмарок і торг на нім (с. 27). З 1790 р. починають ся для роменського ярмарку документи в архіва роменської городської думи і через те звістки стають більш повними і докладними. Окрім офіціальних вказівок автор наводить також деякі відповідні уривки в літературних творів (нпр. Шалікова, Погорельского), в описів подорожий (нпр. Коля), в споминів сучасних чи по переказах. Богато вказівок дає праця Аксакова. В додатках надруковано деякі папери з офіціальної кореспонденції 1828—1863 рр.

Друга велика стаття се В. Л. Василевського — „Полтавская гимназія съ 1808 по 1831 годъ“. Але се по звичайному шаблону написана історія засновання та перших часів існування полтавської гімназії дає мало вказівок для характеристики тодішньої полтавської суспільности. Занотуємо лише кипену побіжно замітку про побут і звичаї „казеннокоштныхъ воспитанниковъ дома призрѣвія бѣдныхъ дворянъ“, де був завідателем Котляревський (с. 212 і 228).

Мальцев надруковав замітку, де порівнює дві умови прихожан в цюпом в селі Нехаївці 1782 і 1814 рр.: зазначає побільшенце вина-

городження за греби і шукає сьому пояснення в змінах економічного життя і цін за сі тридцять років. Остатні дві замітки присвячено: першу — невільному перебуванню в Полтавськiм монастирі в 1854—1850 рр. відомого раскольникського діяча С. К. Ковиліна (с. 3—16), а другу — розважанню питання, де поховано Шведів вбитих в Полтавськiм бою 1709 р. (с. 273—278). *Ол. Грушевський.*

Видання й статі обговорені в сім томі:

- С. Буличъ — Очерки исторіи языковнавія въ Россіи, 1904.
- Е. Голубинскій — Херсонскіе священномученики, память которыхъ 7-го марта, 1907.
- П. Мельгуновъ — Очерки по исторіи русской торговли IX—XVIII вв., 1905.
- В. Келтуяла — Курсъ исторіи русской литературы, I, 1906.
- А. Соболевскій — Два русскихъ поученія съ именемъ Григорія, 1907.
- R. Abicht — Das südrussische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung, 1906.
- Z. Radziwiński — Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza x. ratnenskiego, I, 1905.
- F. Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, I, 1903.
- А. Яковлев — Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году, 1907.
— З исторіі регистраціі українськихъ козаків в 1-й пол. XVI в., 1907.
- Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, XXXII, 1906.
- Н. М. — Zbory i Senatorowie protestantscy w Dawnej Rzeczypospolitej, 1905.
- В. Перетцъ — Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики, 1907.
- А. Лотоцкій — На поворотѣ, 1907.
- П. Кропоткинъ — Идеалы и дѣйствительность въ русской литературѣ, 1907.
- В. Доманицкій — Критичный розсѣд надъ текстомъ „Кобзаря“, 1907.
- J. Sznajder — Lud peczenizyński, 1906.
- J. Sulisz — Zwyczaje wielkanocne w Sanockiem, 1906.

A. Siewiński — Powiadania ludu w powiecie sokalskim i buczackim, 1906.

R. Kaendl — Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth, 1907.

И. Абрамовъ — По волынскимъ захолустьямъ, 1906.

D. Polívka — Ali-Baba i četrdeset razbojnika, 1907.

M. Murko — Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, 1906.

Чтенія въ церковно-историческомъ и археологическомъ обществѣ при Кіевской Духовной Академіи, VШ, 1907.

Труды Полтавской Ученой Архивной Коммисіи, Ш, 1907.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ
в році 1907 виходить в двох виданнях,
львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.
(Lemberg, Czarneckyj-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець **Мих. Грушевський**, як редактор **Фотий Красицький**.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, виносить:

В Австрії в пересилкою на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймаєть ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор.

В інших європейських державах (крім Росії) річна передплата виносить 20 франків, в Америці 4 долари.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-ого річнина (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків.

РАДА

Газета політична, економічна і літературна
виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Умови передплати: 3 приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на міс. 65 коп. За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 к., на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатив газету на цілий 1907 р., тому висилатиметь ся „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і Стінний календар на 1907 р. Адрес редакції і головної контори у Києві, Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна 6), можна ще по сих місцях: у КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекармарової, у ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

Редактор М. Павловський. Видавець Е. Чикаленко.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріан. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0-50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будзівновський В. Хлопська послиєсть в Галичині	2—
О. Вайсмаєр. Про губернульозу	0-90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Візнер Ю. Житє рости у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношів в народній поезії	0-50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0-55
„ Угросоруські духовні вірші	2-50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7-50
„ т. V дав. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — дав. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального уладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0-30
„ Спірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0-45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України в ілюстр.)	0-60
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3-00
З. Інгер. Історія географічних відярить у XV—XVI ст.	2-20
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
Драгоманів М. Листи до Ів. Фравка і інших, т. I.	3-40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00
Еган Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0-26

	Корон
Ентельс Ф. Людвіг Фасрбах	0 50
Ентельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4 00 кор., т. XI	6 00
Бфремов С. Національне патане в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
” т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
” т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бетзьській	5 00
” т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
” т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
” т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4 00
Житє і Слово, вісник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Записки Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесеня панщини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXIX по 3 00, т. XXXI—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплекти I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник фізико-літературної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оцраві	5 00
” т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словес- ність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій папері	4 00
” т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3 00, на ліпшій папері	4 00
” т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II, нап. О. Кониський	4 00
” т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
” т. VI: Посмертні праці М. Динарева	4 00
” т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство, т. III.	4 00
” т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, дав. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII— XIX віку	4 00
” т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
” т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2 00, т. XI	5 00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по ” літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	10 00 12 00
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. ли- товського	3 20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	3 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI— XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмель- ницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Анто- нович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6 60

	Корек
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3-60
XX. Шульгин — Начерк Колітвіщани	3-00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5-00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5-00
Іштрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0-60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Кареев М. Філософія історії	0-25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2-80
Колеса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0-60
Коняський О. Листи про Ірландію	0-45
Конрад и. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1-00
„ Письмо до ред. Колокола	2-00
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1-70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0-60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
„ Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річніми 1899—1906 по 16-00, книжки V—XII за 1898, з додатком ровпочатих у попередніх книжках статей	12-00
Лясаль Ф. Про суть конституції	0-30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0-36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I.	2-80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0-30
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI.	17-00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22-00
„ т. VIII.	4-00
Миколаевич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8-00, т. IV.	2-00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Раси Європи	0-70
Онишяевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокрифи старозавітні	4-00
„ вазавітні по „ „ „ „ т. II і III. Апокрифи но-	5-00
„ т. IV. Апокрифи і легенди з українських рукописів	8-00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6-00
Павлик М. — Про читальні	1-00
„ М. П. Драгоманів, его квілей, похорон, автобіографія і спис творів	4-00
„ Якуб Іаватович	1-00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6-00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-70
„ Скандинавщина в давній Русі	0-40
„ Слово о полку Ігоревім	1-60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2-80
Правничя часопись, річнік IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по 4-00, т. VIII—IX по	5-00
„ Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
„ з р. 1878 2-00, річн. XIII з доповненням	3-00
Пуллуй І., Непроваща сила	0-20
„ Нові і перемінні звізди	0-16

	Корюк
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
„ Вулькани	0-30
Рудницький С. — Українські коваки в 1625—1630 р.	1-00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
„ Міжнародні революційні партії	0-40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45
Ф. Сірко, Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0-40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2-00
Тен Г., Фільософія штуки	1-00
„ Нариси із старинного світа	0-65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
„ Київська Коваччина 1855 р.	0-10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
„ Розвій астрономічних поглядів	0-46
„ Розвій поглядів на лихву	0-30
„ Розвій поглядів на вселенну	0-90
„ Розмови в Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихліри в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6-00, II, 4-00, IV, 3-00, оправні о 1-20 дорожші. Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12-00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Феррієр Е. Дарвінізм	1-30
Флямарион К. Про небо	2-00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0-60
„ Наші коляди	0-40
„ Іван Вишенський	2-00
„ Про панцину і її знесенє 1848 р.	0-60
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2-00
„ Слово о Лазареві воскресені	0-50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0-40
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2-40
„ „ Про алькоголізм	0-30
Е. Фрас. Нарис геології	1-60
Е. Целлер. Євуги	0-75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2-40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0-40
„ Участь коваків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1-00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3-50
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0-20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0-20

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekyj) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekyj), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackij, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevič. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelenkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdt. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4. Akten Sammlung zur Geschichte der Social-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII—XIX à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. 2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. B. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—30 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.

